

1983116998

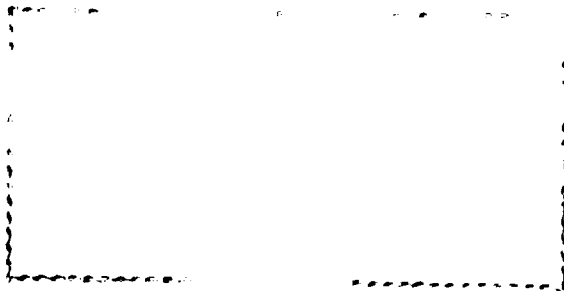

U.O.V.S. - BIBLIOTEEK

198311699801220000019

198311699801220000019

DIE VERHOOR VAN GAIUS RABIRIUS
IN HISTORIESE, MEER BEPAALD JURIDIESE
EN POLITIES-STAATKUNDIGE PERSPEKTIEF

deur

HERMANUS ARNOLDUS WESSELS

Proefskrif voorgelê om te voldoen aan die vereistes
van die graad DOCTOR LITTERARUM in die Fakulteit
Lettere en Wysbegeerte, Departement Latyn aan die
Universiteit van die Oranje-Vrystaat, Bloemfontein

Januarie 1983

PROMOTOR: PROF. DR. W.J. RICHARDS

DANKBETUIGING

Langs hierdie weg wil ek graag my hartlikste dank betuig aan my studieleier, prof. Richards, wat te midde van sy drukke werksaamhede as vise-rektor op onvermoeibare wyse tyd gemaak het om aan my die leiding en hulp te verskaf waarsonder hierdie proefskrif nooit geskryf sou gewees het nie. Ook aan mnr. en mev. J.F.G. Cilliers asook mnr. J.v.W. Cronje vir hulle hulp in verband met die vertaling van die Latyn en Griekse tekste.

INHOUDSOPGAWE

HOOFSTUK 1

INLEIDING EN PRIMÊRE BRONNE	1
-----------------------------	---

HOOFSTUK 2

DIE POLITIEKE EN JURIDIESE AGTERGROND VAN DIE VERHOOR	119
--	-----

HOOFSTUK 3

DRAMATIS PERSONAE	164
-------------------	-----

HOOFSTUK 4

DIE VERLOOP VAN DIE VERHOOR	228
-----------------------------	-----

HOOFSTUK 5

DIE GEVOLGE EN BETEKENIS VAN DIE VERHOOR	269
--	-----

BIBLIOGRAFIE	322
--------------	-----

HOOFSTUK 1

INLEIDING EN PRIMÊRE BRONNE

Afdeling A Die Ratio van hierdie studie

1. Aard en betekenis

Pro Rabirio is 'n rede wat Cicero in die loop van 'n strafverhoor gelewer het, maar by die eerste deurlees van die toespraak besef 'n mens dat dit hierin om veel meer as 'n blote strafverhoor gaan. Dit is juridies gesproke 'n seldsame saak waarin seldsame prosedures aangewend is en die advokaat sy kliënt op 'n besondere wyse verdedig.

Die feit dat die groot kampvegter van die republikeinse ideaal op hierdie tydstip 'n beleidstoespraak maak, laat 'n mens jou ore spits. Dit is die jaar 63 v.C., pas voor die daarstelling van die eerste driemanskap wat eintlik maar die ondergang van die Republiek ingelui het.

Dit is een van die grootste gebeurtenisse in Cicero se lewe. Hy het sy politieke ideaal verwesenlik en is besig om sy politieke opvattinge te verdedig - in 'n omgewing waarin hy tuis voel.

Aan die ander kant word die vervolging geïnspireer deur Caesar wat op die drumpel staan van bykans twee dekades waarin hy nie alleen sy roem sal verewig nie, maar ook die alleenheerser van die Romeinse wêreld sal word. Caesar maak hom min sake oor die moord op Saturninus of die onreg wat die Labieni aangedoen is, hy wil vir homself die maksimum beweegruimte verkry in die politieke sfeer. Caesar dink in hierdie saak aan die toekoms en nie aan die verlede nie.

Die twee hooffigure in hierdie hofsaak is dus opponente soos wat in die volgende paar jaar oorvloedig duidelik sou word; hul loopbane tot op hierdie stadium toon dit reeds aan. Hierdie hofsaak is essensieel 'n botsing tussen twee persoonlikhede wat gaandeweg ontwikkel in 'n groeïende politieke en ideologiese stryd van ongekende diepgang en aktualiteit.

Aan die eenkant sien ons Cicero, die groot teenstander van die diktatuur aan die roer van sake. Hy het die hoogtepunt van sy politieke mag bereik en 'n mens moet aanneem dat hy die tekens van die tye kon lees. Sy optrede in hierdie saak moet gesien word teen hierdie agtergrond.

Caesar se curriculum vitae toon duidelik aan waar hy staan. Met Caesar moet 'n mens noodwendig aanvaar dat sy optrede so 'n wye spektrum oorspan dat jy telkens moet kyk na die verskillende rolle wat hy gespeel het. Den Boer noem hom 'n man met baie gesigte - 'n Janus multifrons.¹ Kortom ons kyk na sy curriculum vitae tot op hierdie tydstip as beligter en verklaarder van sy optrede in die saak.

Caesar is in 101 v.C. gebore in 'n beskeie voorstad van Rome, die Subura, nie ver van die Forum af nie. Sy vader wat hom ontval het toe hy vyftien was het op een stadium die praetorskap bekleed. Een van sy tantes was getroud met Marius. Caesar self het in die huwelik getree met Cinna se dogter, sekerlik om sy politieke loopbaan te bevorder. Eintlik het dit die teenoorgestelde uitwerking gehad want toe Cinna in 81 v.C. vermoor is, was Caesar verplig om 'n pos in Asië te aanvaar om onder Sulla se oë uit te kom. Hy keer in 71 v.C. terug en in 68 v.C. gaan hy as quaestor na Spanje. Hier het hy die geleentheid gehad

om Gaius Sertorius se metodes van naderby te bestudeer. Dit was kennis wat hy met groot vrug kon aanwend toe hy in 49 v.C. self teen die Senaat in opstand gekom het. By sy terugkeer na Rome het hy bevriend geraak met Crassus wat hom gebruik het in sy stryd met Pompeius. In 65 v.C. het Caesar die pos van aedilis curulis beklee en in 63 v.C. het hy pontifex maximus geword ten spyte van besonder sterk kompetisie. Hierdie sukses tesame met die antikwariese aard van die pos het hom moontlik daartoe gebring om Rabirius aan te kla en dit voor die duumviri.²

Ons merk dus in Caesar tot op hierdie stadium 'n energieke, rustelose en ambisieuse man wat elke moontlike metode sal aanwend om te kan uitstyg. Onvermydelik moet dit hom in botsing bring met Cicero die man wat die status quo wil handhaaf. Hierdie konfrontasie tussen die twee reuse Caesar en Cicero dien as die begin van daardie polarisasie tussen hulle wat later in die Romeinse politiek so 'n groot rol sou speel.³ Die hofsaak het nie hierdie tweespalt veroorsaak nie, dit was net die eerste duidelike manifestasie en katalisator daarvan en daarom ook 'n belangrike voedingsbron daarvan.

Maar dit gaan in hierdie soektog tog nie enkelvoudig net om hierdie twee persone nie; dit gaan juis ook om die verband met die staatkundige en politieke posisie van die dag; eerstens as toeliggende agtergrond vir hulle konfrontasie maar dan ook as opvanggebied van die gevolge wat so ingrypend was dat dit die gang van sake opnuut en langdurig gerig het.

Kortom 'n mens kom onder die indruk van sowel die onmiddellike as die breëre betekenis, laasgenoemde in die sin van 'n proses

wat in hierdie studie verder en duideliker uitkristaliseer.⁴

Die hofsaak is 'n duidelike geval wat nie in isolasie en bloot in sy eie juridiese kader behandel kan word nie. Daar moet op sy omvattende vervlegting gelet word, altans as 'n mens tot die volle betekenis en selfs begrip van die saak wil deurdring.

Dus, hoewel, hierdie saak ook juridies-strukturele fasette en betekenis en gevolge het, waaraan as een belangrike been in hierdie studie aandag geskenk word,⁵ word die vrae soos uit die hieropvolgende blyk oorwegend op die polities-staatkundige vlak gestel en daarom moet 'n mens verwag om die omvattendste betekenis (in die sin van aanleiding en gevolge) van hierdie saak op daardie vlak aan te tref. Dit is 'n tweede been, samevattend, die belangrikheid van hierdie been wentel veral om die tydstop, die hoofpersone, hulle verskille, standpunte en invloed op die staatkunde van die dag en selfs later.

Wat voorop te staan kom is die feit dat hierdie twee figure in hul konfrontasie en besondere voortgaande inkleding en verdieping van die stryd 'n nuwe stukrag en koers daaraan verleen het wat waarskynlik die "oplossing" van Augustus hierop voorberei het. Dit was dus nie maar een van baie insidente in 'n lang ry nie. Geen wonder dat hul invloed indirek tot ons dag toe reik nie, en albei maar veral Cicero se nalatenskap later in ander geskifte neerslag gevind het nie - in geskifte van so 'n gehalte dat die invloed ook tot op ons dag bly voortduur. Cicero dreig dan ook meermale om op sy eie belangrik te word en die balans van die studie te versteur. Dit kan haas nie anders nie, en ons is daarom ook met 'n geskrif van hom besig.

Die interpretasie moet egter uit die teks en die volle Romeinse wêreld van rondom 63 v.C. kom, en so kan ons die relevansie van

hierdie feite van die Romeinse geskiedenis aantoon - selfs vir ons.

2. Vorige pogings

Hiermee is ons dan by die pogings wat tot dusver aangewend is om hierdie hofsaak te verklaar en dadelik kan ons konstateer dat die sekondêre bronne die saak nie omvattend en uitputtend gehanteer het nie. Ook die resistentste en omvattendste, naamlik dié van Tyrrell het groot hiate gelaat en met tipiese misvattinge voor 'n dag gekom. Sy beperkte doelstelling was reeds die eerste hindernis op sy weg. Wat die res betref, was die bemoeienis nog meer terloops. Weinige historici wat hierdie tydperk insluit, slaan die Rabirius-insident oor, maar tog kom ons slegs grepe daaruit teë in 'n paragraaf of wat of selfs net 'n voetnoot. Sulke grepe word dan die grond vir 'n rekonstruksie en evaluering van hierdie toespraak. 'n Juridiese perspektief ontbreek gereeld selfs by Tyrrell wat hom klaarblyklik in die godsdiens meer tuis voel. Die verband met die "Umwelt" met ander woorde die polities-staatkundige relevansie is maar ewe skraal ten spyte van sy globale benadering. Dit lyk eerder of die skrywers belangstellings vir bepaalde fasette gehad het. Die vraag voor watter vergadering die saak in sy tweede fase gedien het, is een van hierdie stokperdjies en daarvoor is Pro Rabirio 2.6, 3.9, 3.10 en 13.38 steeds geplunder. Oor die algemeen wil die pogings Cicero dan meer passief laat figureer selfs in hierdie tweede fase, miskien onder invloed van Caesar se aktiewe rol in die duumviri-fase. Tyrrell doen hieraan mee⁶ as hy veronderstel dat die tweede fase in die Concilium Plebis met Labienus as voorsitter voortgesit word.⁷ Ons laat die meriete voorlopig daar tot hoofstuk 4.

Hierdie tweede fase is vir hom in elk geval betreklik onbelangrik en word ook korter gehanteer. Die eerste fase kry die groot aandag en word as 'n godsdienstige noodwendigheid geïnterpreteer. Die tweede fase ruim maar net op wat in die eerste fase misluk het. Twee gevolge hiervan vir Tyrrell se benadering is eerstens sy verontagsaming of misvatting van strafen strafprosesregtelike aspekte. Die tweede is die verontagsaming van die politieke en staatregtelike motiewe, dit wil sê van die "Umwelt". Die saak word te veel in isolasie gehanteer hoogstens met 'n terugwaartse blik op die verre verlede, argaïes soos die argaïse momente in die toespraak sonder die aktualiteit van die kontemporêre en die toekomstige.

Ons keer terug na ons sekondêre skrywers as groep om te onderstreep dat hulle eklekties bly terwyl persoonlike voorkeure vir Cicero of Caesar seker sedert die dae van Dio Cassius 'n rol speel.

Die ander volledige bron, naamlik Heitland bly ook binne enger perke. Sy aantekeninge dek weinig samehangend oop en interpreteer nie. Die saak eindig vir hom met die ontslag van die beskuldigde. Hy het wel aandag aan die verloop van die verhoor gewy, soos Tyrrell¹⁰ en verskil van die ander maar sonder om die "Umwelt" of regstegniese fasette te verreken, selfs sonder om die teks as geheel goed te benut. Dit is 'n aspek waarop ons in hoofstuk 4 volledig terugkom.

3. Resterende vrae

Sonder om die res van hierdie studie vooruit te loop, kan daar stellig gesê word dat afgesien van die vrae rondom die breër

betekenis daar nog verskeie fasette van hierdie hofsaak is wat aan die tegniese kant vrae oplewer en waarop vroeëre skrywers geen bevredigende antwoorde verskaf het nie.

Die belangrikste oorblywende tegnies-juridiese vrae is die volgende:

- a) Die aard en geldigheid van die duumviri-verhoor;
- b) die bestaan en aard van die sogenaamde appél (na die duumviri-fase) en die vraag watter party die appél aanhangig sou maak het;
- c) die volksvergadering wat byeengeroep is om die sogenaamde appél na die duumviri-fase aan te hoor, dit wil sê die vraag of dit die Concilium Plebis die Comitia Centuriata of selfs die Comitia Tributa was;
- d) die vrae wat wentel om die halfuur-beperking wat op Cicero se spreektyd gelê is, maar spesifiek die vraag watter gesag Labienus gehad het om hierdie beperking op te lê; en
- e) die afloop van die appél, meer spesifiek namens watter een van die partye tot die geding Metellus Celer die rooi vlag op die Janiculum afgeruk het om die Comitia Centuriata te ontbind.

Sommige vrae (byvoorbeeld (c) en (d)) gryp in mekaar in.

'n Belangrike gemis wat seker bydra tot bogemelde probleme is die onvoldoende gebruikmaking van die teks. Daar bestaan bevredigende vertalings maar daar is nêrens op oortuigende wyse na oplossings vir ons probleme vanuit die teks self gesoek nie.

Die teks word behandel as 'n betreklik amorfte saak en daarby losstaande van sy juridiese en historiese "Umwelt". So byvoorbeeld

het ontwikkelings en strukturerings in die toespraak om Cicero se eie politieke doeleindes telkens te laat saamval met die belange van sy kliënt tot dusver onopgemerk verbygegaan.

Samevattend kan gesê word dat bogenoemde tekortkomings die gevolg is van die skrywers se versuim om met die "Umwelt" te handel en vollediger met die teks om te gaan. Die wisselwerking tussen die toespraak en die "Umwelt" word dus wat betref die aanloop gevolge asook die verloop van die hofsaak, nooit genoegsaam verrekëen nie.

Ons moet dus akkoord gaan met die bewering van Cary dat: "Great uncertainty attaches to the details of procedure in Rabirius' case".¹¹ Ook wat die betekenis van die saak betref en die invloed daarvan op die verloop van gebeure is daar nog behoefte aan 'n ernstige verkenning.

4. Eie taak

Ons ervaar dus tekortkomings in die pogings tot hiertoe ten opsigte van werkswyses sowel as antwoorde op probleemstellings. Ten opsigte van werkswyses verdien die primêre bronne sowel as die "Umwelt" meer aandag.

Cicero se toespraak self is uiteraard ons belangrikste bron en moet dit as uitgangspunt geneem word. Uit die aard van die saak moet die uitvoerigste bron die meeste invloed uitoefen, want hy praat oor die meeste fasette en uit die groter totaalbeeld is dit makliker om oor die onderdele te oordeel. Cicero, die skrywer, het natuurlik 'n wesenlike belang by die hele aangeleentheid gehad, maar met sy omvangryke geskifte het hy bewys

dat hy ons beste bron is vir daardie tydperk van die geskiedenis.¹² Naas die vertaling van hierdie belangwekkende toespraak¹³ word ook aanvullende inhoudelike kommentaar¹⁴ verskaf, met die toeleg om die toespraak verder duidelik te maak. Hiermee wil ons meer doen as om 'n vertaling en beligtende aantekeninge aan te bied en daarna die verloop te rekonstrueer. Dit wil ons ook doen, maar veral wat die aantekeninge betref, opereer ons daar vanuit 'n breër perspektief van die soek se vervlegtheid met die polities-staatkundige probleemveld. Anders gestel, die betekenis van die saak word nagevors en die aantekeninge wil hom met hierdie breër raamwerk verbind waarna die verloop duidelik sal word juis ook vanweë hierdie lig.

Dit sou gaaf gewees het as die ander primêre bronne Cicero se weergawe bevestig het, maar hulle is, soos later aangetoon sal word, beperk in aantal en omvang en selfs nie altyd eenstemmig nie. By die gebruik van hierdie bronne vind 'n mens 'n verdere probleem, naamlik dat die primêre bronne nie volledig genoeg spreek nie, en waar 'n mens met onvolledigheid te kampe het, eerder as teëspraak moet sekerheid van elders so ver moontlik help om die onsekerheid in die teks op te klaar. Kennis van die "Umwelt" en sy betrokkenheid kan 'n bydrae lewer en die studie verbreed. Veral die juridiese kante vra om aanvullende kennis van buite die teks.

Ons metode behels dus 'n ernstige vollediger omgang met die teks sowel as die ander primêre bronne naas die sekondêre bronne, maar dan ook 'n ondersoek na die omringende raamwerk en 'n integrering hiervan.

So gesien is verdere bemoeienis met hierdie hofsaak geregverdig.

In hierdie studie word daar waar byvoorbeeld Cicero of Caesar se optrede elders 'n ooreenkoms vertoon met sy optrede in die saak teen Rabirius ook afleidings gemaak wat buite die positief streng bewysbare staan. Meestal, egter, is die aldus bewese kante nie alleenstaande nie, maar dien dit om die deels positief bewysbare toe te lig en beter verstaanbaar te maak. Hierdie streng bewysbare aspek sal dus nie verwaarloos word nie. In die verband kan daar akkoord gegaan word met die bewering van Sierksma waar hy opmerk dat: "in een tekst expliciet of impliciet meer aspecten van een kultuur te vinden zijn dan de filologen er gemeenlijk uit halen".¹⁵

In hierdie studie is dit dus veral wat die aanloop van die hofsaak betref, nodig om breër te beweeg as dit wat regstreeks en analities bewys kan word na daardie aangeleenthede wat slegs dan voldoende - of selfs net enigsins, bewysbaar is wanneer die lig van die (Romeinse en eietydse) Strafprosesreg, Bewysreg en die staatkundige "Umwelt" daarop val.

Die benadering hoef nie vreemd te klink nie, ook nie in die geval van 'n hofsaak nie. Dit is byvoorbeeld selfs in ons moderne strafhowe toelaatbaar om afleidings te maak van 'n breër lopende metode of sisteem wat gevolg is, waar byvoorbeeld die beskuldigde van moord aangekla is op grond daarvan dat hy sy vrou in die bad verdrink het, is getuienis van vorige sodanige verdrinkings as toelaatbaar beskou om die onderhawige saak te bewys.¹⁶ Nog meer voorbeelde: Die identiteit van die beskuldigde kon vasgestel word deurdat die modus operandi van 'n reeks huisbrake dieselfde was¹⁷ en waar 'n aantal bedrogklagtes dieselfde

eienskappe vertoon het, merk Appélregter Tindall op: "In the present case we have to deal with a systematic series of frauds following closely upon each other, peculiar in character and all of them revealing the same essential features. I have no doubt that in such a case it is permissible to have regard to the acts referred to in other counts of fraud."¹⁸

Wat betref die primêre bronne moet 'n mens besin oor wat om te doen met daardie dele van die primêre gegewens en inligting wat na 'n oorwoë rekonstruksie in die sin wat ons hierbo aangedui het, nog steeds nie akkommodeerbaar is nie, soos byvoorbeeld die neiging wat Dio Cassius openbaar om van Cicero en sy kliënt Rabirius die verloorders te maak met die bewering dat Celer in belang van Cicero gehandel het toe hy die rooi vlag afgeruk het. Hier is dit nodig om waar moontlik die ontstaan van sulke denkbeelde op 'n aanneemlike wyse te verklaar.

Wat die sekondêre bronne betref, het allerlei in die totstand-
/gewoonlik die resultaat
koming van hul resultate 'n rol gespeel, van 'n stuk vooroordeel samehangend waarskynlik met voorkeur vir een van die twee hoofspelers in die drama. Caesar of Cicero tot by ongelukkige eensydige hantering van die onderdele. 'n Kritieser benadering is dus meer gerade. Origens meen ons dat waar onkunde 'n rol speel, daardie persone wat juridies onvoldoende onderlê of onervare is, die meeste probleme sal ondervind, maar eweneens sal persone wat alles uit die hoek van die juridiese probeer verklaar ten koste van die breër "Umwelt" nie by magte wees om 'n aanvaarbare oplossing te vind nie. Hierdie toespraak hang dus deur voorveronderstellings aan sy onmiddellike "Umwelt" wat nie daarin uitgespel word nie.

Ten slotte bly, wat benadering byvoorbeeld ten opsigte van die betekenis betref, ook van toepassing wat Richards noem wanneer hy dit het oor dit wat hy met sy proefskrif op die oog gehad het: "In hierdie studie beoog ek (in hierdie fase) nie 'n vergelyking met of selfs tipering vanuit 'n bepaalde lewensbeskouing nie. 'n Eerste noodsaaklike stap tot sodanige aanpak, bly 'n strukturele ontleding van Seneca, teen sy agtergronde."¹⁹

Dit sal ook die benadering wees wat in hierdie studie gevolg word. Hoewel ons naby die einde van die twintigste eeu staan, wil ons die Rabirius-verhoor en sy nasleep ontleed vry van enige ideologiese maatstawwe wat ons tydsgewrig meegebring het en sonder aaneenskakeling met idees en opvattings wat uit die moderne tyd stam, maar enkel struktureel en histories maar met behoorlike inagneming van die agtergronde van die verhoor. In die behandeling van die gevolge sal raakpunte met moderne probleme (ook ideologies) wel uitgewys word. Ons wil wel vra watter motiewe die hoofspelers ten diepste beweeg en geskei het veral waar die stryd later verbreed en verdiep.

5. Vooruitblik

Hierdie studie word gerieflikheidshalwe in vyf hoofstukke ingedeel. Van hulle handel hoofstuk 1 en hoofstuk 4 met die streng tersaaklike en is hulle ook nou met mekaar vervleg. Hoofstukke 2, 3 en 5 handel met die breër relevansie wat betref veroorsaking en gevolge.

In hierdie laaste groep hoofstukke word dan van die relevante "Umwelt"-problematiek vir soverre dit deur die saak se straf en doel vereis word ter verheldering aan die orde gestel.²⁰

Om daarna veral die aanvanklike konfrontasie tussen Cicero en Caesar as die belangrikste dramatis personae²¹ en om die skakel tussen die verlede en 63 v.C. duidelik te maak. Die verhouding tussen hierdie twee figure ontplooi - 'n belangrike gevolg waartoe hierdie hofsaak bygedra het - hierna verder (63 v.C.) en wel op 'n wyse wat die hele staatkundige ontwikkeling beïnvloed het. Die naspeuring van hierdie gevolg is 'n belangrike opgaaf van die laaste hoofstuk in hierdie studie.²² Dit was immers 'n saak met ingrypende gevolge soos met 'n omvangryke en boeiende voorgeskiiedenis. Dié ontwikkeling (63 - 43 v.C.) is (slegs) die eerste fase van die gevolge.

Hier is duidelik te stel dat die verloop van die Romeinse politieke geskiedenis in die tydvak 63 - 43 v.C. en hierna nie uitsluitlik deur hierdie hofsaak bepaal is nie, maar tog grotendeels deur daardie polarisasie wat hieruit blyk en hierdeur aangehelp is - die gevolg van die sterk persoonlikhede en deels oordrewe aksente. Die saak dien as 'n katalisator van veel wat vooraf gebeur het, en die duidelike polarisasie sou veel van die latere gebeure beïnvloed en intrek in hierdie polariserende stroom. Die vraag is ook wie hierna (na 63 v.C.) die meeste geesteskinders het en hoe dit dan met die polarisasie staan? Die ondersoek sal dus in cap. 5 verder as 43 v.C. uitkring na die breëre gevolge en betekenis van die saak selfs tot die uitwys van die gevolge in die vroeë prinsipaas, onder andere met die doel om 'n vollediger antwoord te kry op die vraag of die Romeine in hierdie krisis rewolusionêr geëindig het al dan nie.

Afdeling B

Die bronne van die pro Rabirio met besonder verwysing na Cicero se rede pro Rabirio as hoofbron.

1. Vertaling

Hierdie vertaling word nie bedoel as 'n dinamies, ekwivalente vertaling nie.²³ Hierdie vertaling word bedoel as 'n meer tradisionele hulp vir diegene, veral die nie-klassici wat hul weg deur hierdie belangrike geskrif wil vind.

1.

Hoewel dit nie my gebruik is, burgers¹⁾ om aan die begin van 'n toespraak die rede te verskaf waarom ek iemand verdedig nie,²⁾ en wel omdat ek die mening toegedaan was dat daar vir my in my assosiasie met alle burgers in hul gevaar altyd 'n voor die hand liggende aanleiding³ vir hulpverlening bestaan, nogtans lyk die vermelding van die rede in hierdie verdediging van Gaius Rabirius se lewe, sy reputasie^{3a)}: en sy hele vermoë, deel van my plig te wees, want juis dié rede wat vir my as die grondigste voorgekom het om hom te verdedig, behoort in u oë ook die grondigste, gewigtigste te wees vir sy ontslag. Wel, waar ek aangespoor word om Gaius Rabirius te verdedig enersyds vanweë my jarelange vriendskap⁴⁾ met hom, die posisie wat hy bekleed,⁵⁾ die oorweging van medemenslikheid, sowel as my lewenslange lewensstyl,^{5a)} is daar andersyds die veiligheid van die staat,⁶⁾ konsulêre plig en, les bes, die konsulskap⁷⁾ self wat tesame met die staatsveiligheid deur u aan my toevertrou is, wat my (alles) verplig om dit met die grooste ywer te doen. Burgers, dit is nie strafregtelike skuld,⁸⁾ of naywer oor sy lewe of ou, gegronde

en gewigtige persoonlike vyandskap⁹⁾ met burgers wat Gaius Rabirius in lewensgevaar gedompel het nie, maar dit geskied met die oog daarop dat daardie grootste stut van die oppergesag¹⁰⁾ wat deur ons voorouers aan ons nagelaat is, uit die staat verwyder kon word dat na dese nog die invloed¹¹⁾ van die Senaat, nog die gesag¹²⁾ van die konsuls, nog die eendragtigheid van alle lojale mense¹³⁾, iets teen die kanker en ondergang van die staat sou kon vermag, ja in die poging¹⁴⁾ om hierdie dinge omver te werp daarom is een man in sy ouderdom, verswakking en eenzaamheid voor die hof gesleep. As dit, derhalwe, die plig van 'n goeie konsul is om, wanneer hy sou sien dat al die hoekstene van die staat geskud en aan die wankel gebring word,¹⁵⁾ aan sy vaderland hulp te bied, die welsyn en algemene belang van die gemeenskap te hulp te snel, om 'n beroep te doen op die trou van die burgers, om sy eie welsyn as ondergeskik aan die van die gemeenskap te beskou, dan is dit immers die plig van goeie en dapper burgers, soos wat u u in al die omstandighede van die staat betoon het,¹⁶⁾ om alle weë tot oproere af te sluit, om alle bolwerke van die staat te verstewig, om die mening te huldig dat die hoogste gesag in die Konsuls gesetel is^{16a)} en dat die beraadslaging op hoogste vlak by die Senaat berus¹⁷⁾ en om hom wat daardie gedragslyn gevolg het te beskou as lof en eer waardig eerder as straf en teregstelling. Om daardie rede rus die taak om hom te verdedig op my, maar die drang om hom te behou, moet by u en my gemeenskaplik wees.

2.

U behoort daaraan te dink, burgers, dat daar sedert menseheugenis geen saak deur 'n tribuun van die plebeërs¹⁾ onderneem of deur 'n Konsul verdedig²⁾ of na die Romeinse volk verwys is³⁾ wat groter

was, gevaarliker was of waarin groter voorsorg van u almal vereis is nie. In hierdie saak, burgers, gaan dit inderdaad daarom om te verseker dat daar voortaan geen openbare oorleg⁴⁾ in die staat, geen eenstemmigheid van alle lojale mense⁵⁾ teen die waansin en astrantheid van skurke en geen toevlug of beskerming vir sy veiligheid in noodtoestande⁶⁾ vir die staat sal wees nie. Aangesien dit so gesteld is, vra ek eerstens iets soos in so 'n stryd om die lewe, eer en vermoë van almal uiteraard moet gebeur, vrede en guns van Jupiter, die goeie en grote en van al die ander onsterflike gode en godinne⁷⁾ deur wie se raad en bystand veelmeer as deur die rede en beplanning van mense hierdie staat bestuur word, en bid ek van hulle dat hulle moet toelaat dat hierdie dag se lig aangebreek het vir die behoud van hierdie man se veiligheid sowel as vir die vestiging van die staat.^{7a)} Vervolgens burgers, u wie se gesag baie na aan die wil van die onsterflike gode kom, ek bid u ernstig om in die lig van die feit dat die lewe van Gaius Rabirius, 'n baie bejammeringwaardige en baie onskuldige man, sowel as die heil van die staat⁸⁾ op een en dieselfde tydstip in u hande gestel word en by u en u beslissing⁹⁾ berus, om wat die lotgevalle van hierdie man betref medelye aan die dag te lê en om wat die veiligheid van die staat betref daardie wysheid aan die dag te lê wat u gewoonlik openbaar.

Nou, Titus Labienus,¹⁰⁾ omdat jy my sorgvuldige benadering in die weg gestaan het en omdat jy my ten spyte van 'n ooreenkoms en bepaling betreffende die duur van die verdediging in die beperking van 'n blote halfuur ingedruk het,¹¹⁾ sal ek my neerlê by die voorwaarde¹²⁾ van die aanklaer,¹³⁾ iets wat baie onbillik is,

en berus by die gesag¹⁴⁾ van 'n vyand, iets wat baie rampspoedig is. Hoewel jy met hierdie tydsbeperking van 'n halfuur my die rol van 'n advokaat vergun het, het jy my die rol van 'n Konsul ontnem, ¹⁵⁾ en wel omdat vir die doeleindes van die verdediging^{15a)} hierdie tydsbestek min of meer voldoende sal wees; vir die doeleindes van die lug van besware egter te min, (voldoende sê ek) tensy jy miskien meen dat ek jou uitvoerig moet antwoord oor die heilige plekke en bosse wat jy beweer deur hierdie man ontheilig is, ¹⁶⁾ 'n punt waaronder daar nooit enige opmerking van jou gekom het nie, behalwe die bewering dat daardie aanklag deur Gaius Macer¹⁷⁾ teen Gaius Rabirius ingebring is. In hierdie verband is ek stom verbaas dat jy onthou watter klag sy vyand, Gaius Macer, teen Gaius Rabirius ingebring het, maar tog die uitspraak van die onpartydige en geswore regters vergeet het.

3.

Of word daar dalk van my verwag om 'n lang rede te hou oor die verduistering van openbare geld¹⁾ of die verbranding van die argief? Op hierdie aanklag is 'n familielid van Gaius Rabirius, Gaius Curtius,²⁾ deur 'n voortreflike regbank op die eervolste wyse ontslaan soos dit sy regskenning pas, maar, wat Rabirius self betref, hy is nie slegs nooit^{2a)} voor die hof wat hierdie misdade hanteer, gebring nie, maar hy is met geen woord ooit onder selfs die geringste suspisie gebring nie, of moet ek dalk noukeurig antwoord omtrent sy suster se seun³⁾ wat jy beweer deur hom vermoor is, aangesien die verskoning van 'n familiebegrafnis nodig was met die oog op die uitstel van die verrigtinge?⁴⁾ Want wat is so waarskynlik as dat hierdie man vir sy swaer

liewer was as vir sy suster se seun en wel soveel liewer dat hy die een sy lewe op wreedaardige wyse ontnem aangesien vir die ander een twee dae nodig is vir die uitstel van die hof? Of moet daar dalk meer gesê word oor die aanhouding van vreemde slawe in stryd met die lex Fabia,⁵ of die géseling of die doodmaak van Romeinse burgers in stryd met die lex Porcia⁶ wanneer Gaius Rabirius met soveel steun in Apulië van hoek tot kant en met uitsonderlike byvalsbetuiging van Kampanië⁷ vereer word, en wanneer nie alleen enkelinge nie maar as 't ware die distrikte self byeengekom het om sy gevaar af te weer ja selfs in beroering gebring is oor heelwat wyer gebiede as wat die naam en grense van buurskap self vereis het want waarom sou ek 'n lang toespraak gereedmaak in antwoord op daardie aantyging wat voorheen tog in dieselfde boeteproses aan die orde was naamlik dat hierdie man nie sy eie nog andere se kuisheid ontsien het nie.⁸⁾ Ja, ek het selfs 'n suspisie dat juis om hierdie rede slegs 'n halfuur deur Labienus toegestaan is sodat^{8a)} ek nie selfs meer oor dié tema van kuisheid moet sê nie.⁹⁾ Jy verstaan dus dat vir die beantwoording van bogenoemde aanklagte wat nie meer vra as die aandag van 'n advokaat nie, daardie halfuur vir my, meer as lank genoeg was.^{9a)}

Wat daardie ander deel van my toespraak byvoorbeeld die dood van Saturninus¹⁰⁾ (as tribuun) betref, was dit jou wens¹¹⁾ dat dit baie onbenullig en skraal daar moes uitsien - die deel wat nie so 'n behoefte het aan die talent van 'n redenaar nie, maar wel dringend vra om die bystand van 'n konsul - want wat die uitspraak oor die hoogverraad betref, oor die tersyde stelling¹²⁾ waarvan jy my gereeld verwytt,¹³⁾ dit is 'n aanklag teen my, nie teen Rabirius nie. Ek wou, burgers, dat ek die eerste of die enigste

was wat dit uit hierdie staat verwyder het. Ek wou dat dit wat Labienus as 'n aanklag wil laat tel, as die besondere bewys van my verdienste sou geld. Wat kan immers begeer word wat ek sou verkies eerder as dit, naamlik dat in my konsulskap die laksman¹⁴⁾ van die forum en die kruis van die Campus Martius verwyder is? Maar daardie verdienste, burgers, staan in die eerste plek tot krediet van ons voorouers wat na die uitdrywing van die konings, geen spoor van koninklike wreedheid by 'n vrye volk laat oorbly het nie, en in die tweede plek staan dit tot die krediet van 'n hele aantal dapper manne wat as doel nagestreef het dat julle vryheid nie deur die bitterheid van die doodstraf bedreig sou wees nie maar dat dit verskans sou wees deur soepel wette.¹⁵⁾

4.

Derhalwe, wie dan van ons twee, Labienus, is nou per slot van sake 'n vriend van die volk,¹⁾ jy wat glo dat vir Romeinse burgers midde in hul vergadering die laksman²⁾ en boeie bygehaal moet word en jy wat beveel dat op die Campus Martius³⁾ voor die oë van die Comitia Centuriata⁴⁾ op gewyde grond 'n kruis stewig aangebring word om burgers ten dood te bring, of ek wat verbied⁵⁾ dat die vergadering ontwy word deur aanraking met die laksman, ja ek wat sê dat die forum van die Romeinse volk gesuiwer moet word van daardie spore van die goddelose misdaad, ek wat die standpunt verdedig dat die volksversameling onbevleë, die Campus Martius geheilig, die liggaam van alle Romeinse burgers onaangetas,⁶⁾ en die reg van vryheid ongeskonde bewaar moet word? 'n Tribuun van die plebeërs, vriend van die volk, wagter en beskermmer van reg en vryheid!⁷⁾ Die Lex Porcia⁸⁾ het die roede weggeneem van die liggaam van al die Romeinse burgers, maar

hierdie simpatieke man, het die gésel teruggebring; die Lex Porcia het die vryheid van die burgers uit die hande van die lictor geruk, maar Labienus, 'n vriend van die volk, het die vryheid van die burgers aan die laksman uitgelewer. Gaius Gracchus het 'n wet⁹⁾ voorgestel dat geen beslissing oor die lewe van 'n Romeinse burger sonder u toestemming sou val nie, hierdie vriend van die volk daarteenoor het daarop aangedring nie dat 'n Romeinse burger sonder u goedkeuring deur die duumviri gevonniss word nie, maar dat 'n Romeinse burger sonder verhoor ter dood veroordeel word. Maak jy teenoor my melding van die Lex Porcia, maak jy melding van Gaius Gracchus, maak jy melding van hierdie mense se vryheid, maak jy ten slotte melding van enige vriend van die volk, jy wat probeer het om nie alleen met buitengewone strawwe⁹⁾ nie, maar selfs met ongehoorde wreedheid wat betref die woord, die vryheid van hierdie volk,¹⁰⁾ geweld aan te doen. Hulle geduld te toets en hulle reëling te verander? Want hierdie formules van jou wat jou vreugde besorg as 'n genadige man en as 'n vriend van die volk: "Gaan voort lictor,¹¹⁾ bind sy hande vas" is nie alleen nie te rym met bogenoemde vryheid en verdraagsaamheid nie maar selfs nie met die van Romulus¹²⁾ of Numa Pompilius¹³⁾ nie. Daardie formules van jou vir kruisiging wat jy as 'n sagsinnige vriend van die volk so graag in die geheue roep, hoort tuis by Tarquinius¹⁴⁾ daardie trotsste en die wreedste koning: "Bedek sy hoof, hang hom aan die boom van onheil," woorde, burgers, wat in ons staat lank reeds verdring is, nie alleen deur die skadu's van vergetelheid nie, maar selfs ook deur die lig van vryheid.

5.

Maar as daardie optrede van jou in belang van die volk was, of as dit enige greintjie geregtigheid of reg bevat het, sou Gaius Gracchus dit (so 'n wraakoptrede) miskien onbenut gelaat het? Natuurlik het die dood van jou oom vir jou groter smart gebring as wat sy broer se dood vir Gaius Gracchus gebring het, en vir jou is jou oom,¹⁾ wat jy nooit gesien het nie, se dood smartliker, as sy broer s'n vir hom met wie hy innig saamgeleef het (en natuurlik), jy sal jou oom se dood wreek volgens dieselfde reg as die waarvolgens hy sy broer se dood sou gestraf het, as hy gewillig sou gewees het om volgens daardie sienswyse van jou te handel. En daardie Labienus, daardie oom van julle, wie hy ookal was, het natuurlik dieselfde verlange²⁾ by die Romeinse volk na hom gelaat as Tiberius Gracchus. Of is jou pligsbesef dalk groter as die van Gaius Gracchus, of jou moed,³⁾ jou vindingrykheid, jou middele, jou invloed,⁴⁾ jou welspreketheid.⁵⁾ Al was hierdie eienskappe by hom in geringe mate aanwesig sou hulle nog groot geag word in vergelyking met jou vermoëns, maar aangesien Gaius Gracchus almal in al hierdie opsigte oortref het, besef jy watter verskil daar tog nog tussen jou en hom bestaan? Maar Gaius Gracchus sou liever duisend keer die bitterste dood gesterf het as dat die laksman⁶⁾ in sy vergadering 'n plek moes hê, want die wette van die sensors⁷⁾ het bepaal dat die laksman nie alleen die forum moes ontbeer nie, maar selfs die hemel, hierdie lewe en 'n woonplek in die stad. Waag hy⁸⁾ dit nou om homself (ten spyte van bogenoemde) 'n vriend van die volk te noem en my 'n buitestaander ten opsigte van u belange, wanneer hy alle gevalle van bitterheid in die vorm van strawwe en woorde bymekaar gesoek het, nie uit die herinnerings

wat u en u vaders het nie, maar uit die ou kronieke en die rekords van die konings,⁹⁾ wanneer ek wreedheid opponeer en weerstaan het met al my mag, met al my oorleg, met al my woorde sowel as daad. Ek sê wreedheid tensy u miskien wil hê dat hierdie toestand vir u moet geld wat selfs slawe geensins sou kon verdra as hulle nie 'n vooruitsig op vryheid gehad het nie? Ellendig is die vernedering van openbare verhore, ellendig die verbeurdeverklaring van eiendom, ellendig ballingskap;¹⁰⁾ maar tog is in die ganse ry van rampspoed 'n sekere spoor van vryheid behoue. As die dood ten slotte dan ons voorland is, laat ons derhalwe in vryheid sterf, maar laat die laksman, die bedekking van die hoof en juis die woord "kruis" afwesig wees nie alleen van die liggaam van Romeinse burgers nie, maar selfs uit hulle gedagtes, oë en ore. Nie alleen die voltrekking van hierdie gebeure of die deurmaak daarvan, maar selfs die gedagte¹¹⁾ daaraan, die moontlikheid, ja ten slotte die vermelding as sodanig pas nie by 'n Romeinse burger of 'n vrye man nie.¹²⁾ Of word ons slawe as gevolg van die goedgunstigheid van hulle eienaars met 'n enkele vrystelling¹³⁾ van die vrees van al hierdie strawwe verlos, terwyl geen krygsprestasies,¹⁴⁾ geen gevorderde ouderdom¹⁵⁾ en ook geen posisie van ons onder julle^{15a)} ons sal beskerm van slae, van die haat en per slot van rekening van die verskrikking van die kruis nie. Derhalwe, erken ek Labienus, ja ek verklaar selfs openlik en ek spog daarmee dat jy deur my plan my moed¹⁶⁾ en my gesag afgeslaan is¹⁷⁾ van daardie wrede onvanpaste handeling, nie eie aan 'n tribuun nie, maar eie aan die koningstydperk. Maar hoewel jy met hierdie optrede al die voorbeelde van ons voorouers, al die wette, die ganse gesag van die Senaat,¹⁸⁾ alle godsdienstige oorwegings, al die staatsregtelike bepalings betreffende

waarsegging verontagsaam het, sal jy tog vanweë die drastiese tydsbeperking niks van my hoor nie. Ons sal 'n onbeperkte tyd vir debat oor daardie punte van jou kry.

6.

Ek sal nou¹⁾ oor die aanklag rondom Saturninus en die dood van hierdie beroemde oom van jou praat. Jou beskuldiging lui dat Lucius Saturninus deur Gaius Rabirius gedood is.²⁾ Maar Gaius Rabirius het met die getuienis van vele persone in die loop van 'n uitvoerige verdediging deur Hortensius³⁾ vroeër bewys dat dit onwaar is. Wat my betref as die verdediging vir my nog sou voorgelê het, sou ek die klag nie ontken nie, ek sou dit erken,⁴⁾ skuldig pleit. Ek wens dat die saak my hierdie geleentheid sou verskaf het om te kon verklaar dat Lucius Saturninus, die vyand van die Romeinse volk,⁵⁾ deur die hand van Gaius Rabirius om die lewe gebring is. Daardie lawaai van jou mense se kant af beweeg my nie, om die waarheid te sê, dit troos my aangesien dit toon dat sekere burgers onkundig is.⁶⁾ Maar hulle is nie baie nie. Glo my die Romeinse volk, wat nou swyg, sou my nooit konsul gemaak het as hy gedink het dat ek van stryk gebring sou word deur julle geraas nie. Hoeveel flouer is die geskree nie nou nie! Waarom bedwing julle nie julle stemme nie, die aanduiding van julle dwaasheid en van julle geringe getal. Graag, sê ek, sou ek as ek dit met waarheid kon doen, of selfs as die saak nuut voor my gelê het, erken dat Lucius Saturninus deur die hand van Gaius Rabirius gedood is, en sou ek oordeel dat daardie daad 'n baie skone daad is, maar aangesien ek dit nie kan doen nie, sal ek dit erken wat onbelangrik sal wees vir sy reputasie, maar nie onbelangrik vir die aanklag (teen hom) nie. Dit wil sê ek erken dat Gaius Rabirius die wapen opgeneem het met die doel om

Saturninus te dood. Wel, Labienus, watter gewigtiger erkenning verwag jy van my of watter groter grond van aanklag teen hierdie man? Tensy jy die mening huldig dat daar 'n verskil bestaan tussen hom wat 'n ander dood en hom wat 'n wapen by hom gehad het om iemand te dood?⁷⁾ As die doodmaak van Saturninus goddeloos is, kan die feit dat wapens teen Saturninus opgeneem is, nie geregverdig word nie. Dus, as jy toegee dat wapens met reg opgeneem is, moet jy onvermydelik toegee dat hy wettiglik gedood is.⁸⁾

7.

Daar was 'n Senaatsbesluit dat die konsuls Gaius Marius¹⁾ en Lucius Valerius^{1a)} (sodanige) tribune van die plebeërs en praetors moes byeenroep as wat hulle nodig ag en dat hulle moes sorgdra dat die gesag en majesteit van die Romeinse volk behoue bly.^{1b)} Hulle het al die tribune van die plebeërs behalwe Saturninus en al die praetors behalwe Glaucia²⁾ byeengeroep en bevel gegee dat almal wat die Republiek behoue wou sien, die wapen moes opneem en hulle volg. Almal het gehoor gegee; uit die tempel van Sancus³⁾ en uit die publieke arsenale is wapens aan die Romeinse volk verskaf. Gaius Marius, die konsul, het dit beskikbaar gestel. Om die res oor te slaan, hier reeds doen ek navraag by jou persoonlik Labienus. Toe Saturninus gewapend die Kapitoel beset het, was daar saam met hom Gaius Glaucia en Gaius Saufeius⁴⁾ selfs daardie berugte Gracchus⁵⁾ vroeër in boeie en in die tronk. Ek sal daaraan toevoeg, aangesien jy dit so verlang dat Labienus, jou oom, hom na dieselfde plek begeef het. In die forum was daar egter die konsuls Gaius Marius en Lucius Valerius Flaccus. By hulle die hele Senaat, en wel daardie Senaat wat selfs julle wat die Senaat wat nou daar

is in onguns bring, gewoonlik prys, sodat julle aan die huidige Senaat makliker afbreuk kan doen; dan^{5a)} die ridderstand⁶⁾ - maar by die onsterflike gode watter ridderstand was dit nie! Dit was die ridderstand van ons voorouers en van 'n tydsgewrig wat toe 'n groot deel van die staat en die ganse aansien van die geregshowe in hulle hande gehad het.^{6a)} Voorts al die mense van alle stande^{6a)} wat die mening toegedaan was dat hul eie veiligheid in die veiligheid van die Republiek geleë was; toe hulle (almal) die wapens opgeneem het, wat, vra ek jou, moes Gaius Rabirius gedoen het? Ek vra dit van jou, sê ek, Labienus. Toe die konsuls ingevolge die Senaatsbesluit die mense na die wapen geroep het, en toe Marcus Aemilius,⁷⁾ die leier van die Senaat, gewapend sy plek in die vergadering inneem - hy wat, aangesien hy nouliks kon beweeg, gereken het dat sy trae gang hom wel sou hinder om te vlug maar nie om te agtervolg nie - toe vervolgens Quintus Scaevola⁸⁾ afgetakel deur die ouderdom, verswak deur siekte, kreupel en met al sy ledemate gestrem en verswak, leunend op 'n spies beide die krag van sy gees en die swakheid van sy liggaam getoon het, toe Lucius Metellus,⁹⁾ Servius Galba,¹⁰⁾ Gaius Serranus,¹¹⁾ Publius Rutilius,¹²⁾ Gaius Fimbria,¹³⁾ Quintus Catulus¹⁴⁾ en almal wat op daardie tydstip van konsulêre rang was¹⁵⁾ vir die gemeenskaplike veiligheid na die wapen gegryp het toe al die praetors, al die jong edelmannes nader gehaas het, Gnaeus¹⁶⁾ en Lucius Domitius,¹⁷⁾ Lucius Crassus,¹⁸⁾ Quintus Mucius¹⁹⁾, Gaius Claudius,²⁰⁾ Marcus Drusus,²¹⁾ toe al die Octavii,²²⁾ Metelli,²³⁾ Iulii,²⁴⁾ Cassii,²⁵⁾ Catones,²⁶⁾ Pompeii,²⁷⁾ toe Lucius Philippus,²⁸⁾ Lucius Scipio,²⁹⁾ toe Marcus Lepidus,³⁰⁾ toe Decimus Brutus,³¹⁾ toe hierdie einste Publius Servilius³²⁾ onder wie se bevel jy gedien het, Labienus, toe hierdie Quintus

Catulus³³⁾ wat toe nog baie jonk was, toe hierdie Gaius Curio³⁴⁾ toe uiteindelik al die beroemdste mense saam met die konsuls stelling ingeneem het, wat was (onder hierdie omstandighede) eintlik die regte ding vir Gaius Rabirius om te doen? Moes hy skuiling gesoek het, ingesluit en weggesteek in 'n verborge hoekie gebly het en moes hy sy lafhartigheid bedek het in die duisternis en agter die mure (van sy huis), of moes hy hom na die Kapitoool begewe het en hom daar gevoeg het by jou oom en die andere wat hul toevlug gesoek het in die dood vanweë die skandelikheid van hul lewens, of moes hy 'n bondgenootskap sluit met Marius, Scaurus, Catalus, Metellus, Scaevola, kortom met al die ander lojale mense nie net vir veiligheid nie maar selfs teen gevaar?

8.

En jy, Labienus, wat sou jy gedoen het onder sulke omstandighede en op so 'n tydstip, dit wil sê wanneer die keuse van lafhartigheid jou laat voel het om te vlug en skuiling te soek, die verdorwenheid en waansin van Lucius Saturninus jou na die Kapitoool ontbied het en die konsuls jou opgeroep het om in die bresse te tree vir die behoud en die vryheid van die vaderland. Watter gesag, watter stem, wie se groep sou jy dan wou volg, watter bevel sou jy graag wou gehoorsaam? "My oom" sê hy,¹⁾ "was saam met Saturninus". Wat (sê jy my), en saam met wie was jou vader? Wat! Saam met wie was julle familieleden (almal), Romeinse ridders? hê? Julle hele prefektuur, julle distrik, julle buurt? Het die hele gebied van Picenum²⁾ hulle laat meevoer deur die waansin van 'n tribuun of het hulle die gesag van 'n konsul gevolg? In elk geval maak ek die stelling dat wat jy

nou omtrent jou oom beweer, niemand nog ooit tot nou toe omtrent homself erken het nie. Daar is nie nog iemand op die aarde, sê ek, so laag gesonke, so karakterloos, so gestroop, nie alleen van eergevoel nie maar selfs van die skyn van eergevoel, dat hy sou erken dat hy saam met Saturninus op die Kapitoool gewees het nie maar jou oom^{2a)} was daar! Gestel hy was daar en gestel hy was daar sonder dat hy daartoe verplig is deur enige geweld, enige krisis in sy finansiële sake, enige knoue in sy privaat sake; gestel sy verbintenis met Lucius Saturninus het hom daartoe gelei om vriendskap bo sy vaderland te stel, was dit nou 'n rede vir Gaius Rabirius om die Republiek in die steek te laat, om nie een te wees van daardie gewapende menigte van lojale mense nie, om die geroep en bevel van die konsuls nie te gehoorsaam nie? Maar nou, ons merk dat daar uit die aard van die saak die volgende drie keuses³⁾ was, naamlik dat hy hom kon skaar by Saturninus of by die lojales of dat hy kon wegkruip. Om weg te kruip staan gelyk aan 'n skandelijke dood; om saam met Saturninus te gewees het, staan gelyk aan waansin en misdaad; moed, eerbaarheid en eergevoel het hom geen^{3a)} ander keuse gelaat as om by die konsuls te wees nie. Was dit dus vir jou 'n aanleiding tot 'n aanklag dit naamlik dat Gaius Rabirius^{3b)} by daardie mense was wat hy (alleen) sou beveg het as hy baie waansinnig was en wat hy (alleen) sou verlaat het as hy 'n groot skurk was?

9.

Maar Gaius Decianus,¹⁾ van wie jy so dikwels melding maak is veroordeel omdat, toe hy Publius Furius,²⁾ 'n man berug vanweë al die bewyse van skandelikheid, aangekla het, met die volle steun van al die lojale mense, hy gewaag het om in die vergadering

te kla oor die dood van Saturninus. Ook is Sextus Titius³⁾ veroordeel omdat hy 'n afbeelding van Saturninus by hom tuis gehad het. Deur daardie beslissing het die Romeinse ridders⁴⁾ besluit dat hy 'n ongewensde burger was en dat hy nie langer in die staat behou moes word nie, hy wat deur middel van die afbeelding van 'n verraderlike man op 'n staatsvyandige wyse die se dood eer wou aandoen, of wat deur 'n gevoel van jammerte by die óningeligtes aan te wakkeer 'n verlange by hulle opgewek het, of wat sy voorneme om hom in sy verdorwenheid te volg laat blyk het. Daarom kom dit my as 'n raaisel voor, Labienus, by wie jy daardie beeld wat jy het, gekry het, want na die veroordeling van Sextus Titius is daar niemand op aarde wat dit sou waag om dit in sy besit te hê nie. Want as jy daarvan sou gehoor het of as jy oud genoeg was om daarvan kennis te dra⁵⁾ sou jy sekerlik nooit daardie beeld wat toe dit tuis gestaan het by Sextus Titius reeds ondergang en ballingskap vir hom meegebring het op die sprekersplatform of in die vergadering gebring het nie en jy sou ook nie jou vlot na daardie selfde rotse gedryf het waarteen jy sou gesien het dat Sextus Titius se skip verpletter is en waarop jy die skipbreuk van Gaius Decianus se vermoëns sou gesien het nie.^{5a)} Maar te midde van al hierdie aanduidings struikel jy vanweë jou onwetenheid. Jy het, egter, 'n saak onderneem wat verder as jou geheue terugreik, 'n saak wat verby was voor jou geboorte; 'n saak waarin jy inderdaad betrokke sou gewees het as jy toe oud genoeg was om betrokke te kon gewees het. Dit is daardie saak wat jy voor die hof bring. Begryp^{5b)} jy dan dalk nie eerstens watter mense en watter kaliber manne jy ná hulle dood van 'n ernstige misdaad beskuldig en tweedens hoeveel mense wat nou nog leef jy deur dieselfde

beskuldiging^{5c)} in lewensgevaar kan laat beland nie? Want as Gaius Rabirius 'n halismisdaad begaan het deurdat hy die wapens teen Lucius Saturninus opgeneem het, dan sou sy jeugdigheid inderdaad op daardie tydstip 'n mate van strafversagting meegebring het. Maar wat betref Quintus Catulus,^{5d)} die vader van die huidige een, 'n man in wie daar die grootste wysheid, uitnemende moed en ongeëwenaarde menslikheid aanwesig was, Marcus Scaurus^{5e)} 'n man met daardie bekende verantwoordelikheid oorleg en insig, die twee Mucii,^{5f)} Crassus,⁶⁾ Marcus Antonius⁷⁾ wat toe buite die stad by die garnisoen was, manne van wie die bewyse van oorleg en karakter in hierdie staat by verre die aansienlikste was, die ander wat met gelyke waardigheid bedeeled was, bewaarders en bestuurders van die staat, hoe sal ons hulle na hulle dood verdedig? Wat sal ons sê van daardie eerbare⁸⁾ manne en beste burgers, Romeinse ridders, wat toe saam met die Senaat die veiligheid van die staat verdedig het? Wat sal ons sê van die tribuni aerarii en die mense van al die ander stande wat destyds die wapen opgeneem het ten behoeve van die gemeenskaplike vryheid?

10.

Maar wat praat ek nog verder oor al diegene¹⁾ wat gehoor gegee het aan die oproep van die konsuls? Wat sal word van die reputasie van die konsuls self?²⁾ Sal ons vir Lucius Flaccus veroordeel, 'n man van hoë pligsgetrouheid in die staat altyd sowel as in die gewyde plegtighede waarvoor hy verantwoordelikheid gehad het, sal ons hom na sy dood veroordeel op grond van 'n aaklige misdaad en vadermoord?³⁾ Sal ons by hierdie skandvlek en oneer aan mense wat al dood is ook die naam van Gaius

Marius voeg? Gaius Marius, wat ons, myns insiens, met reg die vader van die vaderland, die vader van u vryheid en hierdie stad kan noem. Sal ons hom na sy dood veroordeel op grond van hierdie misdaad en aaklige vadermoord? En as Titus Labienus inderdaadgedink het dat 'n kruis op die Campus Martius vir Gaius Rabirius opgerig moet word omdat hy na die wapen gegryp het, watter straf sal uiteindelik uitgedink word vir hom wat hom tot die wapen geroep het? En as sy woord aan Saturninus verleen is, iets wat baie dikwels deur jou beweer word, dan het nie Gaius Rabirius nie maar Gaius Marius dit gegee en as hy nie by sy woord gebly het nie, het hy dit ook geskend.⁴⁾ Daardie belofte, Labienus, hoe kon dit sonder 'n senaatsbesluit verleen word? Is jy dan dermate 'n vreemdeling in hierdie stad,⁵⁾ dermate onkundig omtrent ons reëlins en gewoontes dat jy hierdie dinge nie weet nie en dat dit lyk asof jy in 'n vreemde stad swerf eerder as dat jy 'n staatsamp in jou eie stad bekleed. "Hoe" sê hy (Labienus) "kan al daardie beweringe Marius nou sonder gevoel en lewe skaad?" Is dit inderdaad geldig? Sou Marius so 'n moeitevolle en gevaarvolle lewe gevoer het as hy nooit gehoop of gedink het aan hom self en sy roem⁶⁾ met 'n hoop en 'n ambisie wat verder gestrek het as wat die perke van sy lewe vereis het nie?^{6a)} Maar ek moet nou glo dat toe hy tallose troepe van die vyand in Italië verslaan en die stad van besetting bevry het, hy gemeen het dat al sy roem saam met hom sou sterf. So is dit nie, burgers, nie een van ons trotseer die gevare van die openbare lewe met onderskeiding en eer sonder dat hy gelei word deur die hoop op beloning deur die nageslag nie.⁷⁾ Gevolglik wanneer dit om baie ander redes vir my lyk asof die siele van die deugdelikes goddelik en onsterflik is, dan (lyk dit veral

so omdat die gees van al die goeie en verstandige mense so oor die toekoms voel dat dit lyk asof niks anders as die ewigheid die mikpunt is nie. Daarom inderdaad roep ek die siele van Gaius Marius en van al die ander verstandige en dapper manne wat, lyk dit my, uit die menslike lewe verhuis het na die hoogheilige tuiste van die gode tot getuie dat dit my opvatting is dat vir hulle roem, eer en nagedagtenis daar geveg moet word net soos vir die tempels en heiligdomme van die vaderland, en as ek die wapen sou moes opneem terwille van hulle eer sou ek dit doen met net soveel ywer as wat hulle dit opgeneem het vir die veiligheid van die gemeenskap.⁸⁾ Immers, burgers, die natuur het vir ons 'n beperkte lewenspan afgebaken, maar vir die roem 'n eindlose.

11.

Derhalwe, burgers, as ons diegene wat reeds uit die lewe verhuis het, sal vereer, sal ons vir ons aanvaarbaarder omstandighede in die dood verseker. Maar, Labienus, as jy dan daardie mense wat ons nou nie kan sien nie verwaarloos, dink jy dat selfs nie die belang van hulle wat jy wel hier sien behartig behoort te word nie? Ek beweer dat van al hierdie mense daar niemand is wat daardie dag in Rome was - die dag wat nou voor die hof ter sprake is - en wat toe volgroeid was, wat nie die wapen opgeneem en die konsuls gevolg het nie. Hulle almal uit wie se ouderdom jy kon vermoed wat hulle daardie dag gedoen het, word deur jou van 'n halsmisdaad aangekla op grond van die saak teen Gaius Rabirius.¹⁾ Maar Rabirius het Saturninus om die lewe gebring. Ek wens hy het! Want dan sou ek nie teen die doodstraf wou pleit nie, maar sou ek 'n beloning²⁾ vir hom opgeëis het. Inderdaad as aan Scaeva, die slaaf van Quintus Croto, die slaaf wat

Saturninus gedood het,³⁾ sy vryheid geskenk is, watter beloning sou as geskenk aan 'n Romeinse ridder gepas gewees het? En as Gaius Marius omdat hy beveel het dat die pyp: waardeur water aan die tempel en setel van die groot en goeie Jupiter voorsien word, afgesny moes word, omdat op die skuinste van die Kapitool ... van slegte burgers ...

Fragmente

12.

Derhalwe was die Senaat in die ondersoek van die aangeleentheid op my aandrang nie yweriger of strenger as u almal toe u met u gesindheid, hande en stemme die verdeling van die wêreld en die gebied van Kampanië self geweier het nie.¹⁾

Die standpunt wat ek uitroep, bekend maak en aankondig kom ooreen met die van hom wat verantwoordelik is vir hierdie verhoor.²⁾ Daar is nou geen koning oor nie, geen stam, geen volk waarvoor u moet vrees nie; daar is geen eksterne, geen vreemde euwel wat hierdie staat kan binnedring nie. As dit u wens is dat hierdie staat onsterflik, hierdie ryk ewig, ons roem ewigdurend sal bestaan, dan moet ons waak teen ons eie begeertes, teen oproeriges en teen mense bedag op rewolusie, teen euwels van binne teen sameswerings³⁾ hier. Maar u voorouers het aan u 'n magtige hulpmiddel⁴⁾ gelaat teen hierdie euwels, daardie bekende woord van die konsul: "Laat hulle wat die veiligheid van die staat begeer ..." Burgers, koester hierdie gedagte (formule), en neem dit nie deur julle uitspraak van my weg nie ... ontnem ook nie aan die staat die hoop op vryheid, die hoop op veiligheid, die hoop op waardigheid nie.⁵⁾ Wat moet ek doen as Titus Labienus soos Lucius Saturninus 'n slagting van die burgers sou

veroorzaak het, as hy die gevangenis sou oopgebreek het, as hy die kapitoel met die wapen sou beset het?⁶⁾ Ek sou dieselfde doen as wat Marius gedoen het. Ek sou die aangeleentheid nou na die Senaat verwys het. Ek sou u aanspoor om die staat te verdedig. Saam met u sou ek self gewapend 'n gewapende vyand weerstaan.⁷⁾ Nou, aangesien daar geen vermoede (sprake) van wapengeweld is nie, ek geen wapens sien nie, geen geweld, geen slagting, geen besetting van die Kapitoel en van die burg nie, maar wel 'n gevaarlike aanklag, 'n verderflike geding, 'n hele beweging deur 'n tribuun van die plebeërs teen die staat onderneem, dink ek nie dat u tot die wapen aangespoor moet word nie, maar tot stemming teen die aanslag op u soewereiniteit.⁸⁾ Dus nou bid, smee en moedig ek u almal aan ... dit is nie ons gebruik nie ...

13.

Hy wat van voor terwille van die staat hierdie littekens en merktekens van moed opgedoen het, sidder om die een of ander wond in sy eer op te doen. Hy vir wie die invalle van die vyand nooit 'n duim kon beweeg nie, sidder nou vir die aanslag van sy volksgenote, waarvoor hy noodsaaklikerwys moet swig. Hy vra nou van u 'n geleentheid nie om goed te leef nie maar om eervol te sterf, en hy streef nie soseer daarna om sy huis te geniet nie as om te voorkom dat 'n graf by sy voorsate hom ontsê word. Hy kom by u met geen ander bede en smeking as dat u hom nie 'n wettige begrafnis en 'n geleentheid om tuis te sterf hom sal ontnem nie en dat u hom wat terwille van sy vaderland nooit vir enige doodsgevaar gevlug het nie sal toelaat om in sy vaderland te sterf.¹⁾

Ek het die tyd benut wat deur die tribuun van die plebeërs vir my bepaal is. Van u vra ek dringend dat u hierdie pleidooi van my sal beskou as (privaat) vriendskaplik terwille van die gevaar waarin 'n vriend verkeer en as (amptelik) konsulêr terwille van die veiligheid van die staat.²⁾

Afdeling C Verklarende aantekeninge

Met hierdie verklarende aantekeninge word nie 'n kommentaar in die gewone sin van die woord bedoel nie, maar primêr inhoudelike toeligting met besondere toespitsing op die saak se samehang en betekenis. Dus, wat sake, gebeurtenisse, ensovoorts betref, sal ons alleen so ver daarmee handel as wat dit lig kan werp op vrae rondom hierdie saak, hoewel ons terwille van helderheid soms gedwing word om by geleentheid histories verder terug te gaan met die oog op die problematiek wat hierby aansluit. Wat persone betref, ons belangstelling in hulle is beperk tot hulle verband met hierdie saak, die rede waarom ons aanneem dat Cicero hulle hier ter sprake bring.²⁴

1.1

Oorspronklik het hierdie woord gedui op die spiesdraers, dit wil sê die gewapende mag, en voor die hervorminge van Servius Tullius en die ontstaan van die Comitia Centuriata het dit net die patrisiërs ingesluit. Na daardie hervormings het die begrip ook plebeërs ingesluit dit wil sê persone wat nie in 'n diens-verhouding tot 'n patronus gestaan het nie, of te wel cives non optimo iure en gevolglik het die woord cives die woord quirites vervang as beskrywing van Romeine wat volle burgerskap geniet het. Greenidge, A.H.J. Roman Public Life, Macmillan & Co.

Ltd., Londen, 1911, bl. 33-35. Van toe af was quirites die normale aanspreekvorm van die Romeine in hulle burgerlike hoedanigheid. Lewis & Short A Latin Dictionary, Clarendon Press, Oxford, 1922.

2.

Om in 'n strafsak te vervolg, is altyd deur die Romeine as 'n onaangename en ondankbare taak beskou. Grant, M. Cicero. Murder Trials, Penguin Book, 1975, bl. 14-15. "Rome possessed nothing resembling a public prosecutor or attorney general; and it was not the duty of any state official to initiate prosecutions. Every citizen was at liberty to make a charge against another, and then the court's chairman, if he thought there was a prima facie argument - or was advised in this sense by a committee of his judges - could put the case down for trial. Prosecutions were often motivated by personal enmity, and even more frequently by greed, since the law promised large rewards to victorious prosecutors." Van so 'n aanklaer sou 'n mens redes verwag maar as Cicero hier redes verskaf vir sy optrede as advokaat vir die verdediging is dit des te opvallender. Dit gaan in hierdie sak, soos hierna sal blyk, natuurlik anders as in die normale stafsak oor die belangrike konstitusionele of minstens politieke implikasies. Hierdie opmerking verrai alreeds die betrokkenheid van die "umwelt".

3.

As Cicero hierdie woorde uitspreek het hy waarskynlik sy optrede Pro Roscio in gedagte en dit is natuurlik so dat waar dit die belange van sy kliënt aangaan Cicero heeltemal onbaatsugtig en vreesloos was. Terwyl almal gevrees het vir die woede van Sulla,

het Cicero, tot nog 'n baie jong man, ingestem om die onbenul-
lige Sextus Roscius te verdedig. Hierdie optrede kon hom nie
veel in die sak bring nie terwyl dit hom veel skade kon be-
rokken. (Donkin, E.H. *M. Tulli Ciceronis pro Sexto Roscio
Amerino oratio ad iudices*, MacMillan & Co. Ltd., Londen, 1955,
bl. xii en bl. xix; Scullard, H.H. *The Political Career of a
novus Homo* in Dudley, D.R. & Dorey, T.R. *Cicero*, Routledge &
Kegan Paul, Londen, 1964, bl. 7.) In die huidige saak maak hy
'n vyand van die opkomende Titus Labienus. 'n Paar reëls verder
maak Cicero melding van sy "medemenslikheid" wat deel is van 'n
"jarelange lewensstyl" en dit is waar dat Cicero die Stoïsynse
leer van broederskap onderskryf het. (Hunt, H.A.K. *The
Humanism of Cicero*, Melbourne University Press, 1954, bl. 46:
"There is one further assumption in the Academica which has
great significance in Cicero's social and political thoughts.
It is the doctrine of the brotherhood of man.")

Dit sal egter naïef wees om te dink dat altruïsme die hoof-
oorweging of dat naasteliefde 'n beduidende invloed gehad het om
in hierdie saak te verskyn en sodoende vir Caesar die voet dwars
te sit. Daar moet dus gekyk word na 'n ander beweegrede vir
Cicero se optrede in hierdie saak. (Clarke, M.L. *Rhetoric
at Rome*. Cohan & West Ltd., Londen, 1953, bl. 65-66: "Cicero
often undertook a case in order to repay an obligation, and
this was regarded as legitimate and praiseworthy. He gives as
his reason for defending C. Rabirius not only interest of state,
but also his old friendship with the accused.") Vgl. egter
aantekening 1.4.

4.

Die aansienlike ouderdomsverskil en die waarskynlike verskil in temperament maak so 'n vriendskap tussen die advokaat en die beskuldigde uiters onwaarskynlik. (Vgl. Hoofstuk 3 oor die dramatis personae.) Elders in Cicero se geskrifte is daar geen melding van Rabirius as persoon nie. (Van der Mühl, R.E.

1. A 1 24: "Hauptquelle für sein Leben ist Ciceros Rede".)

Vriendskap slaan hier waarskynlik op 'n algemeen positiewe verhouding en politieke gelykgesindheid.

5.

Rabirius was 'n senator. Vgl. Hoofstuk 3.

6.

Hier is ons by die kernpunt van die hele geskil. Labienus as agent van Caesar wil Rabirius bykom om sodoende die Staat meer bepaald die Senaat en die konsulskap af te takel, asook die eenheid van die burgers wat lojaal is teenoor hierdie twee stutte van die Romeinse staat van hierdie tyd. Hierdie aanslag is die kanker en die ondergang van daardie samelewing wat Cicero so na aan die hart lê. Cicero gee die aard van die aanslag effe nader te sien as hy hier vroeg in sy toespraak reeds verwys na die twee kante van hierdie saak. Sy eerste tema is medelye met die man wat soos ons reeds gesien het (aantekening 1.2 supra) nie juis oortuig as 'n beweegrede nie, maar die tweede en moontlik die belangrikste vir Cicero was die behoud van die Republikeinse staatsvorm. (Grose Hodge, H. The Loeb Classical Library. The Speeches of Cicero. William Heineman Ltd., Londen, 1943, bl. 444: "Cicero makes it clear that in this speech he is defending not the insignificant senator but the foundations of

senatorial government.") Cicero kla ook dat die vervolging se oogmerk minder oor Rabirius gaan as oor die staat. (Pro Rabirio 2: "Agitur enim nihil aliud in hac causa, Quirites, nisi ut nullum est posthac in re publica publicum consilium, nulla bonorum consensio contra improborum furorem et audaciam, nullum extremis rei publicae temporibus perfugium et praesidium salutis.")

7.

Die taak van die konsuls was by uitstek staatkundige leierskap en hierin was hulle die hoogste gesag. (Vgl. aantekening 16 infra.) Dit wil sê hulle het oor imperium beskik. (Vgl. aantekening iv.2 infra.) Die beperkings wat daar vir hulle gestel is soos kollegialiteit en tydsduur was kwantitatief en nie kwalitatief nie. (Wolff, H.J. Roman Law an Historical Introduction. University of Oklahoma Press, Norman, 1964, bl. 32-33.) Cicero het dus as konsul hier 'n spesifieke taak.

8.

Die woord "delictum" wat Cicero hier gebruik, kan nie vertaal word met die moderne delik nie. (Hiemstra, V.G. en Gonin, H.L. Engels-Afrikaanse Regswoordeboek. Juta & Kie, 1963: "delict, onregmatige daad, delik (kan ook 'n misdadad beteken, maar is in die sin ongebruiklik)"). Vervolging was in die republikeinse Rome die prerogatief van die privaat individu, sodat misdade wat van staatsweë vervolgd is, feitlik nie bestaan het nie. Delikte het in die Romeinse Reg 'n sterk strafregtelike inslag, dit wil sê hier beteken delictum dan feitlik misdadad. (Thomas, J.A.C. Textbook of Roman Law. North Holland Publishing Co., 1976,

bl. 349.) Rebirius was waarskynlik nie skuldig aan so 'n misdaad nie. Die aanklagte wat in pro Rab. 2 en 3 genoem word, is hiervoor irrelevant en het geen betrekking op die huidige saak nie.

9.

Dit verwys moontlik na die haat wat Labienus jeëns Rabirius kon gekoester het weens die dood van sy oom, maar Cicero wys die moontlikheid self van die hand. (Pro Rabirio v: "scilicet tibi graviorem dolorem patruī tui mors attulit quam C. Graccho fratris, et tibi acerbior eius patruī mors est quem numquam vidisti quam illi eius fratris quicum concordissime vixerat.") Die rede vir die vervolging is dus nie in die private sfeer te vinde nie. Wat nou volg gee ons die essensiële motief agter hierdie vervolging. Hierdie fokus is onmisbaar vir die regte begrip van hierdie hofsaak.

10.

Hier doel Cicero op die S.C.U. wat vanaf sy aanvang die hoofstuk van die Senaat was behalwe gedurende Sulla se bewind toe sy ideaal van die hoogste mag in die hande van die Senaat weer konstitusioneel verwerklik is. Die effektiwiteit van die S.C.U. is beperk deur die feit dat dit afhanklik was van die konsuls se medewerking. Vgl. Hoofstuk 2.B.

11.

Auctoritas. Suetonius, vir wie die woord 'n gunstige betekenis het as synde die aansien van 'n persoon en die afdwing van gesag, gee 'n etimologiese verklaring van hierdie woord. (Suet Divi Aug. vita 7): "Postea C. Caesaris et deinde Augusti

cognomen assumpsit, alterum testamento maioris avunculi, alterum Munati Planci sententia, cum quibusdam censentibus Romulum appellari oportere quasi et ipsum conditorem urbis, praevaluisset, ut Augustus potius vocaretur, non tantum novo sed etiam ampliore cognomine, quod loca quoque religiosa et in quibus augurato quid consecratur Augusta dicantur, ab aucta vel ab avium gestu gustave, sicut etiam Ennius docet scribens; Augusto augurio postquam incluta condita Roma est."

Gonin haal Drexler aan wat die begrip omskryf as "die höchste, die sittlichste, oder vielleicht sogar die einzig sittliche Form in der sich die Macht darstellt" en beweer ook "dat auctoritas 'vlekloos' is, met ander woorde dat dit daardie haatlikheid mis wat aan potentia kleef". Gonin, H.L. Potentia by Cicero - 'n Woordondersoek. Acta Classica, 1973, Vol. xvi, bl. 49.)

Grant se siening van Augustus se nuwe bedeling illustreer, hoewel ekstreem, die drakrag van die woord. Grant, M. From Imperium to Auctoritas. Cambridge University Press, 1969, bl. 425 - 426: "Augustus replaces Imperator as the catchword of the new order; auctoritas replaces imperium as its substance ... Government by military force had given way to government by personality and by advice. Thus the vital element in this revived Republic was the elimination of the revolutionary maius imperium."

Kortom die auctoritas van Augustus was volgens hom so groot dat hy kon handel sonder potestas en sonder imperium. Sy wenke en sy advies sou soveel gewig gedra het dat hulle sonder meer aanvaar is. (Grant, a.w., bl. 443.)

Dit herinner h mens sterk aan Cicero se ideaal van die rector wat met die krag van sy persoonlikheid kon regeer (Wagenvoort, H. *Princeps - Studies in Roman Literature. Culture and Religion*, E.J. Brink, Leiden, 1956, bl. 58: "On the contrary, with short interruptions of a resigned attitude, Cicero was seeking after the year 57 first of all the tyranny of Caesar, and then after his death, against the tyranny of Antony, a princeps, a man who by his extraordinary ability would be able to restore the republican 'libertas' and to establish once more firmly the government by the Senate that had been shaken to its foundations.")

M. Grant se siening van Augustus se nuwe bedeling illustreer hoewel ekstreem, die drakrag van die woord.

Augustus het verkies om sy auctoritas via die Senaat te laat geld (Grant, a.w., bl. 445). Hiervoor het hy sy tribunicia potestas benodig wat aan hom die ius senatus conferendi verskaf het. (Grant, a.w., bl. 446-447: "The power which gave him authority to bring forward such motions was the ius senatus consulendi, facilitated by a ius primae relationis and ius senatus conferendi. These powers were now like the ius agendi cum populo - which, also by his auctoritas, introduced similar executive measures into the comitia - thought of as a part of his tribunicia potestas."

12.

Imperium is die sleutel tot die Romeinse staatsregtelike denke en die basis van alle mag wat op grond daarvan verleen is. Dit was h bevoegdheid wat die konsul, die praetor, die promagistraat en vir beperkte tydvakke ook die diktator toegekom het. Met sy oorsprong in die militêre sfeer, was dit die absolute bevoegdheid

van die aanvoerder om bevele uit te vaardig en af te dwing. In Rome self is die imperium beperk deur die provocatio ad populum, dit wil sê 'n appél na die Comitia Centuriata. Buite Rome het dit lank onbeperk gebly (Wolff, a.w., bl. 28-29).

Vir hierdie studie en selfs ter verheldering van die begrip imperium, en meer spesifiek die opkoms van Caesar, is dit veral nodig om te let op die imperium maius waarvan daar twee vorms bestaan, konsulêr en diktatoriaal.

Die konsulêre imperium maius is die gewone een en wel bedoel om 'n botsing van imperia uit te skakel. So het die konsul byvoorbeeld 'n maius imperium gehad ten opsigte van alle ander amptenare cum imperio soos die praetor en die promagistrate. Hierdie maius imperium is baie selde aangewend en wel as daar die moontlikheid van 'n botsing van imperia gekom het. Hiervan is die latere pro-konsulêre imperium maius 'n verdere verskyningsvorm. Dit was nie-diktatoriaal soos hierdie groep. In die laaste jare van die Republiek was dit nodig om sekere persone met omvangryke magte te beklee soos byvoorbeeld die magte wat Pompeius ontvang het om teen die seerowers op te tree en die magte wat hy ontvang het om die oorlog teen Mithridates te voer. Hierdie magte was groter as enige vorige magte wat aan 'n aanvoerder toegeken is en de facto was Pompeius in 'n sterk posisie, maar de iure was dit geen imperium maius oor ander prokonsuls nie. Dit was nog altyd 'n imperium aequum. Sy imperium was weliswaar vir 'n tydperk van drie jaar, sy gebied was groter as 'n gewone provinsie en hy kon selfs tot 'n afstand van vyftig myl die provinsie van 'n ander goewerneur betree. Hy het wel 'n imperium maius gehad ten opsigte van die legati wat hy kon aanstel, maar dit was die normale imperium maius van enige militêre aanvoerder.

Caesar se imperium maius van 47 v.C. en 45 v.C. was waarskynlik vir die eerste maal in die geskiedenis 'n prokonsulêre imperium maius. Scullard, H.H. From the Gracchi to Nero, Methuen & Co. Ltd., Londen, 1973, bl. 145.

Hierteenoor is daar die diktatoriale imperium maius. Die tipe wat 'n mens later in 'n verwilderde vorm by Sulla, Caesar en die driemanskappe aantref. Aanvanklik was dit gebaseer op die posisie van die dictator, die een wettige, buitengewone magistraat van die Republiek wie se taak dit was om as leier op te tree in tye van nood en wat vanweë die tydsbeperking wat vir die amp opgelê is, bedoel was om nooit die antimonargistiese aard van die Republiek te skend nie. As die burgerlike onluste op ongekende skaal begin ontbrand, word die magte wat toegeken word ook omvattender.

Sulla wat as model en voorbeeld sou dien vir Caesar, was nie soos voorheen diktator "rei gerundae causa" nie, maar wel legibus scribundis et reipublicae constituendae. (Ehrenberg, V. Imperium maius in the Roman Republic, American Journal of Philology, Vol. 74, 1953, bl. 113 e.v.)

Caesar het gedurende die burgeroorlog verskeie kere die diktatorskap bekleed, maar dit was telkens nog "rei gerundae causa".

Na Thapsus word Caesar egter vir die derde maal diktator maar nou staan dit in die teken van die onreëlmatige, beide wat termyn en karakter betref soos by Sulla. Dit geld hierdie keer vir tien jaar hoewel jaarliks hernubaar en dit was rei publicae constituendae causa. Scullard, a.w., bl. 146. Na Munda in 45 v.C. word sy diktatorskap hernu en in Februarie 44 v.C. word hy dictator perpetuus. (Scullard, a.w., bl. 147.)

Die republikeinse ideaal het so verflou dat die Senaat self in 42 v.C. aan Brutus en Cassius soos hierbo genoem imperia toegeken het wat maiora was ten opsigte van ander promagistrate en hoewel dit nie uitdruklik perpetua was nie, kon hulle self kies wanneer hulle dit sou neerlê. (Last, H. Imperium maius: A note. The Journal of Roman Studies, Vol. XXXVII, bl. 162: "The nature of this imperium is clear from the language in which it is described, from the purpose it was meant to serve (the mobilization of the eastern provinces in the interests of the Senate) and from the use of it which was made. The maius imperium of Brutus and Cassius stood in a type B relation to that of the ordinary provincial governors.")

Die pro-konsulêre imperium maius wat Augustus sedert 23 v.C. beklee het, was gegrond op die wat sy groot oom in 46 v.C. beklee het. (Brunt, P.A. en Moore, J.M. Res Gestae Divi Augusti, Oxford University Press, 1963, bl. 12.)

As Cicero dan kyk na die voorbeelde wat Sulla en Pompeius daarstel, na die figuur van die opkomende Caesar en na die dreigende Catilinarie se opstand, besef hy dat hierdie aanslag op die S.C.U. die Senaat en die Republiek direk raak. Die tendens was in 63 v.C. al baie duidelik.

13.

Hier vind 'n mens iets van Cicero se groot idêaal om binne sy staat 'n aristokratiese bedeling te handhaaf en om by hierdie aristokrasie deur sy concordia ordinum die equites te betrek. (How, W.W. Cicero's Ideal in his De Republica, Journal of Roman Studies, 1930, bl. 24 op bl. 33: "This ideal constitution Cicero hoped

to establish and preserve by concordia ordinum. But by this he did not mean a mere league between the landed and the monied interests to protect their threatened wealth, but a great union of all the more respectable elements in Italy in defence of the constitution. The equites to whom he appealed were not primarily the Roman financiers but the class to which he belonged by birth, the municipal equites and substantial burgesses of the country districts.")

14.

Hierdie is 'n duidelike verwysing na die doelbewuste en beplande aanval van Julius Caesar en die populares op die magsposisie van die Senaat. (Grose-Hodge, a.w., bl. 444: "He has to face not merely the spite of the tribune Labienus, but the deliberately planned attack of the democratic party under the leadership and almost in the person of Julius Caesar." Vgl. ook cap. II.) Hierdie is 'n sentrale punt vir hierdie studie.

14a.

Vgl. voetnote 10 - 14, supra.

15.

Hierdie is waarskynlik verwysing na die aanstaande Catilinarie se sameswering wat juis op daardie tydstop smeulend was en baie seker verwag is.

16.

Vir Cicero was 'n persoon deugdelik as hy die gesindheid aan die dag gelê het om die Republiek te behou. (Pro Publio Sestio LXVI: "Haec qui pro virili parte defendunt, optimates sunt,

cuiuscumque sunt ordinis; qui autem praecipue suis cervicibus tanta munia atque rem publicam sustinent, hi semper habiti sunt optimatum principes, auctores et conservatores civitatis.")

16a.

Vgl. voetnoot 12, supra.

17.

Hier het Cicero die Senaat wat na die Puniese oorloë die politieke toneel in Rome nog de facto oorheers het, voor oë.

2.1

Die amp van tribunus plebis het na die secessio van die plebeërs in 494 v.C. ontstaan. Die gedagte was dat daar in klein groepe plebeïese amptenare sou wees wat die plebeërs kon beskerm teen onregmatige patrisiese optrede.

Die tribuun het oor geen imperium beskik nie, slegs maar potestas. Hierdie tribunicia potestas was viervoudig van aard. Eerstens het die tribuun die ius agendi, dit wil sê hy kon plebiscita inisiëer. Tweedens die vetoreg, ius intercedendi wat deur Sulla aan bande gelê is, maar kort daarna deur Pompeius herstel is. Derdens kon die tribuun die Senaat byeenroep en as voorsitter van daardie liggaam optree. Vierdens, voor die tyd van die quaestiones was die tribuun die orgaan waarmee die staat sy amptenare tot verantwoording kon roep. Greenidge, a.w., bl. 152 en bl. 234.

Die tribuni het die plebeërs beskerm net soos 'n patronus sy cliens sou beskerm. Verdere politieke agitasie het gelei tot die daarstelling van die Concilium Plebis in 471 v.C. en na 'n uitgerekte klassestryd volg die passering van die Lex Hortensia in

287 v.C. wat algemeen geldende wetgewende bevoegdheid aan die Concilium Plebis verleen het. Die tribuni het nou oor besondere mag beskik. Gaandeweg is die tribuni nou deur die Senaat oor-gehaal om hulle in die Senaat te laat opneem. Hulle kon die sittings van die Senaat bywoon, kon later mosies voorstel en nog later die Senaat selfs byeenroep. So sou die tribuni be-invloed raak. Daardie amptenare wat die plebeërs moes beskerm, het nou hulle reg van veto in diens van die Senaat geplaas. Met die koms van die Gracchi het die tribunaat sy vorige funksies weer ernstiger opgeneem en begin om die Senaat te opponeer. Sulla het die invloed van die tribuni drasties aan bande gelê deur hulle mag van veto te beperk en deur te bepaal dat enige persoon wat een maal die posisie van tribuun bekleed, geen ander amp daarna mag beklee nie. Sulla se maatreëls is kort daarna (70 v.C.) deur Pompeius ongedaan gemaak en in die tyd waarin hierdie hofsak afspeel, was die tribuni handlangers van Caesar en gewikkel in 'n algemene stryd teen die Senaat. Teen dié tyd was hulle ook 'n ^{integreerende} deel van die magistrature masjinerie. (Grant, M. History of Rome, Weidenfeld & Nicolson, Londen, 1978, bl. 63-64, 72, 145, 162, 165.)

Benewens hulle politieke funksies het die tribune as aanklaers opgetree by hoogverraadverhoor soos in hierdie geval. (Thomas, a.w., bl. 16.) Die verhoor is hier kortliks die volgende (vgl. aantekeninge, cap. 2.9, infra): die tribuun Labienus kla aan na die uitspraak van die duumviri en 'n waarskynlike teen-optrede van Rabirius en sy vriende (vgl. ook Dio Cassius, infra) en Cicero wat soos reeds gesê (aantekeninge, cap. 1.5(b)) 'n breër politiek-staatkundige belang by die saak het (vgl. ook 2 net hierna). Die vergadering is dan na alle waarskynlikheid

die Comitia Centuriata (vgl. aantekeninge cap. 2.3) 'n punt wat later (hoofstuk 4) vollediger aan die orde kom.

2.

'n Mens moet in gedagte hou dat hierdie geen gewone strafsak was nie, maar veel eerder 'n geleentheid waarop die Romeinse staatshoof 'n beleidsverklaring uitgereik het, want anders is dit moeilik om die konsul se teenwoordigheid as advokaat vir die verdediging te verklaar. Die beleidsverklaring was nodig in die lig van die dreigende omstandighede rondom die komende Catilinarie se opstand.

3.

Die Comitia Centuriata wat gedien het as appélliggaam in strafsake waar die beskuldigde ter dood veroordeel is (Van Zyl, D.H. Geskiedenis en Beginsels van die Romeinse Privaatreg, Butterworths, Durban, 1977, bl. 9). Dit is ondenkbaar dat Cicero sy redevoering elders, byvoorbeeld in die Concilium Plebis sou gelewer het, soos aanvaar deur diegene wat die halfuur-beperking op gesigswaarde aanvaar. Die rolle wat Cicero onderskeidelik toeken aan die tribuun as aanklaer, die konsul as verdediger en die volk as verhoorliggaam, sluit verder die moontlikheid van 'n verhoor deur die Concilium Plebis uit (vgl. aantekeninge hoofstuk 2.11).

In aansluiting hierby is dit duidelik dat die standpunt van 'n verhoor voor die Concilium Plebis met Labienus as voorsitter (vgl. cap. IV) noodwendig berus op die aanvaarding dat die tribuun straffjurisdiksie gehad het. Dit word dan ook onomwonde so gestel deur Grant wat verder gaan deur te sê dat die tribuun die doodstraf kon oplê. (Grant, a.w., bl. 262: "The case was

heard in the Assembly. Titus Labienus was both the accusing magistrate and the Assembly's presiding officer (being a tribune he had the power to exercise capital jurisdiction himself)."

So iets is egter heeltemal onbekend, en strafregspreek selfs deur die Concilium Plebis het op daardie stadium nie meer bestaan nie.

Dit moet egter gestel word dat die tribuun nooit oor enige strafjurisdiksie beskik het nie. (Bleicken, J. Das Volkstribunat der klassischen Republik. Studien zu einer Entwicklung zwischen 287 und 133 v.Chr., C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1955, bl. 108: "Es gibt keine freie Kapitalkoerzition der Volkstribune. Ihr Prozess führte stets zu einer Verhandlung vor dem Volk, und zwar im revolutionären Stadium nur vor dem Concilium Plebis, in historischer Zeit auch vor den Zenturiatkomitien.") In die tyd van die klassestryd het die tribuun persone wat sy onskendbaarheid wou aantas voor die Concilium Plebis gebring vir paslike bestraffing. (Bleicken, a.w., bl. 115-116: "Denn da der Tribun sicher niemals von sich aus ein Urteil gesprochen, sondern seine besondere, gegen den Staat gerichtete Stellung einer stärkeren, wenn auch ebenfalls ausserstaatlichen Autorität bedurft hatte, wird er stets die Anklage vor der Versammlung der Plebejer erhoben und das beantragte Urteil durch Plebiszit herbeigeführt haben.") Dit was natuurlik geen verhoor in die ware sin van die woord nie. Net so min as wat die debat in die Senaat oor die Catilinarie se samesweerders 'n verhoor was. (Allison, J.E. & Cloud, J.D. The Lex Julia maiestatis, Latomus V. 21, 1926, bl. 729: "The debate in 63 was not a trial at all and so the legal framework was quite different.") Op appél van so 'n plebiscitum na die Comitia

Centuriata het die tribuun as aanklaer opgetree. (Wolff, a.w., bl. 53) Na die klassestryd is daar nie meer gebruik gemaak van die Concilium Plebis nie, maar het die tribuun as aanklaer by maiestas-verhore voor die Comitia Centuriata opgetree.

4.

Hier verwys Cicero in historiese perspektief na die Gracchi, meer spesifiek Tiberius Gracchus, wat sake wat vroeër, weliswaar slegs volgens gebruik vooraf voor die Senaat gelê moes word (vgl. cap. 2), slegs voor die Concilium Plebis, dit wil sê 'n byeenkoms van die onbevoegde en onvertegenwoordigende gepeupel gelê het. Daar kon geen kontinuïteit of ordelike regering wees as die een tribunus plebis na die ander, met verskille in persoonlikheid en beleidsrigtings wetgewing op die manier kon passeer nie. Nogtans was dit presies wat die Gracchi gedoen het, om watter rede ookal. Hulle het die patrum auctoritas veronagsaam - iets wat selfs Caesar met sy wetgewing vermy het. (Scullard, a.w., bl. 26-30) Vgl. aantekeninge ca. 1.17 'n herhaling van dit wat hierdie saak so ernstig maak. Die volgende twee voetnote doen dieselfde.

5.

Die Concordia ordinum. Vgl. aantekeninge cap. 1.13.

6.

Die S.C.U. Vgl. hoofstuk 2 B en aantekeninge cap. 1.10.

7.

Hierdie verwysing na die Romeinse godsdiens het geen wesenlike betekenis nie. In die tyd van Cicero het die Romeinse

intellektueles geen geloof in hulle tradisionele gode gehad nie. (Haskell, H.J. This was Cicero, Secker & Warburg, Londen, 1942, bl. 19: "By the time of Cicero the Roman intellectuals were generally agnostics.")

Die godsdienstaking het 'n leë ritueel geword waaraan geen werklike waarde geheg is nie. (Goar, R.J. Cicero and the state religion. Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1978, bl. 29: "The condition of the state religion in the last era of the Republic clearly reflects the upheavals of that time; scepticism or disbelief affecting members of all classes by means of dramatic performances on the one hand and literature and philosophy on the other ... It is true that the rites went on being performed; but the basic attitude of many people - especially, perhaps, in the upper classes - had changed to one of indifference or disbelief.") Cicero self was geen positief godsdienstige mens nie. (Ogilvie, R.M. The Romans and their gods in the age of Augustus, Chatto & Windus, Londen, 1969, bl. 6: "In every age some of the most highly educated men are apt to be the most agnostic. Cicero himself was sceptical." Goar, a.w., bl. 111: "One suspects that his religious views never touched the inner core of the man, that he did not have deep religious feelings. Few could have them, in that era, without being superstitious.")

Nogtans het Cicero nooit geskroom om die godsdienste aan te wend as 'n middel om sy gehoor te oortuig nie. (Goar, a.w., bl. 73: "Religion was valuable as an instrument of persuasion, and was used as such by Cicero, both as rising orator and as seasoned politician. His tendency to adjust his references to religion to the matter at hand and to the beliefs that could be predicated of his audience has been noted - a tendency that appears in other speeches as well.") Daarom maak hy hier waar dit gaan om

'n aanval op die staatsinstellings spesifiek melding van die raad en bystand wat die gode aan die politieke bestaan verskaf.

7a.

Hier word die beskuldigde en die staatsbelang weer byeengebring (vgl. aantekeninge 5 (6) sowel as 8 en 9 infra). Ons sal later sien hoe die twee belange saam behartig word. Hiervoor is duidelikheid oor die ordening van die betoog baie belangrik.

8.

Die twee doeleindes figureer weer tesaam, al lyk dit of hy hom geen besondere sorge oor die onskuld van Rabirius gemaak het nie en asof hy die geleentheid vir hoofsaaklik politieke doeleindes aangegryp het. Hy neem dit wel vir Rabirius op, maar indirek en juis dit gaan die hele samestelling van die toespraak beïnvloed - vgl. hoofstuk 2, 3 en 5.

9.

Die appél (of verhoor de novo) (vgl. aantekeninge 3.12, infra) is hier aan die orde (vgl. hoofstuk 4 vir 'n volledige bespreking). Ten opsigte van die wyse van stem, kan die volgende opgemerk word: Die Lex Cassia (137 v.C.) van Lucius Cassius Longinus het stemming by wyse van stembrief in alle verhore ingevoer, behalwe in die geval van perduellio. In 107 v.C. ^{het} ~~is daar deur~~ die tribuun Gaius Caelius met hierdie uitsondering ^{afgeskaf} ~~weggedoen~~.

(Mommsen, Th. Römisches Strafrecht, Akademische Druck - u - Verlagsanstalt, Graz, 1955, bl. 170.) In wat in die sin hierna volg, val die dubbele oogmerk weer op (lotgevalle van die man en veiligheid van die staat).

10.

Vgl. hoofstuk 3 wat handel oor die dramatis personae.

11.

Hierdie tydsbeperking wat Cicero opgelê is, is 'n strydvraag wat reeds heelwat debat ontlok het, veral oor die vraag of hier na 'n vergadering van die Concilium Plebis verwys word (Supra, aantekeninge, hoofstuk 2.3). As Labienus die voorsitter van so 'n vergadering was en in dié hoedanigheid werklik 'n beperking opgelê het, dan het ons met 'n verhoor van die Concilium Plebis te make. Ons ag dit uiters onwaarskynlik en meen dat ons hier te doen het met die een of ander ooreenkoms wat Labienus, as aanklaer, met Cicero aangegaan het. Die inhoud van hierdie ooreenkoms is onseker, maar 'n mens kan verstaan dat beide Labienus en Caesar, wat deur die reaksie op die uitspraak van die duumviri verras is (vgl. aantekeninge 2.12) sou verkies dat Cicero nie te veel sê oor die posisie van die Senaat en die volgehoue aanslae wat tot op daardie stadium daarop gemaak is nie. Aan die ander kant sou Cicero - soos Fabius Cunctator van die Tweede Puniese Oorlog met Hannibal - 'n openlike botsing met Caesar wou vermy en hy moes dus sy opponente se gevoeligheid in ag neem. Hy moes dus sy rol as konsul "versaak", dit wil sê hy kon verdedig, maar hy kon nie "kla" nie (vgl. Pro Rabirio 2.6). Ons bemerk hier 'n driehoek van belange: a) Cicero en die staat (Senaat); b) die beskuldigde en sy simpatisante en c) die vervolging. Eersgenoemde wou oor die politieke ontwikkelinge praat, dit wil sê kla en die rol van konsul vervul. Die (b)-groep was oor Rabirius begaan. Die ontnugterde vervolging wou Cicero van die politieke aspekte van die saak weghou en hiervoor was die tydsbeperking in die ooreenkoms waarskynlik bedoel.

Cicero spel laasgenoemde uit as hy na aanleiding van die beperking kla dat aan hom slegs die rol van advokaat en verdediger ge-
laat is (Pro Rabirio 2.6). Veral na die ooreenkoms moes Cicero
hieruit kom en almal tevrede stel. Hy wou egter meer konsul
as advokaat wees en hou by herhaling die tydsbeperking voor as
rede vir slegs hrakelingse regstreekse verdediging (Pro Rabirio
cap. 2 slot en cap. 3). Origens laat hy die verdediging met sy
histories ingeklede rol as konsul saamval. Teenoor die ver-
volging sou hy kon volhou dat hy met sy historiese ingeklede
konsulrol tog in sy keuse van historiese stof deur die belange
van sy kliënt gerig gebly het.

Kortom Cicero het die ad conquerendum-gedeelte van sy toespraak
volkome geïnkorporeer by die ad defendendum-gedeelte (vgl.
aantekeninge, hoofstuk 3.12). As hy nog kla oor die tydsbe-
perking wat aan hom opgelê is, dan is dit bloot 'n rookskerm om sy
kliënt se aandag af te lei van die feit dat hy hom minder reg-
streeks verdedig het.

So het hy vernuftig binne die gees van die waarskynlike ooreen-
koms gebly en bowendien die tydsbeperking so voorgehou dat hy
sy kliënt en sy aanhangers tog tevrede stel en sy reputasie as
advokaat ongeskonde kon hou. Die uitslag het hom hierin gehelp.
Sy eie dubbele doel het hy op die wyse verwesenlik, dit wil sê
deur ook die rol van advokaat indirek via sy rol as konsul in
historiese gewaad te speel. Die historiese gewaad reflekteer
egter op die politieke stryd van sy dag.

Origens beredeneer hy die stryd dus nie, hy demonstreer dit met
die wyse waarop hy die deelnemers die revue laat passeer, en met
die wyse waarop hy vooraf eers oor die grusame onaanvaarbaarheid

van die duumviri se uitspraak uitwei, en op 'n wyse wat die daaropvolgende draad van die politieke stryd laat blyk.

Kortom, Cicero laat hom die beperking in die breë welgeval omdat hy die twee rolle kan laat saamval en sodoende sy politieke doel indirek kon dien sonder om 'n openlike' botsing te kry en sonder om van lafhartigheid beskuldig te word, en sonder om sy toehoorders die indruk te gee dat hy ten opsigte van sy kliënt indifferent is.

12.

Cf. aantekeninge, cap. 3.13 in hierdie verband. Die gebruik van die woord "condicio" dui op 'n ooreenkoms (vgl. aantekeninge, nota 11, supra) tussen die partye - iets wat nogal nie vreemd was aan Romeinse gedingvoering nie. Dit wil voorkom asof Caesar en Labienus geglo het dat hulle met 'n verhoor deur die duumviri onafhanklik sou staan en dat hulle hul met die aanwending van 'n argaïese proses buite die bereik van die gebruiklike Republikeinse Strafprosesreg sou plaas. (Tyrrell, a.w., bl. 36: "The reason for the revival of this board of two men was that it permitted the execution of a citizen without a defense or opportunity to escape.") Cicero se tussenkoms was vir hulle 'n onaangename verrassing en hulle sou hemel en aarde beweeg om te verhoed dat hy in die gespanne politieke toestand van die dag te veel sou sê oor 'n uiters delikate onderwerp. Cicero op sy beurt is uit versigtigheid (vgl. N.11, supra) nie ongeneë om akkoord te gaan met hierdie tydsbeperking nie.

Hierdie uitleg is nie in stryd met Cicero se latere bewering (Pro Rabirio 3.9): "Ergo ad haec crimina quae patroni diligentiam desiderant intellegis mihi semihoram istam nimium longam fuisse." 'n Mens sou met die eerste oogopslag kon dink dat Cicero die

ooreengekome halfuur voldoende vind vir sy betoog oor die straf-regtelike aspekte van die saak, maar by nadere ondersoek is dit duidelik dat hy hier praat oor die voorafgaande klagtes.

Cicero wil te kenne gee dat hulle so beuselagtig is dat die halfuur wat onvoldoende is vir hierdie doel hier toereikend is. Kortom hy het geen tyd nodig om oor die klagtes te praat nie.

13.

Sy gebruik van die woord in hierdie saak is van die grootste belang, want dit toon duidelik aan dat Labienus nie soos sommige meen as voorsitter van die Concilium Plebis die saak aangehoor het nie, want dan kon hy nie 'n accusator ook gewees het nie. Vgl. aantekeninge cap. 2.3, supra. Die accusatio afgelei van die woord causa (oorsaak) is die aanklag en dit is eie aan die straf-prosesreg. Hiemstra, V.G. en Gonin, H.L. Engels-Afrikaanse Regswoordeboek. Juta & Kie., Bpk., 1963. "Accusation, aantyging, beskuldiging, wanneer die formele ten lastelegging van 'n misdryf bedoel word, is "charge" (aanklag) beter." Die eiser in die Siviele Proses is geen accusator omdat hy die verweerder geen misdaad verwyd nie. Die slegte betekenis wat aan die latere delator kleef, is nie by die accusator aanwesig nie. (Mommsen, T. Römische Strafrecht. Akademische Druck-u-Verlagsanstalt, Graz, 1955, bl. 188-189) Cicero self beskou die accusatores as 'n noodsaaklike ewel. (Pro Roscio, 20, 55-56: "accusatores multos esse in civitate utile est ... nocens, nisi accusatus fuerit, condemnari non potest.")

14.

Die woord potestas wat Cicero hier aanwend, gebruik hy altyd ten opsigte van menslike wesens en dan gewoonlik in soverre dit enkelinge of klein groepies, hoogstens twee of drie aangaan, maar

nooit slaan dit op 'n talryke groep nie. By Cicero het hierdie woord byna nooit 'n vleierende betekenis nie en selde 'n neutrale betekenis terwyl dit in die oorgrote meerderheid gevalle gebruik word om afkeuring aan te dui. Gonin, "Potentia" by Cicero - 'n woordondersoek, a.w., bl. 23 e.v.) Dit slaan hier op die gesag van die aanklaer in 'n strafsak wat hy weliswaar nie begin het nie (vgl. aantekeninge cap. 2.1 en 9) maar ook nie as voorsitter beheer het soos soms voorgehou is nie (vgl. aantekeninge, cap. 2.3).

15.

Hoewel Cicero dit nie uitdruklik doen nie, kom hy na daaraan om die verweer van handeling op bevel op te werp - (vgl. Snyman, C.R. Strafred. Butterworths, Durban, 1981, bl. 112: "Die vraag wat hier na vore kom, is of 'n persoon wat 'n andersins wederregtelike handeling verrig, hom as regverdiging vir sy daad daarop kan beroep dat hy maar net, deur die handeling te verrig 'n bevel van 'n persoon aan wie hy ondergeskik is, gehoorsaam het.")

Cicero kon sy kliënt se saak seker beter gedien het deur 'n blote ontkenning te pleit, maar dit sou hom die geleentheid om te praat ontnem het. Daarom erken hy minstens dat sy kliënt die wapens opgeneem het. (Pro Rabirio, cap. 7: "cum omnes omnium ordinum homines qui in salute rei publicae salutem suam repositam esse arbitrabantur arma cepissent: quid tandem C. Rabirio faciendum fuit?") maar hy laat hom geensins in die steek nie. Hy koppel Rabirius se naam uiteindelik selfs aan die van Marius die konsul, en ander baie prominente Romeine. Hiermee verseker hy dat enige iemand wat Rabirius aanraak gevaar loop dat hy Marius se nage-

dagtenis oneer aandoen. Hierdie is nie die enigste geval bekend waar Cicero van hierdie taktiek gebruik maak nie. In sy latere rede pro Ligario slaag hy daarin om sy kliënt se optrede te koppel aan die van 'n Pompeius en ander prominente Romeine en verkry hy sodoende sy ontslag. (Cicero. Pro Ligario 6: "Liceat esse miseros - quamquam hoc victore esse non possumus; sed non loquor de nobis, de illis loquor qui occiderunt - fuerint cupidi, fuerint irati, fuerint pertinaces; sceleris vero crimine, furoris, parricidi liceat. Cn. Pompeio mortuo, liceat multis aliis carere.")

16.

Oor hierdie aanklag is niks bekend nie en 'n mens kan maar net vermoed dat dit die huidige verhoor voorafgegaan het.

17.

Gaius Licinius Macer was 'n historikus wat in 66 v.C. selfmoord gepleeg het na 'n verhoor deur die quaestio repetundis met Cicero, destyds 'n praetor, as voorsitter.

3.1

Peculatus word deur Mommsen omskryf as die diefstal van roerende staatseiendom. Voordat geld in gebruik gekom het, het hierdie misdaad veral betrekking gehad om die steel van diere wat bestem was om geoffer te word. (Mommsen, a.w., bl. 764: "Depeculatus oder peculatus publicus, gewöhnlich bloss peculatus heisst das Furtum am beweglichen Staatsgut, davon benannt, dass vor dem Beginn der Geldwirtschaft unter dem beweglichen Gemeindegut das für die Opfer bestimmte Vieh in erster Reihe stand und namentlich

für die Entwendung vorzugsweise in Betracht kam." Lewis & Short. A Latin Dictionary. "Peculatus an embezzlement of public money, Peculation." Hiemstra & Gonin "Peculation (geld)verduistering".)

2.

Hierdie persoon kan nie nader geïdentifiseer word nie, maar in die pro Rabirio Pustumo 17 verskyn die volgende: "Hem, Postume, tune es C. Curti filius, C. Rabiri iudicio et voluntate filius, natura sororis" waaruit Heitland (a.w., bl. 52) aflei dat hierdie Curtius die seun van Rabirius se suster was wat deur hom aangeneem is.

2a.

By die uitdrukking "non modo ... sed ne ... quidem" sou 'n mens 'n verdere "non" verwag want die betekenis is duidelik negatief en dit word ook so vertaal. Waar die werkwoord van die tweede sinsdeel egter gemeenskaplik is vir albei die sinsdele, is dit gebruikelik om die tweede "non" weg te laat uit die eerste sinsdeel. (Lewis & Short. A Latin Dictionary: "When this verb of the second clause is the common predicate of both clauses, the second non is omitted in the first clause.")

Szantyr, A. Leumann & Hofmann Lateinische Syntax und Stilistik, C.H. Becksche Verlagsbuchhandlung, München, 1965, bl. 519: "sind beide Glieder negativ, so wird bei verschiedenen Predikaten normalerweise die Formel non modo non - sed ne ... quidem verwendet z.B. Cic. Sulla 50 ego non modo tibi non irascor, sed ne reprehendo quidem factum tuum; doch ist bei

sinnverwandten Praedikaten auch die Unterdrückung der Negation im ersten Glied zulässig so Cic. ac. 2,6 non modo operam nostram unquam a populari coetu removimus, sed ne litteram quidem ullam fecimus."

3.

Daar is geen aanduiding dat dit die seun van dieselfde suster was as wat met Gaius Curtius getroud was nie.

4.

Dit was 'n geldige grond vir 'n aansoek om uitstel van die ver-
rigtinge soos wat blyk uit Digesta 2.4.2.3: "In ius vocari non oportet ... funus ducentem familiare iustave mortuo facientem ... vel qui cadaver prosequuntur, quod etiam videtur ex rescripto divorum fratrum comprobatum esse." Cicero verwerp in wat volg egter die bewering.

5.

Die Lex Fabia van die eerste eeu v.C. het onder meer bepaal "Si liberum hominem emptor sciens emerit, capitale crimen adversus eum ex lege Fabia de plagio nascitur, quo venditor quoque fit obnoxius, si sciens liberum esse vendiderit."

(Digesta XLVIII, XV, 1.) Oorspronklik is 'n geldboete opgelê maar dit moes plek maak vir swaarder strawwe: "Poena pecuniaria statuta lege Fabia in usu esse desiit: nam in hoc crimine detecti pro delicti modo coercentur et plerumque in metallum ^{XLVIII} damnantur." (Digesta XLVIII XV, 7.)

6.

Binne Rome was die imperium van die magistraat beperk deur die provocatio ad populum. Buite Rome was sy gesag absoluut en dit

is die Lex Porcia van die vroeë tweede eeu v.C. wat 'n provocatio aan burgerlikes buite Rome toegestaan het, (cf. aantekeninge cap. 1.12.), later in dieselfde eeu uitgebrei sodat selfs soldate teen tugmaatreëls kon appelleer. (Wolff, a.w., bl. 28 e.v.; Cf. aantekeninge, cap. 1.12.)

7.

Cicero maak in sy ad Att. 2.1.4 melding van 'n domus Rabiriana naby Napels en dit is moontlik dat die beskuldigde, Gaius Rabirius, 'n inwoner van dieselfde distrik was. (Grose Hodge, H. The Speeches of Cicero. The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd., Harvard University Press, 1963, bl. 458: "It is probable that Rabirius had estates in both districts") Die skrywer verwys na Apulië en Kampanië - vgl. Pro Rabirio, 3.

8.

Met hierdie boeteproses verwys Cicero weer eens waarskynlik na iets wat voor die huidige verhoor deur die Comitia Centuriata plaasgevind het.

8a.

Die gebruik van ut ... ne wat Cicero hier aanwend is opvallend omdat dit nie dikwels voorkom nie. Szantyr, a.w., bl. 643: "Die Negation nach finalem ut ist ne, und so findet sich ut ne von Altlatein an, jedoch nicht bei allen Schriftstellern; viele, wie Caes., Sall und Liv., verwenden blosses ne, das früh konjunktionale Geltung angenommen hatte. Cic. gebraucht ut ne im Sinne eines verstärkten ne 'damit ja nicht' öfters in den

Reden in Nachahmung der feierlichen Sprachs der Gesetze, Bündnisse und Verträge, später tritt es bei ihm zurück ausser in Briefen mit ihren vielen eindringlichen Bitten und Mahnungen."

9.

Cicero sou natuurlik nie skroom om sy kliënt se saak te bevorder deur verleentheid vir die aanklaer te skep nie. In sy toespraak pro Caelio noem hy die aanklaer 'n snuiter wat liever die taak aan ouer mans moes oorgelaat het. (Cicero, pro Caelio

3: "Quem quidem partem accusationis admiratus sum et moleste tuli potissimum esse Atriatino datam. Neque enim decebat neque aetas illa postulabat neque, id quod animum advertere poteratis, pudor patiebatur optimi adolescentis in tali illum oratione versari, Vellem aliquis ex vobis robustioribus hunc male dicendi locum suscepisset.") In sy beroemde toespraak pro Murena 29 noem hy die aanklaer, die beroemde juris, Servius Sulpicius, 'n orator wat nie die mas kon opkom nie: "Ut aiunt in Graecis artificibus eos auloedos esse, qui citharoedi fieri non potuerint, sic nos videmus, qui oratores evadere non potuerint, eos ad iuris studium devenire." In sy rede pro Ligario 7 merk hy op dat die aanklaer presies dieselfde gesindheid teenoor Caesar gekoester het as die waarvan hy sy kliënt beskuldig: "Sed hoc non concedo ut, quibus rebus gloriemini in vobis, eisdem in aliis reprehendatis."

'n Mens vermoed dat die onderhawige woorde van Cicero 'n dreigement inhou om iets op die lappe te bring wat Labienus liefste dig sou wou hou.

9a.

Hierdie is nog 'n aanduiding dat Cicero baie traag is om oor die strafregtelike aspekte van die saak te praat. Volgens die ooreenkoms tussen die partye moes hy die rol as konsul baie skraps laat uitval. Hy het tyd gespaar omdat daar eintlik ook maar min te sê was oor hierdie aspek van die saak selfs in breër verband soos blyk uit Pro Rabirio 3 hierbo. Hy hou hom, egter, by die letter van die ooreenkoms deur indirek, meer histories te werk te gaan. Op so 'n wyse dat hy sy kliënt se saak nog steeds behartig. Hy is 'n soort Fabius Cunctator in die saak met die manier waarop hy 'n openlike konfrontasie probeer vermy. Teenoor sy kliënte het hy dus tog nie onbehoorlik opgetree nie. Hulle en die gemeenskap kon voel dat hy sy kliënt nie vir die wolwe gegooi het nie. Hy self moes tevrede gevoel het dat hy met sy toespraak sy politieke waarskuwing oorgebring het, en ooreenkoms-genote kon uiteindelik ook nie kla nie. Dit was vernuftige beplanning wat so ver bekend nog nooit raakgesien en erken is nie. Dit bepaal ook die bou en laasgenoemde ver-raai hierdie vernuftige beplanning.

10.

Die tribuun wat omgekom het in die relletjie waaruit die huidige aanklag teen Rabirius voortvloei. In die res van die studie (vgl. Hoofstuk 4) word die politieke rol van hierdie sinistère figuur breedvoeriger bespreek.

11.

Hierdie "wens" van Labienus waarna Cicero hier verwys, is 'n verdere duidelike aanduiding dat die partye tot die geding vooraf

met mekaar samesprekings gevoer het. Die halfuur-beperking waarvan Cicero telkemale melding maak, was natuurlik deel van 'n ooreenkoms wat by hierdie samesprekings bereik is. Cf. aantekeninge, hoofstuk 3.14 hieronder.

12.

Hierdie baie belangrike stelling van Cicero, naamlik dat hy die uitspraak van die duumviri opgehef het, is in stryd met enige gedagte dat Rabirius op eie houtjie geappelleer het ingevolge 'n reg tot appél teen die duumviri wat liever uit die koningstryd sou dateer. Soos byvoorbeeld Heitland (a.w., bl. 33) betoog.

Die waarskynlike is natuurlik dat Rabirius by Cicero aangeklop het om hulp of dat Cicero wat begerig was om sy beleidstoespraak te maak die moontlikheid van die byeenroep van die Comitia Centuriata aan Rabirius gesuggereer het. Hy veto blykbaar, egter, eers vgl. (cap. 4.11 - die woord veto wat saam met sublatum esse duidelike taal spreek) en as Labienus en/of Caesar hulle in 'n verleentheid bevind en hy na 'n geleentheid soek om 'n beleidstoespraak te maak, kom 'n ooreenkoms tot stand (aantekening 2.11). Wat die verloop betref, moet ons aanvaar dat Labienus dan die saak opnuut volgens ooreenkoms aanhangig maak. Op hierdie stadium is Cicero besig om sy kliënt skynbaar te verlaat en begin hy om aandag te skenk aan die bedreiging (in historiese gewaad) wat hierdie hofsaak vir die veiligheid van die Romeinse staat inhou, met ander woorde hy stap skynbaar af van die een groot tema van sy toespraak die ad defendendum-tema en wend hom tot die ander groot tema, naamlik die ad conquerendum-gedeelte (vgl. aantekeninge cap. 2.10).

13.

Hier verwys Cicero na die uitspraak van die duumviri. Hier vind 'n mens bevestiging dat volgens gebruiklike, Romeinse gedingvoering die partye vooraf ooreen sou kom (aantekening 2.11) oor wat in geskil is. Dit is immers onwaarskynlik dat Labienus bloot net op die dag van verhoor die geleentheid gehad het om Cicero "gereeld" te verwyd. Hy moes dit seker ook in die loop van voorafgaande samesprekings gedoen het.

4.1

Hier maak Cicero dan 'n aanvang met sy tema ad conquerendum (cf. pro Rabirio 2.6 en aantekening cap. 3.10). Tribuni was vroeër daar vir beskerming van die volk (vgl. aantekening 2.1 en nota 7, infra). Die Senaat misbruik hulle na 286 vir sy eie doel, dus teen die volk byvoorbeeld Octavius. Sulla wou die tribuni uitskakel maar Pompeius bring hulle terug. Caesar gebruik Labienus nou om teen Rabirius op te tree, met ander woorde soos die Senaat vroeër wil hy die tribuni verpolitiseer en volksvyandig in plaas van beskermend aanwend.

2.

Hierdie bewering verwys na kruisiging wat Rabirius se lot sou gewees het as 'n skuldigbevinding aan hoogverraad deur die duumviri bly staan het. Die amp van laksman was so skandelik dat hy nie toegelaat is om in die stad te vertoef nie.

Pro Rabirio 5.15.

3.

Die Campus Martius was van oudsher af die plek waar die Comitia

Centuriata, die belangrikste republikeinse volksvergadering van Rome, vergader het. (Wolff, a.w., bl. 43). Appél teen die doodstraf is aan hierdie vergadering gerig. Cf. aantekeninge 2.3 om dan die kruis op die Campus Martius in te plant sou 'n brutale vergryp daarteen wees en 'n belediging inhou vir die Comitia Centuriata wie se vergaderplek dit was.

4.

Cicero se verwysing hier na die Comitia Centuriata is 'n belangrike aanduiding vir die poging om die verloop van hierdie saak te bepaal (cf. aantekeninge cap. 2.3). Die tyd van die kruisiging val voor die ontstaan van die Comitia Centuriata.
/saam
Dat die twee sake hier gegroepeer word, is seker 'n verwysing slegs na die onderhawige saak waar die Comitia Centuriata vergader op 'n die moontlikheid van die voltrekking van die doodvonnis deur kruisiging iets was wat in die nabye verlede as 'n moontlikheid gefigureer het.

5.

Cicero verwys hier na sy veto (cf. aantekeninge cap. 3.14) en verdere optrede, die byeenroep van die Comitia Centuriata en sy eie verskyning as advokaat nadat hy die duumviri se uitspraak opgehef het (cf. aantekeninge cap. 3.10).

6.

Lyfstraf was geheel en al vreemd aan die Romeinse republiek (Mommsen, a.w., bl. 981-982).

7.

Cf. aantekeninge cap. 2.1.

8.

Die Lex Porcia voorgestel deur Cato Senior het aan Romeinse burgers die reg van provocatio gewaarborg (Mommsen, a.w., bl. 31-32). Die reg is herbevestig deur die Lex Sempronia van 123 v.C. van Gaius Gracchus (Mommsen, a.w., bl. 163).

9.

Die kruisdood wat die vervolging vir Rabirius in gedagte gehad het, het in historiese tye net vir slawe gegeld (Mommsen, a.w., bl. 921).

10.

Vryheid ook in die politieke sin het nog altyd in Cicero se denke 'n baie belangrike rol gespeel. By geleentheid het hy gesê: "Aliae nationes servitutem pati possunt, populi Romani est propria libertas" (Cicero. Philippica, VI, 12). Hier slaan die vryheid egter op interne vryheid wat ook van vroeg af aan in die klassestryd nagestreef en verseker is.

11.

Die lictors van wie Cicero hier praat was die draers van die fasces, simbolies van die imperium van 'n Romeinse magistratus. In die vroeë Romeinse tydperk het die lictor teregstellings behartig vir 'n magistratus met imperium (Tyrrell, a.w., bl. 90; Mommsen, a.w., bl. 915).

12.

Romulus is die bekende legendariese stigter van Rome. Anders as die van die ander ses konings van Rome noem Baker, soos

andere, die verhaal van Romulus "a splendid but very improbable story" (Baker, G.P. Twelve Centuries of Rome. G. Bell & Sons Ltd., Londen, 1936, bl. 4). Dit is die kenmerke van Romulus se tyd wat vir Cicero hier ter sake is en nie soseer historiese feite nie.

13.

Cicero maak uitdruklik melding van Numa, die tweede koning van Rome omdat dit hy was wat ordelike regering ingevoer het en 'n voorbeeld gestel het met sy waardigheid en reinheid (Baker, a.w. bl. 6).

14.

By wyse van kontras noem Cicero nou Tarquinius Superbus hoofsaaklik omdat volgens oorlewering hierdie laaste koning van Rome nie met die toestemming van die volk regeer het nie en ook nooit die steun van die Senaat probeer verkry het nie (Livius, 1.49: "Neque enim ad ius regni quicquam praeter Vim habebat, ut qui neque populi Iussu neque auctoribus patribus regnaret." Hy is volgens oorlewering uitgedryf, maar ons weet so min van hierdie deel van die geskiedenis dat daar nie met sekerheid gesê kan word of dit werklik die geval is nie. Heel waarskynlik het die aristokratiese opposisie te sterk geword vir die koning (Haywood, R.M. Ancient Rome. David McKay Company, Inc. New York, 1967, bl. 50-51). "Nevertheless the monarchy fell, and in so quiet a manner that we know almost nothing about the event. The last king, Servius' successor, was Tarquinius Superbus, who was deposed and driven into exile in 509 B.C., probably as the result of a quiet comparison of strength which convinced the king that he had no hope of matching the force in the hands of the nobles.")

5.1

Bo en behalwe dit wat in Cicero se toespraak verskyn, is daar niks verder omtrent Quintus Labienus bekend nie. Münzer, R.E. XII, 1, 258.

2.

Nie alleen is Cicero sarkasties soos tewens in die res van die passasie waarin hy die tribuun, Labienus, met die tribuun, Gaius Gracchus vergelyk nie, maar hy stroop op baie effektiewe wyse Labienus se optrede teen Rabirius van die skyn van regverdigheid. Hy wys hoedat Gaius Gracchus, die groot leier van die volk, met sy uitmuntende bekwaamhede, ten spyte van aansienlike aanleiding daartoe, hom nie gewend het tot die metodes wat die heelwat mindere Labienus aangewend het nie. Voorts deur Labienus se standpunt volledig weer te gee, skep hy by die regbank die indruk van billikheid en imponeer hy sy toehoorders met die gemak en behendigheid waarmee hy die standpunt van sy teëparty weerlê (Coetzee, P.J. Genera dicendi en officia oratoris by Cicero met besondere verwysing na sy pro Caecina, M.A.-verhandeling, R.A.U., 1981, bl. 102.)

3.

Cicero is as politikus 'n tradisionalis wat besonder in sy skik is met wat hy sien as hy 'n terugblik werp op die vroeëre geskiedenis van Rome (Poyser, G.H. *Selections from Cicero de re Publica*. Cambridge University Press, 1948, bl. 6: "Cicero's ideal government for Rome, was to put it shortly, an enlightened aristocracy such as he supposed to have existed during the later

part of the third, and the earlier part of the second, century B.C. This was the age of the famous Scipionic circle, a group of aristocrats who looked back at the ancient and time-honoured examples of such men as Regulus as well as forward to the new inflowing culture of Hellenism." : Rawson, E. Cicero, a Portrait. Allen Lane, Londen, 1975, bl. 147: "Both the dialogues of the 50's are dedicated to Quintus. They are set among men to whom Cicero looked back with admiration, and years in which the unity of classes on which he set so much store had been challenged.") Daarom wys hy die Gracchi af, maar hy het blykbaar tog waardering gehad vir aspekte van hul hervormingsplanne. die Gracchi se siening van die pligte van 'n tribuun klop met die wat Cicero hierbo aanprys.

4.

Vgl. 2.1 hierbo.

5.

In 'n gemeenskap waar die boekdrukkuns onbekend was, was welsprekenheid, soos Cicero natuurlik goed geweet het, 'n onskatbare bate. Wilkins merk op: "Eloquence had long been recognised as a means of wielding influence and attaining distinction at Rome, as it always must be in any state with free institutions." (Wilkins, A.S. Cicero de Oratore. Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1962, bl. 49.) In dieselfde trant skryf Clarke: "Its uses under the Republic, when speaking was such an important accomplishment for the politician, are more obvious than its uses under the Empire."

6.

Vgl. aantekeninge 4.3 en 4.10. In sy kontrastering van Labienus se optrede met die van Gaius Gracchus stel Cicero dit hier dat Gaius Gracchus nooit sou toelaat dat iemand ten opsigte van Tiberius Gracchus se afsterwe op hierdie wyse ter dood veroordeel sou word nie.

7.

Die amp van censor is in 443 v.C. ingestel. Die censores is deur die Comitia Centuriata onder voorsitterskap van die konsul gekies vir 'n tydperk van agtien maande. Die amp het nie kontinuïteit gehad nie, dit wil sê daar was net periodiek censores. Die taak van die censor was om die bevolking te tel en om die volk te suiwer. 'n Mens moet aanvaar dat hierdie leges censoriae teen die laksman 'n uitvloeisel van laasgenoemde funksie was.

8.

hic ... iste. Hic word in die taal van die geregshof dikwels gebruik teenoor iste. Met hic sal die advokaat sy kliënt aandui. Met iste sy opponent (Mountford, J.F. Bradley's Arnold Latin Prose Composition. Longmans, Green & Co., Londen, 1938, par.332 en par.338.) Hier gebruik Cicero in een sin albei demonstratiewe om Labienus aan te dui. Dit is duidelik dat die hic saam gelees moet word met die voorafgaande, waar hy hierdie Labienus met daardie Gaius Gracchus vergelyk, terwyl hy met die iste weer na Labienus in sy rol van opponent teenoor hic verwys.

9.

Die Romeine het die woord rex gehaat. (Scullard, H.H. From the Gracchi to Nero. Methuen & Co. Ltd., Londen, 1973, bl. 155.) Waarskynlik as gevolg van die ondervinding wat hulle gehad het met Tarquinius Superbus. (vgl. supra 4.14) Teen die einde van sy lewe was daar sprake dat Caesar na die koningskap gestreef het, hetsy deur die terugkeer van die Romeinse monargie, hetsy deur die oorname van die Hellenistiese model. Hierdie is dan 'n sydelinge verwysing na Caesar wat eintlik die stukrag agter die vervolging was.

10.

Hier het 'n mens te doen met 'n Romeinse burger wat verbied word om vuur en water te ontvang binne 'n sekere afstand van Rome af enas gevolg daarvan in ballingskap. Dit bring capitis deminutio minor of media mee, met ander woorde die persoon verloor nie sy vryheid nie, maar verbeur sy burgerskap (Van Warmelo, a.w., bl. 247).

11.

Onses insiens is Heitland (a.w., bl. 62) volkome korrek deur "condicio" en "mentio" as sinonieme te beskou van "cogitatione" en "auribus" wat 'n paar reëls eerder verskyn.

12.

Hier handel Cicero met die straf wat die duumviri opgelê het en dan beklemtoon hy die argaïese karakter van die strawwe en wys op hulle onaanvaarbaarheid. Die strawwe hang saam met wat hy vroeër gesê het van die rex as synde tipies van wat die Romeine van 'n diktoriale bestel kon verwag in teëstelling met die

waaraan hulle in die Republiek gewoond is. Kortom hulle sou as gevolg van sulke strawwe nou in die republikeinse tyd swakker daaraan toe wees as slawe wat wel op vrystelling sou kon hoop, terwyl veroordeelde burgers na so 'n vonnis geen hoop op vryheid sou hê nie.

13.

Die manumissio vindicta was 'n formele en die mees algemene wyse waarop 'n slaaf vrygestel kon word. Dit het verband gehou met die formele geding om vryheid, dit wil sê die wegwyser was om te bepaal of iemand 'n vry persoon of 'n slaaf is (Van Zyl, a.w., bl. 77).

14.

Cicero het gevoel dat naas die redenaarskuns krygsprestasies die beste manier was om hoë aansien te verwerf soos hy dit baie duidelik stel in sy toespraak Pro Murena, wat hy later in dieselfde jaar gelewer het. Dit is 'n onderskeiding wat Cicero sterk begeer. Sy aandeel in die onderdrukking van die Catilinarie se opstand gee hom na sy mening hierdie geleentheid. Hy verwys daarna as sy res gestae. (Cicero. Pro Archia. 28: "Nam quae res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro salute huius urbis atque imperii et pro vita civium proque universa re publica gessimus, attigit hic versibus atque inchoavit.")

15.

Cicero verwys hier na Rabirius se gevorderde ouderdom. Aantekeninge cap. 1.

15a.

Dit is 'n verwysing na Rabirius se posisie as senator.

16.

Cicero erken dat dit moed gekos het vir hom om vir Caesar die voet dwars te sit. Hy was immers ook maar bang vir 'n openlike konfrontasie met hierdie opkomende reus en moes gedurig sy kaarte versigtig speel. Vgl. hoofstuk 3 wat handel oor die dramatis personae.

17.

Hier is weer eens 'n aanduiding dat geen appél van Rabirius uitgegaan het nie, maar dat Cicero die vonnis van die duumviri ongedaan gemaak het (vgl. supra, aantekeninge 3.12) en dat die vervolging ooreenkomstig 'n afspraak tussen die partye die saak verder gevoer het voor die Comitia Centuriata waar dit beëindig is met die afruk van die rooi vlag. Vgl. hoofstuk 4.

18.

Cf. aantekeninge, cap. 1.6 en aantekeninge cap. 1.17. Die aantasting van die auctoritas van die Senaat is geleë in die aanval op die S.C.U.

6.1

Cicero se gebruik van die woord "nunc" staan teenoor die van die woord "haec" in die tweede laaste reël van die vorige hoofstuk. In hoofstukke pro Rabirio 4 en 5 en selfs die slotparagraaf van pro Rabirio 3 was Cicero voluit besig met dit waarop "haec" slaan, naamlik om na aanleiding van die duumviri se uitspraak

oor die polities-staatkundige konteks te praat, met ander woorde hy was besig met sy tema ad conquerendum (pars consulis pro Rabirio, cap. 2 6 en cap. 3 9) en wel in historiese gewaad, wat niks vreemd is nie. As Cicero oor die staat handel, dan doen hy dit altyd in historiese gewaad, dit wil sê hy gebruik die Romeinse geskiedenis as uitgangspunt en as draer van sy gedagtes. (Poyser, G.H. Cicero de re publica.

Cambridge University Press, 1948, bl. 15: "Cicero's work has its philosophy based to a very large extent on history.")

In Pro Rabirio, hoofstukke 3 - 5 praat Cicero meer bepaald oor die tribuun wat deur middel van die duumviri sy mag misbruik.

In Pro Rabirio, hoofstuk 7 sluit hy weer by die polities-staatkundige tema aan waar hy handel oor die wyse waarop die boni, die mense bedeeled met die recta ratio en wat pro-Senaat gesind is die staat te hulp snel in tye van gevaar.

Hierdie deel van die pars consulis het dan die konteks van die uitspraak van die duumviri (en die gevolge daarvan) verlaat.

Hier gaan dit dan oor die politiek-staatkundige agtergrond van die moord op Saturninus.

Vanaf pro Rabirio , 6, egter, is Cicero (hoewel nog steeds by die dood van Saturninus soos in pro Rabirio 2.9) nou vir die tweede keer (na pro Rabirio 3) en eintlik vir die eerste keer tersaaklik by die man Rabirius en sy ander groot tema ad defendendum (of pars patroni cf. pro Rabirio hoofstuk 2

6) en in die opsig voer hy die "illam alteram partem de nece Saturnini (pro Rabirio cap. 3 9) verder maar nou nie meer teen die agtergrond van die uitspraak van die duumviri nie.

Hy lê terselfdertyd die grondslag (as gevolg van die erkenning

waaruit alleen politieke argumente hom later kan haal) vir die gelyktydige hantering van die twee temas (cf. aantekeninge 2.9, supra). Hierna, wanneer dit oppervlakkig beskou mag voorkom of hy sy kliënt vergeet om hom aan sy politieke tema en belange te wy (pro Rabirio cap. 10) word dit egter duidelik dat hierdie breër lopende betoog ook alles met sy kliënt te make het. Sy twee groot temas staan dus nie teenoor mekaar nie, maar maak vir mekaar ruimte en dien mekaar (cf. nota 7, infra). Cicero moet dus nie so maklik van nie-tersaaklikheid en 'n losse bou beskuldig word nie. (Clarke, *Rhetoric at Rome*, a.w., bl. 64: "It has often been observed that the forensic speeches of Cicero's mature period are largely irrelevant, that they deal hastily with the actual counts of the indictment and fully with extraneous matter".) Clarke se bewering mag waar wees vir ander toesprake maar beslis nie vir die onderhawige een nie.

2.

Soos aangedui word in hoofstuk 3 die paragraaf wat handel oor die beskuldigde is dit onwaarskynlik dat Rabirius eiehandig die oorledene, Saturninus, om die lewe gebring het.

3.

Cicero was natuurlik altyd 'n "politieke" advokaat, 'n redenaar wat belang gestel het in die breëre raamwerk, relevansie en samehang van die sake waarin hy opgetree het. (Wieacker, F. *Cicero als Advokat*. Walter de Gruyter & Co., Berlyn, 1965, bl. 5: "Wo die forensische Beredsamkeit das öffentliche Leben zu beherrschen beginnt, wird sie das natürlich nicht im Alltag des kleinen

Zivilprozessen tun, sondern im politischen Prozess und in den grossen Strafsachen ... Den Ehrgeiz des jungen Cicero reizten sie freilich nur, wo sie einen politischen Einschlag hatten.") Dit pas dus heeltemal in by sy gewone werkspatroon om die meer partikulier strafregtelike aspekte van die verhoor oor te laat aan Hortensius. In hierdie saak was hy egter baie gretiger as gewoonlik om by die politieke kante uit te kom, juis van die politieke belange wat op die spel was (cf. pro Rabirio hoofstukke 1 en 2). Daarna integreer hy die twee temas weer soos in aantekeninge cap. 1.6 en 2.9 reeds gesê.

Die bekende Quintus Hortensius Hortalus 114 - 50 v.C. was voor Cicero se verskyning op die toneel die beroemdste advokaat in Rome, maar in 70 v.C. in die saak teen Verres het hy aan die kortste end getrek. Van toe af is hy deur Cicero se roem oorskadu en die feit dat die twee oratore nogtans vriende gebly het, sê nogal veel vir die hoofsheid van Hortensius. Benewens hierdie saak het hulle in heelwat ander saam verskyn, byvoorbeeld die pro Murena, die pro Sulla en die pro Sestio. Cicero noem hom gelukkig omdat hy nie die burgeroorloë beleef het nie. Sy optrede in hierdie saak is sonder bymotiewe en daarom bied dit geen probleem nie (Münzer, R.E. VIII, 2, 2470 en Eisenhut, W. Einführung in die Antike Rhetorik und ihre Geschichte Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt, 1974, bl. 60).

4.

Hoewel die feite van die saak hom verhinder, gaan Cicero nietemin uit van die voorveronderstelling dat Rabirius wel 'n aktiewe aandeel gehad het aan Saturninus se dood. Dit is lank nie in die beste belang van sy kliënt nie, maar uit die voorafgaande

(nota 1 en 3, supra) is dit 'n alternatief in die verdediging wat meteen 'n breër doel dien.

5.

Die vyandiggesinde tribuun, cf. hoofstuk IV, aantekeninge 2.10.

6.

Onkundig omtrent die ware beweegredes agter die vervolging, vgl. die rede vir Cicero se betrokkenheid by hierdie saak, aantekeninge cap. 1.2.

7.

Cicero handel hier oor medepligtigheid aan moord waar daar geen verskil behalwe vir vonnisdoeleindes bestaan tussen die persoon wat die doodsaanbringende handeling pleeg en die medepligtige nie. Daar bestaan geen parallel tussen hierdie stelling van Cicero en die een in pro Milone 7.11 wat volgens die moderne Strafbereg hoogstens poging tot moord, maar moontlik tog maar net 'n voorbereidingshandeling kon wees. Hierdie bekentenis lyk onnodig behalwe as ons die dubbele doel (nota 1, supra en nota 3, supra) in gedagte hou sowel as die feit dat dit aanvaarde redenaarspraktyk was. (Clarke, *Rhetoric at Rome*, a.w., bl. 67: "One line of defence was that recommended by some and adopted by Brutus in the speech which he wrote as a rhetorical exercise, to admit the deed but claim that it was justified.")

In die volgende hoofstuk gaan hy vir sy kliënt se veiligheid eintlik in terme van die genoemde ooreenkoms (aantekeninge nota

1 en 3 supra) en veral sy goeie naam verder intree, sy dit dan deur 'n politieke beredenering (cf. aantekeninge, cap. 6, 1 en 2, supra) en wel deur sy naam en saak te koppel aan die van ander beroemde Romeine wat na die wapen gegryp het teen Saturninus.

8.

Die vraag of die S.C.U. wel beskerming kan bied aan die persone wat Saturninus om die lewe gebring het, word verder bespreek. Vgl. hoofstuk 2.B, paragraaf met die opskrif Cicero.

7.1

Hierdie beroemde Romein behoef geen verdere bekendstelling nie.

1a.

Lucius Valerius Flaccus, Marius se kollega gedurende sy konsulskap in 100 v.C. was die seun van 'n flamen Martialis met dieselfde name. Hy het sy vader opgevolg in daardie amp. Ten tye van die onderhawige verhoor was hy reeds dood, maar 'n mens kan aflei uit wat Cicero sê dat baie van die toehoorders hom nog kon onthou. (Münzer, R.E. VIII, A.1, 16)

1b.

In hierdie sin sien ons heelwat ooreenkoms met die formulering van die S.C.U., naamlik "ut consules operam darent, ut imperium populi Romani maiestasque conservaretur." (Von Pürkel, Baron Ungern-Sternberg, Untersuchungen zum spätrepublikanischen Notstandsrecht, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1970, bl. 64.)

2.

Gaius Servilius Glaucia was 'n baie bekwame spreker wat groot populariteit by die volk geniet het en daarin geslaag het om die ridderstand met sy Lex Servilia repetundarum van 111 v.C. oor te haal. Hy het op goeie voet verkeer met Marius hoewel die konsul later deur omstandighede gedwing is om teen hom op te tree. Ten tye van sy dood was Glaucia reeds praetor maar alle historici ken aan hom 'n ondergeskikte rol toe teenoor Saturninus. Tydens die oproer het hy na die huis van 'n sekere Claudius gevlug en daar is hy om die lewe gebring (Münzer, R.E. II, A 2, 1796.)

3.

Juppiter as god wat aangeroep word by eedswering het 'n bepaalde selfstandigheid bereik en is as Dius Fidius vereer in welke gedaante hy gelyk gestel is met 'n ander godheid, naamlik Semo Sancus. (Latte, K. Römische Religionsgeschichte, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1955, bl. 126-127.)

4.

Gaius Saufius was quaestor in 99 v.C. en 'n vriend van Saturninus saam met wie hy gesterf het op die eerste dag van sy ampstermyn. (Tyrrell, a.w., bl. 112.)

5.

Hierdie Gaius Gracchus wat voorgegee het dat hy die seun van Tiberius Gracchus was, was eintlik Lucius Equitius, afkomstig uit Firmum in Picenum (Münzer, R.E. II A 2 1375). Cicero maak spesiaal melding van hierdie skuine karakter om aan te

toon watter soort mense bereid was om Saturninus te volg.

5a.

Hierdie sin is nie grammatikaal goed samehangend nie.

6.

Die equites was 'n groep tussen die senaats-aristokrasie en die volk en het hulle formele ontstaan te danke gehad aan die Lex Claudia van 218 v.C. wat verhoed het dat die senaats-aristokrasie deel sou kry aan die handel. Die equites het jongmanne van die senaatstand wat nog nie toegang tot die senaat gekry het nie, asook die rykstes in die samelewing ingesluit. Veral met die uitbreiding en ontwikkeling van die handel was daar volop geleentheid vir die equites om hulle te verryk. Gedurende die laat-republiek het die regters (in die quaestiones perpetuae - sedert die Gracchi) en die publicani dit wil sê belastinginvorderaars uit die geledere van die equites gekom. As welgestelde en intelligente mense wat Rome ekonomies gestimuleer het, wou die equites ook deel in die politieke bestel en die gevolg was 'n mate van wrywing tussen die senaats-aristokrasie en die equites.

Reeds voor die Gracchi was daar vyandskap tussen die publicani en die senaat en/of magistrate wat in beheer was van die provinsies waarin die publicani opgetree het. Nogtans het die equites kant gekies met die senaat teen Tiberius Gracchus, later toe hy hom tot geweld gewend het ook teen Gaius Gracchus en belangrik vir hierdie studie, ook teen Saturninus omdat die equites belang gehad het by ordelike regering en die beskerming van privaat eiendom.

Gaius Gracchus se nuwe belastingwetgewing het aan die equites geleentheid verskaf om groter rykdom te bekom en deur hulle beheer te gee oor die howe de repetundis het hy die provinsiale goewerneurs feitlik ondergeskik gemaak aan die publicani.

Tussen 123 v.C. en die regering van Sulla het die ernstigste geskille tussen die Senaat en die equites ontstaan as gevolg van pogings om die equites hulle beheer oor die juriehowe te ontnem. Nadat Sulla afgereken het met die tribuni het hy die Senaat volkome in beheer gestel van die howe. Verligting in hierdie ongemaklike toestand is gebring met die Lex Aurelia van 70 v.C. wat bepaal het dat die juriehowe voortaan sou bestaan uit senatore, equites en die tribuni aerarii.

Belangrik ook vir hierdie studie is dat die equites Cicero se kandidatuur vir die konsulskap gesteun het. Hierdie staatsman het geglo dat die kloof tussen die senaat en die equites nie onoorbrugbaar was nie omdat hulle albei uit dieselfde groep van die bevolking gekom het.

Uiteindelik het die equites gedurende die prinsipaas tydperk veel groter aansien geniet as in die Republiek. Augustus het aan hulle 'n plek toegeken in die administrasie en sy opvolgers het gaande-
weg meer en meer op die equites staat gemaak totdat hulle in die derde eeu n.C. die senaatsaristokrasie vervang het as kom-
ponent van die administrasie. (Brunt, P.A. The equites in the late Republic in Seager, R. The Crisis of the Roman Republic, W. Heffer & Sons Ltd., 1969, bl. 83 e.v. Hill, H. The Roman middle class in the Republican Period. Basil Blackwell, Oxford, 1952, bl. 87 e.v. Brunt, P.A. & Moore, J.M.

Reg gestae Divi Augusti - The Achievements of the Divine Augustus. Oxford University Press, 1967, bl. 56. Scullard a.w., bl. 9 e.v.)

6a.

By wyse van kontras met nota 5, supra noem Cicero nou 'n lang lys name van vooraanstaande en respektabele Romeine wat hulle aan die kant van die konsuls geskaar het. Die mense wat hy noem is verteenwoordigend van verskillende lae van die bevolking. Oud-konsuls (by notas 9 en 10), militêre leiers (byv. nota 33) lede van plebeërfamilies (vgl. notas 25, 26 en 27), lede van die equites (kyk nota 22). Cicero doen dit om aan te toon dat Rabirius hom in goeie geselskap bevind het en dat daar universele steun was vir die optrede teen Saturninus. Aan die ander kant noem hy persone wat op die een of ander manier 'n verbintenis met Saturninus gehad het (byvoorbeeld nota 30) of wat 'n geesgenoot van hom was (byvoorbeeld nota 28) wat nietemin teen hom geveg het om aan te toon dat Saturninus nie soveel steun geniet het as wat 'n mens sou verwag nie. Insgelyks noem hy die generaal onder wie Labienus gedien het (byvoorbeeld nota 32) om aan te toon dat Labienus se optrede nie die goedkeuring wegdra van die mense met wie hy assosieer nie.

7.

Marcus Aemilius Scaurus gebore in 162 v.C. het tussen die jare 90 en 88 v.C. gesterf. Hy was konsul in 115 v.C. en sensor in 109 v.C. In 104 v.C. is verantwoordelikheid vir die graan-toevoer na Rome uit Saturninus se hande geneem en aan hom toevertrou. Gebore in groot armoede het hy deur sy intellek,

daadkrag en sluheid vir hom 'n aansienlike posisie in die samelewing verseker. Hoewel hy deeglik geweet het hoe om die skyn te bewaar, was hy onbetroubaar met geldsake soos wat blyk uit die feit dat hy hom deur Iugurtha laat omkoop het in 111 v.C. Op slinkse wyse het hy daarin geslaag om strafvervolging vry te spring. (Klebs R.E. II, 587)

8.

Quintus Mucius Scaevola Augur het ten spyte van lewenslange swak gesondheid 'n baie hoë ouderdom bereik, waarskynlik het hy ouer as tagtig geword. Hy het die amp van augur meer as veertig jaar lank bekleed. Hoewel hy geen groot redenaar was nie, het Cicero vir hom as juris baie hoë agting gehad. Hy merk op: "Is oratorum in numero non fuit, iuris civilis intelligentia atque omni prudentiae genere praestitit." (Brutus, 102.)

9.

Lucius Caecilius Metellus Diadematus was die tweede seun van Quintus Caecilius Metellus Macedonicus en het die konsulskap in 117 v.C. bekleed. As prokonsul het hy die provinsie Italië ontvang en was hy verantwoordelik vir die bou van die via Caecilia. (Cf. Münzer, R.E. III, 1. 1213.)

10.

Servius Sulpicius Galba was konsul in 108 v.C. (Tyrrell, a.w., bl. 115.)

11.

Gaius Atilius Serranus was konsul in 106 v.C. (Tyrrell, a.w. bl. 115.)

12.

Publius Rutilius Rufus was die bekendste lid van hierdie plebeërgeslag. Gebore in 158 v.C. het hy in 75 v.C. nog geleef. Hy was konsul in 105 v.C. en het die prokonsul Scaevola as legatus na Asië vergesel. Weens sy optrede in daardie provinsie is hy skuldig bevind op 'n aanklag van repetundae en verban. As redenaar merk Cicero oor hom op: "Rutilius autem in quodam tristi et severo genere dicendi versatus est." (Brutus, 113; F. Münzer, R.E. I A 1, 1269.)

13.

Gaius Flavius Fimbria, 'n novus homo was konsul in 104 v.C. saam met Marius.

14.

Quintus Lutatius Catullus word deur Cicero beskryf as "summa ex familia natus" - (pro Plancio 12) en is bekend om sy oorwinning oor die Cimbri in 101 v.C. Hy is aangekla deur die tribuun Gratidianus en sou sekerlik skuldig bevind gewees het, maar Catalus het na 'n vergeefse beroep op Marius besluit om selfmoord te pleeg.

15.

As 'n mens kyk na hierdie indrukwekkende lys name van mense met konsulêre rang dan is dit opvallend dat Cicero die naam van Quintus Mucius Scaevola baie prominent geplaas het. Scaevola was 'n bekende juris maar iemand wat veertig jaar lank tevrede was met die onbenullige amp van augur. Die ander oud-konsuls het almal op ander gebiede indruk gemaak en militêre prestasies

speel 'n groot rol. Net soos in die pro Murena, moontlik net 'n bietjie meer subtiel, wil Cicero aan sy toehoorders verduidelik dat die juriste by die mindere ampte moet berus en dat die konsulskap toekom aan die militêre leiers. Om vooruit te gryp, Cicero het geweet dat hy met die verdediging van Rabirius, Caesar sou teëgaan, dat hy hom op die een of ander stadium weer met Caesar sou moet versoen, soos hy wel in die pro Murena gedoen het, en hier is hy besig om voorbrand te maak deur middel van indirekte lof aan Caesar.

16.

Gnaeus Domitius Ahenobarbus was tribuun in 104 v.C. (Tyrrell, a.w., bl. 117.)

17.

Lucius Domitius Ahenobarbus was 'n broer van Gnaeus. Daar is niks verder omtrent hom bekend nie. (Tyrrell, a.w., bl. 118.)

18.

Lucius Crassus (vgl. aantekeninge 9.6).

19.

Quintus Mucius Scaevola Pontifex Maximus was 'n tribuun in 106 v.C. en 'n aedilis tussen die jare 105 v.C. en 100 v.C. (B. Kübler, R.E. XVI, 1, 430, Tyrrell, a.w., bl. 118.)

20.

Gaius Claudius Pulcher word deur Cicero beskryf as "propter summam nobilitatem et singularem potentiam magnus".

(F. Münzer, R.E. II, 2, 2856, Tyrrell, a.w., bl. 118.)

21.

Marcus Livius Drusus was 'n tribuun in 91 v.C. (F. Münzer, R.E., XIII, 1, 859, Tyrrell, a.w., bl. 119.)

22.

Die Octavii was 'n familie van die equites wat buite Rome in Velitrae gewoon het. Hierdie familie het eers polities be-
duidend geword toe Augustus se vader in 61 v.C. praetor geword
het. (F. Münzer, R.E., XVII, 2, 1802.)

23.

Metellus was die naam van 'n Romeinse familie in die gens
Caecilia wat 'n hele aantal beroemde staatsmanne opgelewer het.
(Lewis & Short, A Latin Dictionary.)

24.

Iulius was die naam van 'n patrisiese geslag wat eers in die
laaste eeu v.C. ook plebeërs ingesluit het. Na die dood van
Caesar het die familie weens die verlening van burgerreg en
die vrystelling van slawe aansienlik uitgebrei. Volgens oor-
lewering behoort die gens Iulia aan daardie groep families wat
onder Tullus Hostilius vanaf Alba Longa na Rome oorgetrek het.
(F. Münzer, R.E. X, 1, 106.) Die noem van hierdie gens is
waarskynlik teen Caesar gemik, die werklike aanstigter van
die vervolging.

25.

Die Cassii was 'n plebeïese gens waarvan die lede in die laaste jare van die Republiek die cognomen Longinus gebruik het. As praenomina was Gaius, Lucius en Quintus gebruiklik (M. Wellman, R.E., III, 2, 1678).

26.

Die Porcii was 'n plebeërgeslag van Tusculum. Die naam is afgelei van die woord porcus en hiervan word die afleiding gemaak dat hulle oorspronklik varkboere was. Hulle het vroeg reeds opgang gemaak in die politieke lewe en moet as een van die invloedrykste gentes gereken word. In hierdie gens was die Licini die Laecae en die Catones die beroemdste families (F. Miltner, R.E., XXII, 2, 102).

27.

Dit was 'n Romeinse familie van plebeïese afkoms. Die naam is afgelei van die plek in Kampanië hoewel daar geen verband tussen die gens en die stad gevind kan word nie. Hulle het vir die eerste maal politieke bekendheid verwerf toe een van hulle in 141 v.C. konsul geword het (H. Dahlmann, R.E., XXI, 2, 2050).

28.

Lucius Marcius Philippus was konsul in 91 v.C. Cicero noem sy naam hier omdat hy in 104 v.C. as tribuun, agrariese wetgewing ingedien het wat die voorloper was van Saturninus se latere wetgewing. Ten spyte van hierdie ooreenkoms tussen die twee het Philippus nie gehuiwer om die wapen op te neem

teen Saturninus nie (Münzer, R.E., XIV, 2, 1562, Tyrrell, a.w., bl. 120).

29.

Lucius Cornelius Scipio Asiagenus was konsul in 83 v.C. Hy het in botsing gekom met Sulla en was een van die eerstes om op die diktator se proskripsielys te verskyn. Scipio het hom egter uit die voete gemaak en sterf te Massilia in 82 v.C.

30.

Marcus Aemilius Lepidus was konsul in 78 v.C. en getroud met 'n dame genaamd Appuleia, waarskynlik 'n familielid van Saturninus. By hierdie geleentheid het dit hom nie verhinder om teen Saturninus op te tree nie (Tyrrell, a.w., bl. 121).

31.

Decimus Iunius Brutus was 'n jongman in sy vroeë twintiger jare ten tye van hierdie gebeure.

32.

Publius Servilius Vatia Isauricus onder wie se bevel Labienus in 'n veldtog teen die seerowers in Klein Asië gedien het, was konsul in 79 v.C. en is veral om sy oorloë teen die wilde stamme in die berge van Klein Asië bekend. Cicero was gewoond om na hom te verwys as "gravissimus", "amplissimus", "constantissimus", "fortissimus". Hy het op 'n baie gevorderde leeftyd gesterf (Münzer, R.E., II, A 2, 1812).

33.

Quintus Lutatius Catulus was 'n seun van die vorige Catulus.

Hy is gebore in 121 v.C., was 'n konsul in 78 v.C. en het in 61 v.C. gesterf. Hy was 'n bekwame generaal (F. Münzer, R.E., XIII, 2, 2072).

34.

Gaius Scribonius Curio was die vader van daardie Curio wat later so ywerig gehelp het om Caesar se saak te bevorder. Hy was konsul in 76 v.C. en het bekendheid verwerf met sy veldtogte in Thrasië en Macedonië (F. Münzer, R.E., II, A 1, 862, Douglas, A.E. Brutus, Oxford University Press, 1966, bl. 106).

8.1

Nadat Cicero die hoofstuk begin het deur die aanklaer aan te spreek, wend hy hom nou klaarblyklik tot die hof en verwys hy na Labienus in die derde persoon. Hy doen dit waarskynlik om die volgehoue aandag van die hof te verseker. Die drie keuses aan die einde van Pro Rabirio 7 word nou aan Labienus cum suis voorgehou en hiermee het Cicero voluit by die consulis auxilium van pro Rabirio 3 gekom. Die ad defendendum is nie vergeet nie, maar geskied in die gewaad van die ad conquerendum. Hy het nie slegs oor die uitspraak van die duumviri gekla nie (veral oor die feit dat dit nie die gedrag van 'n popularis was nie Pro Rabirio 4.11), maar ook ten opsigte van die dood van Saturninus self kla hy oor almal wat in een van hierdie drie keuses verkeerd gekies het, met ander woorde die ad conquerendum loop verder deur.

2.

Picenum, 'n distrik in sentraal Italië aan die Adriatiese kus

en die geboorteplek van Titus Labienus, was vir die grootste gedeelte van Labienus se lewe onder die beskerming van die gens Pompeia. Nogtans moet 'n mens nie sy geboorteplek sien as die sleutel tot sy steun in hierdie gebeurtenisse nie en ook nie as die rede vir sy latere oorlopery van Caesar na Pompeius op die vooraand van die burgeroorlog nie (Tyrrell, a.w., bl. 133). 'n Mens kan beslis ook nie die afleiding maak dat Labienus hierdie vervolging in opdrag van Pompeius onderneem het nie (cf. hoofstuk 4, infra).

2a.

Wat nou volg wys dat slegs die oom aan die kant van Saturninus was.

2b.

Die feit dat hy hier slegs die oom noem, bevestig die konklusie in aantekeninge 2 (c). Let op dat at 'n sterk teenstelling weergee - die oom teen al die ander.

3.

Hoofstuk 8 moet gelees word teen die agtergrond van hoofstuk 7 veral die slot daarvan wat die drie keuse moontlikhede stel en evalueer. Hoofstuk 8 doen teen die einde dieselfde, selfs in duideliker taal. Die evaluering is dan ook heel eksplisiet en nou op Rabirius toegepas (vgl. aantekeninge, 3, infra), op so 'n wyse dat hy nie alleen vrygepleit word nie, maar selfs geloof word, en die opponente in breër politieke verband verneder word.

3a.

Hierdie toepassing van die drie keuses op Rabirius en die gepaardgaande vryspraak toon duideliker as enigiets anders dat die ad conquerendum-benadering baie beslis die ad defendendum komponent insluit.

3a.

Vgl. aantekeninge 3, supra.

9.1

Gaius Appuleius Decianus was waarskynlik die onegte kind van Publius Decius Subulo, die aanklaer van Lucius Opimius in 120 v.C. Gedurende sy dienstyds as tribuun in 98 v.C. het hy geprobeer om die dood van Saturninus en Glaucia te wreek. Na afloop van sy tribunaat is hy verhoor op onbekende aanklagte wat 'n moontlike uitvloeisel was van sy simpatiebetuiging met Saturninus. Na sy skuldigbevinding het hy in ballingskap gegaan, waarskynlik na Mithridates (Tyrrell, a.w., bl. 125-126).

2.

Publius Furius is in 102 v.C. deur die censor, Quintus Metellus Numidicus, van sy rang as eques onthef omdat hy die seun van 'n vrygelate slaaf sou wees. Hy het in 99 v.C. met die hulp van Saturninus tribuun geword, maar het hom in hierdie relletjie by Marius gevoeg (Tyrrell, a.w., bl. 126).

3.

Sextus Titius, 'n vriend van Saturninus, het voortgegaan met laasgenoemde se werk in 99 v.C. Sy agrariese wetgewing het nie geslaag nie. In 98 v.C. is hy skuldig bevind aan hoogverraad op grond van sy vriendskap met Saturninus (How, W.L. Leigh, H.D. A History of Rome. Longmans Green & Co., Londen, 1912, bl. 39).

4.

Cicero verwys hier na die hof. Sulla het bepaal dat jurielede getrek moes word uit die senatore, maar hierdie reëling het 'n skamele tien jaar lank geduur totdat die praetor Aurelius Cotta 'n wet gepasseer het waarvolgens jurielede in gelyke getalle getrek is van die senatore, die equites en die tribuni aerarii. Laasgenoemde kom uit dieselfde stand as die equites en is dikwels deur Cicero as sodanig aangespreek. Cotta se wet was 'n oorwinning vir die equites wat daardeur twee-derdes van die setels in die jurie-howe verkry het (Jones, A.H.M. *The Criminal Courts of the Roman Republic and Principate*, Basil Blackwell, Oxford, 1972, bl. 56).

5.

Hierdie hoofstuk moet gelees word in samehang met die vorige twee hoofstukke. In hoofstuk 7 verwys Cicero na die boni in hoofstuk 8 na die skurke en nou in hoofstuk 9 handel hy breedvoerig met die lot van daardie persone wat hulle na die tyd van Saturninus solidêr met die skurke verklaar het. Dit sluit natuurlik Labienus ook in, wat deur die aanklag te bring, hom duidelik aan die kant van Saturninus en Caesar skaar. Hiermee rig Cicero 'n goedbedoelde waarskuwing aan Labienus wat, as 'n mens dink aan die tragiese verloop van sy lewe in die jare wat sou volg, baie kon baat deur daaraan gehoor te gee. Verder stel Cicero, in hierdie hoofstuk, die vervolging in 'n baie swak lig as hy Labienus verwyt dat hy oor aangeleenthede praat waarvan hy niks weet nie en dat hy weens onkunde met vuur speel, veral in die lig van hierdie vroeë voorbeelde.

5a.

Die twee gevalle aan die begin van die hoofstuk genoem, se les word hier uitgelig. Dit is indirek as 'n verdediging van Rabirius bedoel, maar hier word 'n norm te sien gegee in die vorm van wat as benadering rondom Saturninus in die Romeinse verlede reeds verwerp is. Hierna kom 'n tweede kant van die norm te voorskyn: die lewendes en gestorwenes wat anti-Saturninus was, word hierna weer ten tonele gevoer en wel met besondere vermelding van hulle algemene deugsaamheid. Cicero verkies om die meriete-kant van die ad defendendum nie eksplisiet te hanteer nie. Wat wel meer as duidelik word, is die feit van die ad defendendum binne die kader van die ad conquerendum, of anders gesê, die rol van die patronus binne die rol van die konsul. Aan sy ooreenkomstige sou hy dit in die geheel as ad defendendum kon voorhou.

5b.

So word Rabirius nou effektief verdedig soos wat blyk uit dit wat nou onmiddellik volg. Nou volg die tweede deel van hierdie hoofstuk wat die tweede deel van die norm bybring.

5c.

Die tersaaklikheid van hierdie deel van die toespraak vir Rabirius blyk hier ten volle - dieselfde beskuldiging in die gevaar.

5d.

Vgl. aantekeninge 7.14.

5e.

Vgl. aantekeninge 7.7.

5f.

Vgl. aantekeninge 7.8 en 7.19.

6.

Die persone wat nou volg, word genoem terwille van hulle kwaliteite wat die norm vir Cicero word soos bo in aantekeninge 5a. verduidelik. Lucius Licinius Crassus 140 - 91 v.C. was die beroemdste redenaar in die tyd voor Cicero en is deur Cicero as mondstuk gebruik om sy sienswyses in die De Oratore te propageer (Münzer, R.E., XIII, 1, 251).

7.

Marcus Antonius 143 - 87 v.C. was die vader van Cicero se kollega en die grootvader van die triumvir. Hy was konsul en censor in 99 v.C. en 97 v.C. respektiewelik. As 'n uitstekende redenaar word hy deur Cicero gebruik om in die De Oratore te praat oor aangeleenthede soos inventio, collocatio en memoria, terwyl hy in die ander boeke hoofsaaklik spreek as voorstander van die praktyk teenoor die teorie. As bittere vyand van Marius, het hy Marius en Cinna se wraak ten prooi geval (Seeck, R.E., 12, 2582, Douglas, a.w., bl. 112).

8.

Hierdie kenmerk vat die kern van die tweede deel van die hoofstuk saam as kenmerk van die lojale gestorwenes sowel as die lewendes en dit verskaf die norm waarna Cicero in hierdie hoofstuk gesoek het. Die aksent gee ruimte vir 'n politieke excursus, maar vergeet die kliënt nie.

10.1

Cicero verwys globaalweg na sy betoog vanaf hoofstuk 7.

2.

Hiermee het 'n mens uiteindelik gekom by die hoofaksent van Cicero se betoog waar hy dit het oor die konsuls van daardie jaar self. Die voortreflikheid van Lucius Flaccus word sterk en uitvoerig voorgehou, en hiermee word die norm vir die optrede van Saturninus verder verduidelik. Juis dit beveilig die reputasie van Lucius Flaccus en hiermee ook van Gaius Marius wat nog groter verantwoordelikheid gedra het. As dit vir Flaccus en Marius geld, dan is Gaius Rabirius se belange ook gedien en sien ons hoe die twee groot temas ad defendendum en ad conquerendum nog duideliker saamvloei. Cicero dink nog verder aan gevare vir homself en andere as die politieke aanslag nie afgewend kan word nie. Cicero weet, naamlik dat as hy nie die aanslag op die S.C.U. kan afweer nie, Catilina in 'n baie gunstiger posisie verkeer om sy bloedhonde op Rome los te laat. Hy weet ook dat hy self heelbo aan die lys is van die wat vermoor moet word. Met hierdie toespraak soos met die latere pro Antonio en pro Flacco is Cicero dus eintlik besig om homself te verdedig. As hy praat van die konsul se reputasie verrai hy dit wat eintlik in sy gemoed omgaan - sy besorgdheid oor sy eie persoonlike veiligheid (cf. Pro Rabirio 13.1) wat natuurlik in die eerste plek op Rabirius slaan, maar 'n tweede toepassing laat vermoed.

3.

Parricidium kan volgens die streng grammatikale betekenis vertaal word met "moord op bloedverwante" (Hiemstra, V.G. en

Gonin, H.L. Drietalige Regswoordeboek, Juta, 1981).

Hier gebruik Cicero dit in die sin van hoogverraad soos hy dit ook doen in sy Oratio Philippica (2, 7): "Etenim cum homines nefarii de patrii parricidio confiterentur, consciorum indiciis, sua manu, voce paene litterarum coacti se urbem inflammare, civis trucidare, vastare Italiam, delere rem publicam consensisse"

4.

Cicero gaan klaarblyklik uit van die veronderstelling dat die S.C.U. nie met die gevangeneming (praktiese einde van die noodtoestand) verstryk het nie. In hierdie opsig verskil hy van moderne vertolkers soos Hardie (vgl. cap. 2 B).

Uitgaande van sy veronderstelling sou Marius dan nie persoonlik 'n belofte van veiligheid aan Saturninus kon maak nie, maar sou 'n kansellerende senaatsbesluit wel nodig wees. Oor wanneer die S.C.U. presies verstryk het, sal ons nog groter duidelikheid moet kry. Teen hierdie agtergrond is 'n verwyd van vreemdelingskap dus baie ernstig en moet ons aanvaar dat die raamwerk waarbinne Cicero hier nou redeneer wel 'n aanvaarde en bekende een was. Indien dit 'n juiste vertolking is, is die aanspraak ten behoeve van Saturninus dan geheel ongeldig en is Rabirius hier ook feitlik goed verdedig. Sover was die verdediging hoofsaaklik in breër politieke gewaad aangebied. Dit dui weer eens daarop dat Cicero sy kliënt se belange gedien het - hier direk, origens hoofsaaklik indirek.

5.

Hoewel Tyrrell dit afmaak as 'n gemeenplaas (Tyrrell, a.w.,

is dit waarskynlik die bitterste verwyd waaraan Cicero kon dink om teen Labienus te slinger, juis vanweë die feit dat hyself nie in Rome gebore is nie. 'n Mens merk sy heftige reaksie teen 'n suggestie dat hy 'n vreemdeling was in sy toespraak pro Sulla: "Illud quaero peregrinum cur me esse dixeris? Nam si ita sum, non tam est admirandum regem esse me, quoniam ut tu ais, duo iam peregrini reges Romae fuerunt, quam consulem Romae fuisse peregrinum." Pro Sulla, 22.

6.

Hierdie is die Romeinse ideaal van roembegeerte deur Leeman gekenskets as "... synthese van individuele aktiviteit en stadsbelang, en als geestelike gerichtheid van de waarlijk groote mens". (Leeman, A.D. Gloria: Cicero's waardering van de roem en haar achtergrond in de Hellenistiese wijsbegeerte en de Romeinse samenleving, diss. Leiden, 1949, bl. 172).

Fuchs merk in die verband op "Die Hoffnung der viri boni - denn nur für diese gilt die Hoffnung - auf ein Weiterleben im Diesseits und im Jenseits, im Ruhm bei den Menschen und in der ewigen Gemeinschaft mit den Göttern, ist die Kraft, von der sich Cicero, als er diese Sätze schrieb, getragen fühlte". (Fuchs, H. Hingabe an die Philosophie - in Büchner, K. Das neue Cicerobild, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1971, bl. 307). Wanneer Cicero by so 'n wesenlike punt in die Romeinse opvatting uitkom, merk ons sy erns met die norm waarna hy soek ter wille van sy kliënt maar ook ter wille van groter helderheid in die politiek van die dag. Hy dien albei sake gelyktydig - iets wat moontlik is omdat hy meer fundamenteel redeneer eerder as die eksplisiet en direk tersaaklik.

6a.

Cicero se gebruik van die woord at hier herinner 'n mens aan die meesterlike wyse waarop Vergilius die Dido-episode inlui.

Hy begin die verhaal met die woord at en herhaal dit in reël 156 en reël 279 telkens om skerp kontras aan te dui. Austin noem dit "a very strong expression of contrast". (Austin, R.G. *Aeneidos liber quartus*, Oxford University Press, 1966, bl. 92). Hier wil Cicero 'n skerp kontras maak tussen Marius se werklike beweegredes en dit wat Labienus by implikasie aan hom toedig.

7.

As ons in aantekening 5, supra gepraat het van die roem as 'n wesenlike komponent van die Romeinse opvatting en strewe, het ons hier met 'n nog dieper laag daarvan te make en wel met die begronding daarvan, sy dit minder eksplisiet. Cicero laat blyk dat die honestum van die deugdelikes oor wie hy dit nou so deurlopend gehad het, altyd, dikwels veel later as hul aardse lewens, gepaard sal gaan met 'n utile-bonis - met 'n roem wat pas in hul staat van goddelikheid en onsterflikheid.

Cicero laat ons hier dink aan sy De Officiis wat later sou volg: "Itemque, si ad honestatem nati sumus eaque aut sola expetenda est, ut Zenoni visum est, aut certe omni pondere gravior habenda quam reliqua omnia, quod Aristoteli placuit, necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum aut summum bonum; quod autem bonum, id certe utile, ita, quidquid honestum, id utile". (De Officiis, 3, 35). Dit is die dieper begronding wat op sigself die diepgang van Cicero se betoog en sy erns aan die lig bring. Dat honestum en utile nie altyd

in dieselfde tydsverband korreleer nie, het prakties eers laat in Cicero se lewe vir hom aanvaarbaar geword. (Gigon, O. Studien zur antiken Philosophie. Walter de Gruyter, Berlyn, 1978, bl. 337: "Dass es Cicero in den Jahren 46/45 unter dem lähmenden Gewicht der Diktatur sehr danach zumute war, allen irdischen Ruhm ein für allemal fahren zu lassen, glauben wir gerne.") Interessant is dit egter dat hierdie gedagte so vroeg reeds deur hom uitgespreek is. Baie jare later herhaal hy dit teenoor Caesar: "Nec vero haec tua vita ducenda est quae corpore et spiritu continetur: illa, inquam, illa vita est tua quae vigeat memoria saeculorum omnium, quam posteritas alet, quam ipsa aeternitas semper tuebitur". (Pro Marcello, 9.) Die toespraak is in sy normkant tipies Ciceroniaans.

8.

Ook hierin is Cicero weer die Stoïsyn wat glo dat die gemeenskap en die individu se belange versoenbaar is. (Hunt, H.A.K. The Humanism of Cicero, Melbourne University Press, 1954, bl. 182: "Now this supposed identity of the interests of individual and community rests ultimately on the acceptance of mutual affection as the primary impulse and makes no due allowance for the fact that the other impulse of self-preservation supports equally well the conception of man as a creature essentially selfish ... But Cicero did not recognize it as a problem. He is convinced that private and common weal are interwoven because the perfection of man is attainable only in a community and he does not contemplate a clash of interests.")

11.1

Wat die bou betref, eindig Cicero met die aanwesiges wat betrokke was, klaarblyklik om hulle teen Labienus te mobiliseer. Op hierdie wyse toon hy nogeens sy plig teenoor Rabirius.

2.

Hierdie opmerking laat blyk hoe ernstig Cicero se evaluering van sy norm is en hoe tersaaklik die breër verband vir hierdie saak is. Hoewel hy dus 'n politieke toespraak wou lewer, het dit nie los van die saak bly hang nie. Allermens.

3.

Die feit dat iemand anders die doodaanbringende handeling verrig het, kan natuurlik nie Rabirius van blaam onthef nie soos Cicero dit immers ook erken. (Pro Rabirio, 6.)

12.1

Cicero verwys hier na die agrariese wetgewing wat die tribuun Publius Servilius Rullus teen die einde van 64 v.C., namens Caesar en Crassus probeer deurvoer het. Die Lex Agraria het voorsiening gemaak vir die verdeling van staatsgrond in Italië en die aankoop van meer. Vir laasgenoemde doel moes alle gronde wat Rome sedert 88 v.C. in die Ooste verkry het, verkoop word. Dit is duidelik dat die maatreël eintlik gemik was teen Pompeius wat op daardie stadium aansienlike besittings in die Ooste gehad het en, bykomstig, om te verhoed dat hy grond sou bekom vir sy terugkerende soldate. (Dickinson, J. *Death of a Republic*. The MacMillan Co., New York, 1963, bl. 51-52). Waarom hierdie aangeleentheid hier ter sprake gebring word, is nie duidelik nie.

2.

As 'n mens merk hoeveel maal Cicero in die toespraak met 'n direkte aanspreekvorm kom, dan is dit duidelik dat hy hier na iemand anders verwys wie se naam hy bevrees is om te noem. As 'n mens verder let op die gewigtige polities-staatkundige aangeleenthede waarna hy verwys, kom 'n mens tot die slotsom dat dit Caesar moet wees.

3.

Cicero wil nou klaarblyklik sy politieke les tuisbring. Van buite is Rome veilig, maar hy moet teen interne oproeriges waak en Catilina en Caesar loop hier waarskynlik bedektelik deur.

4.

Hierdie hulpmiddel of formule soos hy dit 'n bietjie laer noem en waarvan 'n reël aangehaal word, slaan gewis op die S.C.U.

5.

In hierdie trant het Cicero hierdie toespraak in Pro Rabirio 1, begin.

6.

Hier stel Cicero die inhoudelike van Saturninus se oortreding. Sover was dit grotendeels veronderstel.

7.

Hier verwys Cicero na die onderhawige klag en die gevaar daarvan vir die Staat, en die S.C.U. as hulpmiddel soos in 4, supra, gestel. Hy wil byna sê dat dit so gevaarlik is soos die optrede van Saturninus self, veral omdat dit van 'n tribuun

van die plebeërs kom en 'n uitspraak soos die van die duumviri tot gevolg gehad het.

8.

Hier teen die einde van sy toespraak sluit Cicero weer aan by wat hy in hoofstuk 2 gesê het oor die gevaar wat hierdie aanleentheid vir die staat inhou. Die gehate woord "rex" word deur hom genoem en die begrip "res publica" kom nie minder as drie maal voor nie. Deur die besetting van die Kapitoool, die slagting van die burgers, die oopbreek van die gevangenis deur Labienus as hipotese te stel, gee hy aan sy toehoorders 'n profetiese blik op wat sal gebeur as die vervolging nie in hulle optrede gestuit word nie. Soos 'n bietjie vroeër in die toespraak, verkies hy om liever nie Caesar se naam te noem nie, maar dit is duidelik dat hy eintlik verwys na Labienus cum suis. As hy praat van 'n aanslag op die soewereiniteit van die volk, dan maak hy dit duidelik dat die bedreiging van politici kom wat 'n totaal ander, meer absolutistiese staatsbestel in gedagte het. Cicero se vrese is bewaarheid toe Caesar selfs Sulla oortref het in die magte wat hy vir hom opgeëis het. Sulla wou ten minste die Senaat se magte uitbou, maar Caesar wou alles self gehad het. Hierdie fragmente was met die uitsondering van die eerste paragraaf dus besonder waardevol om die dieper motiewe van Cicero weer in perspektief te plaas. Hiervan is die breëre betekenis van hierdie toespraak juis so wesenlik afhanklik. Juis die aspekte moet in die volgende hoofstukke verder aan die orde kom.

13.1

Hoewel Cicero binne die onmiddellike konteks vir Rabirius pleit is dit duidelik dat hy nie Rabirius alleen hier in gedagte het

nie. Dit is die eerste keer dat ballingskap as straf vir Rabirius in hierdie toespraak figureer. Cicero wat op die punt staan om 'n uiters gevaarlike en moeisame weg te betree terwille van die Republiek, voorsien die moontlikheid dat ballingskap hom kan-tref soos dit inderdaad dan ook gebeur het. Hy vra 'n onsimpatieke, hooghartige aristokrasie om hom nie in die steek te laat nie.

2.

Hier bring Cicero drie sake wat in hierdie toespraak deurgaans groot gefigureer het bymekaar. Feitlik opsommenderwys praat hy hier van die tydsbeperking, die rol van die advokaat en die rol van die konsul. By wyse van herhaling kan 'n mens noem dat Cicero hierdie tydsbeperking benut het as 'n verskoning teenoor sy kliënt. Om weg te kom van die rol van die beperkte advokaat in 'n saak waar daar oor die strafregtelike aspek min te sê was. Cicero het bowendien verkies om oor die politieke aspekte (ook steeds op die verdediging gerig) te praat terwyl Labienus in die gees van die ooreenkoms juis gehoop het om hom het hierdie beperking juis daarvan weg te hou.

Afdeling C Ander primêre bronne

Vertaling

In hierdie studie gaan dit vir ons in die eerste plek om Cicero se toespraak Pro Rabirio wat die beduidendste bron is van die gebeure wat rondom hierdie hofsak wentel. In die eerste plek is Cicero se weergawe eerstehands en kom dit van 'n persoon wat teenwoordig was by die verhoor en selfs daadwerklik daarby betrokke was. Die brosjure wat sy toespraak weergee is kort

na 63 v.C. gepubliseer.²⁵

Daar bestaan egter ook ander bronne wat eweneens gegewens hierdie toespraak verskaf en daar word in hierdie studie ook van hulle gebruik gemaak, maar hulle skep ook hulle eie probleme.²⁶

In die eerste plek is daar twee uitsprake van Cicero self.

In Pisonem, 4: "Ego in C. Rabirio perduellionis reo XL annis ante me consulem interpositam senatus auctoritatem sustinui contra invidiam atque defendi" dit wil sê "Ek het in die saak van Gaius Rabirius wat tereg gestaan het op 'n aanklag van hoogverraad wat plaasgevind het veertig voor my konsulskap die gesag van die Senaat gegrondves en teen onguns verdedig". Die aanslag teen die Senaat is hier duidelik. Tyrrell wys daarop dat hierdie uitspraak die tradisionele titel van die toespraak verskaf.²⁷

In sy Orator, 102 beweer Cicero: "Ius omne retinendae maiestatis Rabirii causa continebatur: ergo in ea omni genere amplificationis exarsimus" dit wil sê "In die geval van die saak van Rabirius is alle reg om die gesag (van die Senaat) te behou vervat derhalwe het ek met elke vorm van breedsprakerigheid vlam gevat.

Beide hierdie passasies is so bondig dat hulle weinig lig werp op die hofsaak, maar hulle toon tog aan dat dit in hierdie passasies altans vir Cicero om die gesag van die Senaat gegaan het.

In die tweede plek is daar 'n stelling van Suetonius wat, hoewel kort, nogal aan pertinente aspekte van die saak raak. Suetonius

skryf: "Hy (Caesar) het hom (Labienus) aangehits om Gaius Rabirius aan te kla van hoogverraad, Gaius Rabirius die belangrikste instrument waardeur die Senaat 'n aantal jaar tevore die oproerige tribunaat van Lucius Saturninus aan bande gelê het. Toe hy deur die lot as regter oor die aangeklaagde aangewys is, het hy hom so gretiglik veroordeel dat toe die beskuldigde 'n appél aan die volk gerig het, niks hom soveel bevoordeel het as die gramskap van die regter nie."²⁸

Natuurlik oorskat Suetonius die rol wat Rabirius gespeel het by die relletjie wat gelei het tot Saturninus se dood, maar ons leer van hom ses baie belangrike feite.

In die eerste plek het daar na die proses voor die duumviri geen inisiatief van die vervolging uitgegaan nie. In die tweede plek is die appél aangehoor deur 'n regbank wat Caesar en sy handlangers, die tribuni, nie goed gesind was nie - dus sekerlik nie deur die Concilium Plebis nie. In die derde plek blyk dit dat die verdediging die saak verder gevoer het. Oor Cicero se betrokkenheid sal ons nie nou spekuleer nie. In die vierde plek blyk die rol van Caesar baie duidelik en wel sonder ophemeling soos by Dio Cassius (kyk infra). In die vyfde plek blyk dit baie duidelik dat dit 'n stryd tussen die Senaat en die tribuni was, of anders gesê, tussen Caesar en Cicero. Laastens maak Suetonius dit duidelik dat die afloop van die verhoor voor die Comitia Centuriata gunstig was vir Rabirius.

'n Verdere bewering van Suetonius liber de vir. illustr. 72

12: "Sy kop is deur 'n sekere Rabirius, 'n senator, by wyse van 'n grap by feesmale rondgedra". ("Caput eius Rabirius quidam senator per convivia in ludibrium circumtulit.") verbind

Rabirius met die moord op Saturninus - 'n feit wat Cicero per konsessie nie ontken het nie - maar voer die saak niks verder nie.

Naas Cicero is Dio Cassius XXXVI, 26-27 verreweg die volledige bron van inligting oor hierdie saak. Terwille van die toeganklikheid van hierdie bron word die tersaaklike gedeelte hier volledig in Afrikaans weergegee.

Dio Cassius 37. 26-28

So dan het Titus Labienus groot wanorde veroorsaak toe hy Gaius Rabirius aangekla het van die moord op Saturninus. Saturninus is naamlik 36 jaar tevore dood, en die opdragte aan die konsuls op daardie tydstip in verband met die stryd teen hom het van die kant van die senaat gekom, met die gevolg dat die senaat in daardie hofsaak nie die mag gehad het om die wette af te dwing nie. Gevolglik was die hele orde van die staat versteur. Rabirius het die moord naamlik glad nie erken nie, maar het dit ontken; die tribune het hulle egter daarvoor beywer om die mag en die invloed van die senaat geheel en al te vernietig en was vooraf besig om mag vir hulself te verkry om te doen wat hulle ookal wou; want op grond van die feit dat die daade wat ondersoek is, deur die senaat goedgekeur is en soveel jare tevore gepleeg is, is daar immuniteit verleen aan diegene wat soortgelyke daade aandurf en is die bestraffing daarvan verhinder, in die wiede gery. Daarbenewens het die senaat dit as vreeslik beskou dat 'n man wat 'n senator is, glad nie skuldig is nie en reeds op gevorderde leeftyd is, omkom; hulle (die senaat) was des te meer verontwaardig omdat die

waardigheid van die staat in diskrediet gebring is en (die beheer oor) sake toevertrou is aan absoluut minderwaardige mense. Gevolglik het daar wanordelike uitinge van partygevoelens en twisgierigheid aan die kant van albei partye om die hof (tot uiting gekom), terwyl die een groep van oordeel was dat dit nie byeengeroep moes word nie en die ander dat daar wel 'n sitting moes wees. En toe laasgenoemde (party) die oorhand gekry het as gevolg van Caesar en sommige ander, het hulle hierna ooreengekom omtrent die saak; en hy self was regter saam met Lucius Caesar, want dit was nie 'n gewone saak nie, maar Rabirius is aangekla van perduellio soos dit genoem is; (en) hulle het hom veroordeel, alhoewel hulle nie ooreenkomstig gebruik deur die volk gekies is nie, maar deur die praetor self, wat nie geoorloof is nie. Rabirius het toe g'appelleer, (en) hy sou sekerlik ook deur die volk veroordeel gewees het as Metellus Celer wat waarsêer en praetor was, dit nie verhinder het nie. Want toe hulle glad nie na hom wou luister nie en hulle nie gesteur het aan die feit dat die hofsaak teen die gebruik plaasgevind het nie, het hy opgehardloop na die Janiculum voordat hulle nog enigsins kon stem en die militêre vlag neergehaal sodat dit nie meer vir hulle wettig was om tot 'n besluit te kom nie.

Wel dan, die saak in verband met die vlag staan min of meer soos volg. Aangesien daar vanouds baie vyande naby die stad gewoon het, het hulle uit vrees dat terwyl hulle besig was met 'n volksvergadering volgens die centuriae die (betrokke) indelings, mense 'n aanval op die stad mag maak nadat hulle die Janiculum beset het, besluit dat nie almal gelyktydig (moet) stem nie, maar dat sommige gewapen steeds daardie plek om die beurt (moet)

bewaak. En so lank as wat die volksvergadering aan die gang was, het hulle dit bewaak, maar wanneer dit op die punt was om te ontbind, is die vlag neergehaal en het die wagte weggegaan; want geen sake kon verder afgehandel word as daardie plek nie bewaak is nie. Hierdie gebruik is slegs nagekom (letterlik dit het slegs plaasgevind ...) in volksvergaderings wat ooreenkomstig centuriae byeengekom het omdat dit buite die stadsmuur plaasgevind het) en almal wat wapens het verplig was om dit by te woon. En selfs vandag word dit nog ter wille van die vorm gedoen.

So dan is die volksvergadering by daardie geleentheid ontbind met die neerhaal van die vlag en is Rabirius gered. Want daar was die moontlikheid vir Labienus om weer 'n keer 'n aanklag in te dien maar hy het dit nie gedoen nie.

Bespreking

Onses insiens is Dio Cassius se belangrikste bydrae daarin geleë dat hy insien dat die verhoor gegaan het om die posisie van die tribuni en die gesag van die Senaat. Laasgenoemde word volgens Dio Cassius selfs fel bedreig. Hy sien in dat die verhoor voor die duumviri onreëlmatig was en stem saam met Suetonius dat daar geen inisiatief van Labienus uitgegaan het na die duumviri-fase nie, maar dat die beskuldigde "appél" aangeteken het. Verder laat hy by ons geen twyfel dat hierdie appél, as 'n mens dit so kan noem, wel deur die Comitia Centuriata aangehoor is nie as hy verduidelik dat slegs daardie vergadering deur die afruk van die rooi vlag ontbind kon word.

Maar te veel moet nie van Dio Cassius verwag word net omdat hy op 'n bietjie volledigheid aanspraak kan maak nie. Heelwat probleme word juis geskep omdat aan Dio Cassius meer waarde toegeskryf word as wat hy werklik het.

As 'n mens Dio Cassius krities betrag en vergelyk met die ander 'primêre bronne, kan die volgende gekonstateer word:

Hoewel die relaas wat Dio Cassius aanbied in 'n hoë mate versoenbaar is met die rekonstruksie van die verhoor wat in hierdie studie aangebied word, is dit baie duidelik dat hy met Caesar besig is en selfs probeer om die prentjie vir hom so gunstig moontlik te skilder. Die volgende oorwegings kan as motivering vir hierdie stelling aangebied word:

- a) Hy verswyg Cicero se aandeel in die hele aangeleentheid terwyl hy melding maak van die tribuni wat, soos ons besef, eintlik maar net Caesar se handlangers was. Ook Suetonius noem Caesar as die eintlike dryfkrag van die vervolging maar verswyg Cicero se aandeel.
- b) Beide Dio Cassius en Suetonius maak melding van 'n appél deur die beskuldigde. Hoewel ons aanvaar dat daar wel so 'n "appél" was, is dit moeilik om te sien hoe dit sonder Cicero se toedoen kon geskied het. Cicero self beklemtoon sy aandeel aan die tot niet maak van die duumviri se uitspraak Pro Rabirio, 3. Beide skrywers verswyg hierdie rol wat Cicero gespeel het.
- c) Die saak teen Rabirius was uiters swak en Dio Cassius meld self dat die beskuldigde in die oë van die Senaat onskuldig was. Nietemin beweer hy dat die Comitia Centuriata bereid was om Rabirius skuldig te bevind en net deur die set met

die afruk van die rooi vlag verhinder is om dit te doen. Hy is dus onwillig om te verklaar dat Caesar 'n swak saak voor die vergadering gebring het. Indien anders is dit moeilik om te verklaar waarom Labienus nie weer die saak opgeneem het nie - iets wat nog onverklaarbaarder is in die lig van Caesar se vasberadenheid waarvan Dio Cassius praat.

Dus, hoewel nuttig, is Dio Cassius nie onpartydig nie en bots sy weergawe in pertinente opsigte met die van Suetonius en Cicero. Sy partydigheid waarsku ons wel en wanneer hy met ander bots is ons grotendeels op ons hoede.

Opsommend bevind ons heelwat waardevolle ten opsigte van geïsoleerde punte aanvullend en bevestigend van Cicero se relaas dog daar kan geen sprake wees van die rekonstruksie van 'n volledige beeld uit die addisionele gegewens wat hierdie bronne verskaf nie. Dit is nodig om ook vir die verloop van hierdie saak na 'n breër "umwelt" te kyk, veral juridies maar selfs politieke staatkundig.

Samevatting

Gedurende sy konsulskap het Cicero 'n strafverhoor, wat op sigself buitengewone aspekte vertoon het, te baat geneem om 'n politieke toespraak te maak waarin hy sy volk wou waarsku teen 'n baie gevaarlike bedreiging vir die senaat wat aan die ontwikkel was.

Die optrede van beide die vervolging en die verdediging is problematies en dui op (versweë) belange wat nie tuishoort by 'n gewone strafverhoor nie. Asof dit nie genoeg is nie dat die konsul self vir die verdediging verskyn, dat sy toespraak na die uiterlike geoordeel, nie veel betrekking op die onderhawige klag

het nie en dat hy uitlatings maak wat ons in bepaalde opsigte onseker laat, word die aanklag ses-en-veertig jaar na die pleging van die misdaad gebring voor 'n hof wat die aanklaer vanweë sy samestelling en gesien die powere getuienis wat aan gebied kon word, hoegenaamd geen uitsig op sukses gebied het nie.

Die verloop van gebeure asook die motiewe van die vervolging, tot en met die uitspraak van die duumviri bied in terme van motief geen probleem nie. Dit was bloot nog 'n item van Caesar se program in sy strewe na mag. Dit is eers as Cicero op die toneel verskyn dat die proses en ook die motiewe van die dramatis personae onseker raak.

Cicero se verskyning in die saak was in die eerste plek te danke aan die uitspraak van die duumviri en 'n ooreenkoms wat hy myns insiens daarna (na 'n tersydestelling van die uitspraak) met die vervolging aangegaan het, waardeur hulle dit wil sê die vervolging onses insiens gehoop het om te ontkom aan 'n baie netelige en onbehaaglike situasie waarin hulle deur onbesonne optrede gedompel is.

Na die onverwagte tersydestelling was hulle in die verleentheid as hulle nie 'n neerlaag wou erken nie; daarsonder sou hulle ook in die verleentheid gewees het oor wat om na so 'n uitspraak met die beskuldigde te doen - maar laasgenoemde net terloops. Uit die aard van hierdie situasie is dit natuurlik dat sterk reaksies en inisiatiewe sou ontwikkel. Ten diepste wou Cicero dolgraag 'n politieke toespraak afsteek, maar hy het ook sy reputasie as strafadvokaat gehad om aan te dink. Hy kon dus nie sy kliënt heeltemal in die steek laat nie. In die tweede

plek moes Caesar en Labienus ten alle koste wegkom van die verleentheid waarin hulle hul na die tersydestelling bevind het. Die prys wat hulle sou moes betaal, was om Cicero toe te laat om sy toespraak te maak. Hulle is, egter, baie sensitief oor die politieke situasie en lê myns insiens aan Cicero 'n beperking van 'n halfuur op (cf. cap. I, aantekeninge 3.11) waarin hy sy toespraak moes maak, waarskynlik met die gedagte dat dit hom sou beperk tot die suiwer strafregtelike aspekte van die saak. Hieraan kon Cicero natuurlik nie voldoen nie want dit sou sy hele verskyning sinneloos gemaak het en bowendien was daar nie veel te sê oor die suiwer strafregtelike nie - veral nie nadat 'n deurwinterde strafadvokaat soos Hortensius hierdie aspek volledig aan die hof kon voordra nie.

Op heel vernuftige wyse besluit Cicero, in die omstandighede, om sy kliënt in 'n histories-politieke gewaad te verdedig. Hy verbind die belange van sy kliënt aan die belange van die Staat, hy laat sy een groot tema ad defendendum of pars patroni opgaan in sy ander groot tema ad conquerendum of pars consulis of dalk andersom. Hy bly dus binne die letter van sy ooreenkoms met die vervolging in die sin dat hy nie buite die vereistes van wat nodig is vir sy kliënt se verdediging gaan nie. Hy slaag egter, daarin om sy politieke les tuis te bring en teen die einde sy pleidooi en beroep op 'n verrassende dog tipiese wyse te begrond. Die hele toespraak is dus 'n spieëlbeeld van die wisselwerking tussen hierdie twee groot temas wat Cicero saamvoeg tot een verrassende geheel. Sy effe ongewone inhoud en bou is dus verantwoord.

In hoofstukke 1 en 2 is Cicero besig om sy tema ad conquerendum oënskynlik losstaande te ontwikkel waar hy in breë trekke na

aanleiding van die duumviri-uitspraak die aanval op die Senaat skilder, maar dit doen hy sonder om sy kliënt se belange uit die oog te verloor want hy verskaf die perspektief waarbinne die aanklag beskou moet word; dit word duidelik waarteen met die moord op Saturninus inderdaad wal gegooi is.

Die aanklaers stel die moord op 'n tribuun voorop²⁹ dog Cicero wys op hulle (die tribuni) se ontaarding en bedreiging van die staat.

In pro Rabirio 2, 5 word die staatsbelange en die partikuliere belange weer eksplisiet byeengebring.

In hoofstuk 3 maak Cicero 'n kort excursus as hy sekere straf-regtelike aspekte van die saak in behandeling neem. Dit is egter nie ter sake vir die betrokke klag nie en om tyd te bespaar vir sy ander groot tema sê hy nie veel daaroor nie.

In hoofstuk 4 is Cicero soos in capp. 1 en 2 besig om sy kliënt se belange weer te verlaat en begin hy te praat oor die bedreiging wat Labienus se optrede inhou vir die Romeinse staat en samelewing en wys hy op die onhoudbare, politieke situasie wat sou volg as Caesar en Labienus nie in hul optrede gestuit word nie. Hierdie aspek van sy toespraak loop oor in hoofstuk 5. Die versaking van sy kliënt is net skynbaar want hiermee voer hy die genoemde perspektief rondom die duumviri-fase deur na hierdie fase wat nou ter sprake is. Die historiese relaas verkry dus meer tersaaklike betekenis. Hy toon die gevare wat opgesluit lê in die ongebreidelde optrede van 'n tribuun soos wat die oorledene, Saturninus, ook was.

Dit bring hom in hoofstuk 6 terug by sy groot tema ad defendendum en dit stel hom in staat om ten opsigte van Rabirius 'n erkenning te maak waaruit alleen politieke argumente hom kan haal - argumente met die strekking dat dit eintlik die verdediging was wat 'n klag van hoogverraad moes afgelê het. Die optrede was 'n stuk staatsverweer. Hiermee lê hy nog duideliker die grondslag vir die gelyktydige hantering van die twee temas.

In hoofstukke 7 en 8 kontrasteer Cicero aan die hand van 'n historiese oorsig die twee groepe wat in die relletjie teenoor mekaar te staan gekom het en aan die einde van hoofstuk 7 meld hy (en dit verraaie die doel met hierdie lys) die keuse moontlikhede wat op daardie tydstip vir Rabirius gegeld het. In hoofstuk 8 kla hy oor almal wat in hierdie drie keuses verkeerd gekies het, met ander woorde die saamval van die ad defendendum en die ad conquerendum-temas en die standpunt daarin vervat ten opsigte van die Senaat kom hier normgewys weer sterk op die voorgrond.

Hoofstuk 9 moet gelees word teen die agtergrond van hoofstukke 7 en 8 waar hy die twee groepe teenoor mekaar stel. In hierdie hoofstuk noem hy al daardie persone (by implikasie Labienus self) wat hulle ná die tyd solidêr met Saturninus verklaar het. Cicero bedoel die punt as 'n waarskuwing aan die adres van die man wat op daardie tydstip op die drumpel van 'n roemryke militêre en politieke loopbaan gestaan het. Labienus se tragiese einde toon aan dat Cicero se waarskuwing bedoel en gegrond was. Ons het hier nog steeds met die saamval van die twee temas te make.

In hoofstuk 10 vloei die twee temas by wyse van begronding finaal ineen as Cicero Rabirius se belange laat saamval met die

van die beroemde Marius, die leier wat die optrede teen Saturninus aangevoer het. Nou volg ook die verrassende begronding, die laaste rede vir die optrede van Marius. Die bogenoemde perspektief is nou nog begrend ook in die saamhantering van die twee temas des te oortuigender - die integrering is nou onbetwisbaar bereik. Dit is gepas voor 'n finale oproep in cap. II, en op sigself 'n afronding van die klem op die regte keuses in die voorafgaande.³⁰

VOETNOTAS

1. Den Boer, W. Caesar zweitausend Jahre nach seinem Tode, in Rasmussen, D. Caesar, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1980, bl. 417: "Für Caesar war das Spiel des Lebens, in all seinen Vermummungen bitterer Ernst. Er spielt oft mehr als eine Rolle zugleich, nicht ein Janus bifrons, sondern - wenn das wort erlaubt ist - multifrons: ein Mann mit vielen Gesichtern."
2. Grant, M. Julius Caesar, Wiedenfeld & Nicolson, Londen, 1964, bl. 19 e.v.
3. Vgl. hoofstuk V, infra.
4. Cf. infra, hoofstuk V.
5. Cf. infra, cap. 4.
6. Tyrrell, a.w., bl. 44.
7. Tyrrell, a.w., bl. 60.
8. Tyrrell, a.w., bl. 43 asook bl. 5.
9. Tyrrell, a.w., bl. 44.
10. Tyrrell, a.w., bl. 43 e.v.
11. Cary, M. C.A.H., XI, V, bl. 489.
12. Wilkinson, L.P. Letters of Cicero, Hutchinson University Library, Londen, 1966, bl. 13: "We may search history until quite modern times without finding either a personality so intimately known to us as Cicero or a period so vividly real as the years that led up to the murder of Julius Caesar ... By a most fortunate chance a man of rare liveliness and literary gifts, whose very weaknesses - egotism, vanity, indiscretion, nervousness - broke down the barriers of reticence, was there to play the part of Chorus, and sometimes of Protagonist, in that facinating and moving tragedy."
13. Infra.
14. Infra.
15. Sierksma, F. Voor en na van der Leeuw - Vox Theologica, 31e jaargang, 1960-61. Die bron is nie beskikbaar nie, maar die verwysing word gevind in Richards, W.J. Gebed by Seneca, die Stoïsyn. D.Litt.-proefskrif, Utrecht, 1964, bl. 50, n. 19.

16. R. v. Smith, II C.A.R., 229.
17. R. v. Sebeso, 1943, A.D., 201.
18. R. v. Viljoen, 1947 (2) S.A. 56 (A), op bl. 63.
19. Richards, W.J. Gebed by Seneca, die Stoïsyn, D.Litt.-proefskrif, Utrecht, 1964, bl. 21 en voetnota 2.
20. Cf. cap. 2 veral.
21. Cf. infra, cap. 3.
22. Cf. infra, cap. 5.
23. Henderson, W.J. Boekbespreking, Publius Vergilius Maro, Die Aeneïs - Uit die oorspronklike Latyn vertaal deur J.I. Benade, Akroterion, XXIV, 1.4.1979, bl. 15; Snyman, A.H., Hebreërs 2:9 - 'n Vertaalprobleem, Acta Academica, 10, U.O.V.S, 1977, bl. 35.)
24. In hierdie verklarende aantekeninge word die hoofstuk indeling van Cicero se toespraak gevolg en daar word daarna verwys asook na hoofstukke in die proefskrif. Eersgenoemde twee sal respektiewelik aangegee word as "Aantekeninge hoofstuk" en "pro Rabirio hoofstuk" terwyl laasgenoemde bloot net vermeld sal word volgens hoofstuknommer.
25. Tyrrell, W.B. A Legal and Historical Commentary to Cicero's Oratio pro C. Rabirio perduellionis reo, Verlag Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1978, bl. 72.
26. Tyrrell, a.w., bl. 37 e.v.
27. Tyrrell, a.w., bl. 38.
28. Suetonius, Iulius XII: "Subornavit etiam qui Gaio Rabirio perduellionis diem diceret, quo praecipuo adiutore aliquot ante annos Luci Saturnini seditiosum tribunatum senatus coercuerat, ac sorte iudex in reum ductus tam cupide condemnavit ut ad populum provocanti nihil aequae ac iudicis acerbitas profuerit."
29. As perduellio, cf. caput II C.
30. Capp. 7 en 8.

HOOFSTUK 2

A. DIE POLITIEKE EN JURIDIESE AGTERGROND VAN DIE VERHOOR

Inleiding

Die doel van hierdie hoofstuk is om die verhoor se raamwerk dit wil sê die breër betrokkenheid te skets en om kortliks die reëls van die straf- en strafprosesreg wat toentertyd gegeld het by te haal.

A. Die uitdaging aan die magsoorsig van die Senaat

1. Strukturele veranderinge in die situasie

Dionysius van Halicarnassus se bewering dat in die ses honderd en dertig jaar wat die koms van Gaius Gracchus vooraf gegaan het, daar so 'n gees van samehorigheid in Rome was dat geen bloedvergieting ooit enige twis vergesel het nie, word deur Daube in twyfel getrek¹ maar daar steek tog heelwat waarheid in. Hiervoor moet ons die rol van die Senaat begryp. Die besondere liggaam se rol het gaandeweg tog 'n rede tot twis geword.

In die tydperk voor 287 v.C. wat ons bloot terwille van perspektief byhaal, was die Senaat, de iure, die regerende liggaam in Rome. In 287 v.C. het die Lex Hortensia bepaal dat plebiscita bindende gesag kry oor die hele Romeinse volk.² Hiermee het die Senaat, de iure, die patrum auctoritas verloor. Die logiese gevolg sou gewees het dat die adel, gestroop van al sy voorregte, sou verdwyn en as minderheidsgroep sy invloed sou verloor. Hierna het die Puniese oorloë alle inwoners, egter, in gees

saamgesnoer oor alle standverskille heen - selfs die slawe het Rome nie in die steek gelaat nie.³

Voorts het sekere omstandighede wat verband hou met die nasleep van die Tweede Puniese oorlog ook help verhoed dat die Senaat sy invloed sou verloor. Na hierdie oorlog het die Senaat dan tog sy houvas op die politieke lewe bly behou en selfs verstewig. In die eerste plek het hy as gevolg van sy optrede in die oorlog groot aansien verwerf by die volk.⁴

Na hierdie oorlog en verdere uitbreiding in die westelike en oostelike Middellandse See was Rome prakties in volle beheer van die gebied om die Middellandse See, met ander woorde van 'n magtige koloniale ryk.⁵

Vir die grootste gedeelte van die republikeinse tydvak was die Senaat die beste, die merkwaardigste en die edelste parlementêre liggaam wat die wêreld nog ooit gesien het.⁶

Gaandeweg, egter, het die senaatsgroep meer bewustelike pogings aangewend om sy houvas veral op die verkiesings te verstewig.

Die optimates het meer eksklusief geraak sodat dit vir 'n novus homo, soos Cicero, prakties onmoontlik was om die konsulskap te bekom. Verder het die aristokrasie daarna gestreef om die novi homines tot 'n minimum te beperk, want sodoende kon hulle beter 'n suksesvolle loopbaan vir hulle eie seuns verseker.⁷

Daar was natuurlik weinig beroepe waarin 'n jong, Romeinse aristokraat hom kon begewe en daarom was dit vir die adel 'n saak

van erns om hul eie getalle so ver moontlik te beperk. Dit het meegebring dat daar nooit 'n sterk, kerngesonde middelklas kon ontwikkel wat vir stabiliteit in die staat sou sorg nie.⁸

Hierdie ontwikkeling bring mee dat die rol van die Senaat nie meer dieselfde en ewe aanvaarbaar sou bly nie want, soos verder sal blyk, die liggaam het onbevoegd geraak en die probleme het, soos die Republiek sy einde genader het, gaandeweg groter geword. Die gevolg van hierdie strewe na eksklusiwiteit het veroorsaak dat daar so min nuwe bloed by die heersersklas toegevoeg is, dat hierdie groep nie meer genoeg personeel kon oplewer om aan die behoeftes van 'n groot wêreldryk te voorsien nie. Scullard beweer dat die twee honderd konsuls wat tussen die jare 232 v.C. en 133 v.C. gekies is, aan slegs agt-en-vyftig families behoort het, maar dat honderd nege-en-vyftig van hulle aan slegs ses-en-twintig families behoort het.⁹ Hierby het grootskaalse verval by die senaatsaristokrasie ingetree as gevolg van oormatige weelde en gemaksug wat hulle onbevoeg gemaak het om te regeer.

Die tydperk na 133 v.C. wat ons meer bepaald interesseer, word gekenmerk deur woelige, selfs rewolusionêre, politieke gebeure wat in die voorafgaande, skynbaar rustige periode (vgl.

Dionysius van Halicarnassus se opmerking hierbo) reeds, veral teen die einde, die kop uitgesteek het en waarvoor die Senaat, soos te verwagte in die lig van bogenoemde, geen oplossing kon bied nie. Daar was nog meer kompliserende faktore.

In die eerste plek was daar die leër want die ekonomiese en politieke toestand waarna hierbo verwys is, het ook ernstige militêre probleme veroorsaak in die sin dat te min burgers eien-
domsgewys vir militêre diens gekwalifiseer het.¹⁰ Hierdie

gebrek aan manskappe vanweë bovermelde ekonomiese redes het Marius laat afwyk van die eiendoms kwalifikasie wat vir die leër gestel is en hy het semi-professionele troepe begin werf uit daardie stedelike proletariaat wat in Cicero se tyd so oproerig was.¹¹

As gevolg van die stelsel waar die aanvoerder verantwoordelik was vir vergoeding van die soldate by wyse van grond by hulle terugkeer, het die soldate groter lojaliteit teenoor die generaal gevoel as teenoor die staat.¹²

Ambisieuse generaals waarvan Pompeius 'n goeie voorbeeld is, het hulle mag misbruik om 'n kortpad na politieke mag en aansien te volg. Dit was weer die gevolg van twee sake. In die vervolg kon die tribuni wat geaktiveerd was en konstitusioneel kragtens die lex Hortensia die reg daartoe gehad het, aanvoerders deur middel van die Concilium Plebis aanwys. In die tweede plek het die leër uit vrywilligers bestaan en hulle het geweet dat hulle beloning afhang van hulle aanvoerder se bekwaamheid. Wie ookal die aanvoerder benoem, moes na die militêr gewilde man gaan en dit was nie noodwendig altyd 'n figuur wat reeds in die ampte opgang gemaak het nie. By sy terugkeer in Rome het so 'n figuur meermale 'n verdere bevel of die konsulskap opgeëis soos Pompeius dit gedoen het by sy terugkeer uit Spanje.

'n Tweede kompliserende faktor veral was die socii wat teen die tyd reeds eeue lank sit en wag het vir burgerreg en al hoe meer sonder konsiderasie deur Rome behandel is. Gaius Gracchus het getrag om die stemreg na die socii uit te brei,¹³ maar daar het bloedweinig van tereg gekom. Drusus se poging om die stemreg na die socii uit te brei, het by die senaatsaristokrasie geen

byval gevind nie want vir hulle was dit 'n groot waagstuk.¹⁴

Net soos die Germane eeue later niks teen die Romeinse Ryk sou kon uitvoer as hulle nie hulp ontvang het van Romeinse oorlopers wat vertrouwd was met die Romeinse krygskuns nie, so sou die ontevrede massas ook nie die mas kon opkom as hulle nie leiding ontvang het van aristokrate soos Saturninus en Clodius wat hulle as tribuni verkiesbaar gestel het nie.¹⁵ Die verarmde massas van Rome het hulle in losse groepe om die tribuni, wat die inisiatief moes neem, geskaar, en in die toekoms sou dit 'n uitstekende magsbasis vir die rewolusionêr of die hervormer bied in die reël teen die Senaat. Soos te begrype het dit vir hierdie krisistye nog 'n verdere verlaging van die etiese kode meegebring,¹⁶ want, om een voorbeeld te noem, in die botsing wat daar noodwendig moes volg, was alle middele geoorloof. Die eerste hervormingspoging het dan ook uit die hoek gekom.

2. Hervormingspogings

Al hierdie probleme het Tiberius Gracchus gehoop om met een enkele maatreël op te los, naamlik om die kleinboere op die platteland te hervestig.¹⁷

Met sy wyse van optrede, en dit is vir ons doel belangriker, het Tiberius Gracchus egter gebreek met 'n lang gevestigde tradisie. Sake wat al was dit net volgens gebruik voor die Senaat gelê moes word, het hy slegs voor die Concilium Plebis, dit wil sê 'n byeenkoms van die onbevoegde en onvertegenwoordigende gepeupel gelê.¹⁸ Daar kon geen kontinuïteit of ordelike regering wees as die een tribunus plebis na die ander, met verskille in persoonlikheid en beleidsrigting, wetgewing op die wyse kon passeer nie. Nogtans was dit presies wat die Gracchi gedoen het, om

watter rede ookal. Dit was ook 'n uitdaging aan die Senaat en 'n bedreiging vir die orde waarna aan die begin van hierdie hoofstuk verwys is. Dit was ongelukkig want daar is weinig rede om sonder meer te aanvaar dat die Senaat hierdie voorstelle sou verwerp het, as hulle behoorlik voor hierdie liggaam gelê is.

Desnieteenstaande was dit eers toe ontoegeeflike lede van die senaatsaristokrasie soos Scipio Nasica en Lucius Opimius nie gekroom het om geweld teen die Gracchi aan te wend nie, en wel met die dekking van die S.C.U. (vgl. par. B hieronder), dat sake 'n gevaarlike wending begin neem het en ook 'n eksplisiete politieke anti-senaatsinslag gekom het, met verdere nadelige gevolge vir die senaatsaristokrasie. Die Gracchi se motiewe was moontlik nie volkome altruïsties nie, en dit verbaas ons nie, want deur hulle strenge eksklusiwiteit het die senaatsaristokrasie baie bekwame en energieke persone feitlik gedwing om hulle te opponeer.¹⁹

Nogtans was Tiberius Gracchus se voorstelle nie buitensporig of ekstremisties nie, en is 'n mens geneigd om die Gracchi, maar veral die ouer broer, te sien as eerlike hervormers wat die wel-syn van Rome as geheel op die hart gehad het. Dat hul gewildheid toegeneem het, spreek vanself.²⁰

By 'n poging tot herverkiesing as tribuun is Tiberius Gracchus gedood. Hoewel sy planne nie onmiddellik die gewenste uitwerking gehad het nie, het die Senaat die betrokke kommissies laat voortgaan.²¹ Tog het die Senaat geskrik en tereg ook, want Tiberius Gracchus se optrede was vir hulle 'n waarskuwing. Daar was afgesien van die probleme onder Tiberius Gracchus ook nog ander, en 'n verdere hervormer kom na vore om aan hierdie

probleme aandag te skenk.²² Nou word dit egter, eksplisiet 'n politieke stryd en by Gaius Gracchus kom daar ook nou reaksies na vore oor die behandeling wat sy broer te beurt geval het.²³

As Sulla op die toneel verskyn, bemerk hy met vlymskerpe insig waarheen die tribuni (ook Saturninus) neig en tree dan met verbluffende energie op om die opkoms van demagoë soos die Gracchi, Marius, Saturninus, Cinna en les bes homself te betoel.²⁴

Sulla sorg dat die tribunaat, die middel van die opposisie en selfs rewolusie, 'n politieke doodloopbaantjie sou word deur te bepaal dat geen tribuun vir enige verdere amp in aanmerking sou kom nie en dat wetgewing nie meer deur 'n tribuun geïnisieer kon word nie.²⁵ Sulla het voorts, net soos Augustus later, geprobeer om moontlike staatsgrepe in die toekoms te verhoed deur provinsiale goewerneurs te verbied om hulle provinsies gedurende hul ampstermyn te verlaat, wel wetende dat die grootste bedreiging vir die staat in die toekoms sal kom van provinsiale goewerneurs wat die garnisoene onder hulle bevel teen Rome sou aanwend.²⁶

Maar vir ons doel was Sulla se hervorming van die juriehowe die belangrikste konstitusionele verandering. Met die Lex Sempronia het hy die aantal howe vermeerder en die werking van die howe vergemaklik; die belangrikste van alles was egter die feit dat hy die Senaat in volle beheer van die reg geplaas het.²⁷ Hiervoor was dit selfs nodig om die Senaat se ledetal aansienlik uit te brei.²⁸ Sulla het onder ander gehoop dat as die senaats-aristokrasie beheer oor die quaestiones sou hê, daar nooit 'n moontlikheid sou wees om die uitspraak in Opimius se saak in die hof te toets nie en dat die S.C.U. sodoende 'n effektiewe

wapen in die hande van die optimates sou bly. 'n Optrede soos die van Caesar in die Rabirius-aangeleentheid het Sulla natuurlik nooit voorsien nie. 'n Mens kom onvermydelik tot die gevolgtrekking dat Sulla spesifiek aan die toekomstige behoud van die S.C.U. gedink het.

Soos baie ander diktators onmiddellik na hom en in die eeue wat sou volg, kon Sulla die regspleging en die staatsmag as 'n magtige wapen vir homself ingepalm het, maar met die oog op die toekoms, wanneer hy van die toneel verdwyn het en die Senaat self weer struktureel aan die roer van sake sou staan na sy hervormings, laat hy 'n diktatoriale posisie vaar en laat die lekehowe dus ook vry om te funksioneer.

Na hierdie betekenisvolle taak het Sulla seker gevoel dat hy 'n bietjie rus verdien en dat die Senaat op eie houtjie kon voortgaan, maar hy het hom misreken met die inherente swakheid van daardie liggaam, die hardnekkige aard van die problematiek van die tyd en met daardie onkonstitusionele element van die Romeinse politiek, sy eie misbruikte middel, naamlik die leër, soos dit deur Marius ongeskep en hervorm is tot 'n feitlik persoonlike magsmiddel in die hande van ambisieuse generaals.

Bowendien was die voorbeeld van die magsposisie wat Sulla vir sy hervormings nodig geag het, 'n bose ontwikkeling qua staatsstruktuur en 'n aantasting van selfs die posisie van die Senaat.

Ons lig laasgenoemde kortliks toe. Na die dood van beide konsuls het Sulla aan die interrex, wie se plig dit was om consules suffecti aan te wys, gesuggereer om hom as diktator aan te wys, maar dit was ook nie die ou konstitusionele diktatuur

van weleer nie. Hierdie was 'n diktatoriale magsorgaan met skrikwekkende verwildering ten opsigte van tydperk en doel as Sulla diktator word vir die buitengewone taak (*rei publicae constituendae causa*) veel breër dus as die gebruikelike rei gerundae causa. Uiteindelik word hierdie diktatuur in die hande van Caesar 'n rewolusionêre instrument wat gebruik sou word om die Republiek te vernietig.²⁹

Sulla se bogenoemde konstitusionele hervormings laat vaar weliswaar die rewolusionêre idioom, maar in 70 v.C. het twee van sy voormalige luitenanten, Pompeius en Crassus, die laaste reste van sy konstitusie tot niet gemaak,³⁰ nadat daar tussen 80 en 70 v.C. reeds heelwat reaksie daarteen bestaan het. Die Lex Aurelia van 75 v.C. het die tribuni in staat gestel om na hoër ampte te aspireer en 'n tweede Lex Aurelia van 70 v.C. het die samestelling van die juriehowe verander sodat die hof voortaan saamgestel sou word uit senatore, equites en die tribuni aerarii.³¹ Die rede vir Pompeius se optrede in 70 v.C. was dat hy die tribunaat kon aanwend om buitengewone militêre bevels, soos die wat met die Lex Gabinia en die Lex Manilia aan hom verleen is te kon bekom.³²

Die magsposisie van die Senaat het de iure dus weer teruggeloop en die tribuni kry meer ruimte in 'n gevaarlike situasie. Die situasie is uiters gevaarlik op die tydstip, want die omstandighede kom op uit die hitte van die politiek en die konfliktsituasie waarin Rome gaandeweg sou beland.

Dit is nogal ironies dat juis hierdie Puniese oorloë ook die einde van die Republiek in Rome meegebring het.³³

Die Romeine het op daardie tydstip altans balans behou en dus aanvaar dat die Senaat nodig en by magte was om hierdie nuwe

groot ryk met sy ingewikkeldheid te administreer. Daarom ook die Senaat se seggenskap oor koloniale sake, buitelandse beleid en die tesourie.³⁴ Die Senaat het uit sy eie geledere (oud-konsuls en oud-praetors) provinsiale goewerneurs aangestel wat 'n baie gesogte betrekking was vir elke Romein en gevolglik sou geen Romeinse magistratus sonder meer die Senaat antagoniseer nie. Die Senaat het die konsuls van raad bedien en hierdie raad is selde of ooit verontagsaam. Die politieke invloed van die Senaat het later selfs nog veel verder gestrek as bogemelde funksies, die volksvergaderings (*patrum auctoritas* in praktyk) wat relatief selde byeengeroep is en as ten opsigte van die van die jaarlikse wisselende magistrate.

Die samestelling van die Senaat laat iets van sy mag sien ingevolge die lex Ovinia. Van +300 v.C. is die lede van die Senaat vanuit die amptenary deur die Censores aangewys.³⁵ Die Censores was gewoonlik gesiene Romeinse burgers, dikwels oud-konsuls, wat al om die vyf jaar deur die Comitia Centuriata aangewys is om diens te doen vir 'n tydperk van hoogstens agtien maande.³⁶ Aspirant kandidate sou dus nie maklik teen die Senaat ingaan nie.

Maar hoe Rome aan sy amptenare gekom het, is hier ook van belang. Die beheer wat die adel in die praktyk oor die verkiesings uitgeoefen het het ten spyte van hul kleiner getalle aan die eie lede 'n monopolie van die ampte en gevolglik oor die lidmaatskap van die Senaat verskaf. Vir 'n begrip hiervan moet 'n mens die begrip clientela byhaal. Clientela was 'n wederkerige verhouding tussen 'n patronus en sy cliens waarvolgens die patronus onder andere regshulp aan sy cliens gebied het in ruil vir ondersteuning

wat prakties gesproke beteken het dat die cliens vir sy patronus sou stem in die volksvergaderings waar die amptenare gekies is.³⁷ Die politieke mag wat deur hierdie onderlinge verhouding bewerkstellig is, was aansienlik.³⁸

Dit was dus in die belang van elke patronus om so veel clientes as moontlik om hom te skaar en die gevolge van die Puniese oorlog was bevorderlik hiervoor. As gevolg van hierdie oorlog is groot dele van die platteland verwoes en moes die kleinboere 'n ander heenkome soek.³⁹ Die lot van die kleinboere het onmoontlik geword as gevolg van die verwaarlosing van hulle plase gedurende hulle lang afwesigheid, die invoer van goedkoop koring en die druk van die senaatsaristokrasie wat sodanig ver-ryk is dat hulle die gronde maklik kon opkoop en sukses kon behaal met veeboerdery en die gebruik van slawe-arbeid. Die verbouing van koring het plek gemaak vir die veeteelt op groot skaal.⁴⁰

Met die toename van die stedelike bevolking, werkloosheid en armoede wat gevolg het op die oorloë, was clientela 'n noodsaaklike instelling en was clientes volop. Patronus en cliens het dus albei belang gehad by die gebruik. Die Senaat het met behulp hiervan sy posisie de facto bly handhaaf, maar hy het homself ook onmisbaar gemaak veral onder die besondere omstandighede.

Pompeius het gou van die vrugte van sy hervorming gepluk, maar nie sonder ontwikkelings wat die posisie van die Senaat verder sou bedreig nie. Pompeius se loopbaan was 'n reeks neerlae vir die Senaat. Sy optrede in 70 v.C. (vgl. hierbo) is al voorberei deur sy vroeëre optrede waarna ek kortliks verwys. Na sy suksesvolle veldtog teen Lepidus in 77 v.C. het Pompeius botweg

geweier om sy leërs te ontbind en versoek hy om na Spanje teen Sertorius gestuur te word. By sy terugkeer vanaf Spanje in 71 v.C. het hy, gerugsteun deur sy leer, geëis om toegelaat te word as kandidaat vir die konsulskap, in stryd met Sulla se Lex Vilia Annalis en ten spyte van die feit dat hy nooit eens sy voet op die laagste sport van die cursus honorum gehad het nie. Dit was vir die Senaat 'n geweldige verleentheid, maar noodgedwonge moes hulle aan hierdie buitensporige eise toegee sodat Pompeius en Crassus in die jaar 70 v.C. vir die eerste keer saam konsuls geword het.⁴¹

Na sy konsulskap het Pompeius, wat intussen teen die Senaat gedraai het die politieke toneel in Rome oorheers. Die tribuni, wat nou meer speelruimte gehad het, het eers deur die Lex Gabinia (vgl. hierbo) en na sy groot sukses teen die seerowers ook deur die Lex Manilia (vgl. hierbo) in die oorlog teen Mithridates bevoegdhede aan hom toegesê wat nooit, met die uitsondering van Marcus Antonius (74-72 v.C.) in die staatsopset in die hande van 'n enkele persoon gekonsentreer was nie. Pompeius se aanstelling was nogeens 'n neerlaag vir die Senaat, want anders as die van byvoorbeeld Sulla het dit van die tribuni en nie van die Senaat gekom nie.

Opsommend, hoewel Pompeius se imperium nog steeds 'n imperium aequum was in die sin dat dit die gewone prokonsulêre imperium was en geen imperium maius oor ander pro-konsuls nie (hy kon wel sy bevoegdheid uitoefen in die gebied van 'n ander pro-konsul, maar dan moes hy daarvoor toestemming verkry) staan dit tog in die teken van die buitengewone. Afgesien van die feit dat hy legati kon aanstel soos enige militêre bevelvoerder, was die gebied ten opsigte waarvan sy imperium geldet, buitengewoon.

Pompeius se imperium het in werklikheid bestaan uit 'n hele aantal imperia toe byvoorbeeld die provinsies Kilikië en Bitinië onder sy imperium geplaas is, hoewel juridies nog steeds 'n imperium aequum.⁴² Die nuwe bevel het vir Pompeius bekleed met 'n prokonsulêre imperium infinitum, dit wil sê die termyn - drie jaar in geheel, was veel langer as gewoonlik; so ook die gebied waarvoor hy bevel gekry het.

Die aard van die oorlog, veral die teen die seerowers, het hierdie magte vereis, maar in die hande van Pompeius was dit gevaarlik en in die opset van 'n semi-professionele leër gebonde aan 'n generaal was dit nog gevaarliker, veral vir die Senaat.

Tereg merk Christ dan ook op dat die metamorfose van die Republiek na 'n wêreldmoondheid gekoop is met prysgawe van die tradisionele, republikeinse instellings, byvoorbeeld die Senaat.⁴³

Die enigste betekenisvolle mag en beskerming waarvoor die Senaat hierna beskik het, was die S.C.U. soos geïnterpreteer deur Opimius se saak,⁴⁴ en dit was effektief want daarmee het die Senaat selfs met 'n onervare, taktlose en aanvanklik onsimpatieke konsul soos Marius amper die opposisie van 100 v.C. uitgewis.⁴⁵

Sulla se addisionele waarborg in sy regspraakhervorming was na 70 v.C. egter ook iets van die verlede: die lidmaatskap van die jurie was nou ook vir die equites en die tribuni aerarii toeganklik.

Ten slotte met toespitsing op die Senaat kan van die voorafgaande gesê word dat die Senaat met sy magte van voor en selfs na die Puniese oorloë onherroeplik iets van die verlede was en dat ambisieuse generaals gerugsteun deur die tribuni en die leër

meer en meer politieke op die voorgrond getree het. Die politieke temperatuur het aanmerklik gestyg en nuwe spanning het ontstaan met Catilina se verskyning op die toneel. Dit is verstaanbaar dat die Senaat se enigste stut, naamlik die S.C.U. van nou af aan die teiken sou wees.

Hierna het die socii die wapen opgeneem en die Bondgenote oorlog het Rome as geheel geskud.

As derde kompliserende faktor was daar die tribuni wat na 287 v.C. uiteraard baie mag gehad het. Omdat die Senaat dit besef het, het hulle die tribuni nader getrek en hulle selfs in die Senaat ingebring.⁴⁶ Die onbehae wat opgelaaie het in die kringe van die ontevrede aristokrasie sowel as die plebeërs het gou vir die tribuni ander kollegas en werk besorg. Ambisies van sekere leiersfigure het ook 'n sekere misbruik in die hand gewerk.

Afdeling B Die S.C.U.

In die republikeinse Rome het sekere reste van die monargie, iets totaal vreemds aan byvoorbeeld die Griekse stadstaat, bly voort bestaan in die ampte van die dictator, die pontifex maximus en die rex sacrorum.⁴⁷ Die amp van dictator bly voort bestaan maar slegs vir noodgevalle en dit is beperk wat betref termyn en saak, dit wil sê dit was rei gerundae causa ingestel. Dit was om dit so uit te druk, die normale diktatorskap in teenstelling met die abnormale wat 'n mens aantref by Sulla en later by die Driemanskap en veral by Caesar, by wie dit gegaan het om 'n diktatorskap selfs sonder tydsbeperking legibus scribundis et rei publicae constituendae. Laasgenoemde was 'n magsorgaan met 'n skrikwekkende verwildering ten opsigte van tydperk en doel, wat die ondergang van die Republiek sou beteken.

Ons stel nou eers belang in die normale diktatorskap. Die het egter sedert die Puniese oorloë dormant geraak.⁴⁸ In die tydperk vanaf die Puniese oorloë en selfs daarvoor, tot en met die opkoms van die Gracchi was die Senaat, soos vroeër aange-
toon, de facto in beheer en dit was 'n tydperk van betreklike rustigheid. Die diktatorskap is dus feitlik nooit meer ge-
bruik nie. Na 133 v.C. verander die omstandighede soos vroeër in hierdie hoofstuk verduidelik en in die plek van die dikta-
torskap het die Senaat die uitdagings wat voortaan vir sy de facto magsoorsisie gekom het, probeer bekamp met 'n maatreël wat bekend gestaan het as die senatus consultum ultimum en wat die keuse laat tussen die benoeming van 'n diktator of die bekleding van die konsuls met diktatoriale bevoegdheid.⁴⁹ Hierdie maat-
reël ontleen sy benaming aan Caesar en Livius.⁵⁰ Origens gebruik die antieke skrywers nooit hierdie benaming nie, maar siteer die besluit met sy woordformule waarvan daar ook verskillende variasies voorkom, dog met dieselfde strekking.⁵¹ Hierdie formule lui dan ook soos volg: "Senatus consulto ... quo censeretur, darent operam consules, ne quid res publica detrimenti capiat".⁵²

Die bedoeling van die S.C.U. vind 'n mens ook elders in die woorde van Sallustius: "Senatus decrevit, darent operam consules, ne quid res publica detrimenti caperet", waarna hy dan die bevoegdhede aandui met die woorde "ea potestas per senatum more Romano magistratui maxima permittitur: exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios atque cives, domi militiaeque imperium atque iudicium summum habere: aliter sine populi iussu nullius earum rerum consuli ius est."⁵³

Die strekking is duidelik: hierdie maatreël wou aan die konsuls buitengewone magte verleen ten einde in krisistye die

orde te behou.⁵⁴

Die aard en taak van hierdie bevoegdheid verdien dus nou nadere aandag. Die S.C.U. as 'n ordemaatreël kan miskien die beste verduidelik word deur dit te vergelyk met die moderne figuur van krygswet.⁵⁵ Kortliks beteken krygswet maar net dat in 'n toestand van nood die uitvoerende gesag inbreuk kan maak op die verskillende burgervryhede. Die reël geld dan salus rei publicae suprema lex en die uitvoerende gesag kan dan maatreëls neem ter beveiliging van die algemene belang. Wat betref so-danige maatreëls weeg die owerheid die algemene belang af teen die partikuliere belange van die persoon wat deur die maatreëls getref staan te word. As die algemene belang swaarder weeg as die partikuliere belang, is die uitvoerende gesag geregtig op opheffing van privaatregtelike en publiekregtelike burger-vryhede. Conradie skryf: "Die afkondiging van krygswet kom daarop neer dat die uitvoerende gesag van die Staat openbare kennis gee dat hy vir 'n onbepaalde tyd, ook op die gebied van die regspleging, buitengewone maatreëls gaan toepas ten einde die veiligheid van die Staat tydens 'n heersende noodtoestand te beskerm. So 'n noodtoestand kan ontstaan as gevolg van 'n inval deur vyandelike magte, of 'n opstand onder die bevolking, of van ernstige binnelandse onluste. In so 'n tyd van landsgevaar moet die belange van die gewone burger noodwendig wyk voor die opperste belange van die Staat en moet onder meer aan die militêre owerheid alle magte verleen word wat nodig is om hom in staat te stel om sy opgelegde taak, die beskerming van die Staat, met welslae uit te voer."⁵⁶ Sonder vrees vir teësprak kan daar gesê word dat 'n persoon se lewe geneem kan word as die stap nodig is vir die voortbestaan en vir die veiligheid van die staatsburgers.

Nog 'n duidelike voorbeeld van hierdie tipe maatreël is Artikel 48 van die Weimar-konstitusie van 11 Augustus 1919 wat aan die President bevoegdhede verleen het om sekere regte wat in die grondwet genoem word op te skort en om die nodige maatreëls te tref vir die behoud van die openbare veiligheid en orde as daar 'n ernstige versteuring of bedreiging vir sodanige veiligheid en orde bestaan.⁵⁷ Terloops, 'n mens sien hier 'n republikeinse grondwet wat onder normale omstandighede funksioneer, maar in buitengewone tye die onderskraging van 'n soort gubernator nodig het, soos wat Cicero voorgestaan het.⁵⁸

Interessant is dit om te sien dat die wet wat op 23 Maart 1933 ingevolge Artikel 48 deur die Reichstag geloods is⁵⁹ bekend gestaan het as die "Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich".⁶⁰ Die moontlikheid dat beide Artikel 48 en die "Erhebungsgesetz" deur die Romeinse voorbeeld beïnvloed is, kan onses insiens nie uitgesluit word nie, veral nie as 'n mens bemerk hoedat 'n geleerde soos Reitzenstein juis in daardie tyd Italië met Pruise en Rome met Berlyn vergelyk.⁶¹

In die soeke na die ware aard van die S.C.U. keer ons nou weer meer na die Romeinse kader terug en vergelyk eers die S.C.U. met die diktatorskap. Die voorstel vir die instelling van 'n S.C.U. het soos volg gelui: "Consulibus totam rem publicam commendandam censeo eisq̄ue permittendam, ut rem publicam defendant, provideantq̄ue ne quid res publica detrimenti accipiat,"⁶² en is altyd deur die Senaat aan die konsuls gerig,⁶³ hoewel soms ook net aan een van die konsuls.⁶⁴ Die diktatorskap daarenteen is altyd aan iemand anders as die konsuls van die dag toevertrou. Weens die feit dat die Romeine altyd ander meganismes vir hulle buitelandse oorloë gehad het, het die S.C.U.

steeds met binnelandse onluste en binnelandse vyande te doen. Nog 'n verskil, die diktatorskap geld vir 'n tydperk van hoogstens ses maande terwyl die S.C.U. vir die duur van die krisis geldig bly, meer bepaald 'n krisis wat die effektiwiteit van die republikeinse staatsorgane onmiddellik bedreig.⁶⁵

'n Lastiger vraag omtrent die aard van die S.C.U. is of mens daarmee werklik iets kon vermá. Dis 'n vraag na sy status of anders gestel: is die S.C.U. wel van so 'n aard dat hy mag verleen het soos die diktatorskap wat deur hom vervang is? Met ander woorde die vraag is of dit 'n ooreenkoms daarmee het ten spyte van verskille ten opsigte van doel, duur en draers van die gesag soos hierbo uitgelig? Wat was die S.C.U. se konstitusionele locus standi?

Die formulerings van die S.C.U.⁶⁶ dui 'n magsbekleding van die konsuls vir 'n breë doel van staatsbeveiliging aan. Laasgenoemde gelees teen die agtergrond van die omstandighede waarin dit toegepas is, dui op die beveiliging van die senaatsposisie soos bo aangetoon. Maar wat was die status van die mag dan wel? Sallustius⁶⁷ dui bepaalde bevoegdhede aan: "exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios atque cives, domi militiaeque imperium atque iudicium summum habere."

Die voorstel vir die instelling van die S.C.U. "consulibus
totam rem publicam ^{commendandam} censeo eisque permittendam ut
rem publicam defendant"⁶⁸ wil dan klaarblyklik beduidende mag oordra. Is dit so?

Sommige skrywers wys daarop dat dit die Senaat is wat die mag verleen, en die vraag is dan wat sy bevoegdheid daartoe is. Die Senaat, is die argument, is 'n suiwer raadgewende liggaam en

die S.C.U. verleen dus niks meer as morele steun aan die konsuls nie.⁶⁹

Hierteenoor staan die standpunt dat die eerste gebruik hiervan ter beskerming van Opimius cum suis in 120 v.C. agterna toe dit bevraagteken is, gewettig is, en dat die gesag van die S.C.U. dus onbetwisbaar is.⁷⁰ Lucius Opimius wat tereg gestaan het op 'n aanklag dat hy drie duisend van Tiberius Gracchus se aanhangers om die lewe gebring het, het hom op die S.C.U. beroep en is onskuldig bevind. Uiteindelik word Opimius onder omstandighede wat niks met hierdie aangeleentheid te doen gehad het nie natuurlik wel gedwing om in ballingskap te gaan.⁷¹

Allerweë word daar aanvaar dat hierdie beslissing die finale regsrag verleen het aan die S.C.U. en selfs Rödl gaan hiermee akkoord.⁷² Boak noem voortaan die S.C.U. "a powerful constitutional weapon"⁷³ en Gruen maak die bewering dat Opimius se ontslag "sanctioned the newest and most ominous weapon in the senatorial arsenal", en verder aan stel hy dit opnuut soos volg "the acquittal of Opimius legitimized the senatus consultum ultimum".⁷⁴

Die saak is egter ook nie heeltemal so enkelvoudig nie, want hoewel Opimius 'n skuldigbevinding kon vryspring en Rabirius ses-en-dertig jaar lank vry van vervolging kon leef, het die S.C.U. geen beskerming vir Cicero self gebied nie, selfs al was hy so versigtig as om dit voor die teregstelling van die Catilinarie se samesweerders te laat uitvaardig. Die toepassing al dan nie (dit wil sê die regsgeldigheid) van die S.C.U. het dus blykbaar afgehang van watter party op daardie tyd die

hef in hande gehad het. Die tribuni sou wel altyd aandrang dat die Lex Sempronia de capite civium⁷⁵ gehandhaaf word, terwyl die senaatsaristokrasie die S.C.U. voorop sou stel. In Cicero se geval het die senaatsaristokrasie seker genoeg gehad van die novus homo en was hulle bereid om hom op te offer.

Die de facto ontstaanswyse was wel nie vreemd aan die Romeine nie, maar dit het tog 'n ongemaklike soort onsekerheid tot gevolg gehad. Juis die feit laat ons beter verstaan waarom Caesar en Labienus weer aan hierdie "sekerheid" gaan torring het en waarom Cicero so gretig is om die onsekerheid uit die weg te ruim, en waarom sy toespraak die inhoud kry wat ons daarin ontdek het. Kortom, hoewel die Senaat hier toekennend optree soos in geval van die diktatorskap is die S.C.U. se status steeds onseker soos 'n mens van so 'n bra pretensieuse jongeling kan verwag, al was hy dan 'n plaasvervanger vir 'n ou instelling. Die S.C.U. het origens ten gevolge van versigtige formulering tog 'n alte beperkte en eng-politieke funksie gekry - hy moes die Senaat beveilig. Hierdie feit word haas nooit eksplisiet vermeld nie. Ons het hoër op wel iets van die enger toespitsing laat blyk; hier het ons nou met 'n gevolgtrekking daaruit te make.

Dus puur staatsregtelik gesien, is daar genoeg rede om te aanvaar dat hoewel senatus consulta moontlik streng gesproke geen statutêre gesag gehad het nie, hulle tog de facto wetlike gesag geniet het⁷⁶ en dat daar altyd 'n mate van onsekerheid sou wees minstens op so 'n vroeë stadium.

Die siening dat die S.C.U. by wette (ongeskrewe en geskrewe) kon verbygaan, vind steun by Wolff wat opmerk: "Weil durch

die Anwendung des S.C.U. das Gracchische Gesetz umgangen oder unwirksam gemacht worden war ..."⁷⁷ As 'n mens egter sou aanvaar dat senatus consulta, as sogenaamde advies, minder gewig gedra het as byvoorbeeld leges of plebiscita (soos by die lex sempronia) dan het die S.C.U. geen waarde nie, maar dit is 'n elementêre fout.

Ten slotte, die S.C.U. se de facto-ontstaan het hom bly aan-
kleef al het hy wanneer hy toegelaat is om te funksioneer be-
duidende bevoegdhede met hom meegebring. Hy het, helaas,
verpolitiseerd geraak, of juister, het so die wêreld binne
gekom en die onsekerheid sou hom bybly en agtervolg. Juis dit
verskaf die ware "umwelt" vir hierdie studie.

Vir 'n begrip van die pro Rabirio is hierdie verband en die
S.C.U. dus belangrik, veral die mate van onsekerheid. Cicero
sou dus aan die punte van groter sekerheid rondom die aanvang
(Opimius se geval) moes bly dink het. So wou hy dit immers
graag gehad het. Dit is opvallend dat Cicero blyke daarvan
gee dat hy deeglik bewus was van Opimius se saak.⁷⁸ Dat hy
akkoord gegaan het met Opimius se optrede⁷⁹ dat hy Opimius se
ballingskap betreur het⁸⁰ en dat hy vas geglo het dat die S.C.U.
magtiging aan 'n konsul verleen om persone, desnoods sonder
verhoor, om die lewe te bring.⁸¹

Uiteindelik moet 'n mens Tyrrell se lastige vraag aan die orde
stel, naamlik of die S.C.U. hier nie reeds verstryk was nie en
of dit dus enigsins as dekking voorgehou kan word? Was
Saturninus ten tye van sy dood nie 'n blote gevangene en dus
geregtig op 'n billike verhoor nie? Cicero betwis die punt⁸²

en gee te kenne dat die S.C.U. nie verstryk het bloot deur die gevangeneming nie. Daarvoor sou dan blykbaar 'n kansellerende Senaatsbesluit nodig gewees het. Wie dit nie besef nie is volgens hom 'n vreemdeling in Rome. Was dit dalk 'n metode om 'n nog groter onsekerheid wat ons moeilik kon opklaar, toe te dek? In die moderne krygsreg of krygswet sou dit nouliks kon opgaan.

Ten slotte moet 'n mens opmerk dat die S.C.U. eintlik meer 'n baie gebrekkige krygsmiddel was om aan te wend in gevalle waar die Staat met politieke onrus, grensende aan anargie geteister word. In die meeste gevalle kon die S.C.U. nie 'n opstand voorkom nie; alleen maar as die rewolusie ernstige afmetings begin aanneem het, kon daar sprake wees van die uitvaardiging van die S.C.U. Enkel maar die S.C.U. van 21 Oktober 63 v.C. is uitgevaardig met 'n toekomstige noodtoestand voor oë, en dit sê nogal veel vir die oorredingsvermoë van Cicero.⁸³

Met sy opmars na Rome as konsul, het Sulla met aansienlik minder bloedvergieting en geweld presies dieselfde vermag as wat normaalweg met die S.C.U. bewerkstellig kon word.⁸⁴ Moontlik is hierdie gebrekkigheid 'n bykomstige rede om te verklaar waarom hierdie diktator hom nooit van hierdie konstitusionele remedie bedien het nie. Voeg by hierdie nadeel nog die onsekerheid oor die status van die S.C.U. en 'n mens begryp die neiging om dit uit te daag en liever betyds uit te daag voordat dit deur toepassing 'n groter geldigheid sou verkry.

Afdeling C Hoogverraad

1. Algemeen

Hoogverraad is die misdaad waardeur die veiligheid van die

landsowerheid beskerm word, maar meermale bevat aanklagte op grond van hoogverraad 'n politieke kleur,⁸⁵ want hierdie aanklag is by uitstek die metode waarmee die gewetenlose regeerder wat nietemin nog binne die letter van die wet wil bly van sy politieke teëstanders ontslae kan raak.

Dit is 'n alombekende feit dat die regsontwikkeling altyd tred hou met die ontwikkeling van die gemeenskap, met ander woorde alle menslike gemeenskappe wat 'n sekere fase van ontwikkeling bereik, roep 'n regstelsel in die lewe wat moet dien om sekere belange te beskerm. Soos die gemeenskap ontplooi, sal die belange wat om beskerming vra ook verander.⁸⁶ Daar bestaan dus 'n konstante wisselwerking tussen die funksionering van die gemeenskap en die weë van die wetgewer en die howe.⁸⁷

Net so sal 'n mens by 'n studie van die Romeinse Reg uitvind dat dit nie 'n willekeurige skepping van die Romeine was nie, maar dat dit die beskerming beoog het van daardie ideale en waardes wat die Romeine in hul gemeenskap erken het. So ook wat betref hoogverraad. Soos die geskiedenis van Rome hom ontvou het, het die reg in die verband ook ontwikkel en verander om hom by die veranderende omstandighede aan te pas.⁸⁸

Von Bar beweer dat die belange van die staat so uitgebreid en omvangryk is dat die wette wat dit moet beskerm vanweë die gebied wat hulle moet dek geneig is om vaag en onbepaald te wees. Veral waar hoogverraad by 'n absolute regeerder ter sprake kom, is daar 'n tendens om die belange van die regeerder te vereenselwig met die van die staat self.⁸⁹

Met reg beskryf Mommsen hoogverraad as die gesel van die mensdom.⁹⁰ Dit is 'n misbruik wat hom telkemale in die wêreld-

geskiedenis herhaal het.

In die Bybelse tye kan gesien word hoedat Saul, 'n koning wat morbid gevrees het vir sy politieke lewe, hoogverraad aanwend om van vermeende vyande ontslae te raak. Hoewel hy self intens betrokke is, sodat daar geen sprake van onpartydigheid kan wees nie, is hy self die regter. 'n Verweer deur een van die beskuldigdes dat hy nie die nodige opset gehad het om hoogverraad te pleeg nie, word summier verwerp en kort daarna word die buitensporige swaar straf deur die belangrikste en moontlik enigste staatsgetuie voltrek.⁹¹

Vanaf hierdie vroeë begin loop die bloedspoor deur tot in hierdie eeu.⁹²

2. Rome

(a) Plek en vorm

Vir die doeleindes van hierdie studie staan ons stil by die Romeinse tydvak van die wêreldgeskiedenis. In hierdie tydvak is dit die keiserryk wat die oog vang. Sommige van die Romeinse keisers het daarna gestreef om hulle eie veiligheid te koppel aan die veiligheid van die staat, met ander woorde "to integrate it into the system of the Roman Criminal Law, and into that most majestic of all its branches, the one which existed to safeguard the majesty of the Roman state itself."⁹³

Daar is selfs skrywers wat beweer dat die Prinsipaas sodanig gevestig is op wetgewing om hoogverraad te bekamp.⁹⁴

Hoewel verder belangrik vir die laaste hoofstuk van hierdie studie⁹⁵ is dit ook hier nodig om die aard en beregting van

hoogverraad (die aanklag in die Rabirius-verhoor) in die Republiek te bepaal ten einde die aard en belangrikheid van die Pro Rabirio behoorlik te belig.

As 'n mens kyk na die eeu van oproer en omwenteling waarin die Romeinse wêreld destyds tot in sy fundamente geskud is, dan is dit opvallend dat daar selfs vanaf die tydperk van die Gracchi tot Pharsalus nogal min geweld bygehaal is.⁹⁶ Die Romeine het waarskynlik besef dat 'n burgeroorlog geweldig duur is in terme van menselewens wat dan die van medeburgers is, asook ten opsigte van skade aan eiendom en bowenal dat 'n vrede deur onderhandeling na afloop van 'n burgeroorlog feitlik onbereikbaar is en dat dit meestal uitloop op die algehele uitwissing van die teëparty. Die proskripsies van Sulla en van die Driemanskap lê hiervan getuigenis af.⁹⁷

Vir ons wat die littekens ook van ander burgeroorloë op onder andere die V.S.A., Spanje, die Sowjet-Unie, Biafra, Zaïre en Angola kan sien, is dit verstaanbaar dat die Romeine sou probeer om die gevegsfront te verskuif en vir 'n volk by wie die juridiese soveel gewig gedra het, was die strafhof die aangewese plek om hulle politieke geskille uit te spook.

Ten opsigte van die plek van die politieke verhoor in Rome skryf van Oven heel tiperend: "Ziedaar de betekenis van zijn onderneming, en wel zeer Romeins, wel een manifestatie van de grote plaats die het juridische element in het Romeinse leven innam, is het, dat voor de uiterste manoeuvre in het politieke steekspel, gekozen werd, een rechtsgeding."⁹⁸

Die Romeinse strafhowe het 'n baie wyer sfeer van bedrywighede gehad as ons moderne strafhowe. Leiers van politieke faksies

en hulle ondersteuners is aangekla, gewoonlik van hoogverraad soos in die onderhawige saak, maar die aanklag kon ook een van korrupsie of openbare geweld wees. Die strafhowe was dus 'n omvattende wapen in die politieke stryd.⁹⁹

Gruen beweer selfs dat die stafverhoor in Rome so dikwels as 'n politieke wapen voorgekom het dat dit as 'n politieke instelling beskou kon word. Politiek is volgens hom meer in die strafhowe bedryf as in die volksversamelings en die strafverhoor is aangewend as 'n middel in die klassestryd en 'n metode om die senaatsaristokrasie die loef af te steek.¹⁰⁰

In werklikheid was hierdie oorskakeling van die slagveld na die geregshof meermale net 'n klemverskuiwing of afwisseling van die metodes wat aangewend word. Die owerheid aan wie die swaardmag gegee is, oefen daardie mag uit deur oorlogsvoering of deur strafregpleging soos van tyd tot tyd deur objektiewe omstandighede vereis. Rewolusionêre leiers tree egter willekeuriger en subjektiewer op. As dit vir die meer rewolusionêre leier in Rome te moeilik, te gevaarlik of in terme van menselewens te duur word om die owerheid se funksie ten opsigte van oorlogvoering (soos meermale deur middel van die semi-professionele leer gebeur het) deur te voer, gaan hulle daartoe oor om sy funksie ten opsigte van die strafregpleging te usurpeer, maar as hulle hul vasloop teen die onpartydigheid van die Romeinse strafhowe, gryp hulle andermaal na die wapen.

Beide hierdie vorms van usurpasie was destyds heelwat makliker as wat dit vandag is. Daar was geen Ministerie van Verdediging nie. Die leërs wat die oorloë teen Iugurtha, Mithridates Sertorius en die seerowers geveg het, was die betrokke generaal

se "privaat" leër wat hy vir 'n bepaalde doel gekry het, maar kon aanwend om sy eie politieke oogmerke te bereik.¹⁰¹

Daar was soos vroeër in hierdie studie uitgestippel ook geen prokureur-generaal in Rome wat strafvervolgings aanhangig maak het nie, in gewone strafsake het dit die privaat individu wat hom deur die misdaad benadeel gevoel het, vry gestaan om as aanklaer op te tree, in die geval van hoogverraad het opponente op eie inisiatief met 'n klag vorendag gekom. In 'n staatsbestel wat die onderdaan so kwesbaar laat, is dit net die behoudende anti-rewolusionêre aard van die Romein self wat verhoed het dat die Republiek vroeg reeds in vlamme opgegaan het. Die betuelende uitwerking lê ook in die wese van die reg. Appélregter Schreiner merk ten opsigte van die behoudende aard van die reg op: "Although it is true that our law recognizes that in applying the Lex Aquilia elasticity is a valuable factor, it is equally true that growth must be controlled, not only in the interests of the systematic development of the law but also in the interests of political convenience."¹⁰²

Terwyl die reg dan self konserwatief is, verbaas dit 'n mens ook nie dat 'n volk deurdrenk van die reg ook minder tot rewolusie en meer tot gedingvoering geneigd sal wees.

(b) Historiese oorsig

As inleidende opmerking moet dit gestel word dat die misdaad hoogverraad in die Romeinse Reg aanvanklik, ten minste, 'n vae begrip was, wat beswaarlik 'n omvattende en spesifieke omskrywing van die misdaad kon bied. Daar was slegs maar 'n reeks handeling wat as voorbeelde van hoogverraad kon dien.¹⁰³

Die oudste vorm van hoogverraadproses, naamlik die van die duumviri perduellionis dateer uit die koningstydperk en het vroeg reeds in onbruik verval. Vir hierdie studie bly dit egter van belang omdat hierdie vorm van proses by die verhoor van Rabirius as 'n anachronisme opgediep is.

Livius noem wel die moontlikheid dat Marcus Manlius in 384 v.C. deur die duumviri skuldig bevind is en deur die tribuni van die Tarpeïese rots afgewerp.¹⁰⁴ Hierdie stelling van Livius, gegrond op die bewerings van ander outeurs wat Livius nie by name noem nie, is so vaag en teenstrydig dat 'n mens nouliks enige gewig daaraan kan toeken. Hierdie vermoede word versterk as 'n mens merk dat Tyrrell minstens 'n gedeelte ten opsigte van die tribuni van Livius se relaas in twyfel trek.¹⁰⁵ Na alle waarskynlikheid het hierdie vorm van verhoor met die koningstydperk verdwyn, hoewel dit moontlik nog in die vroeë republiek gefigureer het.

In die monargale tyd is twee duumviri deur die koning aangestel, dit wil sê die koning het blykbaar sy besondere strafregtelike funksie ten opsigte van hoogverraad aan hulle gedelegeer.¹⁰⁶

Hoewel Tyrrell dit in die onsekerheid laat, kan 'n mens met veiligheid aanneem dat die duumviri hul gesag aan die koning ontleen het.¹⁰⁷ Een van die twee duumviri het die uitspraak gelewer en by skuldigbevinding is die doodstraf sonder uitsondering opgelê.¹⁰⁸

Gonin beweer¹⁰⁹ dat daar alles tesaam 'n dertigtal oorgelewerde gevalle uit die Romeinse geskiedenis was waar dit om perduellio gegaan het. Hy noem die voorbeelde van hierdie misdaad:

- (i) affectio regni of strewe na die koningskap;
- (ii) vergrype teen die volkstribuni, byvoorbeeld doodslag soos in Rabirius se geval of aanranding of verontagsaming van hulle intercessio;
- (iii) ampsdelikte soos lafhartige of grofnalatige oorlogsvoering;
- (iv) teregstelling van onverhoorde burgers; en
- (v) algemene ongewildheid by die populares.

Die koms van die Republiek het 'n ingrypende verandering gebring minstens wat betref die setel van die mag. 'n Mens kan aanvaar dat in die tydperk vanaf sy instelling tot met die opkoms van die Gracchi, die Comitia Centuriata as hof gedien het, belas met die beregting van hoogverraad.¹¹⁰ In die tydperk tot by die Gracchi is Rome gewikkel in 'n stryd om sy voortbestaan met vyande buite sy landsgrense,¹¹¹ en die doel waarvoor hoogverraad aangewend is, was om die lojaliteit van die eie burgers af te dwing. Dit het aanslae teen die binnelandse orde deur sy eie landsburgers en heuling met die vyand waardeur Rome in gevaar gestel is, bestraf.¹¹² Hieraan het die lex Hortensia (287 v.C.) nie dadelik veel verander nie. Die ernstige oorloë kort daarna het die Romeinse volk hul twiste laat vergeet en hul saamgesnoer.¹¹³ Om vooruit te gryp, kyk 'n mens hier na die Lex Varia van 90 v.C. wat gepasseer is toe Rome weer in 'n stryd om lewe en dood gewikkel was "ut quaereretur de iis, quorum ope consiliove socii contra p.R. arma sumpsissent".¹¹⁴ Daar was 'n buitelandse gevaar en die misdaad is aangewend om die eie burgers se lojaliteit af te dwing.

Later ontwaak die tribuni wel in 'n nuwe rol en dan weer as deel van die politieke stryd. Dit was die periode kort na 287 v.C.

toe die tribuni meer mag gekry het wat toe egter nie dadelik 'n gebruik gevind het nie en wel as gevolg van die buitelandse bedreigings wat die voortgang van die klassestryd gerem het.

Kom ons nou by die tydvak sedert die Gracchi, vind ons dat daar in Rome, de facto, twee soewereine wetgewers was, naamlik die Senaat en reeds vanaf 287 v.C. die Concilium Plebis. Die ontwikkeling van die reg ten opsigte van hoogverraad was egter uitsluitlik aan die Concilium Plebis te danke en hiervoor verskaf Gonin 'n interessante en oortuigende rede.¹¹⁵ Die twee partye in die staat het konsekwent elkeen sy eie middel vir beskerming aangewend. Die aanklag ingevolge hoogverraad is nooit deur die adelsparty gebruik nie; dit was van die begin af die wapen van die plebeërs en die volkstribune (na 287 v.C. in 'n onafhankliker sterker posisie) - later dan ook van die populares en die volksparty. Hierteenoor het die adelsparty, die optimates, en hul orgaan, die Senaat, die S.C.U. aangewend waarvoor hulle nie die Concilium Plebis nie, maar persone uit hul eie geledere, naamlik die konsuls kon gebruik.

Hierdie is die tydvak waarin die tribuni, nou onafhanklik, baie aktief raak¹¹⁶ en as die tribuun Lucius Appuleius Saturninus sy wetgewing in verband met maiestas indien, is dit moontlik daarop gemik om die tribuni te beskerm. Mommsen is die mening toegedaan dat hierdie wet van 103 v.C. betrekking gehad het op "die während der gallischen Krieg der letz vorhergehenden Jahre begangenen Missethaten".¹¹⁷ Klebs stem nie saam met hierdie siening nie en beweer dat die Lex Appuleia algemene bepalinge ook moes bevat het, maar dat hulle op hierdie stadium nie meer bepaalbaar is nie.¹¹⁸ Aangesien 'n plebiscitum geen lex publica

was nie, was benadeling van die tribuni nie strafbaar as hoogverraad nie en moes 'n ander uitweg gesoek word. Hoewel 'n tribuun nie gekwalifiseer het as 'n Romeinse magistratus nie, het die plebeërs nog vir hul leier dieselfde aansien en beskerming opgeëis as wat die gemeenskap vir hul magistrate geverg het. Die crimen imminutae maiestatis was nodig om hierdie grondregte te beskerm.¹¹⁹

Die hele posisie in verband met die oorsprong van maiestas word opgesom in die woorde van Coertze: "Met majestas word oorspronklik die kwaliteit van hoëre status aangedui. Dis nie 'n beskrywing van die hoogste mag in die staat nie. Die mense wat die majestas, die besondere kwaliteit van hoëre status, het, was die volkstribune, die tribuni plebis. 'n Aanranding op hierdie funksionariese en 'n aanranding op die volksvryhede, is gestraf as crimen maiestatis imminutae. 'n Dergelike vergryp was nie perduellio nie, omdat die tribunus geen magistratus en die plebiscita geen legespublicae was nie.¹²⁰

Nadat die tribuni amptenare van die gemeenskap geword het, is die benaming maiestas behou vir benadeling van die maiestas populi Romani,¹²¹ en het die begrip ook perduellio ingesluit.¹²² Kortom die perduellio-proses het juis met die keerpunt van die eeu verouderd geraak¹²³ - hoogverraad is deur die breër begrip maiestas gedek.

By wyse van uitsondering het Sulla die misdadige hoogverraad aangewend om die opperheerskappy van die Senaat te bevestig. Na wat omtrent die optimates se voorliefde vir die S.C.U. gesê is, kom dit ietwat vreemd voor, maar 'n mens moet in gedagte hou dat Sulla in sy metodes die rewolusionêre weg opgegaan het en

in die tweede plek dat hy 'n besonder dwingende rede gehad het om die howe te hervorm. Dit sou dus nie deug om krygswet af te kondig en sodoende die funksionering van die howe op te skort nie. Hy skep dan ook, onder meer, 'n permanente hof vir die beregting van hierdie misdaad, waarin slegs senatore gedien het en omskryf die misdaad so dat dit hoofsaaklik persone tref wat teen die Senaat in verset kom, byvoorbeeld goewerneurs wat hulle leërs buite hul provinsies wil gebruik en generaals wat sonder Senaatsmagtiging oorlog voer. Verder het die quaestio maiestatis, een van die sewe quaestiones wat deur Sulla geskep is, die aantasting van die Romeinse (veral Senatore) majesteit deur amptenare sowel as deur gewone burgers bereg.¹²⁴ Sulla se wetgewing was die eerste groot statuut betreffende hoogverraad op die Romeinse wetboek¹²⁵ en ook hierin het hy as voorbeeld gedien vir die latere rewolusionêre leiers. Hoogverraad is op die wyse sterk verpolitiseer - die Senaat moes beskerm word. Later sou dit die leiersbeskerming ten doel hê.

Caesar, wat primêr verantwoordelik was vir die vervolging van Rabirius, was nie onbekend met die Romeinse Strafberegting nie, soos wat blyk uit sy skryftrant in die De Bello Gallico¹²⁶

Die hoogverraadklag by die Romeine het verrassend breed begin¹²⁷ al moet ons aanvaar dat die beskerming van die koning net so belangrik as die beskerming van die staat was. Die feit dat daar geen /teen die vonnis appél van die duumviri was nie, onderstreep die vermoede. Struktureel kon die eenmansregering ook nie juis anders nie. Later het egte staatsbeveiliging onder andere tydens bedreiging deur staatsvyande 'n belangrike doel geword, maar in

Rome het hoogverraad, soos Coertze hierbo gesê het inderdaad seksionele belange gedien, te wete die van die tribuun en van selfprekend die van die plebeërs wie se belange deur die tribuun behartig is.

Baie duidelik sien ons by Sulla dat die maiestas wat verbreed het om perduellio in te sluit senaatsbeskermend was - dus ge-
politiseerd. Op hierdie stadium wanneer klassestryd en politiek duidelik op die agtergrond sigbaar is, kry ons nou hierdie hoogverraadklag. Dit sal dus nie verwarrend voorkom as 'n mens na die politieke konteks en motiewe vra nie.

VOETNOTAS

1. Daube, D. Civil Disobedience in Antiquity. Edinburgh University Press, Edinburgh, 1972, bl. 145.
2. Wolff, a.w., bl. 10.
3. Münzer, F. Römische Adelsparteien und Adelsfamilien. J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart, 1963, bl. 90: "Der Historiker, der über die innere Entwicklung Roms am tiefsten nachgedacht hat, urteilte, dass dieser Krieg der Zwietracht und dem Kampfe zwischen den Patriciern und der Plebs ein Ende gemacht habe."
4. Lazenby, J.F. Hannibal's war, A Military History of the Second Punic War. Aris & Philips Ltd., London, 1978, bl. 237: "Overall, given the primitive machinery of government and finance in the Roman Republic, it is astonishing that it managed so well with a war on this scale, and it is clear that the chief credit must go to the Senate."
5. Marsh, F.B. A History of the Roman World 146-30 B.C. Methuen & Co. Ltd., London, 1972, bl. 1: "Until the beginning of her long struggle with Carthage Rome had been a purely Italian state with no interests outside the peninsula. As a result of that struggle and of the wars in which it involved her she found herself the mistress of the Mediterranean world. A considerable part of that world she annexed and governed directly."; Badian, E. Foreign clientelae. Oxford University Press, London, 1958, bl. 116: "It was the Second Punic War that founded Roman control over the Western Mediterranean: the rival power which by 238 had been driven from the Tyrrhenian sea was now reduced to subjection and its new Spanish Empire taken over by the victors: there was no great power left in the West to dispute Roman predominance."
6. Acheson, G.J. The Caesarian Orations of Marcus Tullius Cicero. Witwatersrand University Press, Johannesburg, 1965, bl. 3.
7. Gelzer, M. Cicero, Ein Biographischer Versuch. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1968, bl. 15; Earl, D.C. The Political Thought of Sallust. Cambridge University Press, London, 1961, bl. 15.
8. Balsdon, J.P.V.D. Romans and Aliens. Duckworth, London, 1979, bl. 12: "Except for the occasional rich freedman, there was no middle-class in Rome. The numbers of the domiciled upper-class was very small, perhaps six hundred senators and two thousand equites."
9. Scullard, H.H. The Political Career of a novus homo, in Dorey, T.A. Routledge & Kegan Paul, London, 1964, bl. 2.

10. Scullard. From the Gracchi to Nero, a.w. bl. 23:
"Thoughtful Romans began to realize the need to attempt some alleviation of the economic situation, if only because it affected Rome's military strength. This Roman army was a citizen militia: it consisted of men enrolled in five property classes, but if these men lost their farms and became urban paupers they would sink below the minimum property qualification and would be classed as capitecensi or proletarii who were not subject to conscription."
11. Webster, G. The Roman Imperial Army. Adam & Charles Black, Londen, 1969, bl. 37: "To Marius are attributed some of the major reforms of the Roman Army, yet he only put the final touches to changes already in being. Minor reforms of Gaius Gracchus had been to make the state responsible for the supply of equipment and clothing to the legionaries and to forbid the enlistment of youths under seventeen. This clearly indicates that neither property qualifications nor an age limit had been deterring those responsible for recruitment. Marius merely took the final step and threw the army open to the proletariat."
12. Marsh, a.w., bl. 87: "The new system had other consequences as well. Henceforth the army belonged to the commander to a degree unknown in the past. The soldiers had enlisted to fight under a particular general, and they would not patiently permit him to be superseded by another, who might not hold himself bound by his predecessor's engagements."; Jones, A.H.M. Augustus. Chatto & Windus, Londen, 1970, bl. 5: "One of the effects of Marius' recruiting policy had been greatly to strengthen the holds which a commander had over his men, both in service and after. The landless peasants who formed the bulk of the armies knew that they depended on their commander to get them the small holdings that they craved - the senate automatically blocked any land bill - and they therefore gave him their political support."
13. Balsdon, J.P.V.D. Julius Caesar and Rome, a.w., bl. 17.
14. Marsh, a.w., bl. 95-96: "Such considerations will account for the fact that at first Drusus found a majority of the conscript fathers prepared to give some of his proposals a halfhearted support. That a strong minority should be bitterly opposed to them was only to be expected, for to increase the size of the senate was to outrage the aristocratic exclusiveness of a large section of the nobility, and to bestow a vote on the allies would seem to many a veritable leap in the dark."
15. Walser, G. Rom, das Reich und die fremden völker in der Geschichtschreibung der frühen Kaiserzeit. Studien zur Glaubwürdigkeit des Tacitus. Verlag für Kunst und Wissenschaft, Baden-Baden, 1951, bl. 104; Chapot, V. The Roman world. Regan Paul, Trench, Tubner & Co. Ltd., Londen, 1928, bl. 47.

16. Smith, a.w., bl. 87-88.
17. Austin, A.E. Scipio Aemilianus. Oxford University Press, London, 1967, bl. 193: "The essence of the plan, as is well known, was that a commission of three should allocate to landless citizens small holdings of publicly owned land, ager publicus, which had never been systematically distributed or rented out; and since wealthy investors had taken over much of this land, either by direct farming or by pasturing much larger herds and flocks than the law specified, the commissioners were to reclaim all in excess of the maximum holding permitted by law to any one person.
18. Bernstein, A.H. Tiberius Sempronius Gracchus - Tradition and Apostasy. Cornell University Press, Ithaca, 1978, bl. 164: "To present a land distribution bill directly to the concilium plebis, without the Senate's imprimatur, was to place it squarely in a growing political tradition that was seen as threatening - and did indeed threaten - the interest of the oligarchy."
19. Stockton, O. Cicero. A Political Biography. Oxford University Press, London, 1971, bl. 30.
20. Smuts, F. Stoïsynse Invloed op Tiberius Gracchus. Acta Classica, vol. 1, 1958, bl. 108: "Hierdie motiewe het dus sekerlik ook hul rol gespeel, maar Tiberius kan nie gesien word as bloot 'n eersugtige politikus of 'n demagoog en niks meer nie. As dit blote eersug was, sou hy ook genoeg beweegruimte kon gehad het binne sy eie aristokratiese groep. Daar moes ook dieperliggende en meer idealistiese beweegredes gewees het om sy vuur en volgehoue deursetting te verklaar, veral as ons dit in verband bring met sy opregte en edele karakter en die werklik staatsmanagtige idees wat hy probeer ten uitvoer bring het."
21. Scullard, From the Gracchi to Nero, a.w., bl. 3: "The Senate, however, did not interfere with the working of the agrarian commission."
22. Badian. Foreign Clientelae, a.w., bl. 174: "Tiberius was murdered, and law and order triumphed. Even his noble allies, giving timid support while he lived, hastened to approve of the manner of his death. But his work could not be stopped."
23. Boren, H.C. The urban side of the Gracchan Economic Crises, in Seager, R. The Crisis of the Roman Republic, W. Heffer & Sons Ltd., Cambridge, 1969, bl. 890: "Uncompromising nobles like Scipio Nasica and Lucius Opmius, who did not hesitate to use violence against the Gracchi and their followers, must certainly be held chiefly accountable for this vicious nature of the subsequent factional strife which racked the state until Augustus."

24. Dudley, D. The Romans. Hutchinson (Publishers) Ltd., London, 1970, bl. 10.
25. Tenney Frank, a.w., bl. 244.
26. Salmon, E.T. A History of the Roman World from 30 B.C. to A.D. 138. Methuen & Co. Ltd., London, 1957, bl. 76.
27. Kunkel, W. An Introduction to Roman legal and constitutional History. Vertaal deur J.M. Kelly, Oxford University Press, London, 1966, bl. 63.
28. Buck, A.E.R. A History of Rome to 565 A.D. 3e uitgawe, The MacMillan Company, New York, 1946, bl. 341.
29. Cf. caput V.
30. Hawthorn, J.R. & MacDonald, C. Roman Politics 80 - 44 B.C. MacMillan & Co. Ltd., London, 1960, bl. 1.
31. Boak, a.w., bl. 210.
32. Hawthorn & MacDonald, a.w., bl. 17: "The man who had restored the tribunate now profited from it ... And by tribunes Pompey was appointed to the two most important military commands of the moment."; Leach, J. Pompey the Great. Croom Helm, London, 1978, bl. 66: "Early in January 67 the tribune Gabinius published his proposals ... The people should choose from among the ex-consuls a general to take command of the war against all the pirates. He should hold his command for three years, and his sphere of operations was to be the whole of the Mediterranean and Black Seas, and all the coastline for a distance of 400 stades (eighty kilometres) inland from the sea. He should have the power to appoint fifteen legates and to draw as much money as he wanted from the public treasury and from the funds of the tax-collecting firms in the provinces. He could raise as large a fleet as he required, and his authority in the various provinces in which he had to operate was to be equal to that of the provincial governors."; en bl. 75: "Early in 66 the tribune C. Manilius proposed that Pompey should assume supreme command of the war against the two kings. He should take over control from the existing provincial governors in Asia minor, have power to appoint more legates himself and the authority to make peace and or war and conclude treaties at his own discretion."
33. Fords, IV W. Cato the Censor. Twayne Publishers, Boston, 1975, bl. 83: "The fate of the Roman Republic was sealed by the Punic wars, though that is a statement to be made only in retrospect - the Romans were not aware of it - and in knowledge of the factors that ultimately caused the fall of the Republic."

34. Wolff, a.w., bl. 44: "The Senate also directed the handling of public finances and, most important of all, was in complete control of foreign affairs; envoys of foreign states were received by it ... and not the least of the Senate's powers was that of assigning to magistrates their specific competence in domestic administration, their military commands, and their provinces."
35. Van Zyl, a.w., bl. 12.
36. Van Zyl, a.w., bl. 18.
37. Scullard, H.H. Roman Politics 220 - 150 B.C. Oxford University Press, London, 1951, bl. 12: "A wide basis for the political influence of the nobility was provided by their clients, a fundamental element in Roman life."; Erhards, R.A.T. Politische Metaphysik van Solon bis Augustin. Erster Band. Die Gottestadt der Griechen und Römer. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, 1959, bl. 291; Badian, Foreign Clientelae, a.w. bl. 1.
38. Douglas, A.E. Cicero. Oxford University Press, 1968, bl. 6: "What was revealed was a network of family and political connections, amicitiae and clientelae bound by ties traditional or temporary (e.g. financial), which played a dominant role, if not the dominant role, in the history of the time."
39. Scullard. From the Gracchi to Nero, a.w., bl. 19.
40. Carter, I.M. Cicero: Politics and Philosophy, in, Martyn, J.R.C. Studies in Honour of Harold Hunt. Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1972, bl. 32: "It is even possible to interpret the city corn-dole as a piece of deliberate pauperisation, designed to keep down the price of labour."; Scullard. From the Gracchi to Nero, a.w., bl. 19-20; "One complication that faced the small independent farmer who was still trying to make both ends meet was that corn was being imported into Italy from the provinces, especially Sicily and Sardinia. This competition from abroad is often alleged to have ruined Italian farmers ... Two other factors depressed the small farmer's prospects still further: wealth and slaves. War and provincial administration filled the pockets of senators and equites, who often returned to Italy and looked around for safe investments."
41. Leach, a.w., bl. 58-59: "Pompey could now return in earnest to his quest for a triumph and the consulship ... The senate bowed to the inevitable. A decree was passed giving Pompey dispensation from the offending regulations."
42. Ehrenberg, a.w., bl. 120.

43. Christ, K. Römische Geschichte, Einführung, Quellenkunde, Bibliographie, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1973, bl. 29.
44. Vgl. hierbo en verder onmiddellik hierna.
45. Hardy, E.G. The Catilianrian Conspiracy in its Context: A Re-study of the Evidence. Basil Blackwell, Oxford, 1924, bl. 37.
46. Grant, M. History of Rome, a.w., bl. 63.
47. Kerr Wylie, a.w., bl. 19-20.
48. Wolff, a.w., bl. 37: "After the Second Carthaginian War the practice of turning the government over to a dictator was discontinued."; Crawford, M. The Roman Republic. The Harvester Press Ltd., Sussex, 1978, bl. 61: "The people again nominated a dictator in 210; and in that year tribunician interference with the activity of a dictator was allowed for the first time. The office fell into desuetude and its function was taken over when need arose by a very different institution; the office itself was revived in a very different form by Sulla and Caesar."
49. Thomas, a.w., bl. 17: "It established the convention that the consuls could nominate a dictator only on its suggestion, and, by a resolution of last resort (senatus consultum ultimum), could charge the consuls to save the Republica, in effect, arm them with dictatorial powers after the dictatorship itself fell into disuse after the Second Punic War."; Crawford, a.w., bl. 123: "The senate had passed the so-called senatus consultum ultimum. A decree conferring moral backing on the consuls in whatever measures they might take and devise because of the disappearance of the dictatorship."
50. Caesar, Bellum Civile 1, 5: "illud atque ultimum senatus consultum"; Livius 3, 4, 9: "At quae forma senatus consulti ultimae semper necessitatis habita est."
51. Rödl, a.w., bl. 7: "Die antiken Schriftsteller verwenden an keiner weiteren Stelle diesen Namen, sondern zitierten regelmässig den Beschluss in seiner Wortformel."
52. Sallustius, Vir. illa 73; Rödl, a.w., bl. 15.
53. Sallustius. Catilina, 29, 2. 3.
54. Lindsay, a.w., bl. 23: "The Decree announced that the state was imperilled and the magistrates must take measures accordingly; a kind of riot-act to allow magistrates to put down armed rebels with force."; Rödl, a.w., bl. 27: "mit dem senatus consultum ultimum erklärte sich der Senat mit aussergewöhnlichen Zwangshandlungen der Exekutivorgane einverstanden."

55. Caldwell, W.C. & Gyles, M.E. The Ancient World. Holt, Rinehart & Winston, Inc., New York, 1966, bl. 429: "... the senatus consultum ultimum equivalent to a decree of martial law"; Rostovtzeff, M. Rome, vertaal deur J.D. Duff, Oxford University Press, 1960, bl. 103: "... the senatus consultum ultimum or declaration of a state of war." Krygswet bly nog 'n deel van ons Suid-Afrikaanse reg.
56. Conradie, A.M. Krygswet. 1941, THRHR, bl. 188; Vgl. ook Dicey, A.V. Law of the Constitution. Negende uitgawe, MacMillan & Co. Ltd., Londen, 1952, bl. 288.
57. Black, C.E. & Helmreich, E.C. Twentieth Century Europe. Alfred A. Knopf, New York, 1972, bl. 217; Blaustein, A.P. & Franz, G.H. Constitutions of the Countries of the World. Oceana Publications, Inc., New York, 1974, bl. 47.
58. Vgl. Hoofstuk 4 (A).
59. Wiechers, M. Verloren van Themaat. Staatsreg. Tweede uitgawe, Butterworths, Durban, 1967, bl. 3.
60. 'n Bepaling wat 'n mens herinner aan die S.C.U. Shirer, W.L. The Rise and Fall of the Third Reich. Sacher & Warburg, Londen, 1962, bl. 198.
61. Reitzenstein, R. Das Römische in Cicero und Horaz. Lesing te Göttingen 1 tot 4 Julie 1925, in Aufsätze zu Horaz. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1963, bl. 117.
62. Lintott, A.W. Violence in Republican Rome. Oxford University Press, Londen, 1968, bl. 151.
63. Vgl. ook Thomas, supra.
64. Rödl, a.w., bl. 19.
65. Rödl, a.w., bl. 13-14.
66. Vgl. supra.
67. Catilina 29, 2. 3.
68. Lintott, a.w., bl. 151.
69. Crawford, a.w., bl. 123 praat van die S.C.U. as "a decree conferring moral backing on the consuls in whatever measures they might take and devise because of the disappearance of the dictatorship".
70. Marsh, a.w., bl. 69.
71. Meier, C. Res Publica Amissa, a.w., bl. 79.

72. Rödl, a.w., bl. 92: "Da überhinaus brachte der Opimiusprozess ein wichtiges Ergebnis für die Verfassungsmässigkeit des senatus consultum ultimum. Das freisprechende urteil der Komitien kam seiner offiziellen Anerkennung des Instituts durch die Volkspartei gleich. Der äusserste Notstandsbeschluss ist damit Bestandteil des römischen Staatsrecht geworden; er ist in den mos maiorum, in die Verfassung, übergegangen."
73. Boak, a.w., bl. 183.
74. Gruen, E.S. Roman Politics and the Criminal Courts, 149 - 78 B.C. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1968, bl. 105 en weer bl. 286; Kaplan, A. The Senatus Consultum Ultimum. Ph.D.-proefskrif, Universiteit van Wes-Virginië, 1944, bl. 168: "The S.C.U. in itself was perfectly legal."
75. Vgl. infra.
76. Van Zyl, a.w., bl. 12; Jones, A.H.M. The Decline of the Ancient World. Longman Group Ltd., Londen, 1966, bl. 14.
77. Wolff, G. Historische Untersuchungen zu den Gesetzen des C. Gracchus: "Leges de iudiciis" und "Leges de sociis". Inaugural Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Ludwig Maximilians Universität zu München, 1972, bl. 41; Botsford, G.W. The Roman Assemblies from their Origin to the end of the Republic. Cooper Square Publishers, Inc., New York, 1968, bl. 255: "Far more sweeping in effect, was the senatus consultum ultimum ('videant consules ne quid republica detrimenti capiat') which in crises armed the consuls with absolute power of life and death over the citizens. By these means the Senate at its pleasure circumvented the laws of appeal on the plea that the accused had ceased to be citizens."
78. In Pisonem, 39, 95: "L. Opimius eiectus est e patria, is qui praetor et consul maximis rem publicam periculis liberarat."
79. Oratio Philippica, VIII, 4, 14: "Quod L. Opimius consul verba fecit de re publica, de ea re ita censuerunt, uti L. Opimius consul rem publicam defenderet. Senatus haec verbis, Opimius armis. Num igitur eum, si tum esses, temerarium civem aut crudelem putares?"
80. Pro Sestio LXVII, 140: "Ac ne quis ex nostro aut aliquorum praeterea casu hanc vitae viam pertimescat, unus in hac civitate quem quidem ego possum dicere, praeclare vir de re publica meritis, L. Opimius, indignissime concidit: cuius monumentum celeberrimum in foro, sepulcrum dessertissimum in litore Dyrrachino relictum est."; Pro Plancio XXIX, 70: "Nam Opimii quidem calamitas utinam ex hominum memoria posset evelli!"

81. Pro Milone III, 8: "An est quisquam qui hoc ignoret, cum de homine occiso quaeratur, aut negari solere omnino esse factum aut recte et iure factum esse defendi? Nisi vero existimatis dementem P. Africanum fuisse, qui Cum a C. Carbone tribuno plebis seditiose in contione interrogaretur, quid de Ti. Gracchi morte sentiret, responderit iure caesum videri. Neque enim posset aut Ahala ille Servilius aut P. Nasica aut L. Opimius aut C. Marius aut me consule senatus non nefarius haberi, si sceleratos civis interfici nefas esset."; Meijer, F.J.A.M. Catilina, Een Studie van de Sociaal-Economische en Politieke Achtergronden van de Catilinarische Samenzwering. D.Litt-proefschrift, Leiden, 1973, bl. 107: "De vraag is gewettigd, waarom Cicero de kwestie niet voorlegde aan de comitia centuriata. Cicero was van mening dat hy krachtens het senatus consultum ultimum van 22 Oktober gemachtigd was op te treden en dat hij door de beslissing over te laten aan de comitia centuriata zou toegeven dat de dood van C. Gracchus en Saturninus onwettig was, hetgeen in strijd was met wat hij eerder in dat jaar in zijn pro Rabirio had betoogd."
82. Pro Rabirio, 10, 15.
83. Hardy, E.G. Some Problems in Roman History. Oxford University Press, 1924, bl. 59: "Never before had this extreme decree been passed merely in anticipation of a state of war, and in reliance upon unproved statements of a magistrate."
84. Meier, L. Res Publica Amissa, a.w., bl. 224.
85. Hunt, P.M.A. S.A. Criminal Law and Procedure, Vol. II, Juta & Co. Ltd., Kaapstad, 1970, bl. 3.
86. Paton, G.W. A Textbook of Jurisprudence. Tweede uitgawe, Oxford University Press, Londen, 1951, bl. 7.
87. Dias, R.W.M. & Hughes, G.B.J. Jurisprudence. Butterworth & Co., Publishers Ltd., London, 1957, bl. 51.
88. Miller, N.P. Tacitus: Annals Book I. Methuen Educational Ltd., 1971, bl. 196: "The Conception of high treason naturally changes with a changing constitution."
89. Von Bar, C.L. A History of Continental Criminal Law. Vertaal deur T.S. Bell, John Murray, Londen, 1916
15: "The interests of the State are naturally susceptible to injuries in many ways. These injuries may have a very considerable influence upon the fate of the State, for the state is not a thing definite and well defined, but to a certain extent may be conceived as existing at the same moment everywhere and nowhere. Therefore laws in regard to high treason and state treason easily assume an indefinite character. ... In a state in which the ruler is absolute, there is always a tendency to identify the interests of the rulers with the interest of the state."

It becomes easy to ascribe to any act, which is contrary to the real or presumed interests of the ruler, the character of harmfulness to the state."

90. Mommsen, a.w., bl. 542-543: "Auch praktisch ist das Staatsverbrechen wesentlich durch seine juristische Grenzenlosigkeit nur zu oft misbraucht und zeitweise zur Geisel der Menschheit geworden."
91. 1 Samuel 22:11-18.
92. Starr, C.G. Civilization and the Caesars. The Intellectual Revolution in the Roman Empire. Cornell University Press, New York, 1954, bl. 161: "Between the Neronian trials in the Pisonian conspiracy and the Roehm trials under Hitler or the Russian purge of 1937-1938 there is little difference in principle."
93. Allison, J.E. & Cloud, J.C. The Lex Julia Maiestatis, Latomus, V. 21, 1926, bl. 711.
94. Atkinson, K.M.T. Constitutional and Legal Aspects of the Trials of Marcus Primus and Varro Murena: Historia, 1960, bl. 473: "Whatever may be the truth about this, it is clear that the Lex Julia Maiestatis, with its crucial words iniussu principis, was a way of ensuring that (periodical formal renewals notwithstanding) the Principate should be permanent ... The conclusion of the whole matter which has here been under discussion thus seems to be that the real foundation of the Principate as a permanent institution was the Lex Julia Maiestatis." Dit is wel 'n eensydige siening (vgl. caput V.).
95. Vgl. caput 5.
96. Daube, D. Civil Disobedience in Antiquity. Edinburgh University Press, Edinburgh, 1972, bl. 145.
97. Marsh, F.B. A History of the Roman World. Methuen & Co. Ltd., Londen, 1953, bl. 118: "Appian estimates that Sulla destroyed 90 senators, 15 consulars and 2600 knights, including those who were banished."
98. Van Oven, J.C. De Bekoring der Rechtsgeschiedenis (Ius Gentium) Het proces Virginia. Rede uitgespreek op 9.2.1948 N.V. Uitgevers-maatschappij, W.E.J. Tjeenk Willink, Zwolle, 1948, bl. 22.
99. Hopkins, K. Conquerors and Slaves. Cambridge University Press, Londen, 1978, bl. 85: "The judicial process was a weapon in factional politics; for example, we know of over one hundred criminal cases involving the political elite in the twenty years 70 to 50 B.C."

100. Gruen, a.w., bl. 6-7: Forde, a.w., bl. 176: "It is an oversimplification to assert that Cato used the courts to achieve political aims. Certainly, he was a master of the political art of exploiting forensics as a supplement to personal ambitions."
101. Dickinson, J. Death of a Republic. The MacMillan Co., New York, 1963, bl. 20.
102. Union Government v. Ocean Accident and Guarantee Corporation Ltd., 1956(1) S.A. 577 (A), bl. 584.
103. Burger, A.H. Die voortbestaan van die gemeenregtelike misdaad Hoogverraad in die lig van die Veiligheidswetgewing in Suid-Afrika, LL.B.-verhandeling, U.OV.S., 1975, bl. 1: Gonin, H.L. Perduellio, THRHR, Jaargang 14, 1951.
104. Livius VI, 20, 12: "sunt, qui per duumviros, qui de perduellione anquirerent, creatos, auctores sint damnatum, Tribuni de saxo Tarpeio deiecerunt."
105. Tyrrell, a.w., bl. 12: "The trial of Manlius was treated in Livy's sources both as a tribunician prosecution and as a proceeding before duumviri ... Prosecution by tribunes is probably an annalistic fiction: capital jurisdiction by revolutionary leaders of the plebs is out of the question before 287 B.C.
106. Minstens een bron is eksplisiet oor hierdie opset. Kerr-Wylie, a.w., bl. 86: "According to tradition, in the regal period the king, to whom all jurisdiction naturally belonged, was accustomed to delegate his criminal jurisdiction in charges of treason to a pair of judges, called duoviri (or duumviri) perduellionis."
107. Tyrrell, a.w., bl. 11: "Very little is known about these duumviri, and agreement on what is known is rare. They were almost certainly appointed ad hoc; how and by whom are not known."
108. Gonin, a.w., bl. 8.
109. Gonin, a.w., bl. 10-11.
110. Rein, W. Das Kriminalrecht der Römer von Romulus bis auf Justinian. Neudruck der Ausgabe Leipzig, 1844, Scientia Verlag, Aalen, 1962, bl. 472.
111. Cf. eerste deel van hierdie hoofstuk.
112. Rein, a.w., bl. 466.
113. Vgl. die eerste deel van hierdie hoofstuk.
114. Mommsen, a.w., bl. 198; Gonin, a.w., bl. 14.

115. Gonin, a.w., bl. 8.
116. Vgl. die eerste deel van hierdie caput.
117. Mommsen, a.w., bl. 198.
118. Klebs, R.E. XI, 1, 263.
119. Mommsen, a.w., bl. 538: "Der Verstoss gegen die plebejischen Grundrechte, die Verletzung des plebejischen Vorstehens konnte nicht unter den Begriff und den Namen der Perduellion gezogen worden, so lange das Plebiscit nicht lex publica, die Tribune nicht magistrate waren, wohl aber nahm die Plebs dasselbe Ansehen und dieselbe Rangstellung für ihre Verfassung und für ihre Häupter in Anspruch, welche der Gemeinde und deren Beamten gesetzlich zustanden."
120. Coertze, L.J. Hoogverraad of Perduellio as species van Crimen Majestatis Imminutae. THRHR, Jaargang 1, 1937, bl. 275-276.
121. Mommsen, a.w., bl. 539: "Als dann die volkstribune aus Vorstehen der Plebs thatsächlich zu Gemeindebeamten wurden, blieb die Formulierung in der Erweiterung, dass nicht bloss der Verstoss gegen die plebejischen Rechte, sondern jede dem Ansehen der römischen Gemeinde Zugefügte Schädigung als Verletzung der maiestas populi Romani der strafrechtlichen Ahndung unterlag."
122. Mommsen, a.w., bl. 539: "Das majestätsdelict schliesst die Perduellion ein."
123. Gonin, a.w., bl. 6-7.
124. Botsford, a.w., bl. 419-420.
125. Warde Fowler, W. Rome. Oxford University Press, Londen, 1967, bl. 70.
126. Sherwin-White, A.W. Racial Prejudice in Imperial Rome. Cambridge University Press, 1967, bl. 28: "Caesar uses many technical terms of Roman judicial life."
127. Vgl. Gonin se kategorieë.

HOOFSTUK 3DRAMATIS PERSONAE

Nadat ons die omstandighede toeligkend bygehaal het, is dit nou nodig om die personae dramatis vollediger en verdiepend aan die orde te stel.

Die Beskuldigde

Op grond van Saturninus se dood is Gaius Rabirius vroeg in 63 v.C. van hoogverraad aangekla.¹ Rabirius was teen daardie tyd seker al reeds kort by die sewentig en sonder enige noemenswaardige betekenis in die politieke lewe. Die insident waaruit die aanklag spruit, het ses-en-dertig jaar tevore plaasgevind en toe was Rabirius reeds 'n senator, dus minstens dertig jaar oud.²

As Rabirius, soos beweer word, van perduellio aangekla is, dan is dit eintlik onreëlmatig.³ Die toepaslike klag sou maiestas gewees het, maar nog die vervolging nog die verdediging het hiervan enige gewag gemaak, omdat dit nie met hulle planne sou strook nie.⁴

Die verjaring van 'n misdaad was natuurlik onbekend aan die Romeinse Reg⁵ maar was Rabirius wel skuldig? Hy het nooit geprobeer om te ontken dat hy 'n lid van die groep optimates was wat Saturninus, die tribuun, aangeval het nie, maar dit is uiters onwaarskynlik dat hy Saturninus eiehandig sou gedood het.⁶ Cicero self erken dit maar ontken dat hy Saturninus gedood het. Dit het 'n slaaf gedoen.

Dit is ook bekend dat 'n slaaf met vryheid beloon is omdat hy Saturninus van die gras af sou gemaak het.⁷ Daar word egter beweer dat Rabirius hom uitermate verheug het oor Saturninus se dood en by onthale opgedaag het met die oorledene se kop by hom,⁸ maar hierdie feit alleen kon nie veel invloed op sy aanspreeklikheid gehad het nie.

Rabirius se aanspreeklikheid berus natuurlik nie op die vraag of hy eiehandig Saturninus om die lewe gebring het nie. In ons reg is dit 'n uitgemaakte saak dat waar meerdere persone met 'n gemeenskaplike doel voor oë 'n misdaad begaan, hulle almal strafregtelik aanspreeklik is.⁹ Dit is waarskynlik dat die reg betreffende meerdere daders by die Romeine op 'n gesonde wetenskaplike grondslag berus het.¹⁰ Ook Hardy is die mening toegedaan dat Rabirius se aanspreeklikheid kon berus op die moontlike samewerking tussen hom en die werklike dader.¹¹ Cicero self stel dit as samewerking voor. Daar is geen verskil tussen die pleeg van die daad en die voorneme om dit te doen nie.

Die advokate vir die verdediging en die vervolging; die partye tot die geding

Cicero

Terwyl Caesar hom voortdurende op die agtergrond gehou het, was Cicero, sonder twyfel, die belangrikste figuur in hierdie hofsaak. Bowendien is dit sy optrede en sy motiewe, nie alleen soos dit tot op sekere hoogte, dog beperk, uit die onderhawige toespraak blyk nie, maar vollediger uit sy hele lewe, wat so 'n

besondere insig bied in hierdie aangeleentheid en die betekenis en invloed daarvan help verklaar. Die ietwat vollediger aandag aan hom en sy teëspeler moet veral teen hierdie agtergrond (van betekenis en invloed) verstaan word.

Net soos dit feitlik onmoontlik is om Cicero te tipeer daar hy te veelkantig is om in enige struktuur volledig vas te vang, so is dit besonder moeilik om al sy motiewe te agterhaal.

Cicero was ook denker en 'n man van fyne beskawing met 'n geloof in die waarde van oorrëding en die opvoedbaarheid van die mens, maar hy het geleef in 'n tydvak waarin geweld aan die orde was.¹²

Hierin kon hy nie altyd kies nie, veral wanneer belangrike strydpunte aan die orde gekom het. Hy was, egter, primêr 'n man van vrede en van kultuur. Omstandighede maak van hom dus wel ook 'n vegter van die woord veral, maar dan met die klem op wesenlike sake. Hierin is hy weliswaar met praktiese sake besig maar meermale vanuit diepere perspektiewe. Hy was geen vegter van nature nie, maar primêr 'n stryder om beginsels.

Cicero was in die eerste plek 'n soort prinsipiële denker wat teruggryp na die Stoa wat betref sy siening van die menslike natuur en veral sy klem op die goddelike elemente daarin.¹³

By Cicero het beginsels wel 'n rol gespeel anders sou hy nie standvastig 'n koers kon inslaan te midde van die stormagtige tye waarin hy geleef en swaar gekry het as gevolg van terugslae nie.¹⁴

Cicero se sterk filosofiese begronding het hom veral op die onderhawige tydstop goed te staan gekom want hy het prakties by 'n waterskeiding geleef.¹⁵ By Cicero het die weë onversoensbaar uiteengegaan en hy is onder andere in die pro Rabirio gedwing

om standpunt in te neem teen 'n komende diktatuur. Sy filosofiese insigte sou hom ook hierin dien en hierna duidelik word in 'n skriftelike neerslag. Cicero se mensopvatting¹⁶ het hom teen 'n diktatuur ingestel wat die individu heeltemal te laag aanslaan.¹⁷ Hy wou ook graag die regeringsfunksie toeken aan 'n wyer groep persone, en bloot aan 'n enkele diktator nie.¹⁸ Cicero het weliswaar geglo dat die mens eers binne groepsverband tot volle ontplooiing kom.¹⁹ Reijnders vergelyk dit met 'n skouburg waarin elkeen sy besondere sitplek het,²⁰ maar in die lig van die voorafgaande is dit duidelik dat hy nie vir 'n diktatuur plek gehad het nie. Sy De Republica lewer hiervan oorvloedige en nog duideliker bewys.²¹

Cicero het hom hart en siel aan die kant van die Republiek teen alle rewolusionêre tendense ingewerp en sou alles doen, selfs sy lewe waag om die Republiek te beskerm en te bevorder.²²

Om die skrikwekkende politieke situasie, waar alles op losse skroewe te staan gekom het, te hanteer, het Cicero 'n langtermyn-langs 'n korttermynprogram gehad. Op die langtermyn het hy geglo dat die mens opvoedbaar is en met opvoeding as sy uiteindelijke antwoord, het hy gehoop om 'n beter bedeling te bewerkstellig.

Op die korttermyn het Cicero die noodsaak van tussentydse politieke optrede besef en wou hy 'n concordia ordinum bewerkstellig. Hy wou die optimates en die equites saamsnoer as steun vir die Senaat wat lankal bedreig is soos in cap. 2 verduidelik.

In wat direk hierna (na die pro Rabirio) volg, probeer ons om Cicero se motiewe vir sy betrokkenheid by die pro Rabirio verder uit te lig en met bogenoemde in verband te bring. Ons

verwys ook na ontwikkelings onmiddellik en effe later omdat die ontplooiing van die stryd baie verwilderend is, en bewys dat die pro Rabirio of minstens die jaar 63 v.C. 'n waterskeiding was.²³

Sy toespraak pro Rabirio is 'n belangrike tree in die rigting van sy korttermyn doelwit. Hy herinner die ontredder mensemasse van sy tyd aan die effektiewe weerstand wat die gesamentlike bevolking teen Saturninus gebied het met die woorde: "In foro autem C. Marius et L. Valerius Flaccus consules, post cunctus senatus, atque ille senatus quem etiam vos ipsi, quo facilius de hoc senatu detrahere possitis, laudare consuevistis; cum equester ordo - at quorum equitum, di immortales! patrum nostrorum atque eius aetatis, qui tum magnam partem rei publicae atque omnem dignitatem iudiciorum tenebant, - cum omnes omnium ordinum homines qui in salute rei publicae salutem suam repositam esse arbitrabantur arma cepissent."²⁴ Ook spoor hy sy volk aan om die Republiek wat in nood verkeer by te staan waar hy sê: "Quam ob rem si est boni consulis, cum cuncta auxilia rei publicae labefactari convellique videat, ferre opem patriae, succurrere saluti fortunisque communibus, implorare civium fidem, suam salutem posteriorem salute communi ducere, est etiam bonorum et fortium civium, quales vos omnibus rei publicae temporibus exstitistis, intercludere omnis seditionum via, munire praesidia rei publicae, summum in consulibus imperium, summum in senatu consilium putare."²⁵

Van belang is hier dan ook Cicero se redes vir sy verskyning in hierdie saak. Cicero het nooit enige besondere belang daarby gehad om Rabirius te red nie. Dis dus nie sy hoofmotief nie.

Soos in sy rede pro Archia van 62 v.C. het hy egter politieke motiewe gehad. In sy pro Archia verdedig hy in effek Lucullus, die leier van die Senaat, teen aanvalle deur Pompeius se ondersteuners en moontlik weer eens Caesar en wel om 'n versoening tussen Pompeius en Lucullus te bewerkstellig en sodoende die saak van die Republiek te bevorder.²⁶ In die pro Rabirio van 63 v.C. is dit ook die belange van die Republiek en dus ook sy eie politieke belange wat daaraan gekoppel is, wat selfs dieper lê as die belange van sy kliënt. Sy kliënt het ontken dat hy Saturninus om die lewe gebring het en met die uiters swak getuienis waarop die aanklaer se saak berus het, was 'n blote ontkenning die aangewese verweer as dit primêr om sy kliënt sou gegaan het, maar dan sou daar nie ruimte vir die bevordering van Cicero se politieke oogmerke gewees het nie.

Hortensius, sy junior in die saak, het blykbaar die waarde van 'n algehele ontkenning as verweer op die aanklag besef en sy verdediging in hierdie rigting gestuur.²⁷ As Cicero by 'n later geleentheid die verskillende verwere wat 'n advokaat tot sy beskikking het aan Caesar opnoem, maak hy nie eens melding van die verweer wat hy by hierdie verhoor aangewend het nie.²⁸

Cicero het dus 'n andersoortige oogmerk gehad en hierdie saak was 'n middel tot 'n doel. Ons begryp dan sy bra uitvoerige aanvanklike verduideliking vir sy betrokkenheid hierin beter.²⁹ In plaas van om die swakheid van die getuienis³⁰ uit te buit, laat hy aan die beskuldigde vir die daad lof toekom,³¹ 'n duidelike aanduiding dat hy met 'n ander norm as die gewone, strafregtelike een gaan kom, en dit is waar die breër raamwerk van die saak des te beter sigbaar word.

En in die lig hiervan glo hy was sy kliënt se aandadigheid derhalwe ook nie wederregtelik nie, maar, inteendeel, prysens-

waardig. Nêrens kan 'n mens agterkom dat Cicero gepoog het om hierdie slaaf (hierbo reeds genoem) as 'n getuie te bekom nie. Cicero verkies, egter, om sy kliënt van 'n voor die handliggende verweer te beroof, want hy gee argumentshalwe toe dat sy kliënt Saturninus gedood het en beroep hom, in effek, op die S.C.U. van Marius as verdedigingsgrond.³²

Die feite en omstandighede van die Rabirius-verhoor het hulle, egter, beswaarlik daartoe geleen om te kon aanvoer dat die S.C.U. tydens die doding van Saturninus geldig was. Op die oomblik na die gevangeneming was Saturninus nie meer 'n gevaar vir die staat nie, en het Rabirius of wie ookal vir die doodslag verantwoordelik was, nie meer in opdrag van die konsul gesteun deur die S.C.U. gehandel nie. Inteendeel, hy het teen die wense van die konsul ingegaan deur die wagte wat Saturninus moes bewaak, te ontwyk en 'n gevangene wat bestem was vir verhoor om die lewe te bring.³³ 'n Mens kan egter aanvaar dat Caesar tog, onder meer, die S.C.U. wou toets³⁴ en as gevolg van die groot toekomsplanne wat hy in die mou gevoer het, nie kon wag totdat 'n geval opduik waar die beskuldigde se optrede volkome deur die S.C.U. gedek sou wees nie. Hy verswak doelbewus en onvermydelik die vervolging se saak deur te aanvaar dat die S.C.U. nog gegeld het net soos Cicero die beskuldigde se saak verswak deur te aanvaar dat sy kliënt wel Rabirius se dood veroorsaak het. Vir hulle albei gaan dit minder om Rabirius as om die S.C.U. Dit is 'n gevolgtrekking wat 'n mens maak uit die feit dat Cicero se rede pro Rabirio geen aanduiding bevat dat die vervolging ooit probeer aantoon het dat die S.C.U. weens die feite van die saak nie meer gegeld het of selfs nie 'n toepaslike verweer is nie. Labienus se

toespraak het ongelukkig nie behoue gebly nie, maar ons het rede om te dink dat 'n soort ooreenkoms die tweede fase voor die Comitia Centuriata voorafgegaan het. Die teks gee ook gronde hiervoor.³⁵

Hierdie konstruksie op 'n aspek, hier die S.C.U., wat Caesar en Cicero se optrede affekteer word duideliker as 'n mens kyk na die Romeinse Burgerlike Prosesreg.

Gedingvoering het vir die Romein 'n essensieel kontraktuele karakter gehad, sodat twee partye met mekaar kon ooreenkom dat hulle 'n bepaalde geskilpunt wat in 'n formule gemeenskaplik deur hulle opgestel, vervat aan 'n arbiter sal voorlê vir beregting.³⁶ Die moontlikheid dat Cicero en Caesar uitdruklik of stilswyend met mekaar ooreengekom het dat hulle hul primêr tot die aanspreeklikheid van persone wat ingevolge die S.C.U. opgetree het, sal beperk in die geskil voor die Comitia Centuriata. Albei het immers primêr by die S.C.U. belange gehad, dit wil sê 'n politieke belang.

Daar bestaan natuurlik 'n aspek van die politieke rede waarom Cicero die doodslag erken en hom dan op 'n regverdigingsgrond beroep, naamlik sy antipatie teenoor die tribuun en Caesar - hy het selfs lof vir die daad (supra). Hierdie rede word duidelik as 'n mens die onderhawige toespraak vergelyk met sy rede pro Milone wat hy elf jaar later gelewer het. In die laasgenoemde saak was die slagoffer weer 'n tribuun wat teen die staat opgetree het, sy gehate vyand Publius Clodius Pulcher en in sy verdediging van Milo het Cicero hom ook op 'n regverdigingsgrond beroep, naamlik selfverweer.³⁷ Die feite van die saak,

soos Cicero dit self weergee, is egter dat Milo geen aandeel in die doodslag van Clodius gehad het nie en dat laasgenoemde deur Milo se slawe, wat op eie houtjie gehandel het, om die lewe gebring is.³⁸

Die ware rede vir Cicero se sonderlinge politieke geïnspireerde optrede is onses insiens egter voor die handliggend. Beide hy en die Senaat het op hierdie tydstip veral heelwat te vrees gehad van die tribuni wat hulle geleen het as werktuie in die hande van Caesar.

Ook hier wil hy dus die doodslag van 'n tribuun aangryp (soos vroeër in die pro Rabirio reeds). Dit is die ooreenkoms wat Cicero se sonderlinge optrede in die pro Milone verklaar, dit is die gemeenskaplike, politieke inisiatief, in 52 v.C. nog meer geregverdig as in 63 v.C. Maar ons het die pro Milone se ooreenkoms bygebring om dieselfde politieke inisiatief in 63 v.C. in die pro Rabirio verder aanvaarbaar te maak.

Volgens Cicero is die optrede teen die tribuni dus geregverdig of behoort dit geregverdig te wees. Die mening kon Cicero natuurlik nie openlik uitspreek nie, maar in albei hierdie gevalle suggereer hy dit op 'n subtiële en sinistère wyse aan sy gehoor. Hy kondisioneer sy "gehoor" ('n mens moet natuurlik onthou dat hierdie toespraak nooit werklik gelewer is nie) vir optrede teen die tribuni en dit beteken in effek optrede teen Caesar.³⁹

Ons gaan voort met die pro Rabirio en Cicero se politieke doel met sy pleidooi. Dit sluit ook noodweer in politieke konteks in, soos nou sal blyk; dit gaan dus steeds om 'n politieke dimensie in hierdie hofsaak.

Normaalweg word aanvaar dat Cicero betrokke geraak het in die verdediging van Milo vanweë sy vriendskap met Milo en die felle haat wat hy jeëns Clodius gekoester het.⁴⁰ Waar daar nog verwys word na die politieke aspekte van die saak gebeur dit bloot ten opsigte van dit wat onmiddellik ter sake is en word die breër politieke verband (Caesar se betrokkenheid) buite rekening gelaat.⁴¹ Onses insiens verwaarloos hierdie siening die breër politieke raamwerk en dus Cicero se antipatie teen die tribuni en Caesar. Cicero bly natuurlik versigtig en daarom vaag.

Op die keper beskou, was Cicero immers besig om met sy pro Rabirio homself vooruit te beveilig. Büchner beweer immers dat as Rabirius aangekla word, dit in werklikheid Marius is wat as konsul verantwoordelikheid dra vir die gebeure.⁴² As Marius as konsul ten opsigte van Saturninus se dood aanspreeklik sou wees, dan volg dit dat Cicero ook aanspreeklik gehou kan word in verband met optrede in 'n verwagte Catilinarie se sameswering.

Cicero het in die lig hiervan waarskynlik besef dat as hy in hierdie poging om die S.C.U. te regverdig faal, en hy daarna persone soos die Catilinarie se samesweerders teregstel, sy vyande soos Clodius, hom ongetwyfeld soos vir Marius in die pro Rabirio voor die hof sou sleep - in laasgenoemde geval by implikasie. Die gebeure onmiddellik na die pro Rabirio help om verdere lig te kry op dit waarom dit in die pro Rabirio self gegaan het.

Tereg merk Fuchs dan ook op dat die gebeurtenisse van die konsulaatsjaar waarvan hierdie saak die belangrikste was, Cicero se hele latere omstandighede en lewensloop asook die verloop

van die geskiedenis beïnvloed het.⁴³ Van laasgenoemde is Clodius se bemoeilike optrede teen Cicero 'n insiggewende voorbeeld.

Clodius moes, immers omdat 'n vervolging van Cicero in die straf-howe vir hom uitgesluit was as gevolg van die ontslag van Rabirius en die gevolglike handhawing van die S.C.U., hom tot die moeilike weg wend, naamlik om wetgewing deur die Concilium Plebis te loods ten einde Cicero se verbanning te bewerkstellig⁴⁴ en hiervoor was dit nodig dat hy gebruik moes maak van grootskeepse rampokkery om ongewenste persone van die stemplekke af weg te hou.⁴⁵ Clodius se omkopery het selfs so ver as die konsuls gestrek.⁴⁶

Van Rensburg meld dat om sy doel te bereik dit vir Clodius selfs nodig was om hom te laat aanneem as plebeër sodat hy as tribuun verkies kon word.

Veel makliker as om bogenoemde proses deur te gaan, en ook baie effektiewer, sou dit gewees het om by wyse van wraak Cicero weens moord aan te kla in die quaestio perpetua teen wie se beslissing daar boonop geen appél was nie, maar die behoud van die S.C.U. in 63 v.C. as regverdigingsgrond het hierdie weg gesluit. Op die wyse het Cicero dan wel homself met die pro Rabirio help beskerm.

Soos dit was, kon Cicero origins bloot deur administratiewe optrede uit ballingskap teruggebring word.⁴⁷ Dit sou veel moeiliker gewees het as Cicero deur die quaestio skuldig bevind en gevonniss was. Afgesien van al die moontlike oorwegings het Cicero in die pro Rabirio bowendien nie 'n keuse gehad

nie, want as hy nie kort daarna die S.C.U. teen die samesweerders in Rome kon aanwend en hulle teregstel nie, was die moontlikheid groot dat Catilina reeds op die korttermyn ten opsigte van Cicero as persoon sou geslaag het, met ander woorde so sou hy sonder twyfel ook Cicero om die lewe gebring het.

In die tweede plek het Cicero besef dat Caesar se instelling van die vervolging van Rabirius anti-optimates geïnspireerd was, naamlik om die Senaat te wys dat dit baie onverstandig is om iets teen Caesar en sy tribuni te waag. Cicero wou dus die S.C.U. behou sodat hy sy geliefde republiek kon red.

Hierdie siening dat dit vir Cicero nodig was om hom self deur middel van die optrede in die pro Rabirio te beveilig as senaatsvoorzitter teen verwagte ontwikkelings, word verder bevestig deur die feit dat daar wraak geneem word op die persone wat Cicero behulpzaam was met die onderdrukking van die Catilinarie opstand deur Caesar se agente en dat Cicero weer vir die verdediging verskyn. In die eerste plek is daar Gaius Antonius, Cicero se kollega, wat amptelik Catilina se leër verslaan het, hoewel hy op die dag toe die slag plaasgevind het, gerieflik siek was en die geveg eintlik deur een van sy ondergeskiktes gevoer is.⁴⁸ Soos te verwagte word Gaius Antonius nie van moord aangekla nie, want die S.C.U. het mos behoue gebly, maar hy staan tereg weens oortredings gepleeg gedurende sy goewerneurskap van Macedonië.⁴⁹ Soos in Rabirius se verhoor was Caesar ook hier die werklike dryfkrag van die vervolging⁵⁰ en die drie aanklaers was beskermlinge van die eerste driemanskap.⁵¹ Dit is duidelik dat dit in hierdie verhoor geensins oor die skuld of onskuld van Antonius gegaan het nie. 'n Mens

merk dat die aanklaers Antonius goedgesind was en dat een van hulle later met Antonius se dogter in die huwelik getree het.⁵² Cicero sou Antonius andersins ook nie verdedig het nie, want Cicero het 'n hekel gehad aan sy vorige kollega wat hy onder meer daarvan verdink het dat hy skinderstories omtrent hom versprei.⁵³ 'n Mens stem dus saam met Gruen waar hy beweer dat Cicero in die aanklag teen Antonius, wat andersins vir die aanklaers aanvaarbaar was, 'n slinkse aanval op hom self gesien het.⁵⁴

Hierdie feit sien Seager nie raak nie waar hy beweer dat Cicero Antonius verdedig het omdat hy hom gebonde gevoel het om sy eertydse kollega te vergoed vir die hulp wat hy sou verleen het met die onderdrukking van die Catilinarie se opstand.⁵⁵

Dieselfde motief het Cicero beweeg om Flaccus te verdedig in daardie selfde jaar, 59 v.C.⁵⁶ Flaccus was die man wat gedurende die nag van 2-3 Desember die afgevaardigdes van die Allobroges in hegtenis geneem het.

Op die oog af moes Flaccus hom verantwoord op die crimen rerum repetundarum maar Cicero het hom nie hierdeur laat mislei nie en het die aanklag in verband gebring met die gebeure wat die Catilinarie se opstand omring, en met die voorspel daartoe in die pro Rabirio.⁵⁷ Na die optrede teen Antonius was die aanklag teen Flaccus maar net 'n verdere oefenloopie vir latere optrede teen Cicero self.⁵⁸ Antonius was 'n deurtrapte skurk wat beskryf word as "A ruthless lieutenant of Sulla, an exploiter of provincials, and generally opprobrious"⁵⁹ en het sy skuldige bevinding en ballingskap waarskynlik ryklik verdien. Die vervolging is tog aangemoedig. Na Flaccus se ontslag egter

kon Cicero se vyande nie meer so seker wees dat die strafhof hom sou leen as 'n instrument vir hulle planne teen Cicero nie en moes hulle hul tot die Concilium Plebis wend, wat soos elders aangetoon word beter manipuleer kon word.⁶⁰ Cicero se gehamer op die Catilinarie se opstand, wat so 'n beduidende gedeelte van sy toespraak pro Flacco uitmaak, is dus nie om dowe neute nie; slaag hy nie, is hy aan die beurt en die saak wat hy in die pro Rabirio verdedig het, ook verlore.

Dit is insiggewend dat die aanklaer in die saak teen Flaccus, Decimus Laelius, hoewel 'n goeie vriend van Pompeius⁶¹ en sy ondersteuner gedurende die burgeroorlog, na die tyd, by wyse van hoë uitsondering, uitdruklik toegelaat is om hom in Italië te vestig.⁶² Hoewel 'n blote gissing kom dit voor as 'n beloning van Caesar vir sy optrede teen Flaccus. Cicero se vroeë vrees is dus later bevestig en dat hy sy latere veiligheid en die van die Senaat toe reeds in gedagte gehad het, is baie waarskynlik.

Dit gaan ons hier egter nie primêr om Cicero se lotgevalle nie, maar om Cicero as besondere rolvervuller in die Romeinse politiek i.e. reeds in die pro Rabirio. Hierdie effe latere verloop van sake openbaar die dieptes van die politieke stryd, en hou Cicero en sy motiewe met die pro Rabirio vollediger aan ons voor - ons basiese doel met wat sover in hierdie hoofstuk aan die orde was - maar omgekeerd sal Cicero se vollediger beeld hierna weer 'n verhelderende lig op die dieperwordende konflik werp, dit wil sê op die ware betekenis van die pro Rabirio. Ons sal later hierdie konflik in die gevolge van die hofsaak sien verdiep en dan sal Cicero se beeld en filosofiese dimensie veel daaraan help toelig en verklaar. Dit was die wesenlike doel, soos reeds gesê, van die tipering van Cicero (en hierna van

Caesar). Cicero se tipering voor 63 v.C. het via sy politieke oogmerke in die pro Rabirio histories effe oorgespoel in die tydperk onmiddellik daarna wat in sy verloop lig gewerp het op sy politieke probleme in die pro Rabirio.

Nou moet ons eers sy versweë maar gedugte opponent die revue laat passeer.

Caesar

Telkemale as die reuse figuur van Caesar in hierdie studie ter sprake kom, kom 'n mens vir ons doel eerstens te staan voor die onvermydelike vraag na sy betrokkenheid al dan nie by die saak teen Rabirius. Daarna eers kan ons dit oor sy en Labienus se onderskeie rolle daarin hê. Oor die polarisasie tussen hom en Cicero en die uitkringende gevolge daarvan.⁶³

Daar is natuurlik die radikale standpunt soos verteenwoordig deur von Pürkel, naamlik dat Caesar geen aandeel aan die vervolging van Rabirius gehad het nie en dat die saak uitsluitlik spruit uit Labienus se begeerte om sy oom se dood te wreek.⁶⁴

Hierdie uiterste standpunt kan veilig buite rekening gelaat word, want daar word vandag algemeen aanvaar dat Labienus nie op eie houtjie gehandel het nie,⁶⁵ maar dan vra ons nietemin na die aard en graad van Caesar se deelname, maar ons stel veral belang hoedanig die polarisasie tussen Caesar en Cicero was, watter potensiaal van voortgesette en verdiepte voortgang dit geherberg het en hoe dit ingepas het in die konflikte van die tyd en selfs uitdrukking daaraan gegee het. Het dit ingrypende en blywende gevolge gehad of was die botsing periferies? Indien laasgenoemde die geval is, sal dit nie veel betekenis hê

en ook nie as die hooffigure in hierdie drama nie beduidende en rigting-verteenwoordigende persoonlikhede was nie. Die aard van die betrokkenheid en sy belangrikheid is dus basies van twee sake afhanklik.

Om hierdie ietwat lywige gedeelte van die studie 'n weinig oorsigteliker te maak, kan daar opsommenderwys gesê word dat naas die vraag na die "of" van Caesar se betrokkenheid ander aspekte daarvan by die Rabirius verhoor op die volgende wyse benader moet word:

(i) Na aanleiding van (b) in die voorafgaande paragraaf en die feit dat Cicero en sy statuut reeds in behandeling geneem is, sal Caesar getipeer word en sal daar gekyk word na sy politieke ingesteldheid, ander politieke gebeure en strominge as agtergrond waarteen Caesar ge-opereer het en die invloed daarvan op die saak. Meer spesifiek stel ons die vraag of Caesar in 63 v.C. as rewolusionêr bestempel kan word al dan nie. In die verloop van sake na 63 v.C.⁶⁶ sal die aspek weer ter sprake kom.

(ii) Daar sal ook ag geslaan word op die doeleindes (indien enige wat Caesar met die vervolging van Rabirius op die oog kon gehad het. Sonder om die argument vooruit te loop, kan 'n mens sê dat hy (a) die beskerming van die tribuni en 'n aanslag op die S.C.U. beoog het en (b) tweedens geprobeer het om Catilina se opstand te bevorder.

Wat betref (ii) (b) (en hiermee moet ons begin), naamlik die beoogde hulp vir Catilina se verwagte poging, sal daar getrag word om Caesar se indirekte betrokkenheid by die Catilinarie se sameswering aan te toon. Teen dié agtergrond is die verband

en oogmerke met die Rabirius-betrokkenheid duideliker. Om hierdie Catilina-betrokkenheid uit te wys

1. die optrede en betrokkenheid van Caesar self;
2. die uitsprake van historici soos Sallustius; en
3. die optrede en lotgevalle van kontemporêre politici soos Cicero, Antonius en Octavius.

Uit hierdie drie groepe argumente sal dit blyk dat Caesar in dieselfde jaar, kort na die Rabirius-verhoor, indirek betrokke was by Catilinarie se sameswering toe Cicero en die Senaat weer eens aan die ander kant was. Hiervan wil ons aflei dat Caesar wel die aanstigter van die vervolging van Rabirius was waardeur die op daardie tydstip verwagte sameswering bevorder kon word.

Ons sal daarby ook na regstreekse bewyse vir Caesar se betrokkenheid by die pro Rabirio vra. Daarna sal ons Caesar dan volledigertipeer. Hierdie bewysvoering in drie groepe moet meer lig werp op die vraag na Caesar se betrokkenheid by die Catilinarie se sameswering. Dit is inderdaad vir ons belangrik want Caesar se aandeel aan die vervolging van Rabirius hang ten nouste saam met en word verder bewys deur sy betrokkenheid by die sameswering. As dit vas staan dat Caesar politieke munt uit die opstand wou slaan (onder andere om die opposisie te vermoor en hom 'n vryer hand te gee by die gebruik van die gepeupel) wat ons kan byvoorbeeld aflei uit die beskerming wat hy Catilina in 64 v.C. gebied het, kan 'n mens veilig aanneem dat hy Rabirius vervolg het (oor sy deelname aan die moord op 'n tribuun) om die S.C.U. uit die hande van die senaatsaristokrasie te slaan (wat hulle volkome magteloos

sou gelaat het) en om die tribuni te beskerm. In albei gevalle sou hy met dieselfde teëparty te doen kry.

Vooraf moet gesê word dat die bedoeling hier nie is om te betoog dat Caesar so dom was om hom in te laat by 'n opstand wat heeltemal geen hoop op sukses gehad het nie. Beide hy en Crassus het gehoop om in troebel water vis te vang en daarom die poging om Catilina te beskerm; hulle het gehoop om voordeel te trek uit die verwarring wat moes volg op 'n suksesvolle - indien dan ook maar net baie tydelike - opstand.⁶⁷

Die vraag is dan nou of ons Caesar se betrokkenheid by die Catilinarie se sameswering aanneemlik kan maak?

Ons let eens op Caesar se eie optrede en relevante betrokkenheid elders.

'n Mens kry 'n baie duidelike aanduiding van 'n hand wat Caesar oor Catilina probeer hou het toe laasgenoemde in die vorige jaar, 64 v.C., deur 'n sekere senator, Lucius Luceius, aangekla is van die moord op Marcus Gratidianus, wat gedurende Sulla se proskripsies plaasgevind het. Catilina, berug as Sulla se laksman en verantwoordelik vir die dood van baie mense, het sy ontslag te danke gehad aan Caesar, die voorsitter van die quaestio de sicariis wat hom onskuldig bevind het ten spyte van oorweldigende getuienis teen hom.⁶⁸

Dit is goed bekend dat 'n aanklag in die strafhowe destyds 'n aanvaarde politieke wapen was⁶⁹ en hierdie saak teen Catilina in 64 v.C. was 'n aanval deur die konserwatiewe element in Rome teen Catilina.⁷⁰

As Caesar dan moeite doen om voor die Catilinarie se opstand Catilina se ontslag te bewerkstellig, dan is dit nie omdat hy bekommerd is oor Catilina self nie, maar omdat hy Catilina nodig gehad het vir sy eie doeleindes. Natuurlik het 'n ervare politikus soos Caesar geweet dat Catilina uiteindelik die onderspit sou delf teen Pompeius, selfs al sou die opstand van 63 v.C. slaag. Daarom wou hy hom ook nie openlik aan Catilina verbind nie, maar wou hy introebel water visvang, met ander woorde as Catilina daarin slaag om 'n aantal senatore, selfs Cicero om die lewe te bring, kon dit Caesar net bevoordeel (hy sou in die wanorde die gepeupel beter kon gebruik).⁷¹

Daar was blykbaar nog ander verwagtings ook wat by Caesar en Crassus geleef het en wat dui op redes waarom die Catilinarie sameswering hulle nie koud gelaat het nie.

Ward noem die besonder interessante moontlikheid dat Crassus en Caesar gehoop het dat as die Catilinarie se opstand krisis-formaat aanneem, Crassus dieselfde magte sou ontvang as wat hy in die slawe-onluste gehad het. Met sodanige troepe tot hulle beskikking kon hulle Pompeius se terugkeer met heelwat meer selfvertroue tegemoet gaan.⁷²

Ons gaan nou voort om Caesar se betrokkenheid by die pro Murena van dieselfde jaar te beredeneer en daaruit 'n bewys te haal vir Caesar se betrokkenheid by die Catilinarie se opstand en as gevolg daarvan natuurlik by die pro Rabirio.

Ons aanvaar Caesar se betrokkenheid in die vervolging van Murena vanweë die feit dat Servius Sulpicius die vervolger was en daarna ons oortuiging tussen Sulpicius en Caesar 'n noue verband⁷³

bestaan het, wat onder andere daaruit blyk dat Sulpicius in 51 v.C. na die vir Caesar onheilspellende Milo-verhoor van die vorige jaar, as konsul ingebring is, eintlik onverwags gesien sy onmiddellike voorafgaande loopbaan, om die ander konsul, Marcellus, Caesar se verbete vyand, te neutraliseer.⁷⁴ Waarskynlik sou Sulpicius nooit die mas vir die konsulskap kon opkom sonder Caesar se steun nie.⁷⁵

Maar dit gaan ons nou eers daarom om die verband tussen Caesar en Sulpicius verder te belig.

Sulpicius was, kan ons opmerk, ook deur sy vrou, Postumia, aan Caesar verbind,⁷⁶ en het later die goewerneurskap van Agaje van Caesar ontvang.⁷⁷ Caesar het geen eie vriende uit die adelstand gehad nie.⁷⁸

Die verband tussen Caesar en Sulpicius blyk origens uit Sulpicius se beskermende optrede teenoor Caesar in 51 v.C., want toe daar sprake van was om Caesar se goewerneurskap te beëindig in Mei 51, was dit Sulpicius wat gewys het op die gevaar van 'n burgeroorlog wat so 'n stap inhou.⁷⁹

Die verband tussen Caesar en Sulpicius is nou voldoende duidelik. Dat Sulpicius dus met sy vroeëre optrede teen Murena in 63 v.C. ook as Caesar se agent opgetree het, kan nie uitgesluit word nie, wat dan nog 'n bewys is van Caesar se betrokkenheid by die vervolging van Murena, en dus soos hierbo uitgewys ook by Catilina, want Murena se sukses sou vir Catilina gevaar ingehou het.

Omdat vervolgings vandag deur 'n staatsamptenaar, naamlik die prokureur-generaal onderneem word, is 'n mens geneig om die gewigtige politieke redes wat 'n persoon sou beweeg om 'n vervolging

te onderneem oor die hoof te sien. Gangbaar word genoem dat Sulpicius die vervolging van Murena onderneem het omdat hy sy neerlaag in die verkiesing wou wreek,⁸⁰ maar dan word daar buite rekening gelaat dat hy hierdeur sy eie politieke loopbaan ernstig in gevaar gestel het.⁸¹ Dit is ook 'n feit dat Sulpicius hom na daardie saak 'n dekade lank in die politieke wildernis bevind het. Daarom moet 'n mens die afleiding maak dat Sulpicius iemand anders se belange op die oog gehad het, en in al die omstandighede, kon dit net die van Caesar gewees het.

Nogeens, Caesar sit dus agter Murena se vervolging en het dus belang by die Catilinarie se sameswering.

Caesar se deelname aan die Catilinarie se opstand kan laastens afgelei word van 'n ander aspek, sy verdere optrede. Dit is 'n onomstootlike waarheid dat Caesar die ondergang van die Republiek onafwendbaar gemaak het. Die toestande wat die Republiek ten gronde laat gaan het, is in Caesar se konsulskap in 59 v.C. geskep.⁸² In 63 v.C. vind 'n mens Caesar met die praetorskap voor die deur vinnig op pad na daardie konsulskap. Dit is derhalwe, nie te vergesog om te dink dat hy nou reeds simpatie gehad het met Catilina se anti-republikeinse optrede nie. Hoewel nie afdoende bewys nie, verleen dit tog geloofwaardigheid aan die argument dat hy Catilina se pogings goed gesind was.

Voorts, om Caesar se betrokkenheid by die Catilinarie se sameswering verder vas te stel, sal daar soos reeds gesê ook gekyk word na (b) die geskiedskrywing en (c) die optrede en lotgevalle van kontemporêre politici.

Geskiedskrywing

Catulus

Sallustius merk op dat Quintus Catulus en Gaius Piso geprobeer het om Cicero om te koop sodat hy (Cicero) Caesar as synde betrokke by die sameswering sou uitwys. Toe hulle in hierdie poging by Cicero 'n bloutjie geloop het, het genoemde twee met 'n beswadderingsveldtog teen Caesar begin en soveel sukses daarmee behaal dat Caesar deur 'n aantal equites met wapens bedreig is.⁸³ By 'n kritiese ontleding van hierdie bewering kom 'n mens tot die gevolgtrekking dat waar daar 'n rokie is, daar ook 'n vuurtjie moet wees. Sallustius was Caesar immers goed gesind en sou dus nie iets ongunstigs (sy betrokkenheid) onnodig wou meedeel nie.⁸⁴ Dit is absoluut ondenkbaar dat enigeen sonder 'n ware verhaal met so 'n versoek by die onkreukbare Cicero sou aankom en ewe ondenkbaar dat die equites slegs op grond van die een of ander skinderstorie sommer na die wapen teen Caesar sou gryp. Die feit dat beide Catulus en Piso elkeen volgens Sallustius 'n rede gehad het om Caesar te haat, is nog geen bewys dat hulle hom sonder aanleiding sou probeer betrek nie. Dit is dus baie waarskynliker dat Caesar wel die sameswering goedgesind was, maar dat daar nie genoegsame getuienis was om optrede teen hom te regverdig nie.

Die optrede en lotgevalle van kontemporêre politici

Wat betref die optrede van kontemporêre politici leer 'n mens uit Cicero se dood dat hy nie bloot toevallig op 'n paar dae na twintig jaar na die teregstelling van die Catilinarie se samesweerders om die lewe gebring is nie. Gangbaar word daar aanvaar dat Antonius hom wou wreek op die gryse orator wat hom in die Orationes Philippicae so heftig aangeval het.⁸⁵ Dit klink

onaanneemlik dat 'n man soos Antonius wat in sy politieke loopbaan reeds die hoogste sport bereik het en wat deur Seneca beskryf word as "magnum virum et ingeniū nobilis",⁸⁶ so kleinlik sou wees of dat hierdie geharde soldaat so kleinserig sou wees om 'n man met wie hy nogal goed oor die weg gekom het, om die lewe te bring.— Nog minder kan daar verklaar word hoedat die jong Octavianus toegestem het tot die moord op 'n man wat hy as vader aangespreek het.⁸⁷ Veeleer wou die Driemanskap die nobiles saam met hulle kampvegter, die man wat twintig jaar vantevore so heftig vir die nobiles in die bresse getree het, uitroei. Ons weet dat Caesar op 5 Desember 63 v.C. sy lewe gewaag het om die vyf Catilinarie se samesweerders van teregstelling te probeer red.⁸⁸ Dit was 'n vergeefse poging wat in werklikheid beteken het die begin van die einde van die hele Catilinarie se opstand en seker 'n baie vernederende neerlaag vir Caesar ten aanskoue van die Senaat. Dit wil dus voorkom asof die lede van die Driemanskap met die moord op Cicero twee dekades later hierdie gebeure wou wreek. Octavianus se toelating van hierdie moord berus dus op die groter lojaliteit wat hy teenoor sy grootoom gekoester het en moontlik wou hy toe reeds dit vir sy vyande duidelik maak dat dit uiters gevaarlik is om in sy weg te staan.

Dit is verder bekend dat Cicero en sy optrede naas Caesar self die meeste lig werp op die vraag na Caesar se betrokkenheid by die pro Rabirio⁸⁹ en dit is veral sy optrede as politikus en as advokaat vir die verdediging in 'n ander strafsak wat ook in 63 v.C. plaasgevind het, naamlik die pro Murena, wat lig kan werp op Caesar se betrokkenheid en gesindheid by die pro Rabirio.

Ons redeneer nou primêr vanuit Cicero se betrokkenheid by hierdie saak om dan daaruit via sy versoenende patroon met 'n gevolgtrekking aangaande Caesar se betrokkenheid by die pro Rabirio te kom.

Ons gaan met Cicero se betrokkenheid voort. Die blote feit dat die besige konsul van die Romeinse Ryk 'n tydjie ingeruim het om as advokaat vir die verdediging in twee strafsake te verskyn, laat 'n mens vermoed dat daar 'n verband tussen die twee sake bestaan wat dui op Caesar se betrokkenheid by die pro Rabirio. Vooraf moet Cicero se "versoenende" taktiek eers toegelig word. Daarna kom ons by die pro Murena as onderdeel hiervan terug.

Nou is een van die verbasendste feite van hierdie verbasende man dat hy sonder die steun van 'n politieke party en sonder enige militêre agtergrond so lank kon bestaan in die genadelose oerwoud van die Romeinse politiek⁹⁰ terwyl daar in die tydperk vanaf die dood van Tiberius Gracchus tot hiertoe geen enkele Romeinse politieke leier 'n natuurlike dood gesterf het nie.⁹¹ Huzar praat van "Cicero whose effectiveness had always been checked by his lack of military force".⁹² Hoe sou hy hom onder die omstandighede kon handhaaf?

Cicero was egter 'n baie bedrewe deelnemer aan die politieke spel wat (ook in sy hofsake) aanval en versoening so behendig afgewissel het dat sy vyande dit nie bemerk het nie.

Van sy vroegste openbare optredes waarin ons die eerste tekens van die taktiek bespeur, was die pro Roscio, 'n toespraak waarin hy 'n aanval gedoen het op Chrysogonus, die libertus en gunste-

ling van Sulla. Na hierdie verhoor vertrek Cicero na die Ooste in 79 v.C. en maak eers weer in 77 v.C. sy opwagting in Rome. Enk is twyfelagtig omtrent die antwoord op die vraag of Cicero se afwesigheid verband hou met sy optrede in die pro Roscio en wys daarop dat Sulla reeds in 78 v.C. dood is,⁹³ maar tereg wys Nicol daarop dat selfs al sou Cicero niks van Sulla te vrees gehad het nie, hy nogtans rekening moes hou met die vyandskap van Chrysogonus en die wraak van die societas.⁹⁴ Sy lang jare verblyf wou versoening bevorder.

Hierdie trek (soms byna lafhartigheid) kom 'n mens elders ook teë, en later (vgl. die pare hofsake) duideliker.

Onmiddellik na Luca is Cicero se houding versoenend en gee hy voor dat dit 'n toestand is wat hy nog altyd verlang het.⁹⁵

Vir die voorstanders van die Republiek moes dit seker na ver-raad gelyk het⁹⁶ maar Cicero verloën tog nie sy standpunt soos sommige skrywers meen nie.⁹⁷ Hy is bloot maar net besig om te roei met die rieme wat hy het om sy vyande om die bos te lei want in die onderhawige geval kom Cicero na Caesar se dood na vore met 'n geweldige poging om die Republiek te herstel.

'n Verdere voorbeeld van Cicero se vermoë om sy vyande te paai vind 'n mens in die pro Marcello van 46 v.C. As die burger-oorlog uitbreek, kies Cicero kant teen Caesar en daarna probeer hy dan weer om sy spore uit te wis deur Caesar te vlei.

Sommige skrywers sien dit in 'n ongunstige lig en Nisbet beweer selfs: "The flattery of the pro Marcello leaves a nasty taste in the mouth: already one is half-way to the Augustan age",⁹⁸ maar onses insiens moet hierdie toespraak gesien word teen die agtergrond van die gevare waarin Cicero hom op daardie tydstip bevind het - hy moes Caesar op 'n besondere wyse nader.

Voorts as 'n mens na bogenoemde voorbeelde van Cicero se versoeningstrategie kyk en dan na Cicero se toespraak pro Murena, merk jy 'n interessante en regstreekse verband in bogenoemde gees tussen hierdie saak en die pro Rabirio. Albei het soos reeds gesê in 63 v.C. afgespeel en Cicero behartig die verweer in die pro Murena ten spyte van veel drukte as gevolg van die konsulskap en die woelinge. As 'n mens hierby rekening hou met 'n patroon wat hierbo toegelig en met die inhoud van die pro Murena.toespraak wat vir Caesar baie vleierend uitval en min met die klag teen sy kliënt te doen het, dan lyk dit geregverdig om te besluit dat Cicero vir Caesar wou paai. Waarom? Omdat hy vir Caesar kort vantevore in die pro Rabirio geantagoniseer het. Dit is terloops dus nog 'n versterking van die vermoede dat Caesar wel in die pro Rabirio betrokke was.

As 'n mens Cicero se toespraak pro Murena van nader betrag, is dit ooglopend dat hy weer nie die belange van sy kliënt voorop stel nie, maar dat hy beoog om Caesar se guns te wen. In hierdie saak wat so teen November 63 v.C. plaasgevind het, is Murena, 'n ervare en bekwame generaal wat na die konsulskap gestreef het, deur Cicero se vriend (as 'n mens na die Philippica IX moet gaan), die juris Servius Sulpicius vervolg weens verkiesingsmisdrywe. Cicero gee voor dat hy Murena verdedig om te sorg dat daar 'n gesoute soldaat konsul kon wees in die volgende jaar, een wat die staat teen Catilina kon mobiliseer.⁹⁹ Dit is natuurlik maar net 'n bysaak want hy het op geen stadium Catilina se patetiese swak bende as 'n suiwer militêre bedreiging oorskat nie¹⁰⁰ en by ten minste een geleentheid in die Philippicae het hy nie eens melding gemaak van enige militêre bydrae tot die onderdrukking van Catilina se opstand nie.¹⁰¹

As die militêre situasie wel so 'n groot rol by Cicero gespeel het, sou hy ook nie sy volle steun aan Sulpicius se kandidatuur verleen het nie.¹⁰²

Soos in die pro Rabirio het Cicero nie in die eerste plek daarin belang gestel om sy kliënt te verdedig nie. Hy het hier in die pro Murena primêr 'n geleentheid gesoek om 'n toespraak te lewer wat Caesar sou streel. Stroh beweer dat ons weergawe van die pro Murena moontlik aansienlik afwyk van die rede wat Cicero werklik gelewer het. Hy haal Plutarchus aan wat aan die hand doen dat Cicero by die geleentheid nie lekker gevoel het nie.¹⁰³ Blykbaar was die rede wat in die hof voorgedra is van 'n heelwat swakker gehalte as die meesterstuk wat vandag tot ons beskikking is. Dit kan te wyte wees aan Cicero se gesondheidstoestand op die dag van die verhoor, maar dit kan net so wel wees dat Cicero nie basies omgee het wat in die hof gebeur nie as hy maar net 'n geleentheid sou kry om iets op skrif te stel wat Caesar sou vlel. Opvallend is ook dat Cicero groot klem lê op Murena se prestasies in die oorloë en sy gedrag as soldaat, wat nie vir die aanklag werklik relevant is nie, maar wat Caesar op die vooraand van sy oorloë in Spanje en Gallië baie vlelend sou vind, terwyl hy getuienis wat sy kliënt direk betrek hy die klag in 'n paar woorde afmaak.

Wat Cicero dan eintlik met hierdie toespraak (pro Murena) beoog het, was om Caesar te behaag deur sy vyande, die senaatsaristokratie, voor te stel (en dit met bogenoemde risiko vir homself) as 'n grootdoenerige maar in werklikheid minderwaardige groep wat hul posisie probeer handhaaf met allerlei leë clichés. Met die regsberoep en die regskennis waaroor hierdie nobiles 'n

monopolie gehad het in wat die hoeksteen van hul magsposisie was, steek Cicero die draak en bestempel dit as 'n leë geredekawel oor nietigheid.¹⁰⁴

In die tweede plek probeer hy om Caesar nogeens te vlei as hy aan die veldheer naas die orator 'n plek toesê op die hoogste sport van roem en eer. Die hoogtepunt van sy toepspraak kom as hy onomwonde verklaar: "Duae sunt artes, quae possunt locare homines in amplissimo gradu dignitatis, una imperatoris, altera oratoris boni".¹⁰⁵ Op die skuld of onskuld van Murena het hierdie aangeleentheid natuurlik nie die minste betrekking nie.¹⁰⁶

In die derde plek kan 'n mens aanvaar dat Cicero in die pro Murena 'n poging aanwend om Caesar los te wikkkel van die Catilinarie sameswering wat kort hierna volle werklikheid word. Hy prys die orator en die veldheer hemelhoog ten koste van die juris, met ander woorde hy suggereer aan Caesar dat hy binne die republikeinse grondwet en met die talente waaroor hy in 'n ruim mate beskik die hoogste sport kan bereik, dat die senaatsaristokrasie, vir wie regskenning 'n stut en steun was, geen hindernis sal bied nie en dat dit derhalwe onnodig is om van onkonstitusionele metodes soos Catilina se opstand gebruik te maak.¹⁰⁷

Hiermee het ons 'n verband tussen die pro Murena en die pro Rabirio in die sin dat Cicero die aanstoot aan Caesar in die pro Rabirio wil wegneem. Dus Caesar was wel by die pro Rabirio betrokke.

Caesar se moontlike doeleindes met die vervolging van Rabirius

Afgesien van die ooglopende voordeel wat hy Catilina sou laat toekom het, kon Caesar hoop om 'n tweërlei doel te bereik. In die eerste plek kon hy deur 'n veroordeling van Rabirius sy eie persoon teen aanslae met die S.C.U. as dekking beskerm. Derhalwe word Rabirius aangekla van perduellio waarmee die S.C.U. as nie-geldig bewys kon word. Caesar het dus deur die perduellio-aanklag geprobeer om aan te toon dat 'n vergryp teen 'n tribuun soos Saturninus in werklikheid en ongeag die S.C.U. 'n vergryp teen die staat is, en terwyl die tribuni tog maar net sy handlangers was, is dit maklik om te sien hoedat hy in 'n poging om sy handlangers te vrywaar ook en eintlik homself wou vrywaar. By hom is die veiligheid van die tribuni primêr en die aanval op die S.C.U. die metode en dus sekondêr. By Cicero is die klem net andersom: behoud van die S.C.U. eerste en daarmee veiligheid van die Senaat teen die aanslae van die tribuni en hul bose optrede. Vanwaar die belangrikheid van hierdie tribuni?

Hulle ontstaan, posisie (byvoorbeeld ten opsigte van sacrosanctitas) en latere ontwikkeling was reeds aan die orde.¹⁰⁸

'n Kort blik op hul latere ontwikkelingsgang toon hul belangrike posisie en die ware belang van Caesar by hul beskerming.

Die gevare wat opgesluit gelê het in die tribunaat is vir 'n lang tyd in bedwang gehou deur die gesag van die nobiles, maar in die tweede helfte van die tweede eeu v.C. het tribuni (die Gracchi) op die toneel verskyn wat bereid was om die Senaat teen te staan en wat senaatsvyandelike doelstelling met dema-

gogiese metodes nagestreef het. Dit was die begin van 'n reeks politieke krisis wat die einde van die Republiek beteken het.¹⁰⁹

Omdat die tribuni gewoonlik die gesag van die Senaat aangedurf het deur middel van wetgewing deur die Concilium Plebis het Sulla onder andere die patrum auctoritas herstel.¹¹⁰

In 70 v.C., egter, dus minder as tien jaar na Sulla se aftrede en dood kort daarna, het twee van sy voormalige onderhoriges, Pompeius en Crassus, al sy hervormings ongedaan gemaak nadat daar tussen 80 - 70 v.C. reeds heelwat reaksie daarteen gevolg het. Onder meer het hulle aan die tribunaat al sy vorige magte teruggegee.¹¹¹ Hulle benut dit met die bevele aan Pompeius.

In 63 v.C. is daar twee stromings bespeurbaar, naamlik uiterste demokrasie en daarteenoor die komende diktatuur. Die onverantwoordelike tribunaat raak met laasgenoemde verstrengel en hoewel hulle vroeër soms lank deur die Senaat gebruik is, dra hulle as instrumente van leiers by tot die verskyning van ongewone magskomponente, buitengewone prokonsulêre imperia (aan Pompeius) in die staatsbestel totdat leiers soos die driemanskappe en Caesar die diktatuur in bepaalde vorm onverbloemd laat uitslaan - 'n verskynsel wat uiteraard die Senaat sou verdring. Waar die tribuni se posisie dus ter sprake gekom het, daar sou hoofekspONENTE van die politieke rigtings van die dag, belangstelling toon, Caesar en Cicero dus by uitnemendheid. Caesar sou om die rede dus belang by die pro Rabirio gehad het.

Die bewering dat Caesar betrokke geraak het by die Rabirius-verhoor omdat hy sy eie belange wou bevorder, word verstewig as

'n mens sien dat hy in soortgelyke sake betrokke was met dieselfde oogmerk. Dit is andermaal 'n geval waar 'n feit bewys word deur te toon dat dit 'n deel vorm van 'n groter patroon.

Toe Titus Annius Milo verhoor is, was Caesar se termyn in Gallië aan die afloop en daar was ernstige sprake van strafregtelike optrede teen hom sodra hy weer 'n gewone burger is. Die aanslag op 'n tribuun kort vantevore tref hom verder, want 'n aanslag op 'n tribuun was vir Caesar 'n aanval op sy adjudante, hier dan nog kort voor sy eie posisie in ernstige gevaar gekom het. Hy kon dit nie aanvaar nie, terwyl Cicero juis Milo verdedig het. Hierdie saak toon nogal meer as gewone ooreenkoms met die pro Rabirio en as Caesar by die pro Milone 'n definitiewe belang gehad het, dan aanvaar ons dieselfde in die geval van die pro Rabirio - ook dit was 'n vorm van verdediging in eie belang. Daar is terloops ook ander opvallende ooreenkomste, en die doel is identies.

Soos in die geval van Rabirius word Milo, 'n Romeinse senator op aandrang van Caesar aangekla weens die moord van 'n tribuun wat deur slawehande om die lewe gebring is. Weer eens was die aanklag nie soos 'n mens sou verwag een van moord nie en die hof was nie gewone quaestio nie. Milo is deur 'n spesiale hof verhoor ingevolge 'n oortreding van 'n verordening de vi. Beide die hof en die aanklag is geskep met Milo se geval op die oog¹¹² en net soos in Rabirius se geval was daar sprake van 'n buitensporige swaar straf vir Milo.¹¹³ In albei toesprake het Cicero las gehad van tussenwerpsels uit die gehoor.¹¹⁴ Hieruit moet 'n mens aflei dat die verhoor van Milo ook 'n politieke kleur gehad het en dat twee botsende partye teenoor mekaar te staan gekom het. Uit die voorafgaande volg die onafwendbare gevolgtrekking

dat Caesar die verdediging bewerkstellig het en dat dit sy doelstelling was om die tribuni te beveilig en so homself en sy planne.

In die tweede plek kon Caesar deur die pro Rabirio geprobeer het om die uitspraak in Opimius se saak te neutraliseer. Wat Caesar betref, beweer Cicero dan ook met 'n groot mate van reg: "Non enim C. Rabirium culpa delicti, non invidia vitae, Quirites, non denique veteres iustae gravesque inimicitiae civium in discrimen capitis vocaverunt, sed ut illud summum auxilium maiestatis atque imperi quod nobis a maioribus est traditum de re publica tolleretur, ut nihil consensio bonorum /ac contra pestem perniciem civitatis valeret."¹¹⁵ Vir Caesar was die verhoor van Rabirius onder meer, 'n toetssaak wat hy kon aanwend om die S.C.U. uit te daag. Om sy doel beter te kan bereik, het Caesar immers in die loop van sy politieke loopbaan die staatsmasjinerie byvoorbeeld die strafregpleging en die leër aangewend om sy loopbaan te bevorder. Met reg noem Dickinson hom 'n "instrumentalist" en 'n "great political technician".¹¹⁶ In die pro Rabirio wend hy die strafhof aan.

'n Derde moontlike beweegrede vir Caesar om hierdie klag teen Rabirius te bring, word verskaf deur Lily Ross Taylor. Die skryfster beweer dat Caesar, deur die Senaat in die tyd van Saturninus te diskrediteer, geprobeer het om die Senaat van 63 v.C. in onguns te bring.¹¹⁷

Hierdie beweegrede is as politieke oogmerk belangrik en eintlik die keersy van 'n beveiliging van die tribuni.

Die drie redes vir Caesar se belangstelling in die pro Rabirio is onder te verdeel in middel en ware politieke oogmerke.

Laasgenoemde staan voorop: positief wou hy die tribuni (en homself) bevry en beveilig, en die weg vir homself vry kry. Negatief wou hy die Senaat terugdwing. Die middel was die uitskakeling van die S.C.U. Die duumviri-fase, die enigste wat Caesar voorsien het, was seker nie de iure die beste plek om so 'n boodskap aan te ontleen nie, maar de facto kon dit tog veel beteken. Uiteraard sou 'n gunstige verloop van sake veel vir die verwagte Catilinarie se sameswering kon beteken.

Kortom, die doeleindes wat bereik kon word met die suksesvolle vervolging van Rabirius dui ten sterkste op Caesar se deelname aan dié vervolging en dus ook op politieke oogmerke.

Tipering

In die lig van Caesar se beweegredes en motiewe in die voorafgaande is dit nodig om iets tiperends te sê oor die man self. Die waarskynlikheid van sy betrokkenheid word dan verder gemotiveer en sy verskil met Cicero insiggewend belig. Om 'n man van die daad 'n ekstrovert soos Caesar te tipeer is nogal byna net so lastig as om byvoorbeeld die karakter van 'n ontipiese Romein soos Cicero in woorde vas te vang. 'n Pragmatiese beskrywing is makliker, maar daar moet 'n mens soms eindig sonder om die innerlike te peil, behalwe as die tiperingspoging nie dieper as die pragmatiese gaan nie.

Caesar was 'n man wat oor buitengewone gawes beskik het - 'n feit wat selfs sy vyande nie kon of wou verdoesel nie.¹¹⁸

Net soos Sulla en Catilina was Caesar lid van 'n baie ou patrisiese familie wat egter nie veel geprester het nie. Gaius Marius was getroud met 'n tante van hom en hy self het in die huwelik getree met 'n dogter van Cinna. Hierdie verbintenisse het hom nie veel in die sak gebring nie en veral sy huwelik met Cornelia het hom in so 'n mate die onguns van Sulla op die hals gehaal dat hy hom vir 'n ruk lank verskuil moes hou. Hy het deeglike opleiding ontvang as 'n orator en dit was juis toe hy in verband met sy studies op pad was na Rhodos dat hy in die hande van die seerowers geval het. In 69 v.C. was hy quaestor en in 65 v.C. was hy aedilis. In 63 v.C. het hy met die hulp van Labienus Pontifex Maximus geword en in dieselfde jaar is hy tot die amp van praetor verkies.

Tot in 63 v.C. het Caesar hoofsaaklik gesteun op sy aansienlike vermoëns as spreker en demagoog. Hy het kant gekies teen die senaatsaristokrasie maar tot op daardie stadium was daar niks wat 'n aanduiding kon gee van sy latere roemryke loopbaan nie.¹¹⁹

Vir 'n man soos Caesar word die werklikheid nie deur groot waarhede beheers nie. Vir hom wat van dag tot dag beweeg het, bestaan die waarhede slegs in 'n sekere konteks en moes hulle van tyd tot tyd ontdek word.

Daarom het die Republiek en alles wat dit gesimboliseer het vir hom nie soveel beteken nie. Hy het gedurende sy konsulskap die toestande geskep wat die val van die Republiek onafwendbaar gemaak het.¹²⁰

Net soos hy as nie-godsdienstige die amp van pontifex maximus wou aanwend om sy loopbaan te bevorder¹²¹ het hy geen agting gehad vir die republikeinse instellings nie. Cicero was

verbyster toe Caesar een van sy vriende as konsul aangestel
het vir een agtermiddag.¹²²

Die beste beskrywing van Caesar se houding vind 'n mens egter,
by Sallustius waar hy beweer dat Caesar die Republiek 'n naam
sonder 'n liggaam en aansien genoem het.¹²³

Hoe Caesar uiteindelik sy mag sou aangewend het, weet 'n mens
egter nie.¹²⁴

Daar sou om terwille van tipering effe vooruit te gryp verdere
ontwikkelings volg, maar daar was blykbaar tog ook perke en 'n
sekere minimum-verband met die verlede.

Dit lyk goed moontlik dat Caesar, soos sy opvolger Augustus
nie totaal outoritêr sou geëindig het nie. Indien wel, sou
hy dit nie na aanleiding van bepaalde wysgerige riglyne gedoen
het nie, maar om sy behoeftes op daardie oomblik te pas.¹²⁵

Ons sal later moet vra of so 'n persoon wel 'n rewolusionêr was
of kon wees.

'n Mens leer Caesar origens ken as 'n haastige, bedrywige man.
Gelzer praat van sy "physical vigour" en sy "faster tempo of
life",¹²⁶ wat geen erg het aan die "silvae callesque" nie. 'n
Mens sou verwag dat die sleur en roetine van die alledaagse
administrasie hom gou sou verveel. Hy het dus inderdaad hoër
ambisies gehad maar hulle was prakties en toegespits op die
probleme van die dag.

Dit is ewe opvallend dat Caesar se volgelingen uit die gewone
lae van die bevolking gekom het.¹²⁷

Ook die feit openbaar 'n sterk potensiaal vir politieke konflik. Voeg 'n mens dan die "umwelt" van caput 2 hierby, dan is 'n groot en toenemende polarisasie te verwag veral aangesien hierdie hofsaak dit verder gaan voed en daaraan gestalte gee, in die lig van die lang lewe wat albei die hooffigure hierna nog sou geniet, die een egter meer op die agtergrond en in die studeerkamer, maar die ander met al sy mag op die politieke voorgrond.

Aard van die teenstelling

Ons perspektief rondom die teenstelling tussen Cicero en Caesar moet gebalanseerd bly. Daar was nog altyd 'n gemeenskaplike werklikheid, die van die dag, maar ook die van 'n eerbiedwaardige tradisie met 'n nie-rewolusionêre toekomssiening. Ons vestig kortliks die aandag op aspekte van die tradisie soos hulle hul in die geskiedenis te sien gegee het. Enige Romeinse leier, hoe deurdrywend ookal, sou daarmee rekening moes hou, dus Caesar seker ook. Ons verwag dus geen ideologiese rewolusionêres nie. Dit is, onses insiens hoogstens hul middele wat ons oë laat rek, maar vir hulle - en vir veel meer - heilig die doel die middel.

Maar hoe lyk hierdie nie-rewolusionêre beeld van Rome tot op hierdie tydstip? Ons vergelyk dit ten aanvang met ons eie dag.

Die mens van die twintigste eeu in Suid-Afrika bevind hom meestal in 'n Christelike omgewing wat beslag lê op sy doen en late. Hierteenoor staan magtige en omvattende humanistiese denkstrominge soos die liberalisme en die Kommunisme wat met die Christendom meeding om beheer oor die mens.¹²⁸

Die toekoms word tans dan ook verskillend benader volgens die riglyne van die verskillende ideologieë. Daar word onderskei tussen "die toekomsskeppende of anti-historiese skool" asook van "future creating workshops" wat werk "nie met die waarskynlike of moontlike toekomste nie, maar met die gewenste".¹²⁹

In die tydsgewrig waarin die onderhawige gebeure afspeel, die tydsgewrig van Caesar en Cicero was daar geen Christendom en gevolglik ook geen omvattende ideologieë nie. Die rol van die menslike denke was minder en het geen omvattende siening en ook nie 'n dogmatiese godsdiens geken nie. Die staatsteorieë wat deur Cicero en Polybius gepropageer is, kan tuisgebring word binne wat Boshoff bestempel as die "deterministiese of status quo-skool" waar "die toekomsverloop ... dan ook volgens 'n vaste wetmatigheid plaasvind en wel op so 'n wyse dat dit uit die historiese verloop afgelei kan word".¹³⁰ Vir Cicero en Polybius albei is daar 'n soort natuurwetmatigheid waarmee die een staatsvorm deur rewolusie beëindig en met 'n ander vervang word en daar is weinig ruimte vir 'n rewolusie wat op ideologiese gronde ontstaan en deurgevoer word.¹³¹

As die mens van die twintigste eeu skryf oor die staatkunde van die Romeinse Republiek moet hy hom noodwendig bedien van woorde soos "rewolusionêr", "anti-rewolusionêr", "ideologie" ensovoorts wat die instrumente is waarmee hy werk, maar hierdie woorde het in ons tyd 'n baie breë en gekompliseerde inhoud verkry wat van hulle te omvattende middels maak om die staatsbestel van byvoorbeeld - en ons kyk in diepte verder terug in die Romeinse geskiedenis - die tweede en eerste eeu v.C. te beskryf.

Hierdie begrippe kan nie sonder meer aangewend word om die Romeinse situasie te beskryf nie.¹³²

In die sin waarin hierdie woorde vandag aangewend word, kan geen enkele volledig rewolusionêre tendens in enige faset van die Romeinse lewe aangemerkt word nie. Om maar net enkele voorbeelde van skynbare rewolusionêre ontwikkelings op te noem. Vroeg reeds in die geskiedenis kom 'n mens (om nog verder terug te gaan) die secessio van die plebeërs teë, maar in plaas van 'n heftige konflik tussen die twee stande het 'n mens hier te doen met 'n lang en geleidelike politieke ontwikkeling waar die verskillende staatsamples vir die plebeërs beskikbaar geword het. Die langdurige aard van hierdie stryd blyk ook uit die feit dat beide konsuls vir die eerste maal plebeërs was in 172 n.C.¹³³ en dat die uiters belangrike praetorskap eers in 337 v.C. aan 'n plebeër toegesê is.

Ons keer terug na die tweede eeu v.C. en daarna tye wat vir Caesar en Cicero van meer onmiddellike belang was. Van die Gracchi merk Cicero weliswaar op "nam, ut videtis, mors Tiberii Gracchi et iam ante tota illius ratio tribunatus divisit populum unum in duas partes".¹³⁴ Nogtans huldig moderne skrywers die opvatting dat veral Tiberius Gracchus as geen rewolusionêr gebrandmerk kan word nie. Smuts merk byvoorbeeld op: "Ons het hierbo daarop gewys dat Tiberius se idee van 'n staatsman een was van verantwoordelike leierskap, altyd aan een kriterium getoets, naamlik die nut van die volk. Hy het dit in geen demagogiese sin opgeneem nie: hy volg nie die massa as hulle hom faal nie".¹³⁵ Hierdie invloed is baie duidelik

herkenbaar by die leiers oor wie dit hier gaan. Caesar byvoorbeeld was nie enkel selfsugtig nie en wou nie die Senaat uitskakel bloot om hom self te bevoordeel nie. Hy het besef dat die Senaat uitgedien was en wou 'n beter bestel vir Rome bewerkstellig.¹³⁶

Marius se leërhervormings in 107 v.C., ingrypend van aard soos dit was, is genoodsaak deur omstandighede soos die oorlog teen Jugurtha, die inval van die Cimbri en die Teutones en is nie deur 'n ideologiese magstrewe geïnspireer nie. Net so ingrypend was Sulla se diktatuur rei publicae constituendae. Maar dit was nie 'n absolute breuk met die verlede nie en na 'n jaar het Sulla vrywillig daarvan afstand gedoen sodat dit beswaarlik as rewolusionêre optrede aangemerkt kan word.¹³⁷

Wat die Staatsreg betref, was die verlening van burgerreg aan ganse gemeenskappe en selfs aan provinsies nogal rewolusionêr en Caesar se ongewildheid en dood het hiermee verband gehou.¹³⁸ Nogtans het die omstandighede soos in die geval van die vroeëre socii in Italië self, geverg dat hier verandering moes kom; die latere ontwikkelings by byvoorbeeld Claudius bewys dat dit 'n onafwendbare saak was.

Wat die Strafrege betref, stuit 'n mens in hierdie verband sonder meer op die verskynsel van hoogverraad. Dit is reeds vooraf behandel,¹³⁹ en dit is voldoende om hier te sê dat dit vir 'n groot deel 'n noodsaaklike ontwikkeling was.

As daar so effe na die letterkunde gekyk word, dan merk 'n mens die belangrike rol wat die digters in die Romeinse politieke

lewe gespeel het.¹⁴⁰ Van die Romeinse digters word byvoorbeeld Lucretius dikwels as maatskappy-krities bestempel.¹⁴¹ Nogtans bepleit die digter geen gewelddadige rewolusie of gewapende opstand nie. Lucretius het in 'n verwarrende en gevaarlike tyd in die Romeinse geskiedenis gelewe en vir hom was dit belangrik om aan sy tydgenote gemoedsrus te gee.¹⁴² Lucretius staan geheel en al afsydig teenoor die roeping van Rome en gee gemoedsrus in plaas van militêre glorie en politieke mag,¹⁴³ maar sy alternatief is nie rewolusionêr van aard nie. Staatsbetrokkenheid is wel problematies: maar die taal is eie aan tye van buitengewone ellende as gevolg van bugeroorloë.

Lucretius se jonger tydgenoot Vergilius word ook soms as maatskappy-krities voorgestel, asof hy te kenne wil gee dat Augustus te duur betaal het vir die nuut verworwe vrede.¹⁴⁴

Hierdie vertolkinge van Vergilius is nie algemeen aanvaarbaar nie, en dra die spore van ons dag se rewolusionêre denke wat hier teruggeprojekteer word. Antonie Wlosok wys die vertolking van "Das Neue Vergil" dan ook af.¹⁴⁵ Die "rewolusionêre" spore in die letterkunde van selfs hierdie veelbewoë tyd is hoogstens individualistiese distansiëring. By Vergilius is die vermoede die gevolg van 'n ideologiese gelaaide interpretasie. Anders die teenoorgestelde gestel: Vergilius is 'n propagandis vir Augustus. Wat is waar? Krities? Inteendeel hy het die nuwe vredestryd en orde wat die keiser se regering gebring het met vreugde begroet, en dan wel sonder om propagandis te wees.¹⁴⁶

Vergilius het niks anders as lof gehad vir Augustus en die regering van sy dag nie.¹⁴⁷ en sou nooit daaraan dink om rewolusie aan te blaas teen die vreedsame regering van Augustus nie. Vergilius het in die eerste plek nie aan die politieke opset van

sy dag gedink nie; hy was nie slegs eietyd-gebonde nie primêr sosiaal-polities betrokke nie, "Die voorbeelde wat hy aan ons voorhou, is nie net van toepassing op die Romeinse lewe van toentertyd nie, maar staan sub specie aeternitatis, verteenwoordig dus 'n ewige waarheid wat geslag na geslag, so-lank die mens bestaan vir almal geld."¹⁴⁸

Die ganse nie-rewolusionêre aard van die Romein word duidelik as 'n mens kyk na waarskynlik die grootste geestesproduk van die Romeine, naamlik die Privaatreg. In 'n vinnig ontwikkelende gemeenskap moes die Romeinse juris meer en meer nuwe probleme oplos waarvoor daar geen bestaande presedent gevind kon word nie. Om dit te kon doen, moes hy staatmaak op sy gevoel van wat reg en billik is. Om nie in 'n oewerlose moeras van subjektivisme te beland nie, het die juriste altoos hulle regsgevoel gekondisioneer deur die tipies Romeinse tradisiona-lisme.¹⁴⁹

Om vooruit te gryp, uit die groot getal praktiese oplossings het die Romeinse juriste geprobeer om algemeen aanvaarde reëls te konstrueer wat geskik is vir die oplossings van alle probleme, met ander woorde uit die kasuïstiek soek hulle algemene per-manente riglyne.¹⁵⁰

Net so was Caesar besig om kasuïsties oplossings te vind vir die probleme waarmee hy te kampe gehad het, terwyl die latere keisers 'n sisteem opgebou het uit die voorbeelde wat hy gelaat het, of anders gestel: Caesar was "regnum appetens" terwyl die latere keisers miskien "regni appetentes" was.¹⁵¹

Om terug te keer, Caesar was wel 'n rewolusionêr, maar dit be-teken nog lank nie dat 'n mens hom oor dieselfde kam moet skeer

as Leon Trotskie, Mao Tse Toeng of Che Cuevarra nie. Die moderne rewolusionêr word gemotiveer deur die een of ander ideologie wat vir hom niks minder as 'n godsdiens is nie, Caesar daarteen is veel minder ideologies aangedryf. Caesar is 'n rewolusionêr wat metode aanbetref (regnum appetens), wat probeer om soos die juriste nuwe probleemsituasies te hanteer terwyl hy waarskynlik geen rewolusionêre eindpunt in gedagte gehad het nie. Die Romeinse juris wys die aksiomatiese metode waarvolgens alle regsreëls teruggevoer word na onomstootlike grondbegrippe af¹⁵² en insgelyks word Caesar nie besiel deur 'n ideologie wat 'n antwoord vir alle tye wil vind nie.

In die twintigste eeu is veral die rewolusionêr ideologies besiel terwyl die anti-rewolusionêr meer nie-ideologies dink en die status quo in sy verskillende fasette wil behou. So vind 'n mens tans veral 'n Kommunistiese of sosialistiese omvattende en rewolusionêre ideologie - hulle is ook teoreties besig. So 'n geringe rol het ideologie egter by die Romein gespeel dat die posisie by Caesar en Cicero omgekeerd was. By Caesar die "rewolusionêr", al geld dit slegs vir die metode, is daar weinig omvattende teoretiese denke bespeurbaar, maar juis Cicero die anti-rewolusionêr kom gaandeweg veral na 63 v.C. na vore met minstens 'n program en 'n filosofies-historiese staatsidee wat hy aan sy eie samelewing wil voorhou as 'n oplossing vir alle probleme. Hierin was Cicero 'n uitsondering vanweë die feit dat hy sy opleiding in Griekeland ontvang het en deurgaans onder Griekse invloed gebly het.¹⁵³ Dit verbaas 'n mens dus gladnie dat hierdie twee tog baie ^{met mekaar} ~~in~~ gemeen gehad het nie. Hulle albei was tog Romeine en daar is geen omvattende ideologieë

veral nie aan Caesar se kant nie, wat hulle vanuit die wortel in verskillende rigtings kon laat groei nie. Dit is dus meer 'n verskil van metode veral in politieke vorm van 'n soort demokrasie teenoor groter outokrasie.

Ten slotte geld hierdie nie-ideologiese patroon ook vir die Romeinse imperialisme. Badian sê tiperend hiervan die volgende: "The modern student, accustomed to seeing history - at least at second or at tenth hand - through the blood-red spectacles of Marx, may by now have become impatient with my approach, observing that a discussion of Roman imperialism in terms of politics, strategy, social ethos and even psychology, surely misses the point: what (will he say) about revenues, markets, exports? These (we are constantly taught) are the real stuff of imperialism".¹⁵⁴ Daar was dus geen ideologiese "economic man" in hierdie benadering nie.

Hiermee het ons Caesar en Cicero se eie tyd en voorgeskiedenis as ideologiese nie-rewolutionêre getipeer selfs ten opsigte van aspekte wat meermale bloot rewolutionêre voorkom. Hulle siening van en weg na die toekoms wentel primêr rondom die oplossing van probleme van die hede. Die moderne utopiese toekoms-skeppings is nog ver van hulle af. Die mens is te veel deel van 'n proses en voel hom lank nog nie so magtig nie.

Ons het Caesar in die verband ook reeds sydelings aangesny. Die verrassing is dat ons hom hier (63 v.C.) en selfs later nie as ideologiese rewolutionêre beskou nie. Hy ontwikkel wel gaandeweg¹⁵⁵ 'n metode wat ver gaan en dreig om hom staatkundig die teenpool van Cicero te maak. Hierna moet ons in cap. 5 kyk.

Caesar was dus, soos reeds gesê, geen absolute teenpool van Cicero of die Republiek nie.¹⁵⁶ Albei het na hul eie oortuiging probeer doen wat in die beste belang van Rome was.

Muller sê oor Caesar en Cato iets wat op Caesar en Cicero van toepassing is waar hy opmerk: "Caesar and Cato were divergent in conduct, principles and allegiance. Their qualities could be regarded as complementary no less than antithetic. In alliance the two had what was necessary to save the Republic".¹⁵⁷ Daar is dus groot verskille, maar in die wortel is daar by die verskille ook ooreenkomste. Die verskille is van 'n ander orde en meer deur probleme meegebring; maar steeds ernstig in hul gevolge hierna.

iii Labienus

By die verhoor voor die Comitia Centuriata het die tribuun Titus Annius Labienus as aanklaer opgetree. Hy het later Caesar se beroemde legatus geword en in die onderwerping van Gallië 'n toonaangewende rol gespeel. In die burgeroorlog het van al Caesar se legati in Gallië slegs hy en Quintus Cicero, teen hulle voormalige leier kant gekies. Die konsulskap van Caesar en Labienus met Pompeius se gesag om op terug te val, wat vir 48 v.C. bestem was, het nooit werklikheid geword nie.¹⁵⁹ Hy is nooit volkome deur die aanhangers van Pompeius vertrou nie en Cicero skryf op snedige wyse aan sy vriend Atticus: "Nam in Labieno parum est dignitatis".¹⁶⁰ Caesar het egter ten spyte van alles so baie van sy voormalige offisier gehou dat hy sy persoonlike besittings agter hom aangestuur het.¹⁶¹ Labienus het uiteindelik die lewe gelaat by die slag van Munda.

Die betoog wat hy by hierdie verhoor uitgespreek het, het nie behoue gebly nie, maar blykbaar het Quintilianus nog 'n insae daarin gehad, want hy lewer kritiek daarop as hy dit as "crudelis" dit wil sê ongevoelig bestempel.¹⁶² 'n Mens stem saam met Hardy waar hy beweer dat dit 'n ernstige gemis is, en as gevolg daarvan moet heelwat vrae onbeantwoord bly.¹⁶³ Die vraag wat hier opdoem, is wat Labienus met die vervolging beoog het. Daar is diegene wat meen dat hy die dood van sy oom, wat saam met Saturninus gesterf het, wou wreek.¹⁶⁴ Dit klink egter onaanneemlik dat Labienus ses-en-dertig jaar sou wag voordat hy tot die vervolging oorgaan en dan word Rabirius nie die dood van Labienus se oom ten laste gelê nie, maar wel die van Saturninus. Soos reeds genoem, was daar in die republikeinse Rome geen prokureur-generaal nie en dit is aan enige persoon wat deur die misdaad benadeel is oorgelaat om 'n aanklag te bring.¹⁶⁵ Die onderhawige klag het egter op die dood van Saturninus berus,¹⁶⁶ en uit die aard van die saak het Labienus geen persoonlike belang gehad by Saturninus se dood nie. Cicero betwyfel self ook die motief.¹⁶⁷ Labienus se locus standi as aanklaer was veeleer sy posisie as tribuun wat hom sou laat kwalifiseer om in sake van hoogverraad as aanklaer voor die Comitia Centuriata te verskyn.¹⁶⁸ Dit is feitlik seker dat sy posisie as tribuun hom nie sou laat kwalifiseer as aanklaer voor die duumviri nie, want dit was 'n hof uit die koningstryd waar die voorsittende beamppte 'n baie aktiewer rol gespeel het as by die iudicium publicum en waar 'n aanklaer waarskynlik geen rol te speel gehad het nie.¹⁶⁹

As Labienus se doel met die vervolging was om sy oom se dood te wreek, is dit uiters onwaarskynlik dat 'n gewone tribuun oor

soveel politieke mag beskik het dat hy 'n verhoor deur die duumviri kon bewerkstellig met Caesar en 'n familielid van hom as lede van die hof, terwyl dit boonop duidelik is dat Caesar se teenwoordigheid nie bloot toevallig was nie.¹⁷⁰ Dit is dus ooglopend dat Labienus nie op eie houtjie gehandel het nie en dat wraak geen beduidende rol gespeel het nie. Grant beweert in die gees dat Labienus in opdrag van Pompeius gehandel het en stut sy bewering op die feit dat Labienus in Picenum gebore is, 'n distrik wat tradisioneel lojaal teenoor Pompeius gestaan het.¹⁷¹ Tyrrell beweert dat Caesar in sy steun van hierdie aanklag hulp van Pompeius ontvang het, maar hy verskaf geen sterk motivering vir sy stelling nie.¹⁷² Labienus se optrede tydens die burgeroorlog kan nogal 'n mate van steun verleen aan hierdie standpunt, maar 'n mens moet in gedagte hou dat Pompeius nie veel kon baat by 'n suksesvolle Catilinarie rewolusie wat die hofsak vir Caesar moes verseker nie,¹⁷³ en dat daar op daardie tydstip nog geen breuk tussen Caesar en Pompeius bestaan het sodat Labienus nie noodwendig sou voel dat hy sy lojaliteit teenoor Pompeius skade sou aandoen deur Caesar te help nie. Die enigste alternatief is dat Labienus in opdrag van Caesar alleen gehandel het soos dan ook vry algemeen aanvaar word.¹⁷⁴

Dit sou ook nie die eerste keer wees dat Labienus vir Caesar 'n lamsie gebreek het nie. Labienus was naamlik verantwoordelik vir die herroeping van die Lex Cornelia de sacerdotiis en die herinstelling van die Lex Domitia wat Caesar se verkiesing as pontifex maximus moontlik gemaak het.¹⁷⁵ Die moontlikheid wat van Ooteghem noem dat die saak eintlik voor die quaestio de

sicariis moes gedien het¹⁷⁶ kan afgewys word juis op grond van die feit dat Caesar bes moontlik geen geskikter persoon as Labienus kon vind om as aanklaer op te tree nie en soos reeds genoem, sou Labienus geen locus standi gehad het in 'n moord-aanklag wat op Saturninus se dood berus nie.

NOTA: Die enigste ander bekende persoon wat by hierdie verhoor betrokke was, is Cicero se vriend, Quintus Hortensius, wat saam met hom vir die verdediging verskyn het. Wat hierdie studie betref, is hy 'n onomstrede figuur. Enkele biografiese besonderhede oor hom verskyn in die verklarende aantekeninge by die teks.

Samevattend oor tersaaklikheid

Die oorsig van die dramatis personae met hul strewes en betrokkenhede in breër verband, bevestig onses insiens nog veel meer as hoofstuk 2 die politieke dimensie van hierdie hoofstuk.

Die groot opponente Cicero en Caesar, asook politieke opponente - nog meer van die mees tipiese verteenwoordigers van 'n historiese politieke stryd wat nou 'n nuwe fase betree - eintlik 'n stroomversnelling wat uiteindelik oor 'n afgrond heen sou voer en meer eksplisiete selfs teoreties eksplisiete polarisasie tot gevolg sou hê. Hierdie polarisasie sou in die latere geskiedenis van Rome hom telkens weer as fundamenteel manifesteer. Kortom as hoofstuk 2 die voorbereiding of die saambinding blootgelê het, het hierdie hoofstuk die begin van die stroomversnelling en die ware aard van die teenstelling en gevaar aan ons bekend gestel. Bowendien het historiese en onpersoonlike en selfs abstrakte gebeurtenisse nou deur die oë van boeiende

indiwidue na ons gekom. Selfs die hart van hierdie indiwidue het sigbaar geword.

As ons in hoofstuk 4 nou bevredigend kan vasstel , mede met die hulp van hierdie twee hoofstukke wat daar presies met hierdie hofsaak gebeur het, kan ons daarna die verwagte ingrypende gevolge op die voet probeer volg - gevolge wat soos hoofstuk 2 ons al laat vermoed het 'n heelwat breër bedding van veroorsaking gehad het. Maar selfs so bly die teenstellings rondom hierdie hoofstuk vir minstens twintig jaar 'n tema van die voortgaande polarisasie van Cicero en Caesar duidelik sigbaar. As hulle vroeër sou gesterf het, sou hoofstuk 5 'n baie gewaagde hoofstuk gewees het.

VOETNOTAS

1. Heitland, a.w., bl. 30.
2. Rawson, E. Cicero, A Portrait. Allen Lane, Londen, 1975, bl. 67.
3. Taylor, L.R. Roman Voting Assemblies from the Hannibalic War to the Dictatorship of Caesar. The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1966, bl. 102-103; Kaplan, a.w., bl. 58; Büchner, K. Somnium Scipionis, Quellen, Gestalt, Sinn, Franz Steiner Verlag, GMBH, Wiesbaden, 1976, bl. 81; Hardy, E.G. Some Problems in Roman History. Oxford University Press, Londen, 1924, bl. 118-119.
4. Vgl. n latere paragraaf.
5. Schultess, D. Der Prozess des C. Rabirius vom Jahre 63 v.Chr., Beilage zum Programm der Thurgauischen Kantonschule 1890/91, bl. 9.
6. Fuchs, H. Cicero. Sonntage met Lateinischer Literatur, Francke Verlag, Bern, 1971, bl. 36: "Obwohl die Anschuldigung als falsch erwiesen werden konnte, ..." Tyrrell, Latomus-artikel, bl. 285 voetnota 1: "It is unlikely that Rabirius, or any one person killed Saturninus, who was stoned to death with the tiles from the roof of the Curia."
7. Richards, C.G. Cicero. Chatto & Windus, Londen, 1935, bl. 55.
8. Kaplan, a.w., bl. 58; Huschke, P.E. Die Multa und das Sacramentum, Beilage II, Der Perduellionsprocess des C. Rabirius, Teubner, Leipzig, 1874, bl. 513.
9. Vgl. Vorster, P.J. Die "Common Purpose"-leerstuk in die Suid-Afrikaanse Reg, LL.B.-verhandeling, U.O.V.S., 1979, bl. 1 en 68.
10. D.9.2.11.2: "Sed si plures servum percusserint, utrum omnes quasi occiderint teneantur videamus et si quidem apparet cuius ictu perierit, ille quasi occiderit tenetur: quod si non apparet omnes quasi occiderint teneri Julianus ait, et si cum uno agatur, ceteri non liberantur nam ex lege Aquilia quod alius praestitit alium non relevat cum sit poena."
11. Hardy, E.G. Political and Legal Aspects of the trial of Rabirius. Journal of Philology, Vol. 34, 1915, bl. 18: "The charge against Rabirius was that he had killed Saturninus. The fact was denied, and it was even asserted that a slave had long since been rewarded for having done the deed. The point, even if true, is

not conclusive, for Saturninus was killed by missiles from above, and Rabirius and the slave may both have hit their mark, though only one claimed the reward."

12. Bernstein, a.w., bl. 226: "The violence endemic in Roman society during the hundred years between the Gracchi and Augustus, together with the corrosive social problems underlying attempts or land reform, give the age its revolutionary character."
13. Dickinson, J. *Death of a Republic*. The MacMillan Company, New York, 1963, bl. 295-296: "Scholars never tire of pointing out that Cicero's theory of human nature and especially his emphasis on its divine elements are derived from Greek thought of the period subsequent to Aristotle and particularly from doctrines of the Stoic School, whose writings have unfortunately nearly all perished. There cannot be any doubt that Cicero was familiar with the doctrines of the Stoics and that many of the ideas initiated by their teaching were congenial to his way of thought."
14. Hunt, H.A.K. *The Humanism of Cicero*. Melbourne University Press, 1954, bl. 203-204: "And so we come to feel that with Cicero high principles did indeed guide his conduct for it does not seem that a man could maintain a consistent course, rally time and again after his rebuffs and at the end of his life lead a vigorous campaign against new threats unless he had a firm foundation of belief."
15. Dickinson, a.w., bl. 275: "The age of Scipio (which was also the age of Polybius) thus constituted a watershed and great divide; it was the natural vantage point for an effort to understand what had gone before in the light of what was to come afterwards."
16. Dickinson, *supra*.
17. De Legibus 1, X, 28 "Nihil est profecto praestabilius quam plane intellegi nos ad iustitiam esse natos, neque opinione, sed natura constitutum esse ius."
18. Pro Publico Sestio LXVI: "Haec qui pro virili parte defendunt, optimates sunt, cuiuscumque sunt ordinis, qui autem praecipae suis cervicibus tanta munia atque rem publicam sustinent, hi semper habiti sunt optimatum principes, auctores et conservatores civitatis."
19. De Officiis 1, 56: In quibus enim eadem studia sunt, eadem voluntates, in eis fit ut aequae quisque altero delectetur ac se ipso, efficiturque id quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fit ex pluribus. Magna etiam illa communitas est quae conficitur ex beneficiis ultro et citro datis acceptis, quae et mutua et grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma devinciuntur societate."

20. Reijnders, H.F. *Societas generis humani bij Cicero*. J.B. Wolters, Groningen, 1954, bl. 83.
21. De Republica III, XXXI: "Ergo ubi tyrannus est, ibi non vitiosam, ut heri dicebam, sed, ut nunc ratio cogit, dicendum est plane nullam esse rem publicam."
22. Firth, J.B. *Augustus Caesar and the Organization of the Empire of Rome*. G.P. Putman's Sons, London, 1903, bl. 80: The patriot statesman - and with all his faults, no Roman better deserved that honourable name - was the common enemy of the enemies of the Republic."; Salmon, E.T. *Cicero, Romanus an Italicus Anceps* in Martyn, J.R.C. *Studies in Honour of Harold Hunt*. Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1972, bl. 75: "Of the strength and sincerity of Cicero's affection for Rome doubt is scarcely possible."
23. Vgl. Supra.
24. Pro Rabirio, 7.
25. Pro Rabi-ro, 1.
26. Taylor, J.H. *Political Motives in Cicero's Defense of Archia*. American Journal of Philology, Vol. 73, 1952, bl. 63 en 70.
27. Pro Rabirio, par. 6: "At id C. Rabirius multorum testimoniis Q. Hortensio copiosissime defendente, antea falsum esse docuit; ego autem, si mihi esset integram, susciperem hoc crimen, agnoscerem, confiterer."
28. Pro Ligario, par. 30: "Ad parentem sic agi solet, ad iudices: Non fecit, non cogitavit; falsi testes, fictum crimen."
29. Vgl. pro Rabirio, 1, 122.
30. Grose-Hodge, a.w., bl. 444.
31. Pro Rabirio, par. 11: "Etenim, si Scaevae, servo Q. Crotonis, qui occidit C. Saturninum, libertas data est, quod equiti Romano praemium dari par fuisset."; Brecht, R.E. XIX, 637.
32. Pro Rabirio, par. 6: "Confiteor interficiendi Saturnini causa C. Rabirium arma cepisse. Quid est Labiene? quam a me gravio-rem confessionem aut quod in hunc maius crimen expectas? Nisi vero interesse aliquid putas inter eum, qui hominem occidit, et eum, qui cum telo occidendi hominis causa fuit. Si interfici Saturninum nefas fuit, arma sumpta esse contra Saturninum sine scelere non possunt: si arma iure sumpta concedis, interfectum iure concedas necesse est."; Tyrrell, Latomus-artikel, bl. 294: "Cicero's defense assumed that Saturninus died while a hostis of the Roman people, and thus his murder was a deed of glory."

33. Hardy, a.w., bl. 102.
34. Cf. caput 2.
35. Vgl. cap. I, aantekeninge 2.11.
36. Thomas, a.w., bl. 378.
37. Pro Milone, par. 9: "Atqui si tempus est ullum iure hominis necandi, quae multa sunt, certe illud est non modo iustum, verum etiam necessarium, cum vi vis illata defenditur."
38. Pro Milone, par. 29: "ex quibus qui animo fideli in dominum et praesenti fuerunt, partim occisi sunt, partim cum ad raedam pugnari viderent, domino succurrere prohiberentur, Milonem occisum et ex ipso Clodio audirent et re vera putarent, fecerunt id servi Milonis (dicam enim aperte non derivandi criminis causa, sed ut factum est) nec imperante nec sciente nec praesente domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset." 'n Mens kan dus nie met van Rensburg saamstem dat Milo "bo alle twyfel skuldig was nie", Van Rensburg, A.J. Die vete tussen Marcus Tullius Cicero en Publius Clodius Pulcher, M.A.-verhandeling, P.U. vir C.H.O., 1929, bl. 111. En nog minder met Berger wat beweer dat Milo self die doodslag van Clodius erken het. Berger, D. Cicero als Erzähler - Forensische und literarische Strategien in den Gerichtsreden, Peter Lang, Frankfurt am Main, 1978, bl. 42: "Da Milo die Tötung des Clodius offen zugegeben hat, kann sein heisst in Notwehr und nicht als vorsätzlicher Mord geschah." As Cicero ook in hierdie saak maar net 'n blote ontkenning as verdediging aangevoer het, sou hy sy kliënt se saak baie beter gedien het.
39. Vgl. ook 'n later paragraaf van hierdie hoofstuk in verband met Caesar se rol in die saak teen Milo.
40. Reid, a.w., bl. 9: "Cicero was therefore drawn into the case by hatred on the one hand and gratitude on the other."
41. Paynton, A.B. Cicero pro Milone. Oxford University Press, Londen, 1972, bl. XI: "And without some knowledge of the events of the decade a student would not appreciate the adroitness of Cicero, which is no less conspicuous in his references to the political aspects of the case (par. 65-71), than in his reconstruction of the details of the murder of Clodius (par. 24-29)."
42. Vgl. ook Cicero hieroor in pro Rabirio, 10; Büchner, K. Somnium Scipionis - Quellen, Gestalt - Sinn, a.w., bl. 81.
43. Fuchs, a.w., bl. 37.

44. Gonin, a.w., bl. 61; Kaplan, A. Catiline. The man and his role in the Roman Revolution. Exposition Press Inc., New York, 1968, bl. 20.
45. Staveley, E.S. Greek and Roman voting and elections. Thames & Hudson, London, 1972, bl. 211.
46. Nisbet, R.G.M. M. Tulli Ciceronis in L. Calpurnium Pisonem Oratio. Oxford University Press, 1961, bl. X; In Pisonem 21; Lintott, A.W. P. Clodius Pulcher, Felix Catilina. Greece and Rome, Vol. 14, 1967, bl. 157.
47. Haywood, R.M. Ancient Rome. David McKay Company, Inc., New York, 1967, bl. 308.
48. Gruen, E.S. The Trial of C. Antonius. Latomus, Vol. 32, 1973, bl. 301 op bl. 302-303: "At the climactic battle a convenient illness overtook him: the task of crushing Catiline was left to a subordinate. The victory was officially Antonius."
49. Fuhrmann, a.w., bl. 86: "Im März des Jahres 59 v.Chr. musste sich C. Antonius, Ciceros Amtskollege im Konsulat, vor Gericht verantworten: nominell wegen seiner makedonischen Statthalterschaft, in Wahrheit jedoch (so jedenfalls Cicero), weil er sich der Vernichtung der Catilinarier nicht widersetzt hatte."
50. Gruen, The Trial of C. Antonius, a.w., bl. 303: "Caesar, as we shall see, was instrumental in the background."
51. Gruen, The Trial of C. Antonius, a.w., bl. 305: "The three accusatores, so it appears, were proteges of M. Grassus, C. Caesar, and Pompeius Magnus."
52. Gruen, The Trial of C. Antonius, a.w., bl. 305: "Q. Fabius Maximus ... had no private grudge against Antonius whom he treated most equitably at the trial ... After acting as Antonius' accusator, Gallus became his son-in-law."
53. Gruen, The Trial of C. Antonius, a.w., bl. 304: "The orator had no love for Antonius"; Ad Familiares, V, 5, 2: "Nam comperisse me non audeo dicere, ne forte id ipsum verbum ponam, quod abs te aiunt falso in me solere conferri."
54. Gruen, The Trial of C. Antonius, a.w., bl. 304: "The trial of Antonius would mean removal of the man formally acknowledge as Catiline's conqueror. To the orator that would entail overt condemnation of his own consular policy."

55. Seager-Pompen. A Political Biography, a.w., bl. 91: "Nevertheless Cicero felt obliged to defend him on the strength of his grudging and mercenary support at the time of the Catilinarian crisis, but he approached the task with undisguised distaste."
56. Gruen, The Trial of Antonius, a.w., bl. 309: "Conviction of Antonius became the occasion of joyous relief for the heirs of Catiline. Cicero's future appeared the more gloomy. Fear of the consequences found expression in his defense of Flaccus shortly thereafter."
57. Pro Flacco, 95: "Oppressus est C. Antonius Esto; habuit quendam ille infamiam suam; neque tamen ille ipse, pro meo iure dico, vobis iudicibus damnatus esset, cuius damnatione sepulcrum L. Catilinae floribus ornatum hominum audacissimorum ac domesticorum hostium conventu epulisque celebratum est. Iusta Catilinae facta sunt; nunc a Flacco Lentuli poenae per vos expetuntur."
58. Pro Flacco, 5: "Condemnatus est qui Catilinae signa patriae inferentem interemit; quid est causa cur non is qui Catilinam ex urbe expulit pertimescat?"
59. Gruen, The Trial of C. Antonius, a.a, bl. 301.
60. Lord, L.E. Pro Flacco. The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd., 1967, bl. 359: "It took no Daniel now to read the writing on the wall. Flaccus was acquitted in 59. In 58 Cicero went into exile."
61. F. Münzer, R.E. XII, 1, 410.
62. ad Att. XI, 7, 8.
63. Laasgenoemde in cap. V.
64. Von Pürkel, Baron Jürgen Ungern-Sternberg, Untersuchungen zum spät republikanischen Notstandsrecht, Senatus Consultum Ultimum und Hostiserklärung, München, 1970, bl. 83.
65. Fuhrmann, a.w., bl. 198 en Vgl. die einde van hierdie hoofstuk oor Labienus.
66. Caput V.
67. Gotoff, H.C. Cicero's Elegant Style. An Analysis of the Pro Archia, University of Illinois Press, 1979, bl. 14-15: "Cicero was probably viewed as an enemy by Caesar, who, for a while, at least, had felt that something might be gained from the confusion and fear generated by Catiline."
68. Dio Cassius, XXXVII, 10; Marshall, B.H. Crassus - A Political Biography. Adolf M. Hakkert, Publisher, Amsterdam, 1976, bl. 73; Wilkins, A.S. The Orations of Cicero against Catiline. MacMillan, Education Ltd. Londen, 1972, bl. XVII.

69. Cf. Caput 2 en Evans, J.A.S. Polis and Imperium. Studies in honour of Edward Togo Salmon, Hakker, Toronto, 1974, bl. 157.
70. Lindsay, J. Marc Antony, His World and his contemporaries. George Routledge & Sons Ltd., Londen, 1936, bl. 21.
71. Butler, H.E. & Cary, M. C. Suetoni Tranguili: Divus Iulius, Oxford University Press, 1927, bl. XXI:
 "The utmost that can be asserted against Crassus and Caesar is that they were, generally speaking, prepared to fish in troubled waters, and that they might have been prepared to support unconstitutional action by Catiline or any other, provided that this action held out some prospect of rational success ... But the failure of the conspiracy was a foregone conclusion; had Cicero not defeated the movement, Pompey would assuredly have hastened home to scatter it to the winds."; Gesche, H. Caesar, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1976, bl. 28: "In der Tat hat die Forschung der letzten Jahrzehnte eigentlich neue Aspekte, geschweige denn gesicherte neue Erkenntnisse hinsichtlich des Verhaltens Caesars in dieser Verschwörung nicht zutage gefördert, so dass die Bemerkung von E. Meyer - von Nuancen abgesehen - noch heute als gültig gelten darf: "Dass sie (die Catilinarier) die Regierung schikanieren und lahmzulegen suchten, war Crassus und Caesar ganz recht; aber an der anarchistischen Revolution sich zu beteiligen, war ihnen das Risiko zu gross!"; Sprey, K. Marcus Tullius Cicero - een biographie. P.W. van Kampen & Zoon N.V. Amsterdam, 1938, bl. 92: "Zoo knoopte ook hij heimelijk aan met Catilina en Crassus. Ook in de hoop in de verwarring de kans te zullen grijpen om zijn positie een gewapende grondslag te geven."
72. Ward, A.M. Marcus Crassus and the late Roman Republic. University of Missouri Press, Columbia, 1977, bl. 19:
 "He may also have hoped to force Catiline's hand in order to precipitate a crisis that would have enabled him and Caesar to receive the task of dealing with it and thereby to gain a position of legal and military power from which to face the returning Pompey."
73. Cf. hierna.
74. Leach, J. Pompey the Great. Croom Helm, Londen, 1978, bl. 101: "The consuls for 51 were the slow and ineffectual M. Claudius Marcellus and the indecisive Ser. Sulpicius Rufus. The former was an avowed enemy of Caesar and it was he who led the attack on Caesar this year."
75. Syme, R. History in Ovid. Oxford University Press, 1978, bl. 135: "Strong support from Caesar may be surmised for Sulpicius Rufus."

76. Suetonius, *De Vita Caesarum* 1, 50; Boissier, a.w., bl. 295: "Caesar had always thought that Sulpicius was not of a character to oppose him vigorously, and had early worked to attach him to himself. He began by making an ally in his house, and a powerful ally. It was a matter of common talk at Rome, that the worthy Sulpicius allowed himself to be led by his wife Postumia."; Boissier, a.w., bl. 296: "It was no doubt Postumia who decided Sulpicius to work for Caesar during the whole time that he was consul, and to oppose the vehemence of his colleague, Marcellus who wished another governor of Gaul to be appointed."
77. Freese, J.H. *M. Tulli Ciceronis pro L. Murena Oratio ad Iudices*. MacMillan & Co. Ltd., London, 1905, bl. IX; *ad Familiares*, 234, 10.
78. Ottmer, H.M. *Die Rubikon Legende*. Untersuchungen Harald Boldt Verlag, Boppard am Rhein, 1979, bl. 3: "Es sei nicht bekannt, das Caesar jemal, mit einem bedeutenden Mann von Adel, dem er noch selbst angehörte freundschaftliche Beziehungen unterhielt."
79. Klotz, R.E. XI, par. 217: "Ende Mai 51 begannen die Versuche, die Wiederbesetzung der gallischen Statthalter-schaft im Senat zur entscheidung zu bringen. Der Consul Sulpicius erinnerte den Senat an die Greuel eines Bürgerkrieges und warnte vor einem Gewaltstreich." *Ad Familiares*, IV, 3: "Etsi enim afui magnam partem consulatus tui, tamen et absens cognoscebam quae esset tua in hoc pestifero bello cavendo et praedicendo sententia et ipse adfui primis temporibus tui consulatus, cum accuratissime monuisti senatum collectis omnibus bellis civilibus ut et illa timerent quae meminissent et scirent, cum superiores nullo tali exemplo antea in re publica cognito tam crudeles fuissent, quicumque postea rem publicam oppressisset armis multo intolerabiliorem futuram."; Stasburger, H. *Caesar im Urteil seiner Zeitgenossen*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1968, bl. 39: Ser. Sulpicius Rufus, cos. 51, der bedeutendste Rechtsgelehrte seiner Zeit, hatte in seinem Consulat der Senat eindringlich zur Nachgiebigkeit gegenüber Caesars Forderungen ermahnt, um einen Bürgerkrieg zu verhüten."
80. MacDonald, C. *M. Tulli Ciceronis pro L. Murena Oratio*. MacMillan & Co. Ltd., London, 1969, bl. XXI.
81. *Pro Murena*, 43, 44, 45.
82. Vgl. latere paragraaf Tipering.
83. Summers, W.C. *C. Sallusti Crispi Catilina*. Cambridge University Press, 1941, par. 49.
84. Summers, a.w., bl. XVI.

85. Rawson, E. Cicero. A Portrait. Allen Lane, London, 1975, bl. 293.
86. Seneca. Epistulae Morales, 83, 25.
87. Rawson, a.w., bl. 293.
88. Gelzer, M. Pompeius. F. Bruckmann Verlag, München, 1949, bl. 125.
89. Gundolf, F. Caesar. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1968, bl. 14.
90. Dorey, T.A. Cicero. Routledge & Kegan Paul, London, 1964, bl. 43-44.
91. Lightfoot, G.C. Cicero and Catiline. MacMillan & Co. Ltd., London, 1954, bl. IX.
92. Huzar, E.G. Mark Antony - A Biography. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1978, bl. 119.
93. Enk, P.J. M. Tulli Ciceronis pro Sex. Roscio Amerino Oratio. E.J. Brill, Leiden, 1946, bl. X - XI.
94. Nicol, J.C. M. Tulli Ciceronis pro Sexto Roscio Amerino Oratio, a.w., bl. XXVI.
95. How, W.W. Cicero, Select Letters. Oxford University Press, London, 1971, 25, 12: "In hac sententia complectendus erat mihi Caesar, ut vides, Coniuncta et causa et dignitate. Hic multum valuit cum vetus amicitia, quam tu non ignoras mihi et Quinto fratri cum Caesare fuisse, tum humanitas eius ac liberalitas brevi tempore et litteris et officiis perspecta nobis et cognita."
96. How, a.w., 25, 17: "Hic meae vitae cursus offendit eos fortasse, qui splendorem et speciem huius vitae intuentur, sollicitudinem autem et laborem perspicere non possunt; illud vero non obscure queruntur, in meis sententiis, quibus ornem Caesarem, quasi desciscere me a pristina causa."
97. Sihler, E.G. Cicero of Arpinum - A Political and Literary Biography. Yale University Press, New Haven, 1914, bl. 234 en bl. 235.
98. Nisbet, R.G.M. The Speeches in Dorey, T.A. (red.) Cicero. Routledge & Kegan Paul, London, 1964, bl. 47.
99. Pro Flacco, 39: "Defendi item consul L. Murenam, consulem designatum. Nemo putavit, cum bellum iam gerente Catilina omnes me auctore duos consules Kalendis Ianuariis scirent esse oportere."

100. In Catilinam, par. 3.
101. Oratio Philippica, IV, par. 6, 15.
102. Pro Murena, par. 7: "Ego, Ser. Sulpici, me in petitione tua tibi omnia studia atque officia pro nostra necessitudine et debuisse confiteor et praestitisse arbitror."
103. Stroh, W. Taxis und Taktik, Die advokatische Dispositionskunst in Ciceros Gerichtsreden. B.G. Teubner, Stuttgart, 1975, bl. 75.
104. Pro Murena, par. 25: "Primum dignitas in tam tenui scientia non potest esse; res enim sunt parvae, prope in singulis litteris atque interpunctionibus verborum occupatae. Deinde, etiamsi quid apud maiores nostros fuit in isto studio admirationis, id enuntiatis vestris mysteriis totum est contemptum et abiectum."
105. Pro Murena, par. 30.
106. Clarke, M.L. Ciceronian Oratory, Greece and Rome. Vol. XIV, 1945, bl. 78.
107. Pro Murena, 30: "Duae sunt artes, quae possint locare homines in amplissimo gradu dignitatis, una imperatoris, altera oratoris boni."
108. Vgl. cap. 2.
109. Kunkel, a.w., bl. 22.
110. Marsh, a.w., bl. 130: "Since the method by which the opposition had hitherto been able to interfere successfully was by legislation, Sulla naturally revived his earlier law which forbade the submission of any bill to the assembly until it had received the sanction and approval of the senate."
111. Scullard, a.w., bl. 97-98.
112. Reid, a.w., bl. 17-20.
113. Reid, a.w., bl. 22.
114. Pro Rabirio, VI: "Nihil me clamor iste commovet, sed consolatur, cum iudicat esse quosdam civis imperitos, sed non multos."; Reid, a.w., bl. 22: "The speeches of the counsel for the prosecution were heard in deep silence. But, when Cicero rose, he was assaulted by such clamour that, as an ancient authority gently puts it, he did not speak with his wonted courage."
115. Pro Rabirio, 1 & 2.
116. Dickinson, a.w., bl. 325-326.
117. Taylor, L.R. The Rise of Julius Caesar, Greece and Rome. Vol. 4, 1957, bl. 10 op bl. 15: "The trial in the centuriate assembly was a sham, and the assembly was

dissolved without action, but, as Cicero's defence of the accused makes it clear, it had served, through its indictment of senators of long ago, to attack the prestige of the Senate of that day, and perhaps in particular of Catulus, the son of one of Marius' unrelenting foes."

118. Philippica, 2, 116: "Fuit in illo ingenium, ratio, memoria, litterae, Cura, cognitatio, diligentia; res bella gesserat, quamvis rei publicae calamitosas, at tamen magnas; multos annos regnare meditatus, magno labore, magnis periculis quod cogitarat effecerat; muneribus, monumentis, congiariis, epulis multitudinem imperitam delenierat; suos praemiis, adversarios clementiae specie devinxerat."
119. Gelzer, a.w., bl. 27 e.v.; Grant, Julius Caesar, a.w., bl. 19 e.v.
120. Dickinson, a.w., bl. 376: "It was Caesar who, in his first consulship, created the conditions which are relied on by historians to show that the fall of the republic was inevitable." en weer op bl. 378: "It may be that he destroyed the republic because it was doomed to fall; but it was doomed to fall because he had made its continuance impossible."
121. Grant, Julius Caesar, a.w., bl. 45: "Caesar disbelieved totally in religion. ... like other Romans and Greeks before him, he was thoroughly alive to the possibilities of exploiting the state cults for political purposes."
122. Ad Familiares, 7, 30, 1: "Incredibile est quam turpiter mihi facere videar, qui his rebus intersim ... ille autem, qui comitiis tributis esset auspicatus, centuriata habuit, consulem hora septima renuntiavit, qui usque ad K. Ian esset quae erant futurae mane postridie. Ita Caninio consule scito neminem prandisse."
123. Sallustius, 77: "Nec minoris inpotentiae voces propalam edebat, ut Titus Ampius scribit: nihil esse rem publicam, appellationem modo sine corpore et specie. Sullam nescisse litteras, qui dictaturam deposuerit. Debere homines consideratius iam loqui secum ac pro pro legibus habere quae dicat."
124. Kagan, a.w., bl. 262: "About Caesar's ultimate design there can be opinion, but not certainty. The acts and projects of his Dictatorship do not reveal them. For the rest, the evidence is partisan or posthumous."; Scillard, a.w., bl. 154: "Caesar had acquired autocratic power, but whether he intended to use this authority to overthrow the Republic and become king remains uncertain."
125. Syme, R. The Roman Revolution. Oxford University Press, London, 1956, bl. 55: "In the short time at his disposal he can hardly have made plans for a long future or laid the foundation of a consistent government. Whatever it might be, it would owe more to the needs of the moment than to alien or theoretical models."

126. Gelzer, M. Caesar, Politician and Statesman. Vertaal deur Peter Needham, Basil Blackwell, Oxford, 1968, bl. 331.
127. Sabben-Clare, J. Caesar and Roman Politics 60-50 B.C. Oxford University Press, 1971, bl. 1: "Such political support as he had hitherto commanded was from the lower classes of society, whose favour he had bought by lavish expenditure on games, banquets, public works, and festivals."
128. Ebenstein, W. Today's Isms. Prentice Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1973, bl. XI-XII: "In the last analysis, distinct conceptions of the nature of man underlie the major isms, which can therefore be understood only as systems compassing the totality of social life rather than as mere collections of specific social, political, or economic institutions."
129. Boshoff, C.H. Die Studie van die Toekoms: 'n Noodsaaklike Verantwoordelikheid. Instituut vir die Bevordering van Calvinisme, P.U. vir C.H.O., Junie 1980, bl. 9-10.
130. Boshoff, a.w., bl. 4-5.
131. Cicero, De Republica, 1, XLIV: "Sic tamquam pilam rapiunt inter se rei publicae statum tyranni ab regibus, ab iis autem principes aut populi, a quibus aut factiones aut tyranni, nec diutius umquam tenentur idem rei publicae modus."; Von Fritz, a.w., bl. 61: "He claims that whoever has understood the law of this cycle clearly and correctly may still be mistaken in forecasting the exact time when a change in a given state will take place, but will hardly err in judging the stage in development or decline it has reached at any given moment, nor at what point in this development it will change to a different form of government."; Den Boer, a.w., bl. 118: "Polybius ziet de geschiedenis zich voltrekken volgens door het Lot bepaalde wetten."
132. Alföldy, G. Römische Sozialgeschichte, Franz Steiner Verlag GmbH., Wiesbaden, 1979, bl. 58: "Das der Begriff 'Revolution' für die zusammenfassende Charakterisierung dieser Konflikte nicht in dem Sinne wie in der jüngeren Geschichte seit der Englischen und insbesondere seit der Französischen Revolution verwendet werden kann, ist freilich evident, da die sozialen und politischen Bewegungen der späten Republik eine gewaltsame Veränderung der bestehenden Gesellschaftsordnung weder erstrebten noch bewirkten."
133. Boak, a.w., bl. 81.
134. Cicero, De Republica, 1, 31.
135. Smuts, F. Stoïsynse invloed op Tiberius Gracchus. 1958 Acta Classica, bl. 106, op bl. 112.

136. Cf. infra, cap. 5.
137. Ehrenberg, a.w., bl. 127: "To sum up, we can say that Sulla, while founding his position on that of the dictator as the traditional holder of an unlimited imperium maius gave it a form shaped by the conditions of his own time and the task which he had set himself."
138. Sherwin-White, A.A. The Roman Citizenship. Oxford University Press, London, 1973, bl. 275: "Under Caesar and Augustus comes the first large-scale extension of the Roman citizenship in provincial areas ... in this respect doubtless Caesar was more lax than Augustus."
139. Vgl. caput II C, supra.
140. Farrington, B. Vergil and Lucretius. Acta Classica, 1958, bl. 45: "The poets were the best philosophers of ancient Rome."
141. Nichols, J.H. Epicurean Political Philosophy. The de rerum natura of Lucretius, Cornell University Press, 1972, bl. 17: In one way the entire De rerum natura has a political character, in that as a whole it is directed against customary religious beliefs, and the genesis and existence of religion are associated with political life."
142. Wormell, D.E.W. The Personal World of Lucretius, in, Dudley, D.R. Lucretius, Routledge & Kegan Paul, London, 1965, bl. 35: "He has passed all his life under the threat or amid the reality of revolution and war, and voices the bewilderment of a man caught up in a historical process not wholly comprehensible to those living through it, and whose outcome cannot clearly be foreseen. And Lucretius himself is fully committed, deeply involved in the sufferings of his fellow men, preaching a philosophy which is also a religion, and which promises to its adherents first and foremost peace of mind."
143. Farrington, a.w., bl. 47: "It rejects all the values of political society and urges the ethic of friendship. The poet is indifferent to the history of Rome and the mission of Rome. He offers purity of heart, peace of mind, simplicity of life, and the vision of the blessed immortals in exchange for military glory, political power, wealth and civilized refinements."
144. Quinn, K. Virgil's Aeneid - A Critical Description. The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1968, bl. 22: "For if in the legend, as at Actium, the right side won, victory came only after a struggle that generated needless bitterness; that through unhappiness and death to many for whom we would wish a better fate; and that, by the hour of final victory, left the hands and the conscience of no man, not even the champion of

the victorious cause, clean."; Boyle, A.J. The meaning of the Aeneid: A Critical Inquiry. Ramus, Vol. 1, nr. 1, 1972, bl. 63 op bl. 81: "The Aeneid ends not upon a note of triumph, but upon one of loss, and it ends - specifically and symbolically - with the emphasis sharply upon the most unendurable of losses - the annihilation of the young. The disparity between achievement and cost receives its final and definitive statement."

145. Wlosok, A. Vergil in der neueren Forschung. Gymnasium, Jaargang 80, 1973, bl. 129 e.v. en bl. 150: "Der Hauptfehler der modernen Aeneisdeutung ist wohl der, dass sie aus Vergil weginterpretiert, was ihr nicht gefällt oder anstössig erscheint, und dass sie hineininterpretiert, was sie gerne hören möchte."
146. Binder, G. Aeneas und Augustus. Interpretationen zum 8. Buch der Aeneis, Verlag Anton Hain, Meisenheim am Glan, 1971, bl. 5: "Vielleicht darf man Vergils Dichtung mit einem modernen Schlagwort als 'engagierte Dichtung' bezeichnen. Weder Vergil noch die anderen Dichter der augusteischen Zeit haben billige Propaganda für die Politik des Augustus betrieben. Aber sie haben - ganz im Sinne des Augustus - die neue Friedenszeit, die ein Jahrhundert innerer Wirren und Bürgerkriege ablöste, freudig begrüsst und aus ihr die Kraft für ihre Dichtung geschöpft."
147. Benade, J.T. Vergilius, die betrokke digter. Intreerede as hoogleraar in Klasieke Tale, Universiteit van die Noord, 6-10, 1978, bl. 15: "Lof aan land, volk en keiser was Vergilius se doel; groter lof as wat hy as patriotiese en sosiaal-polities betrokke in die Aeneis aan hulle bied, kan 'n mens jou haas nie voorstel nie."
148. Benade, a.w., bl. 2; Vgl. ook Camps, W.A. An Introduction to Virgil's Aeneid. Oxford University Press, 1969, bl. 2: "But the Aeneid is in no sense political propaganda, for it is not in its nature a political poem. The Rome that is its inspiration is not conceived in terms of a political system; and the background against which the humans in the story act and suffer is provided not by contrasting political ideas but by the working of the historical process and the conflict of spiritual powers."
149. Kaser, M. Oor die metode van die Romeinse Juriste. Vertaal deur W.A. Joubert, 1963, THRHR, jaargang 26, bl. 247 op bl. 25: "Dit is egter die eienaardigheid van die Romeinse regsontwikkeling dat hierdie intuïtiewe regsvinding van veel gewig bly ook in 'n tyd toe die bekwaamheid tot rasonale begrip van die regstof reeds lank aangeleer was; ja, dat die heerskappy van hierdie intuïsie juis in die tydperk van die hoogste bloei duidelik waarneembaar was ... Dit ontbreek geensins aan gronde wat die feit verklaar dat hierdie oorheersing van die juridiese intuïsie nie in 'n oewerlose subjektivisme

ontaard het nie, dog veelmeer vir die juridiese denke van die Romeine duidelike en vaste rigtings aangewys het. In hierdie rigting het aan die een kant die bekende tradisionalisme van die Romeine gewerk ..."

150. Kaser, a.w., bl. 248: "Dit soek na die premisse wat moontlik geskik is om die geval op te los, en poog daarby om algemene hoofreëls en hoofbegrippe op te spoor waaruit die beslissings gevind kan word - naamlik die topoi, dit is die algemeen aanvaarde reëls en begrippe."
151. Mountford, J.F. Bradley's Arnold Latin Prose Composition. Longmans, Green & Co., Londen, 1948, par. 302.
152. Kaser, a.w., bl. 248-249.
153. Hunt, H.A.K. The Humanism of Cicero. Melbourne University Press, 1954, bl. 2: "... he had been well trained as a student, had maintained his interest in philosophy throughout his life, had the main relevant Greek authorities readily available."
154. Badian, E. Roman Imperialism in the late Republic. Basil Blackwell, 1968, bl. 16.
155. Vgl. cap. 5.
156. Vgl. Tipering hierbo.
157. Muller, H.J. Freedom in the Ancient World. Secker & Warburg, Londen, 1961, bl. 275-278.
159. Syme, R. The Roman Revolution. Oxford University Press, 1939, bl. 67.
160. Ad Att. 8.2.3.
161. Rice Holmes, T. The Roman Revolution and the Founder of the Empire. Russell & Russell, New York, 1967, Vol. 3, bl. 1.
162. Quintilianus, 5, 13, 20.
163. Hardy, a.w., bl. 21: "It is one of our obvious disadvantages that, while we have the main speech for the defence, we have no statement of the case for the prosecution."
164. Von Pürkel, a.w., bl. 85; Syme, R. The Allegiance of Labienus. The Journal of Roman Studies, Vol. 28, 1938, bl. 115; Tyrrell, Latomus-artikel, bl. 293.
165. Mommsen, a.w., bl. 345.
166. Rein, a.w., bl. 496.
167. Vgl. Pro Rabirio, V.

168. Taylor, L.R. Roman voting Assemblies - From the Hannibalic War to the Dictatorship of Caesar. The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1966, b. 100.
169. Jones, A.H.M., a.w., bl. 113-114.
170. Sihler, a.w., bl. 136.
171. Grant, M. Julius Caesar. Weidenfeld & Nicolson, London, 1964, bl. 46; Scullard, a.w., bl. 415.
172. Tyrrell, a.w., bl. 10: "The attack was inspired by C. Caesar and was supported by Cn. Pompeius, with whom both Caesar and Labienus were cooperating at the time."
173. Vgl. supra
174. Hardy, a.w., bl. 2; Ward, a.w., bl. 166: "To be sure, Labienus had close Pompeian connections and Metellus Celer was Pompey's brother-in-law. As argued above, however, Labienus may have already formed a close personal connection with Caesar and been acting primarily as a friend of Caesar."; Seager, Pompey, A Political Biography, a.w., bl. 65: "But if the Rabirius trial was mounted by friends of Pompeius, it is only fair to say that Cicero is unlikely to have given offence by his stand on behalf of the defendant."
175. Hardy, a.w., bl. 2.
176. Van Ooteghem, a.w., bl. 335.

HOOFSTUK 4DIE VERLOOP VAN DIE VERHOORInleiding - Belangrikheid

In hierdie studie gaan dit na die omvang geoordeel, meer oor die historiese plek van die Rabirius-verhoor, met ander woorde die aanloop tot en die invloed wat hierdie saak op fasette van die Romeinse en selfs ons Westerse beskawingsontwikkeling kon gehad het. Dit is egter, onwenslik en selfs onmoontlik om weg te kom van 'n bespreking van die hofverrigtinge self, want afgesien van die betekenis daarvan in eie reg, het 'n verkeerde siening of ignorering van die verloop van die hofsaak in die verlede daartoe gelei dat onjuiste gevolgtrekkings ook ten opsigte van die betekenis gemaak is.

In hierdie oriëntering moet ons eers op 'n vaktegniese wyse op die vrae rondom die verloop antwoorde vind en daarna na die betekenis kyk.¹ Groter duidelikheid oor die verloop het eerstens sy waarde vir 'n duideliker aftasting van die doel en kan aanvullend tot hoofstuk III wees. Omgekeerd help duidelikheid oor die doel ons om die verloop te bepaal. Die advokate se oogmerke² was immers belangrik en het strategieë tot gevolg gehad. Cicero sê in sy toespraak genoeg om die bestaan van 'n eie doel te laat deurskemer wanneer hy Labienus in antwoord op die klag dat hy die eerste fase van die vervolging (duumviri-fase) ter syde sou gestel het, daaraan herinner "meum crimen est, non Rabiri".³ Sy vrees ten behoeve van die Senaat spreek hy ook duidelik uit.⁴ Cicero beken dus, 'n

politieke belang en ons weet, reeds dat dit alles veel breër gaan as die streng tersaaklike klag.

Hierdie doel bring mee dat Cicero na die duumviri-fase tot die stryd toetree en die gang van sake help bepaal. In watter sin; bloot as advokaat of ook as politikus?

Die meeste moderne skrywers gaan uit van wat Gotoff noem "the safe assumption that Cicero was acting as a serious professional advocate".⁵ Cicero sou dus belangeloos hier opgetree het, dit wil sê bloot professioneel. Ons gee veel eerder Schultess gevolg wat beweer dat die toespraak die beleidsverklaring van 'n konsul was en dat oorwegings van die Strafprosesreg nie voldoende is om elke faset van die verloop te verklaar nie.⁶

Ons kan hier reeds vermeld dat hierdie hofsaak duidelik 'n politieke raamwerk het soos hierna verder sal blyk. Opvattings as sou dit hier om 'n boeteproses gaan waarby die Comitia Tributa of die Concilium Plebis dan ter sprake sou wees, is minder oortuigend. Dit noem ons terwille van die perspektief reeds in hierdie stadium.

Wie egter meer van die Romeinse Reg ken, weet dat Cicero in die buitengewone omstandighede wat vir die Rabirius-verhoor gegeld het, wel ernstig dog op 'n sonderlinge wyse gehandel het, veral as ons onthou dat hy konsul was. Maar genoeg; Cicero se politieke motief behoef geen verdere betoog nie.⁷

Die feit dat Cicero 'n politieke belang gehad het, is natuurlik op sigself al 'n aanduiding dat ook die teëparty bymotiewe gehad het.

Ongelukkig het die aanklaer se toespraak wat moontlik van die hiate sou kon aanvul, nie behoue gebly nie, maar 'n oorsig van die aard van die saak dien as bevestiging vir hierdie vermoede. Die feit dat die saak ses-en-dertig jaar na die pleging van die misdaad aangeroei word, dui op geen gewone strafvervolging nie, so ook die feit dat die saak na die duumviri-fase by die Comitia Centuriata en nie by die quaestio perpetua de vi nie aanhanging gemaak word. Dat die verhoor beëindig word deur die belaglike metode van die afruk van die rooi vlag, is onses insiens bowendien een van die bewyse van 'n ooreenkoms tussen die partye waarmee eiesoortige belange beskerm en gewaarborg is - alles dus aanduidings van die politieke motiewe ook by die vervolgers.

In die voorafgaande het ons die feit van die partye se breër belang reeds uitgewys want vir 'n vollediger insig in hierdie saak, dit wil sê van sy doel, verloop en betekenis is die "umwelt"-beeld belangrik⁸ asook, veral vir sy doel en betekenis, 'n kennis van die onderlinge verhouding van die dramatis personae.⁹ Die teks van Cicero se toespraak en ander bronne bly egter ons belangrikste vertrekpunt. Aanvullend tot bogenoemde sal antwoorde ook uit die prosesregtelike perspektiewe moet kom.

Die verloop staan in hierdie studie sentraal tussen aanloop en afloop en as ons die betekenis verderaan goed wil peil dan is hierdie eintlik die knooppunt van hierdie studie ook in die sin dat die tegniese en breër inhoudelike aspekte hier ontmoet.

Visies op die uitslag as faktor van die verloop

Die visies op en rekonstruksie van die verloop sit vas aan die voor die handliggende vraag wie die beste daarvan afgekom het,

met ander woorde aan die uitslag wat onduidelik is en ons laat met die vraag ten gunste van wie die uitslag was Caesar of Cicero? Of is daar die moontlikheid dat die verloop uitgemonst het in 'n skaakmatsituasie wat dinge onaf gelaat het.

Ons gaan die verskillende visies hierop en hulle gronde nou van naderby beskou.

As eerste voorbeeld van dié visies is daar die van die skool wat beweer dat hierdie hofsak 'n oorwinning vir Caesar beteken het en meer bepaald vir sy antipatie teen die S.C.U.¹⁰

Vir hulle standpunt steun hierdie skrywers op Dio Cassius, XXXVII, 26-28: "Rabirius het toe geappelleer, en hy sou sekerlik ook deur die volk veroordeel gewees het as Metellus Celer wat waarsêer en praetor was, dit nie verhinder het nie."

Daar is skrywers wat die saak sien as 'n welverdiende oorwinning vir Cicero.¹¹

Kortom hierdie skrywers voel dat geoordeel aan al die waarskynlikhede van dié saak en gesien Cicero se reputasie en indrukwekkende optrede as advokaat na hierdie toespraak geoordeel, dit tog onmoontlik is dat 'n hof Rabirius sou kon skuldig vind.

Hoewel die skrywers hulle nie daarop beroep nie is daar vir hulle standpunt steun te vind in Suetonius, Iulius, XII: "... ac sorte iudex in reum ductus tam cupide (Sc. Caesar) condemnavit ut ad populum provocanti nihil aequae ac iudicis (Sc. Caesaris) acerbitas profuerit."¹²

In die derde plek is daar diegene wat beweer dat die verhoor bloot onbeslis geëindig het omdat dit van meet af aan eintlik maar 'n halfhartige affêre was.¹³ In die lig van die gespanne "Umwelt"-situasie is so 'n afloop ondenkbaar. Geen wonder dat geen bron so 'n standpunt steun nie. Dis hoogstens 'n maklike afleiding uit die abrupte vermelding van die afruk van die rooi vlag, so asof alles in isolasie gebeur het.

Laasgenoemde drie standpunte te wete 'n oorwinning vir Caesar, 'n oorwinning vir Cicero of 'n skaakmatsituasie moet ons nou krities beskou aan die hand van die kriteria en gegewens wat die bronne, die "Umwelt" en die hofprosedure verskaf om dan eindelik ook in hierdie verband 'n eie rekonstruksie te verskaf. Hier sluit ons by capp. I, II en III aan vir bewysgronde.

Die Caesar-aanhangers steun op Dio Cassius ongeag die feit dat hy nie 'n baie betroubare bron is nie en boonop deur Suetonius hierbo weerspreek word. Hierdie skrywers verwaarloos origins die juridiese oorweging by name die feit dat Caesar juis die duumviri-proses kies omdat die vervolging se saak so swak was. As hierdie proses tot 'n einde gebring word, bestaan daar vir die vervolging geen hoop op sukses meer nie.

Hierdie skool verontagsaam die juridiese aspek (swak saak) te veel maar hulle besef ook nie dat dit die politieke "Umwelt" is wat Caesar verplig om die vervolging te onderneem nie, en as hy hom dan as gevolg van 'n oorhaastige skuldigbevinding in die moeilikheid bevind, moet hy onses insiens 'n ooreenkoms met Cicero aangaan. Dit is 'n siening wat ons ook in die lig van die teks self¹⁴ (Pro Rabirio, 2) wil verdedig. Ten slotte 'n on-dubbelsinnige Caesar-oorwinning sou sonder enige twyfel 'n heel ander verloop van die geskiedenis meegebring het.

Die Cicero-aanhangers geniet die steun van Suetonius wat beweert dat Caesar "tam cupide condemnavit ut ad populum provocanti nihil aequae ac iudicis acerbitas profuerit". Dio Cassius verskil wel, maar is 'n minder betroubare bron. Die gehalte van Cicero se toespraak en die sukses wat hy gehad het in ander sake laat hierdie skrywers waarskynlik voel dat hy nie kon verloor het nie. Hierdie skool hou ook nie met die "Umwelt" rekening nie - hulle vergeet die spanning wat goed haankraaiery te riskant sou maak. Dit is waar dat geen hof op die beskikbare getuienis tot 'n skuldigbevinding sou kon kom nie, maar dit is juis die feit wat hier buite rekening gelaat word. 'n Oorwinning vir Cicero veronderstel 'n ernstige poging van die vervolging om 'n skuldigbevinding te verkry. Dit ontbreek egter heeltemal wat ons laat aanneem (in aansluiting by die teks) dat die aktiwiteit aan die kant van die vervolging slegs uit 'n ooreenkoms met Cicero spruit. Die resultaat wat Cicero behaal, spruit ook voort uit hierdie ooreenkoms en hy bereik dit met die samewerking van die vervolging. Dit is egter geen oorwinning wat hy dan ten spyte van hulle opposisie sou behaal het nie.

Dus 'n enkelvoudige ontslag van die beskuldigde sou vir Cicero nouliks gunstig gewees het. Cicero het besef dat Caesar op daardie stadium van sy politieke lewe nie totaal kon verloor nie. Dus, 'n onskuldigbevinding sou noodwendig tot drastieser optrede aan die kant van Caesar lei en dit wou Cicero op daardie stadium liefs vermy. Cicero se oogmerke met sy optrede strek veel verder as om Rabirius te red.¹⁵

Die aanhangers van die gedagte dat die verhoor in 'n skaakmat-situasie geëindig het, is wat metode betref, miskien die swakste begrend. Hulle het geen oorspronklike bron om op te steun nie en verreken die stryd tussen die opstuwende magte wat uiteindelik selfs tot die val van die Romeinse Republiek sou voer nie. Wat die resultaat betref, gee ons hulle egter gelyk in die sin dat die verhoor onbeslis geëindig het, maar dan nie vanweë die futloosheid of apatie van die partye nie. Hiervoor was die "Umwelt" veels te gespanne, en dit is hierdie spanningsgraad van die "Umwelt" wat deur hierdie standpunt verontagsaam word.

Ons moet hier op ons eie standpunt¹⁶ effe vooruitgryp terwille van 'n sterker afwysing van laasgenoemde onaanvaarbare standpunt wat nogtans met ons eie 'n sekere bedrieglike ooreenkoms vertoon.

Juis omdat niemand op daardie stadium 'n neerlaag kon bekostig nie, word na ons mening 'n kompromie aangegaan. Hierdie kompromie is die resultaat van 'n voorafgaande ooreenkoms tussen die partye.¹⁷

Die feit dat die saak nie verder gevoer is nie, moet niemand laat dink dat daar geen konflik was nie. Almal het op daardie stadium besef dat die geleentheid nie nou geleë was nie, immers nie nadat Cicero cum suis in verweer gekom het nie. Min sou dus die erns van die saak onderskat het, en die verloop moet dus nie om die rede verkeerd verstaan word nie. Hierdie standpunte (gebaseer op die sogenaamde resultate) wat ons so pas krities onder die loep geneem het, het ook hulle neerslag gevind in verskeie rekonstruksies van die verloop. Hierdie neerslag word in die volgende paragrawe krities betrag.

Die komponente in hierdie proses

Ons begin met 'n identifisering van die komponente en veronderstelde komponente van die verloop. Ons hoop dat ons sommige van hulle in hierdie proses kan uitdun.

In enige strafsak kan duidelike fases onderskei word, byvoorbeeld 'n verhoorfase en 'n appêlfase wat as hulle plaasvind op verskillende tye en verskillende plekke afspeel. Al hierdie fases is natuurlik nie noodwendig in elke saak aanwesig nie. Die beskuldigde kan byvoorbeeld berus by die uitspraak van die verhoorhof en dan is daar geen appêlfase nie.

In die Rabirius-verhoor is daar sprake van vyf moontlike fases, maar daar bestaan aansienlike meningsverskil oor die werklikheid al dan nie en oor die volgorde van sommige van hierdie fases. Ter oriëntering noem ons hierdie fases kortliks met 'n opgawe van die belangrikste primêre bronne en gegewens waarop die fases gegrond word.

Om mee te begin, is daar twee verhoorfases wat as die spilas van enige rekonstruksiepoging moet dien.

In die eerste plek was daar 'n verhoor deur die duumviri. Wat hierdie fase betref, bestaan daar eenstemmigheid dat dit wel plaasgevind het. Ook Dio Cassius en Suetonius maak melding daarvan.¹⁸

Die duumviri-fase roep vrae op ten opsigte van allerlei, onder andere doel en invloed op die verdere verloop. Ons kyk na die doel en dit voer ons verder in die praktyk in.

e aanklag teen Rabirius kon maklik voor die quaestio perpetua
vi, die aangewese hof om sake aan te hoor wat spruit uit op-
 roerige optrede, gedien het,¹⁹ en onder normale omstandighede
 sou 'n aanklag van moord voor die betrokke quaestio waarskynlik
 die aangewese klag gewees het. Caesar was egter baie deeglik
 bewus van die inherente swakheid van die vervolging se saak en
 daarom het hy die argaïese prosedure van verhoor deur die duum-
viri perduellionis vir hierdie doel opgediep.²⁰ Die duumviri
 het immers geen getuienis aangehoor nie.²¹ Baie op die geaard-
 heid van die vroeë Engelse jurie wat na die Normandiese inval in
 Engeland gefunksioneer het. Die stelsel het daarop neergekom
 dat die Normandiese regter, dit wil sê koningsbode of graaf
 sekere persone onder eed plaas en dat hulle hom dan inlig omtrent
 alle misdade wat onder hulle aandag gekom het. Hierdie persone
 was nie getuies nie en kon hulle antwoorde aan die regter op
 enige gegewens baseer.²²

Kortom, die herinstelling van die duumviri het Caesar en Labienus,
 na hulle mening altans, die geleentheid gebied om Rabirius onder
 'n godsdienstig-juridiese dekmantel van die gras af te maak sonder
 dat die nodige bewyse beskikbaar was.²³

Die rede waarom die duumviri nie getuienis aangehoor het nie,
 was omdat hulle gefunksioneer het op 'n tydstip toe Rome 'n onbe-
 nullige, agrarïese gemeenskap aan die mond van die Tiber was,
 waarin elke lid van die gemeenskap presies geweet het wat aan
 die gebeur was. Waar Thomas die baie kort tydperk wat vir
usucapio gegeld het bespreek, skryf hy soos volg: "In early
 times, the brevity of the period would have presented little
 danger; the community being small and the control of property

close, it would have been difficult for one person to hold what belonged to another for one year or two without the owner's becoming apprised of the fact."²⁴ Insgelyks kan 'n mens aanvaar dat die koninklike duumviri op die hoogte sou wees van feite wat die basis vir 'n klag van hoogverraad kon uitmaak.

As Tyrrell 'n religieuse aanleiding en doel insinueer, naamlik dat hierdie vorm van verhoor voortspruit uit die feit dat die duumviri "religious magistrates" was "who were commissioned to execute a homo sacer"²⁵ en dat die saak dus primêr 'n religieuse toeleg gehad het, versluier hy die politieke doel te veel. Dis wel waar "dat in die antieke wêreld die politieke en sosiale bedrywighede 'n religieuse karakter gehad het".²⁶ In die monargale tydperk van die Romeinse geskiedenis was die regsprosedure inderdaad in die hande van die priesters en die regsreël was nouliks te onderskei van die godsdienstige reël.²⁷ Maar as Tyrrell dan Horatius, Manlius en Rabirius in dieselfde asem noem²⁸ gaan hy aan 'n paar eeue van regsontwikkeling verby en besef hy moontlik nie dat die religieuse karakter van die hof, selfs van so 'n argaïese hof uit daardie tydperk, 'n totale anachronisme was in die republikeinse Rome van 63 v.C. nie, toe die regspraak in leke hande was. Die religieuse gewaad wat oor die saak gehang is, soos Tyrrell insien, verberg egter nie die politieke Jacobstem nie. Daarom is dit ook futiel om die funksie en doel van Caesar se duumviri te probeer verklaar aan die hand van die religieuse doel van die monargale duumviri.²⁹

Die opdieping van hierdie hof moes dus ook die gevolg van politieke mag gewees het. 'n Mens kan met veiligheid aanneem dat sonder die mag en aansien waaroor Caesar op daardie tydstip in

die Romeinse staat beskik het, die hof van die duumviri nooit tot stand sou gekom het nie. Die wyse waarop dit alles plaasgevind het en hantering, bewys verder dat hierdie fase geen religieuse motivering gehad het of doel gedien het nie - en juis die feit het 'n invloed op die verdere verloop (infra) maar die wyse en hantering moet nou eers ons aandag geniet.

In die onderhawige geval is Caesar en 'n familielid van hom deur die lot aangewys as iudices quaestionis.³⁰ Lengele meen op grond van Dio Cassius dat die instelling van die duumviri in hierdie saak deur 'n plebiscitum geskied het.³¹ Die lot het bloot een van die twee aangewys as die iudex wat die uitspraak moes gee.³²

Wat ookal die posisie was, kan 'n mens aanvaar dat die aanstelling van Caesar en sy "obedient distant cousin" soos Grant hom noem³³ nie daarop bereken was om aan Rabirius 'n regverdige verhoor te verskaf nie en niks dui die besondere oogmerk duideliker aan as dit nie. Lucius Julius Caesar was konsul in 64 v.C. en as legatus was hy Caesar in Gallië behulpzaam.³⁴

Vanweë die samestelling van die hof was die gevaar van bevoordeling ooglopend wesenlik en dit is dan ook skaars nodig om te sê dat Rabirius deur die duumviri skuldig bevind is.³⁵

In die tweede plek word die eerste fase, naamlik die van die duumviri op die een of ander stadium gevolg deur 'n verhoor voor die Comitia Centuriata. Dio Cassius laat geen twyfel oor hierdie vraag nie, weliswaar 'n twyfelagtige bron, maar 'n mens kan ook van Suetonius se gegewens³⁶ aflei dat die verhoor waaroor hy skryf in hierdie hof plaasgevind het. Origenes dui die politieke toestande, die dramatis personae, die hele trant van Cicero se

toespraak asook die feit dat hy op so 'n kragtige wyse vir die Senaat in die bresse tree daarop dat Cicero sy toespraak voor die Comitia Centuriata gelewer het.³⁷

Na die woordgebruik geoordeel, is Cicero se toespraak beslis voor die Comitia Centuriata uitgespreek.³⁸

Bowendien, om sy politieke ideaal te dien, was dit vir Cicero nodig om sy rede pro Rabirio voor die Comitia Centuriata te lewer want dit is daardie mense by wie hy sy boodskap wou tuisbring en nie by die plebeërs nie.

As 'n mens die duumviri-fase daar laat, kan byna al die ander probleme in verband met die rekonstruksie van die verhoor herlei word na die moontlikheid dat daar 'n verhoor deur die Concilium Plebis op die een of ander stadium plaasgevind het. Primêr word die verhoor deur die Concilium Plebis na die duumviri-fase en voor die verhoor deur die Comitia Centuriata geplaas.

Volgens Tyrrell³⁹ onder andere moes Cicero vooraf die duumviri se veroordeling met sy konsulêre maius imperium opgehef het. Daarna sou Labienus as tribuun Rabirius voor die Concilium Plebis aangekla het en die doodstraf voorgestel het. Hierdie aanklag voor die Concilium Plebis sou dan later oorgegaan het in 'n verhoor voor die Comitia Centuriata. Hy vind steun by Taylor wat hierdie prosedure soos volg beskryf: "Although charges for minor political offences punishable by a fine could be brought by aedile or tribune directly to the comitia tributa or the concilium plebis, a capital charge, to be punished by death or exile, was required, by provision of the Twelve Tables, to be submitted to the centuriate assembly ... The presiding

officer, tribune or aedile, set the time, at least twenty-four days later, for the final contio (quarta accusatio) and the concilium plebis which he would conduct. For a capital charge the preliminary contiones followed the same system and, after the third, the tribune asked a praetor to set the day for a meeting of the Comitia Centuriata."⁴⁰ Waar die skryfster meer spesifiek handel oor die saak teen Rabirius is dit duidelik dat sy meen dat dieselfde prosedure gevolg is.⁴¹

Beide Tyrrell en Taylor haal die teks van Cicero se toespraak aan as gesag vir hulle standpunt. Hulle meen dat Labienus 'n beeld van Saturninus by een so 'n contio (dit wil sê 'n vergadering wat die sitting van die Comitia Centuriata voorafgegaan het) vertoon het;⁴² dat Quintus Hortensius by so 'n contio aan die woord was nadat 'n aantal getuies aangehoor is.⁴³

Hierdie opvatting word deur 'n hele aantal geleerdes met allerlei nuanses, gesteun.⁴⁴

Hierdie rekonstruksie is om verskeie redes baie onwaarskynlik. Sou Labienus die rolle van voorsitter en aanklaer gelyktydig kon vervul, en dit sonder 'n opmerking van Cicero se kant? Sou Cicero 'n voorsitter so bruusk hanteer het?⁴⁵ Hy doen dit elders nooit nie. Sou 'n tweede fase met 'n blote boeteproses kon kom na die voorafgaande perduellio-proses? Indien die aanklag wel een van moord of perduellio was, is dit totaal in stryd met die praktyk van die dag want sulke opvolgverhore moes na die Comitia Centuriata gaan. As Taylor se siening 'n ander moontlikheid voorhou, dan is die beskeie aanvang met 'n boeteproses ewe problematies. Verder, sou Cicero sy toespraak eers nou hou, en dan

hier hou, juis in die tyd dat hy die plebeïese reaksie onaanvaarbaar vind? In die toespraak (vgl. hierbo) is daar bowendien slegs aanduidings van die teendeel, naamlik dat Cicero in die Comitia Centuriata optree.

Maar, mag dit teëgewerp word, die teks sê dit tog, ons meen dat daar 'n ander interpretasie rondom die halfuur moontlik is.⁴⁶ Ons glo bowendien dat ons nou ook 'n natuurliker regsprosedure tot gevolg het.

Met die Concilium Plebis in die proses lyk dit juis anders, juridies onwaarskynlik. 'n Verhoor deur die Concilium Plebis impliseer immers 'n heropname van die vervolging deur Labienus óf na afloop van die duumviri-verhoor óf nadat die Comitia Curiata ontbind is. Dit is onses insiens uiters onwaarskynlik dat hy dit sou gedoen het met die swak saak wat hy gehad het.

So 'n heropname moes natuurlik vooraf gegaan gewees het deur óf 'n veto óf 'n appél. Ons weet dat daar geen appél moontlik was nie (vide infra) maar 'n enkelvoudige veto is in stryd met die politieke "Umwelt". Dit sou dan impliseer dat Cicero moontlik nooit hierdie toespraak sou kon maak nie want Labienus sou kon besluit het om die aangeleentheid net so te laat.

Daar is egter aanduidinge van 'n ooreenkoms wat die veto vergesel het en wat in die verlengde van 'n natuurlike regsproses lê. Ons kyk eers na 'n ander variasie van 'n Concilium Plebis-fase.

Die Cicero-aanhangers soos Heitland, wat glo dat Cicero die beste daarvan afgekom het, wil egter na die onbesliste verhoor in die Comitia Centuriata 'n verhoor in die Concilium Plebis laat plaasvind wat dan as gevolg van Cicero se toespraak op die ontslag van

die beskuldigde sou uitgeloop het.⁴⁷

Hierdie siening laat baie vrae onbeantwoord, byvoorbeeld waarom Cicero sou getalm het totdat die betreklik onbeduidende boeteproses plaasvind, terwyl die mense wat hy wou bereik, tog in die Comitia Centuriata wat toe pas afgeloop het, gesit het? Waarom het die proses in die Comitia Centuriata so ongunstig verloop vir Rabirius dat dit nodig geword het om die rooi vlag af te ruk? As die verhoor in die Comitia Centuriata daarteenoor in die guns van die vervolging geswaai het, waarom het Labienus nie voortgegaan met die verhoor in die Comitia Centuriata nie? Waarom het Celer, wat na die beste van ons wete geen verbintenis met Rabirius gehad het nie die rooi vlag afgeruk?

Heitland beroep hom, egter, op die beroemde historikus Niebuhr (1776 - 1831). Dit is 'n baie ou bron en nie beskikbaar nie, maar Mommsen wat volgens Heitland sy idees aan Niebuhr ontleen, steun Heitland.⁴⁸ Die boeteproses dui daarop dat dit 'n derde fase is.

Daar is niks in die primêre bronne wat hierdie konstruksie waarskynliker maak as 'n verhoor deur die Concilium Plebis wat die verhoor deur die Comitia Centuriata voorafgaan nie, en wat deur heelwat geleerdes voorgestaan word. Hierdie rekonstruksie het ons, egter, reeds afgewys.

Onses insiens is 'n konstruksie wat 'n tussenfase tussen die skuldigbevinding deur die duumviri en 'n verhoor deur die Comitia Centuriata uitskakel, soos voorgestel deur Seager,⁴⁹ nie alleen moontlik nie maar verreweg die waarskynlikste. Die regsprosedure is dan ook veel natuurliker soos hierbo betoog. Hoewel Seager dit nie uitdruklik sê nie, bedoel hy tog dat Cicero in die Comitia

Centuriata opgetree het - die idee van die appél bewys dit ook. Die idee van die appél is natuurlik nie aanvaarbaar nie.

Vervolgens is daar 'n fase bestaande uit 'n enkele verhoor of meerdere verhore van die beskuldigde Rabirius op diverse aanklagte wat die duumviri-verhore voorafgegaan het. Cicero verwys na 'n aanklag wat deur 'n sekere Gaius Macer gebring is as sou Rabirius sekere heilige plekke en bosse ontheilig het.⁵⁰ Daar is sprake van 'n aanklag van moord voortspruitend uit die dood van Rabirius se susterskind,⁵¹ en daar is sprake van oortredings van die Lex Fabia⁵² wat handel oor die opsetlike versteek of verkoop van 'n vry man teen sy wil of van 'n slaaf teen sy eienaar se wil, en van die Lex Porcia wat handel oor die slaan van 'n Romeinse burger.⁵³

Dit is goed moontlik dat daar so 'n fase was en dat Labienus reeds voor die hoogverraadklag geprobeer het om die lewe vir Rabirius onaangenaam te maak omdat hy sy oom gedood het. Wat die historiese betekenis van hierdie hofsak betref en die nasleep daarvan is hierdie fase met die oog op die huidige saak se verloop volkome irrelevant. As daar so 'n fase of fases was, het Labienus daarop eie houtjie gehandel, maar in die vervolging wat hier te sprake kom, was hy die agent van Caesar.

Daar word laastens 'n verhoor voor die ietwat onwaarskynlike Comitia Tributa genoem.⁵⁴ Hiervolgens sou die Comitia Tributa die Comitia Centuriata vervang het.

In die eerste plek is Huschke se grond om hierdie verhoor in die Comitia Tributa te plaas onvoldoende, veral in die lig van die onwaarskynlik e prosesse wat gevolg sou moes word om dit daar te kry. Bowendien maak Cicero dit duidelik dat hy op die

Campus Martius praat,⁵⁵ en word dit ook so aanvaar onder andere deur Lenge.⁵⁶

In die tweede plek was die Comitia Tributa 'n volksvergadering van geen groot betekenis nie⁵⁷ wat gedien het as 'n hof van hoër beroep in gevalle waar boetes opgelê is,⁵⁸ en is byeengeroep deur 'n konsul of 'n praetor.⁵⁹ Die beste omskrywing van hierdie liggaam se aard, werksaamhede en politieke betekenis vind 'n mens in Greenidge waar hy soos volg skryf: "The comitia tributa was the most handy of all the assemblies of the full Populus, and was, consequently, the most frequently employed for the passing of leges. Its presidents were the patrician magistrates, usually the consuls and praetors and, for purposes of jurisdiction, the curule aediles. It elected those aediles and other lower magistrates of the people, as well as the twenty-four tribunes of the first four legions. Its jurisdiction was limited to pecuniary penalties."⁶⁰

Livius meld die geval van 'n sekere Gnaeus Fulvius wat hom gedurende die Tweede Puniese oorlog aan growwe wangedrag en lafhartigheid skuldig gemaak het en met die oog op 'n geldboete voor die Comitia Tributa gedaag is.⁶¹ Kortom vanweë sy funksie en jurisdiksie was die Comitia Tributa beswaarlik die hof om hierdie saak aan te hoor.

Verder, as 'n mens kyk na die dramatis personae en hul beweegredes dan is dit moeilik om te sien watter politieke voordeel dit vir enige van hulle kon inhou om die saak by die Comitia Tributa aanhanging te maak en in daardie hof op te tree. Wat van al die ander aanduidings dat die optrede voor die Comitia Centuriata geskied het? Van vervanging van die Comitia Centuriata kan hier dus geen sprake wees nie.

Rekonstruksiepatrone van die verloop

Om 'n volledige beeld te verskaf van al die vorige rekonstruksiepogings is natuurlik 'n onbegonne taak. Die rede hiervoor is dat die oorgrote meerderheid geleerdes wat oor hierdie hofsaak geskryf het, geen volledige rekonstruksie verskaf nie en dat die siening van vele van hulle so oppervlakkig en elementêr is dat dit nie as 'n ernstige poging kan deurgaan nie. Ons kan vier sulke rekonstruksiepogings onderskei wat hier nadat die nodige gevolggrekkings gemaak is, duideliker en vollediger weergegee word as wat hulle in die literatuur te verkry is.

(A) Volgens hierdie patroon sou Labienus nadat Cicero die vonnis van die duumviri ter syde gestel het⁶² die saak weer opneem het in die Concilium Plebis. Hier sou Labienus op sonderlinge wyse as beide regterlike beampte⁶³ en aanklaer⁶⁴ opgetree het, waarna die proses oorgeloop het⁶⁵ in 'n verhoor voor die Comitia Centuriata waar Cicero sou opgetree het. Die afruk van die rooi vlag, op Cicero se aandrang sou dan die saak beëindig het. Hierop het Labienus besluit om die vervolging nie verder te voer nie. Diegene wat soos Dio Cassius Caesar die beste uit die stryd wil laat tree, steun hierdie rekonstruksie - met hierdie rekonstruksie laat hulle dit geskied.

(B) As 'n variasie van (A) kry ons 'n tweede rekonstruksiepoging waarvolgens Rabirius na sy skuldigbevinding geappelleer het⁶⁶ na die Comitia Centuriata welke verhoor onderbreek is met Celer se afruk van die rooi vlag namens Rabirius. Volgens hierdie siening was Caesar tot op hierdie punt die beste daaraan toe. Labienus sou hierop die beskuldigde in die Concilium Plebis aangekla het in 'n boeteproses waar Cicero deur sy optrede die

ontslag van Rabirius bewerkstellig het en dus aan die einde ge-
 wen het. Diegene wat Cicero uiteindelik die beste daarvan wil
 laat afkom, steun dus hierdie rekonstruksie en beroep hulle in
 die teks op dieselfde halfuur - sy dit op 'n meer verwarrende
 wyse. As eksponente van hierdie rekonstruksie geld veral
 Heitland en Rawson.⁶⁷

(C) In die derde plek is daar 'n konstruksie soos voorgestaan
 deur Huschke wat die verhoor in die Comitia Centuriata wil
 vervang met 'n boeteproses in die Comitia Tributa. Hierdie
 standpunt word begrond op die vermoede dat die vergadering in
 die forum plaasgevind het. Hierdie siening is in die paragraaf
 oor komponente volledig afgewys. Die teks bied geen steun
 hiervoor nie en die vervanging van die Comitia Centuriata sal
 haas niemand meer oortuig nie. Dit is immers een van die twee
 komponente waarvan ons seker is.

(D) Laastens is daar die siening⁶⁸ wat beweer dat daar slegs 'n
 twee-fase verhoor was bestaande uit 'n verhoor deur die duum-
viri gevolg deur 'n verhoor in die Comitia Centuriata.

Hierdie twee komponente is seker uit die teks en is hierbo as
 sodanig aanvaar. Hierdie laaste verhoor is volgens hom bewerk-
 stellig deur 'n appél van die beskuldigde maar 'n appél is uiters
 onwaarskynlik.⁶⁹

Om vooruit te gryp, ons sluit by hierdie rekonstruksie aan be-
 halwe dat ons die Comitia Centuriata-verhoor laat volg op 'n
 konsulêre veto en 'n ooreenkoms tussen die vervolging en Cicero.

By wyse van verdere analise moet ons daarop let dat in die ver-
 skillende rekonstruksiepogings dit neerkom op 'n aaneenskakeling
 van die verskillende komponente deur die een of ander juridiese metode

appél, hersiening outomaties of op aanvraag van die beskuldigde, ter syde stelling van die uitspraak van 'n laer hof en heropneem van die vervolging deur die instansie wat aankla.

Die aantal komponente bepaal natuurlik die rekonstruksie maar ons het reeds die komponente uitgedun tot slegs twee. Die aantal komponente en hul volgorde moet noodwendig ook bepaal watter en hoeveel skakels gebruik is, maar skakels pas ook nie in alle kontekste nie. Ons moet die aspek nou indringender bekyk, as 'n hulp in die beoordeling van bogenoemde rekonstruksiepogings. Die omvattender kritiek hierna sluit hierdie aspek in, maar die omvang vereis 'n aparte hantering; die latere kritiek is dan ook oorsigteliker.

In die twee-fase-verloop is daar noodwendig net 'n enkele skakel en tot dusver (buite ons eie poging om) was slegs 'n appél of 'n veto en 'n daarmee gepaardgaande heropname ter sprake.

Ons kyk eers na die appél as 'n moontlike skakel.⁷⁰

Wat betref hierdie skakel tussen die twee fases is daar soos ook in 'n ander verband hierbo vermeld, skrywers soos Suetonius⁷¹ en meer reser Heitland⁷² wat beweer dat dit vir Rabirius juridies moontlik was om in hoër beroep teen die skuldigbevinding deur die duumviri na die Comitia Centuriata te gaan. Heitland stut sy bewering dat die Leges Valeriae die appél moontlik gemaak het⁷³ maar laat buite rekening, afgesien van "Umwelt" - en ander oorwegings, dat die Lex Valeria uit die jaar 300 v.C. dateer en dus nie appélmoontlikhede kon reël by 'n monargale instelling soos die duumviri nie.

Hierdie standpunt wat deur Ward as die gewone beskryf word⁷⁴ geniet nogal aansienlike steun.⁷⁵ Die ander skrywers noem geen

gronde vir hulle standpunt ten opsigte van 'n appél nie.

Natuurlik is 'n appél in die moderne idioom heeltemal uitgesluit vanaf die bevinding van 'n hof wat geen notule hou van sy verrigtinge nie.⁷⁶

Daar is geen gronde vir so 'n appél vanaf die duumviri-fase nie, Heitland cum suis ten spyt, en origens sou Cicero nie gesê het dat hy die saak ongedaan gemaak het nie.⁷⁷

'n Mens kan origens veilig aanneem dat daar in die monargale tydperk geen appél - in enige sin van die woord - moontlik was teen die uitspraak van amptenare aan wie die koning sy bevoegdheid gedelegeer het nie. So 'n appél sou noodsaaklikerwys 'n provocatio ad populum moes gewees het en om aan die volk sodanige mag te gee, sou vir 'n outokratiese koning ondenkbaar gewees het. Selfs in die tyd waarin die Rabirius-verhoor ^{/hom} afgespeel het, was 'n appél teen 'n skuldigbevinding aan hoogverraad nie moontlik nie.⁷⁸ Verder wat (A) aanbetref, is daar skrywers soos Taylor (vide supra) wat beweer dat die verhoor voor die Concilium Plebis normaalweg oorgegaan het in 'n verhoor voor die Comitia Centuriata. Hierdie outomatiese oorgang (hersiening) is verwant aan 'n appél. Let wel, ons praat nie van die skakel tussen die duumviri en die Concilium Plebis nie, maar van die skakel tussen laasgenoemde en die Comitia Centuriata.

Hierdie vergissing ten opsigte van die oorgang en outomatiese hersiening is verklaarbaar aan die hand van die gangbare procedure in sake van hierdie aard⁷⁹ om na skuldigbevinding die saak na die Comitia Centuriata te verwys vir eksekusie. Dit is hierdie andersoortige posisie in die vroeë Republiek wat moontlik aanleiding gegee het tot hierdie wanopvatting in verband met die

appél vanaf die vonnis van die duumviri. In die Romeinse Republiek is geen onderskeid gemaak tussen misdaad en delik nie en wat die staat se aandeel aan die beregting van wat by ons as misdade sou geld baie beperk.⁸⁰

Die tenuitvoerlegging van die iudex se uitspraak was geen owerheidstaak nie, maar het by die benadeelde self berus.⁸¹

By misdade soos hoogverraad waar daar geen persoonlike klaer is nie, is die aangeleentheid deur die iudex na die volk, die eintlike benadeelde, verwys vir formele uitspraak en eksekusie.⁸²

Ons wys die appél dus op bogenoemde histories-juridiese gronde af. Ook die invloed van die "Umwelt" pleit teen die appél-standpunt. As daar 'n gewone strafsak was (die enigste waarin 'n appél sin sou hê) sou so 'n onbepaalde uitslag vreemd gewees het. Dus 'n appél en 'n onbepaalde afloop soos hier pas nie bymekaar nie.

'n Twee-fase-verloop, soos die van Seager hierbo, opereer ook met 'n appél. Dieselfde argumente geld daarteen, maar nie teen die twee-fase-siening per se nie.

'n Ander skakel in die verloop van hierdie saak, naamlik 'n blote veto word aan die hand gedoen deur byvoorbeeld 'n skrywer soos Lingle wat aan die hand doen dat Cicero die uitspraak van die duumviri deur middel van sy maius imperium as konsul ongedaan gemaak het.⁸³

Lingle se standpunt, wat nogal aansienlike steun geniet, is gebaseer op Cicero se stelling "Nam de perduellionis iudicio, quod a me sublatum esse criminari soles, meum crimen est, non Rabiri"⁸⁴ en is in 'n groot mate aanvaarbaar (kyk ons eie rekonstruksie

hieronder) behalwe dat Lengle die politieke oorwegings buite rekening laat en dus vergeet dat Cicero nie primêr daarop bedag was om Rabirius te red nie, maar dat hy hoofsaaklik 'n geleentheid wou bekom om die S.C.U. in die openbaar te verdedig. Sou hy die uitspraak ongeldig verklaar en die vervolging berus daarby - en dit is waarskynlik wat hulle sou gedoen het omdat Labienus dit nie met 'n swak saak voor die Comitia Centuriata sou waag nie - dan het hy net Rabirius se lewe gered, maar sy geleentheid om vir die S.C.U. 'n lansie te breek was daarmee heen. So 'n siening veronagsaam dus die politieke konteks en doel soos hoër op reeds gesê.

By die gedagte aan 'n blote heropname van die vervolging na 'n veto deur Cicero, sou Caesar en Labienus deeglik bewus gewees het van die swakheid van die vervolging se saak wat voor die Comitia Centuriata moes dien - 'n hof wat vanweë sy samestelling die vervolging onsimpatiek sou gewees het - en met twee van Rome se beste advokate wat namens die beskuldigde verskyn. Na ses-en-dertig jaar was die getuienis seker ook maar skraal.⁸⁵

Buitendien, as die vervolging werklik so sterk gevoel het oor hulle saak dat hulle in 'n ander hof sou wou voortgaan, kan 'n mens nie juis verstaan waarom hulle hul van so 'n eenvoudige set soos die afruk van die rooi vlag sou laat fnuik nie. As die inisiatief vir die verhoor wat by die Comitia Centuriata geëindig het ook van Labienus uitgegaan het, kon hy seker maar net weer die rooi vlag laat hys het om die vervolging weer op te neem.⁸⁶ Sommige meen selfs die rede was dat Caesar die les wat hy beoog het, wel by die Senaatsaristokrasie tuisgebring het.⁸⁷

Samevattend: Ons wys 'n blote veto af ten spyte van die teks wat op een punt alleenstaande beskou word en origens op grond van die teks wat myns insiens die veto deel van 'n breër ooreenkoms kan maak. Ook die "Umwelt" en sy politiek is teen 'n veto wat primêr om die individu gaan. So 'n veto pas ook sleg by 'n onbepaalde afloop. Die swak saak maak so 'n verloop (heropname deur Labienus) eintlik gans onmoontlik. Ons glo ons teks gee ook nie gronde (vir 'n blote heropname nie, al is daar sprake van 'n veto van Cicero) 'n appél nie. As ons die teks verder raadpleeg en die ander oorwegings ook 'n plek gee, dan gaan die veto 'n ooreenkoms vooraf of vorm 'n deel daarvan.

Hiermee het ons ons rekonstruksie grotendeels vooruitgeloop en begrond.

(E) Ons glo dat die veto slegs 'n deel van 'n omvattende optrede was. Dit was dus nie alleenstaande die aanleiding tot die volgende fase nie. Ons het spore van 'n ooreenkoms teëgek⁸⁸om, en die het na ons mening nou plaasgevind voor die Comitia Centuriata-fase. Labienus sou in terme daarvan weer aankla - Cicero noem hom immers "accusator" en skryf aan hom die funksies van 'n aanklaer toe.⁸⁹

So gesien kan 'n mens die aanklaersrol van Labienus ten spyte van sy swak saak dan wel begryp, veral as ons aanvaar dat die rooi vlag-episode ook reeds gereël was. 'n Heropname sonder 'n ooreenkoms, na die veto van Cicero sou in die geval van so 'n swak saak bra ondenkbaar gewees het; dog na 'n ooreenkoms wel hanteer wees.

Ons is nou gereed om ons punte van kritiek teen die bostaande rekonstruksiepogings meer sistematies onder die volgende temas te vermeld.

1.

Die soeke na 'n oorwinnaar. Veral diegene wat (B) voorstaan, word verlei deur die gedagte dat Cicero, soos in die meeste van die hofsake waarin hy verskyn het, as oorwinnaar uit die stryd moes getree het. Dit het hierdie geleerdes verder daartoe gebring om 'n verhoor in die Concilium Plebis na die Comitia Centuriata-verhoor te konstrueer waarin Cicero dan kon wen. Die voorstanders van (A) wil Caesar laat wen en hulle is veral verantwoordelik vir die inbring van die Concilium Plebis. Die eerste deel (veto) veronagsaam die politiek, die tweede (die afloop) veronderstel dit - 'n inkonsekwentheid.

In ander opsigte laat diegene met wenperde die politieke konteks en oogmerke buite rekening; Cicero het en kon hoegenaamd nie na so 'n oorwinning gestreef het nie. Dit sou vir Caesar te vernederend gewees het en sou 'n versoening soos hy later met sy pro Murena probeer bewerkstellig het, onnodig bemoeilik het. 'n Ander afloop was nodig. Hierdie kritiek loop oor in en val deels saam met die volgende.

2.

Die neiging om in terme van 'n gewone strafsak te dink in plaas van aan 'n politiek geïnspireerde sak.⁹⁰ Die teendeel manifesteer hom in die eerste plek by die betrokkenheid van die aanklaer en die advokaat vir die verdediging. Goedsmoeds word daar deur die voorstanders van hierdie benadering aanvaar dat Labienus die dood van sy oom wou wreek en daarmee word 'n bepaalde tekstuur aan sy optrede gegee.

Die wraaksugtige Labienus sou in (A) die vervolging weer opneem na 'n konsulêre veto of 'n boeteproses aanhangig maak in (B) na die onbepaalde afloop van die Comitia Centuriata waar dit in die eerste plek as gevolg van 'n appél van Rabirius sou beland het. In werklikheid is die beskuldigde die dood van Saturninus ten laste gelê en nie die dood van Quintus Labienus (wat wel ook gedood is) nie. Labienus het sy posisie as aanklaer te danke aan sy tribunaat en hy vervolg om Caesar se politieke oogmerke te bevorder. Cicero raak om primêr politieke redes betrokke soos onder andere uit sy toespraak blyk. So gesien kan 'n mens minder persoonlike betrokkenheid by hulle verwag. Cicero neem in sy toespraak Labienus se betrokkenheid en familie-oorwegings nie baie ernstig op nie.⁹¹

Wat Cicero betref, sou hy nie in (A) die duumviri-toespraak geveto het sonder dat hy nie seker was dat hy by 'n volgende fase in die verhoor die geleentheid sou kry om 'n beleidstoespraak te maak nie. Verder in (B) sou Cicero nie gewag het totdat die betreklik onbenullige boeteproses plaasvind om sy belangwekkende beleidstoespraak te maak nie, terwyl hy die gulde geleentheid wat die vergadering van die Comitia Centuriata gebied het, onbenut laat. Hierdie politieke betrokkenheid het ons voldoende uitgelig (vgl. capp. I, II en III) en dit dra veel by tot 'n beter begrip nie alleen van die betekenis van die saak (cap. V) nie, maar ook van tegniese aspekte soos die onderhawige.

3.

Die negering van juridiese oorweginge. 'n Beter insig in die werking van die duumviri (byvoorbeeld dat hierdie hof geen getuienis aanhoor nie) wat die keuse van hierdie hof verduidelik

en die inherente swakheid van die vervolging se saak aantoon, kan 'n mens oortuig dat die volgende fase in die verloop nie 'n heropname soos in (A) kan wees nie. Geen aanklaer sou hom met so 'n saak in 'n strafhof gewaag het nie. Dit kon ook geen appél soos in (B) en (D) gewees het nie want liever as om in 'n appélhof op sy neus te moet kyk, sou die aanklaer die appél nie teëgestaan het nie.

Verder is dit nodig vir konstruksies (A) en (B) dat Labienus op die een of ander stadium beide as regter en aanklaer opgetree het. Juridies is dit totaal ondenkbaar, selfs afgesien van die feit dat die tribuun geen strafjurisdiksie gehad het nie⁹² en Cicero sou sekerlik die aandag daarop gevestig het. Samehangend hiermee word aangevoer dat Labienus as voorsitter van die Concilium Plebis Cicero se spreektyd beperk het. In 'n akkusatoriese proses (soos wat destyds in die Romeinse Republiek in swang was) is so iets totaal onmoontlik. Die regterlike amptenaar is bloot 'n skeidsregter wat moet sorgdra dat die reëls van die spel nagekom word en wat later die wenner moet aanwys.⁹³

4.

Die skrywers wat tot op die huidige met rekonstruksiepogings gekom het onvoldoende aandag aan die teks geskenk. Eerstens laat die teks duidelik blyk dat die toespraak van Cicero in die Comitia Centuriata gehou is.⁹⁴ Party veronagsaam so 'n positiewe gegewe, andere weer vertolk bepaalde uitsprake verkeerd of eenzijdig.

Die aanhangers van (A) byvoorbeeld het Cicero se bewering dat hy die uitspraak van die duumviri opgehef het⁹⁵ as alleenstaande geneem sonder om daarby te lees die accusatoris condicioni⁹⁶

wat wel aandui dat daar 'n gepaardgaande ooreenkoms kon gewees het. Die aanhangers van (B) het selfs die bovermelde bewering van Cicero heeltemal geïgnoreer. Die halfuur-beperking waarop beide (A) en (B) gegrond is⁹⁷ word veels te haastig aanvaar as gesag vir die feit dat die beperking deur Labienus opgelê is en dat daar wel 'n verhoor deur die Concilium Plebis was. Onder die komponente het ons hierbo tot die slotsom gekom dat die Concilium Plebis nie in hierdie saak gefigureer het nie. Die skynbare gronde in die teks kan nie sonder probleme so verstaan word nie, veral nie in die lig van 'n ander passasie wat aandui dat Hortensius aan geen sodanige beperking onderworpe was nie.⁹⁸ As Labienus, as voorsitter, werklik die verdediging in die wiele wou ry, sou hy seker darem aan albei die advokate beperkings opgelê het.

Al hierdie oorwegings saam help ons eers deur die oerwoud. Die teks is uiteraard ons eerste bron, maar het tog die ander perspektiewe nodig om sy geheimenisse prys te gee. Watter een help ons hierin veral?

Die rekonstruksies wat die politieke dimensie veronagsaam (kyk (A) en (B)) lees oor Cicero se verlange om sy rol as konsul te vervul, iets wat hy wel doen maar onder die dekmantel van sy rol as advokaat. Dit is nie die volle waarheid nie. Die politieke perspektief is dus onontbeerlik. Capp. II en III, en tog moet die juridiese oorwegings bykom om ons interpretasie van die teks af te rond. Ons sou nou 'n stap verder kon gaan om punte in die teks uit te lig waar die twee belangrikste perspektiewe saamkom en mekaar ondersteun. Ons noem een, naamlik die veto. Polities sou dit vir Cicero gevaarlik wees want hy mag op die

wyse sy geleentheid verpas. Juridies is dit ook onwaarskynlik as 'n mens besef dat die duumviri-fase juis 'n swak saak van die aanklaer verraai. Dus, alleenstaande is dit onwaarskynlik.

Ten slotte en aansluitend by bovermelde afwysings kan die verloop van hierdie hofsaak soos volg gerekonstrueer word.

Rabirius is voor die duumviri gebring sodat Caesar homself kon beveilig deur die teëstanders van sy beoogde inisiatiewe, waarin die tribuni as sy medestanders 'n groot rol sou speel, die skrik op die lyf te jaag (wat hy gehoop het om langs hierdie weg te doen) en om by wyse van 'n toetssaak die hof se bevinding in Opimius se saak te bevraagteken. Hiermee sou die S.C.U. as lastige kniehalter vir onder andere Catilina uitgeskakel wees.⁹⁹

Rabirius se skuldigbevinding het die aandag getrek van die dienende konsul, Cicero, wat gesien het hoe die wind waai, maar op die tydstip liefs 'n openlike botsing met Caesar wou vermy.

Caesar was aan die opkom en daar was reeds gerugte van opstande soos die van Catilina. In die omstandighede wou Cicero egter wel graag 'n geleentheid kry om 'n beleidstoespraak na aanleiding van die dreigende Catilinarie se opstand te maak.

Wat Caesar betref het die konsulêre aandag as 'n onaangename verrassing gekom en moontlik het hy teen hierdie tyd reeds sy optrede teen Rabirius berou. Die daarstel van die duumviri was 'n bietjie eiemagtig en die teregstelling van Rabirius op grond van 'n onkonstitusioneel verkreeë doodvonniss kon hom selfs blootstel aan 'n moordklag.

Hierop volg dan 'n ooreenkoms tussen Caesar cum suis en Cicero waarvolgens Cicero, as konsul, die Comitia Centuriata byeen sou roep,¹⁰⁰ Labienus die vervolging in daardie hof sou lei en Cicero die geleentheid gegun word om daardie gewigtige volksvergadering, naamlik die Comitia Centuriata toe te spreek. Die ooreenkoms kon 'n tydsbeperking ingesluit het met die doel om Cicero sy rol as konsul so ver moontlik te ontnem en hom tot sy rol as advokaat te beperk.

As deel van die ooreenkoms word die sessie van die Comitia Centuriata onderbreek deur die neerhaal van die rooi vlag. Cicero se doel is bereik en sy kliënt sou ook prakties gesien, vry kom. Caesar se belang word deur Tyrrell soos volg bewoord: "Their (Caesar en sy volgelinge se) aim was to avoid a damaging acquittal by the centuries, whose organization favoring the senatorial party made that outcome likely".¹⁰¹ Tyrrell sien natuurlik nie die gedagte van 'n ooreenkoms nie. Dit gaan hier om die beëindiging van die vergadering van die Comitia Centuriata.

Dit is nie nodig om te bepaal wie die opdrag aan Celer gegee het nie, want hy het in belang van albei die partye opgetree.

Natuurlik is ons gegewens ontoereikend en is dit nie moontlik om 'n weergawe op te stel van al Rabirius se wedervarings selfs maar net in die loop van daardie een veelbewoë jaar nie. As Labienus, of selfs, enige ander persoon, nadat die Comitia Centuriata ontbind is, Rabirius op watter klag ookal weer aangekla het, staan dit vas dat Cicero sy toespraak nie by so 'n geleentheid gelewer het nie. So 'n insident sal wat hierdie studie betref, volkome irrelevant wees.

Bogenoemde rekonstruksie, meen ons, bly die naaste aan die teks, dit verreken die "Umwelt" (kyk bo), verreken die regsprosedures

(kyk bo) en kom dus ook met 'n aanvaarbare skakel (kyk bo). Dit hou daarby ook rekening met die swak saak en maak die onbepaalde uitslag begryplik (kyk bo). Ons sluit in die teks by die veto aan, maar dit gaan dan gepaard met die ooreenkoms waarvan daar onder andere spore is (kyk bo). Die ooreenkoms verreken dan juis die "Umwelt" en die heropname en afloop val dan goed in hulle plekke in (kyk bo). Die vernuftige wyse waarop Cicero blyke gee van die "Umwelt" se betrokkenheid in sy politieke be- toog (rol as konsul) - en die gedaante van 'n verdediging (rol as advokaat) - is in caput I reeds uitgewys. Hierdie ooreenkoms is in terme van regsprosedures ook nie te vergesog nie - dit lê effe in die verlengde van 'n normale en effe beperkter (ten opsigte van inhoud) prosedure. Ons glo dus dat al die gesigs- punte wat in die ander rekonstruksies problematies was, hier op 'n bevredigende wyse in 'n oplossing saamgebring word. Hierdie rekonstruksie verreken dus 'n verskeidenheid fasette wat in die saak se voortgang 'n rol gespeel het. Ons wil ten slotte graag die politieke determinant weer uitlig omdat dit 'n dominante faktor was wat die plasing van hierdie hofsaak in sy politieke "Umwelt"¹⁰² genoodsaak het, en origens die verband met die volgende hoofstuk 'n natuurlike maak. Eers so (teen die politieke agter- grond) verstaan ons die betekenis van hierdie saak dan ook vol- lediger. Die inhoud van die rede getuig dan ook volop van hierdie kant.¹⁰³

VOETNOTAS

1. Vgl. caput 5.
2. Vgl. caput 3.
3. Pro Rabirio, 4; aantekeninge 4.12.
4. Vgl. byvoorbeeld Pro Rabirio, 1, 2: "... sed ut illud summum auxilium maiestatis atque imperi, quod nobis a maioribus est traditum, de re publica tolleretur, ut nihil posthac auctoritas senatus, nihil consulare imperium, nihil consensio bonorum contra pestem ac perniciem civitatis valeret ..."
5. Gotoff, a.w., bl. 8.
6. Schultess, a.w., bl. 59: "Fassen wir also die Rede weniger als die Rede des Advokaten, denn als eine Art Programmrede der Konsuls, so werden wir uns auch weniger wundern über die Unklarheit oder doch Unbestimmtheit, mit der speziell juristische Frage abgetan werden."
7. Cf. capp. I - III.
8. Cf. caput II.
9. Cf. caput III.
10. Haskell, H.J. This was Cicero. Secker & Warburg, Londen, 1942, bl. 173: "This device (naamlik die afruk van die rooi vlag) was used to stop the trial of the alleged murderer of Saturninus, and the proceedings were not renewed. Presumably Caesar believed he had impressed a lesson on the senatorial Old Guard."; Upcott, E.A. Cicero's Speeches against Catilina. Oxford University Press, Londen, 1939, bl. 17-18: "The trial was avowedly instituted for the purpose of contesting the right of the Senate to invest the Consul with dictatorial powers. Cicero, who defended Rabirius, claimed that the 'ultimum decretum' acquitted his client of all liability. But it seems probable that he would have been condemned, had not his supporters found means to prevent the trial from coming to a decision."; Tyrrell, a.w., bl. 44-45: "Celer disbanded the assembly by lowering the flag on the Janiculum ... A close look at Dio's account of the disbanding of the assembly, however, indicates that Celer was cooperating with the defense."; Schultess, a.w., bl. 53: "Dieser provozierte an die Centuriat Komitien und wäre von denselben verurteilt worden, wenn nicht der Augur und Praetor Q. Metellus Celer, der offenbar im Einverständnis mit Cicero handelte auf das Janiculum geeilte war, der dort aufgehissste Fahne eingezogen und so die Beendigung der Abstimmung vereitelt hätte."

11. Gelzer, M. Caesar - Politician and Statesman, vertaal deur Peter Needham, Basil Blackwell, Oxford, 1968, bl. 46: "Labienus agreed to take up the case again in the form of a prosecution for high treason conducted by a tribune before the plebs, with the threatened penalty reduced to a fine. This time Hortensius and Cicero conducted the defence: an easy matter, since the name of the slave who had received his freedom as a reward for killing Saturninus was known; and Rabirius was acquitted."
12. Suetonius, Iulius, XII.
13. Hardy, a.w., bl. 125: "Caesar who had opened the attack by the revival of obsolete judicial machinery found himself checkmated by a less barbarous but more ridiculous revival of the same sort" (die afruk van die rooi vlag); Strachan-Davidson, J.L. Cicero and the Fall of the Roman Republic, G.P. Putnam's Sons, Londen, 1909, bl. 108: "Cicero spoke to the people on behalf of Rabirius; but the proceedings were not intended to be very serious; the assembly was allowed to disperse, and Labienus and Caesar, though they might have brought on the case again another day, let the matter quietly drop"; Rawson, a.w., bl. 68: "Celer had connections with Caesar and Pompey and this last piece or antiquarianism was probably intended ... to prevent a formal acquittal which would gravely weaken the point."
14. Pro Rabirio, 2.
15. Cf. caput 2.
16. Later in hierdie caput.
17. Caput 1.
18. Dio Cassius, XXXVII, 27: "En hy (Caesar) self was die regter saam met Lucius Caesar, want dit was nie 'n gewone saak nie, maar Rabirius is aangekla van perduellio soos dit genoem is."; Suetonius, Iulius, 12: "Subornavit etiam qui Gaio Rabirio perduellionis diem diceret, quo praecipuo adiutore aliquot ante annos Luci Saturnini seditiosum tribunatum senatus coercuerat, ac sorte iudex in reum ductus tam cupide condemnavit ut ad populum provocanti nihil aequae ac iudicis acerbitas profuerit."
19. Lintott, a.w., bl. 125: "If the quaestio de vi dealt with acts of political violence which were reckoned to be contra rem publicam, what judicial provisions were made against other acts of violence, which not only harmed individuals but, by creating a climate of violence, could have had grave consequences for society? The quaestio de sicariis et veneficiis investigated murder and the carrying of weapons with felonious intent."
20. Tenney, Frank, a.w., bl. 265: "He did not dare bring Rabirius before the regular Court of Senators and knights which would probably acquit him, so he had an old court resurrected."

21. Tyrrell, a.w., bl. 24: "One duumvir first declared the culprit guilty of perduellio. No trial took place; none was needed. Horatius and Manlius were both openly guilty, and the same would have been alleged of Rabirius."
22. Ploscowe, M. The Development of present-day Criminal Procedures in Europe and America, 48 Harvard Law Review, bl. 433 op bl. 455-456: "The petty jury was originally a body of neighbors called to decide the question of guilt or innocence. Coming from the neighborhood, it was likely to know something of the facts in question. But jurymen were not, and could hardly have been, eyewitnesses. The law did not concern itself with the manner in which the jury come by its knowledge. Bracton and Britton believed that the jurymen should use the best means they could to get at the truth. They might listen to the stories of witnesses outside of court. They might even hear the stories of witnesses in court, although they were not sworn. The presiding judge might question the accused. But upon the basis of whatever material the jury had, whether of its own knowledge, or picked up in or out of court, it had to hand down a verdict. Some of its decisions must have been founded upon hearsay and floating tradition."
23. Tyrrell, a.w., bl. 36: "The reason for the revival of this board of two men was that it permitted the execution of a citizen without defense or opportunity to escape."
24. Thomas, a.w., bl. 158.
25. Tyrrell, a.w., bl. 22 e.v.
26. Louw, J.P. Fasette van die Hellenisme, Pretoria, 1981, bl. 124.
27. Van Zyl, a.w., bl. 21: "Wat ons wel weet is dat Rome tot ongeveer die derde eeu v.C. landbou georiënteer was en dat die reg besonder eenvoudig en selfs primitief was. Aangesien die reg en veral die regsprosedure in 'n groot mate in die hande van die priesters was, was daar vanselfsprekend 'n noue verband tussen reg en godsdiens. Trouens, die regsreël (ius) was dikwels nouliks te onderskei van die godsdienstige voorskrif."
28. Tyrrell, a.w., bl. 24.
29. Wolff, a.w., bl. 93-94: "It seems hardly deniable, therefore, that pontifical guidance in legal affairs was caused by the existence in the archaic period, of a close link between legal en religious conceptions, although the nature of that link is a matter of conjecture ... In historical times certainly no religious foundation of any kind existed for activities by the pontifices in the legal field."

30. Sihler, a.w., bl. 136: "Caesar and his kinsman Lucius Caesar were drawn by lot as iudices quaestionis (special trial judges for the case of Rabirius)."
31. Lengle, J. Römische Strafrecht bei Cicero und den Historikern, Teubner, Stuttgart, 1971, bl. 71: "Nachdem Labienus in vielen Kontionen das Volk gegen Rabirius aufgereizt hatte, hat er durch ein Plebiszit die Einsetzung von duoviri perduellionis erreicht, deren ernennung der Volksbeschluss dem Stadtprätor als dem obersten richterlichen Beamten überliess."; Tyrrell, a.w., bl. 43: "It was resolved that the praetor appoint duumviri."
32. Tyrrell, a.w., bl. 18: "One duumvir apparently voiced the declaration of guilt"; en bl. 29: "He seems to have been selected by lot"; asook bl. 43: "The lot fell on Gaius to pronounce Rabirius guilty of treason".
33. Grant, M. Murder Trials, Penguin Books, 1975, bl. 262.
34. Gelzer, Caesar - Politician and Statesman, a.w., bl. 269-270.
35. Gonin, a.w., bl. 7.
36. Vgl. supra.
37. Schultess, a.w., bl. 53: "Die Duumviri wurden bestellt und es erfolgte die Verurteilung des Rabirius. Dieser provozierte an die Centuriat komitien und wäre von denselben verurteilt worden, wenn nicht der Augur und Praetor Q Metellus Celer, der offenbar im Einverständnis mit Cicero handelte auf das Janiculum geeilt war, die dort aufgehissste rote Fahne eingezogen und so die Beendigung der Abstimmung vereitelt hatte."
38. Aantekeninge Caput 1.1: Meyer, E. Caesars Monarchie und das Principat des Pompeius. Innere Geschichte Roms von 66 bis 44 v.Chr. J.G. Cotta'sche Buchhandlung Nachf. Stuttgart, 1963, bl. 555: "Cicero spricht denn nicht etwa auf dem Forum vor den Tribus, sondern obwohl das nirgends ausdrücklich gesagt ist und die Anrede Quirites natürlich nichts beweist, auf den Marsfeld vor den Centurien; er redet zu den boni et fortes cives, quales vos omnibus reipublicae temporibus exstitistis, zu eben den, die ihn zu Consul gewählt haben."; Wegehaupt, a.w., bl. 15: "... so zeigt doch die ganze Rede in ihrer Anklage, in ihren oben zitierten Worten und Wendungen, dass der Prozess des Rabirius vor allen Dingen ein politischer ist, und deshalb meine ich, dass diese Rede in einem Perduellionsprozess, und zwar in dem, der vor den Zenturiatkomitien, an die Rabirius gegen den Spruch der Duumvirn appellierte, gehalten ist."
39. Tyrrell, a.w., bl. 44.
40. Taylor, L.R. Roman Voting Assemblies. The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1966, bl. 100-101.

41. Taylor, a.w., bl. 103: "There followed a formal charge of perduellio, made by the tribune T. Labienus, a close associate of Caesar. According to the well-argued view that has recently met with favor, it is to this trial that Cicero's fragmentary speech for Rabirius belongs. There is an allusion to one of the earlier contiones of Labienus on the Rostra, at which he exhibited an image of Saturninus, to Rabirius' own defense, that of his counsel Hortensius, and also to the hearing of witnesses which must have taken place at those contiones."
42. Pro Rabirio, 9: "Itaque mihi mirum videtur unde hanc tu, Labiene, imaginem quam habes inveneris."
43. Pro Rabirio, 6: "Arguis occisum esse a C. Rabirio L. Saturninum. At id C. Rabirius multorum testimoniis, Q. Hortensio Copiosissime defendente, antea falsum esse docuit."
44. Hardy, a.w., bl. 117: "Probably at the commencement of the affair, and while the perduellionis iudicium was being contrived, Labienus summoned Rabirius to appear before him in the forum on a specified day - diem dixit."; Lindsay, a.w., bl. 24: "Labienus at once summoned Rabirius before the Council of the Plebs on some trivial charge, then added the murder charge. Then he took advantage of some legal point to have the case transferred to the Comitia."; Grant, a.w., bl. 262: "Cicero, by imposing his veto as consul, succeeded in getting it stopped. The exact course of events has been disputed, but what apparently happened next was that, in spite of Cicero's efforts to prevent this, Rabirius then come up for trial once again, this time on an ordinary capital charge; and this second trial was the occasion of Cicero's present speech. Titus Labienus was both the accusing magistrate and the Assembly's presiding officer (being a tribune, he had the power to exercise capital jurisdiction himself)."; Lindsay, J. Marc Antony - His world and his contemporaries, George Routledge & Sons Ltd., London, 1936, bl. 24: "Labienus at once summoned Rabirius before the Council of the Plebs on some trivial charge, then added the murder charge. Then he took advantage of some legal point to have the case transferred to the Comitia."
45. Pro Rabirio, 4 - 5 en 8.
46. Vgl. Caput 1, Aantekeninge 2.11.
47. Heitland, a.w., bl. 37: "Formerly it was assumed without hesitation that the surviving speech of Cicero was delivered before the centuriate assembly on the occasion of the appeal. Since Niebuhr this has been a disputed question, and the balance of expert opinion seems to incline in favour of the other view - that it was delivered at some stage of a fine process, which was brought on after the capital process had miscarried."

48. Mommsen, Th. - Römisches Staatsrecht. Benno Schwabe & Co. Verlag, Basel, 1952, bl. 615 (2): "Der Prozess, in dem Cicero sprach, ist vielmehr ein tribunicisches Multverfahren, das dem Perduellionsprocess substituiert war."
49. Seager, R. Rompey. A Political Biography. Basil Blackwell, Oxford, 1979, bl. 64: "The technical difficulties presented by the sources are perhaps ultimately insoluble ... It is therefore best, despite the difficulties that remain, to assume that Cicero spoke in court on only one occasion, when Rabirius' appeal from the duumviral verdict was heard."
50. Pro Rabirio, 2: "Nisi forte de locis religiosis ac de lucis quos ab hoc violatos esse dixisti pluribus verbis tibi respondendum putasti; quo in crimine nihil est umquam abs te dictum, nisi a C. Macro Obiectum esse crimen id C. Rabirio."
51. Pro Rabirio, 3: "An de sororis filio diligentius respondendum est? quem ab hoc necatum esse dixisti."
52. Aantekeninge, hoofstuk 3.5.
53. Tyrrell, a.w., bl. 67; Aantekeninge, hoofstuk 4.8.
54. Huschke, a.w., bl. 577: "Es gibt aber noch andere Gründe, welche eben so unwidersprechlich beweisen, dass Cicero's Rede in einem Multa und nicht in dem von Dio geschilderten Perduellionsprocesse gehalten sei. Zuerst zeigt folgende Stelle, dass Cicero auf dem Römischen Forum gesprochen hat, wo bekanntlich die Tribusversammlungen, vor welche die Multanklagen gehörten, regelmässig gehalten worden."
55. Pro Rabirio, 4.
56. Lengle, a.w., bl. 23: "Denn dass die Rede Ciceros in einem Kapitalprozess und daher vor den zenturiatkomitien gehalten ist, darf wohl nicht bezweifele werden."
57. Wolff, a.w., bl. 42: "All told, the importance of the Comitia Tributa was not great."
58. Van Zyl, a.w., bl. 10: "Daarnaas kon die comitia tributa ... appélliggaam dien in strafsake waar iemand tot 'n boete veroordeel is."
59. Thomas, a.w., bl. 18: "The comitia tributa could be convened by either consul or praetor."
60. Greenidge, a.w., bl. 253.
61. Gonin, a.w., bl. 9-10; Livius XXVI, 2.7: "Blaesus die dicta Cn. Fulvium ob exercitum in Apulia amissum in contionibus vexabat ...2

62. Jones, a.w., bl. 41; Pro Rabirio, 3, 10: "Nam de perduellionis iudicio quod a me sublatum esse criminari soles"; Aantekeninge, 3.12.
63. Jones, a.w., bl. 40: "Labienus clearly presides, since he regulates the length of the speeches".
64. Pro Rabirio, 2, 9, en 6, 2.
65. Taylor, a.w., bl. 102.
66. Cf. Suetonius, Iulius XII: "... ad populum provocanti ..."
67. Heitland, a.w., bl. 30-33; Rawson, a.w., bl. 87.
68. Vgl. Seager, infra.
69. Vgl. hierbo en hierna.
70. Vgl. B.
71. Suetonius, Iulius XII: "... ad populum provocanti ..."
72. Heitland, a.w., bl. 33: "Hereupon Rabirius appealed to the people".
73. Heitland, a.w., bl. 33: "... since the Valerian laws that assembly had held the appellate jurisdiction once exercised by the Curies".
74. Ward, a.w., bl. 165 voetnoot 101: "This interpretation is the usual one".
75. Gelzer, Cicero ein biographischer Versuch, a.w., bl. 77: "Gegen den Spruch stand dem zum Tode verurteilten die Provokation an die Centuriatkomitien zu."; Rödl, a.w., bl. 37: "In diesem Verfahren hatte der Praetor urbanus zwei duoviri perduellionis zu ernennen, die ein Urteil fällen sollten, gegen welches die Provokation zulässig war."; Schultess, a.w., bl. 12: "Wurde der Angeklagte durch diese verurteilt, so konnte er am Volk provozieren."; Ward, a.w., bl. 165: "Rabirius appealed against his sentence the Comitia Centuriata, while Cicero and the old optimate standby, Hortensius, defended him."
76. Ons het vandag 'n analoë situasie by die appél vanaf die uitspraak van 'n Bantoekaptein of -hoofman. Seymour, S.M. Bantu Law in South Africa. Juta & Co., Ltd., Wynberg, 1970, bl. 26: "Since a chief or headman is not obliged to keep a written record of the evidence heard in the proceedings before himself, the court hearing the appeal is obliged to rehear and retry the case as if it were of the first instance." Op sy beste kan daar maar net 'n verhoor de novo wees.
77. Pro Rabirio, 3: Caput 1; Aantekeninge 3.12.

78. Kerr Wylie, a.w., bl. 94: "There was no appeal to the people against a conviction by a quaestio perpetua"; Jones, A.H.M. The Criminal Courts of the Roman Republic. Basil Blackwell, Oxford, 1972, bl. 54: "The quaestio maiestatis was the first iudicium publicum to try capital cases. These was, of course, no provocatio ad populum against its sentences."
79. Onder andere hoogverraad.
80. Thomas, a.w., bl. 349: "In modern systems of law, a clear distinction is taken between private wrongs, for which one individual recovers compensation from the other in civil proceedings, and crimes, conceived of as wrongs against the state - even though the factual situation may also give ground for civil proceedings - and prosecuted in the name of the state with a view to the punishment of the wrongdoer. Rome was not deficient in criminal law but, for reasons into which it is unnecessary to go here, it was considerably less developed than the civil law and the law of delict, in the field of private law, long served also largely the function of modern criminal law."
81. Van Warmelo, P. Die Oorsprong en Betekenis van die Romeinse Reg. J.L. van Schaik Beperk, Pretoria, 2de uitgawe, 1978, bl. 242: "Vandag kan die owerheid genader word om in te gryp en die vonnis van die regter te eksekuteer. Hierdie sisteem het die Romeine nie geken nie"; Thomas, a.w., bl. 71: "... in the matter of the execution of a judgment in his favour, it was again for the judgment creditor to take the initiative."
82. Bleicken, J. Die Verfassung der Römischen Republik - Grundlagen und Entwicklung, Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1975, bl. 177: "Lediglich bei Mord (oder wohl eher: Mord von Familienhäuptern; parricidium) und bei Hochverrat (perduellio), also bei Delikten, die das staatliche Interesse stärker berührten, wurden besondere Strafbehörden eingerichtet, in denen jedoch wahrscheinlich der Magistrat nur die Anklagevertretung und Prozessleitung innehatte, nicht - jedenfalls nicht bei perduellio - selbst das Urteil fällte, sondern die Urteilsfällung einem Laiengremium (in aller Regel wohl dem Volk) überliess."
83. Lingle, a.w., bl. 21: "Nun aber trat der Konsul, Cicero, vermöge seiner maior potestas dazwischen und verbot die Verhaftung, und ausserdem erwirkte er einen Senatsbeschluss, der das ganze Duoviralverfahren als ungesetzlich aufhob und damit die Provokationskomitien des Duoviralsverfahrens, zu dem die Zenturien auf dem Marsfelde hätten zusammentreten müssen, und die an die Verurteilung der Komitien unmittelbar sich anschliessende Strafe der Kreuzigung verhinderte"; Cary, M. C.A.H. XI, V, 490: "It was forthwith quashed by Cicero, who induced the Senate to pronounce Caesar's barbarous sentence invalid and vetoed further proceedings by virtue of his consular authority"; Tyrrell, a.w., bl. 44: "At this point Cicero intervened and in some way stopped the proceedings"; Jones, a.w., bl. 41: "Cicero stopped it (die duumviri-verhoor) presumably by his consular veto."

84. Pro Rabirio, 3.10.
85. Grose Hodge, H. The Speeches of Cicero. The Loeb Classical Library. Harvard University Press, 1943, bl. 444: "Comparatively few among Cicero's audience could have had a clear recollection of the event which nominally occasioned the trial".
86. Strachan-Davidson, J.L. Cicero and the Fall of the Roman Republic. G.P. Putnam's Sons, London, 1909, bl. 108: "Cicero spoke to the people on behalf of Rabirius; but the proceedings were not intended to be very serious; Richards, G.C., a.w., bl. 35: "After this masquerade of outworn forms the victim was allowed to escape"; Balsdon, J.P.v.D. Julius Caesar and Rome. The English Universities Press Ltd., London, 1967, bl. 4: "Rabirius was not convicted and perhaps it was never intended that he should be"; Cary, M. C.A.H. XI, V, 490: "Yet it is incredible that Labienus and the people should have allowed themselves to be put off by the flag trick, if they had been in grim earnest. A judge and jury at the Old Baily would not throw up an important case at the news that the Spanish Armada flares had been lit on Hampstead Heath."
87. Gruen, E.S. The Last Generation of the Roman Republic. University of California Press, Berkeley, 1974, bl. 279: "The aims of Julius Caesar and Labienus had been achieved."
88. Vgl. Pro Rabirio, 2: "Parebitur ... accusatoris condicio."; Caput 1; Aantekeninge 2.9.
89. Pro Rabirio, 6.2: "Arguis occisum esse a C. Rabirio L. Saturninum."
90. Gotoff, supra.
91. Pro Rabirio, 5.
92. Vgl. Aantekeninge 2.1.
93. Paron, G.W. A Text-book of Jurisprudence. Oxford University Press, 1946, bl. 454: "A Court may leave each of the parties to prove his own case acting merely as an impartial umpire to see that the rules of the game are observed, and taking no active part in the discovery of the truth."
94. Pro Rabirio, 4.
95. Pro Rabirio, 3.10.
96. Pro Rabirio, 2.
97. Pro Rabirio, 2.10 e.v.
98. Pro Rabirio, 6.3.
99. Vgl. Caput 2. B.

100. Wolff, a.w., bl. 41.

101. Tyrrell, Latomus-artikel, bl. 297.

102. Capp. II en III.

103. Vgl. Cap. I.

HOOFSTUK 5DIE GEVOLGE EN BETEKENIS VAN DIE VERHOORInleiding

Hierdie slothoofstuk handel na 'n algemene aanloop hoofsaaklik oor twee aangeleenthede, naamlik die toenemende polarisasie tussen die twee hooffigure, Cicero en Caesar en die vraag wie van hierdie twee in die tyd onmiddellik daarna die meeste en belangrikste geesteskinders gehad het.

By die behandeling van eersgenoemde, naamlik die toenemende polarisasie tussen die twee hooffigure sal die geskiedenis self van die toenemende polarisasie eers nagegaan word as onbetwisbare ontwikkeling (gevolg) en bron vir 'n verdere tipering van Cicero en Caesar en hul teenstelling daarna.

Algemeen: Hof en Politiek by die Romeine

Die Romeine het, meer as ander volkere, hul politiek deur die hof bedryf. Moontlik het dit in die aard van hierdie volk gelê. Kerr Wylie beweer: "The Romans were the legal nation par excellence: history places this fact beyond dispute".¹ Dit is egter ook so dat die politieke swakheid van die laat-Romeinse Republiek en die afwesigheid van 'n prokureur-generaal die moontlikheid gelaat het vir ambisieuse politici om die prerogatief van die owerheid om in strafsake te vervolg te usurpeer en om hierdie magtige wapen teen hul politieke vyande aan te wend.

Die Pro Rabirio is 'n toespraak wat in die loop van so 'n politieke verhoor gemaak is en behoort tot (a) 'n groep toesprake soos die

Pro Antonio en die Pro Flacco wat verband hou met Cicero se optrede in die Catilinarie se opstand en (b) wat aansluit by die Pro Milone waarin hy Caesar se vyande aanspoor om hom te vermoor.² Met sy deelname in politieke verhore sluit Cicero aan by 'n tradisie wat terug reik na die gryse verlede en die grondlegging van die Republiek waar die Romeine op ondubbelsinnige wyse die ideaal gestel het teenoor die misbruik van die strafhowe vir buite-juridiese doeleindes.

In die vroeë Republiek wou Appius Claudius die decemvir, as voorsittende regter, die proses so manipuleer dat hy die skone Virginia in sy mag kon kry. Ten einde raad het Lucius Virginus sy dogter gedood met die woorde: "Hoc te uno quo possum modo, filia, in libertatem vindico".³ Van Oven sê tereg: "Ja, het proses der jonkvrou Virginia was een politieke gebeurtenis van de allergrootste betekenis, een ongeëvenaarde crisis in de wereld-geschiedenis. Ware Appius opzet geslaagd, de wetgeving, de republiek zou zeker zijn weggevaagd, Rome zou niet de oude wereld, het Romeinse recht niet die van later eeuwen hebben veroverd".

Hierdie geval het egter nie in die weg kom staan van die meer aanvaarbare aanwending van die hof vir politieke doeleindes nie. Die Rabirius-verhoor is nog 'n voorbeeld hiervan.

Die Polarisasie se Verloop

Dit is bekend dat die Rabirius-verhoor die eerste openlike botsing tussen die twee reuse Caesar en Cicero was⁴ hoewel dit maar net nog 'n stap was in die stryd teen die politieke mag van die Senaat.

In hoofstuk 2 is die staatkundige posisie onder andere in die tyd van Cicero en Caesar getipeer en in hoofstuk 3 het ons na die dramatis personae gekyk. In hierdie slothoofstuk sien ons hoedat hierdie hofsaak nuwe stukrag en vergestaltung verleen aan bestaande tendense en hoedat dit 'n vertolking daarvan was. Ook al is dit waar dat die nuwe stimulus, die hofsaak as sodanig nie altyd onthou is nie, kan 'n toenemende polarisasie grotendeels sedert die tyd van die twee hoofpersone nie ontken word nie. Die proses word juis hierna in oënskou geneem. Die wyse waarop Caesar byvoorbeeld die leër gebruik het, is weliswaar 'n deel van 'n ontwikkeling wat sy oorsprong al by Marius gehad het, maar dit was ongetwyfeld ook die Rabirius-verhoor wat Caesar verder tot sodanige optrede beweeg het. Cicero se optrede voorkom, egter, 'n vroeë radikale botsing.

Cicero wou geen afskeid neem van die verlede nie en gelukkig het Caesar ook minstens geen onmiddellike breuk met die verlede begeer nie.⁵ Dit is die agting, sy dit verskillend, wat hierdie twee leiers vir die historiese gehad het wat help verhoed het dat die stryd tussen hulle in 'n alles verterende felheid sou ontbrand.

Nogtans het die polarisasie tussen die twee leiers groter geword.⁶ Die einde was dat hulle kort na mekaar gesterf het, Cicero vermoor op aandrang van persone wat baie na aan Caesar gestaan het, terwyl Cicero op sy beurt sy goedkeuring van die moord op Caesar betuig het op 'n wyse wat die moderne leser met afsku vervul.⁷

Die gebeure tussen die Rabirius-verhoor en hierdie dramatiese laaste bedryf is eintlik 'n Caesar-verhaal. Cicero voer wel hier en daar 'n stormlopie uit.

Na sy terugkeer uit ballingskap het Cicero sy bes probeer om Pompeius van Caesar te vervreem en hom aan die kant van die Senaat te skaar.⁸ Hy het voorgestel dat Caesar se wetgewing ten opsigte van die toesegging van grond aan sy soldate in Kampanië deur die Senaat bespreek moes word in die hoop dat dit 'n botsing van belange tussen Caesar en Pompeius wie se soldate reeds grond in Kampanië ontvang het, kon veroorsaak.⁹

Na die konferensie te Luca swig Cicero¹⁰ en na die burgeroorlog spreek hy Caesar aan as 'n steunpilaar van die staat.¹¹ Na Caesar se dood kom Cicero egter na vore met 'n moedige eindpoging teen Antonius.¹² Die teenstelling bly dus enduit voortbestaan en was dus diepliggend soos die gewelddadige einde in albei gevalle dan ook verraai. Cicero se openbare loopbaan was vir alle praktiese doeleindes agter die rug; en hy spreek meer deur sy geskrifte.

Maar Caesar sou voortaan die een wees wat die inisiatief sou neem soos reeds in die Pro Rabirio.

Juis vir Caesar het die doel met die Rabirius-verhoor op die politieke vlak gelê en daarom het dit vir hom hoegenaamd nie om Rabirius as persoon gegaan nie.¹³ As Caesar nie sy sin kry nie en die hofsaak onbeslis eindig, is dit vir hom 'n dure les, want nooit daarna verneem 'n mens dat Caesar weer geprobeer het om die funksie van die Romeinse strafhowe te usurpeer nie. Hy het soos ons weldra sal sien, na ander politieke en toenemende militêre metodes gegryp om die stryd voort te sit. Dit het hom hierna goed te pas gekom, maar in 63 v.C. was niemand, insluitende Caesar self, nog bewus van sy bekwaamheid as veldheer nie.¹⁴ Dit was eers gedurende sy tydperk in Spanje dat hy daarvan bewus

geword het.¹⁵ Na hierdie hofsaak wat vir Caesar seker 'n baie pynlike ervaring was, tref 'n mens by hom 'n nuwe doelgerigtheid en metode (militêr en konstitusioneel verruimend aan). 'n Mens tref by Caesar na die wending sedert 63 v.C. 'n konsekwente tendens aan as hy telkens die leër byhaal. Sy lewe toon nou net een reguit streep as hy voortdurend na groter mag streef.¹⁶ Uiteraard is sy persoonlike ambisie ook gestimuleer soos sy militêre selfvertroue gegroei het en juis dit maak hom nog komplekser en iets meer as slegs 'n hervormer - hervormer en ambisieuse soeker na persoonlike vervulling.

Caesar kom dus persoonlik op die voorgrond en bly lank daar. Bowendien het sy militêre suksesse hom geweldig gestimuleer¹⁷ en dit het vir hom as aansporing gedien om ook op die politiek-staatsregtelike terrein sy bydrae te lewer. In die proses tref hy konstitusioneel uitsonderlike maatreëls, raak meer egosentries maar bly in sy optrede nog steeds saaklik.

Kort na hierdie verhoor, in 60 v.C., is die eerste driemanskap gevorm deur politici wat gefrustreerd geraak het deur die Senaat se onrealistiese optrede.¹⁸ Polities het hierdie politieke manewer gewys waarheen die wind waai. Dit was die begin van die einde van die Republiek en nog 'n stap in Caesar se weg na alleenheerskappy.¹⁹

In sy konsulskap in 59 v.C. het Caesar die goewerneurskap van Gallia Cisalpina en Illyricum ontvang vir 'n buitengewone lang tydperk, naamlik vyf jaar, met die reg om legati aan te stel en om kolonies te stig. Met die skielike afsterwe van die aangewese goewerneur van Gallia Transalpina het die Senaat ook hierdie provinsie aan Caesar toegesê.²⁰ Na Luca is Caesar se bevel

in hierdie provinsies op 'n buitengewone wyse met nog vyf jaar verleng.²¹ Soos hy telkemale weer sou doen in sy latere loopbaan, het Caesar 'n gewone Republikeinse staatsamp met buitengewone magte bekleed om sy politieke doeleindes te pas. Sy magsposisie het die buitengewone gang moontlik gemaak en sy dienaars is die tribuni. Dan volg die burgeroorlog, 'n kulminasie van die polarisasie wat daarby deur konstitusionele verwildering gekenmerk word.

Tydens die burgeroorlog is Caesar na sy suksesse telkens die diktatorskap aangebied. Die eerste keer gebeur dit in 49 na sy sukses in Spanje. Dit was 'n gewone diktatorskap wat hom in staat sou stel om die verkiesings te hou.²² Dit was gewoon.

Daarna volg die slag van Pharsalus en daarna word hy in 48 vir die tweede keer as diktator benoem, weliswaar vir 'n jaar maar tog net rei gerundae causa. As hierdie diktatorskap in Oktober 47 ten einde loop, moes hy waarskynlik op sy prokonsulskap steun vir die res van daardie jaar. Hierdie prokonsulskap was waarskynlik vir die eerste keer in die geskiedenis gepaard met die imperium maius om hom te beveilig.²³

Na Thapsus word Caesar vir die derde keer diktator, maar nou staan dit in die teken van die buitengewone, beide wat termyn en karakter betref. Dit geld vir tien jaar, hoewel jaarliks hernubaar en was waarskynlik rei publicae constituendae causa.²⁴

Na Munda in 45 word sy diktatorskap hernu maar in Februarie 44 word hy dictator perpetuus.²⁵

Die basis van sy mag was inderdaad die diktatorskap en daarmee oorheers hy die magistratuur, volk en Senaat.²⁶ Hoewel die

omvang en karakter van hierdie diktatorskap in vergelyking met die tradisionele een kwaadaardig was, stel dit in bedoeling miskien nie 'n volkome breuk met die verlede daar nie, en 'n mens moet met Scullard saamstem dat jy nooit met sekerheid kan sê dat Caesar die Republiek wou vernietig nie, omdat ons nie weet wat die eindpunt sou wees nie. In elk geval is dit seker dat hy geen monargie na die Hellenistiese model - seker die logiese en voor die hand liggende alternatief vir hom, wou werkstellig nie.²⁷

Hoewel 'n mens die patroon van die Hellenistiese monargie met veiligheid buite rekening kan laat²⁸ het 'n sterke eersug onder meer Caesar daartoe gebring om buitengewone eerbetoon op te eis vir sy persoon. Dat die massas behoefte aan so 'n figuur gehad het, is ook waar.²⁹ Na sy suksesvolle kampanje in Gallië is hy deur sy soldate as "imperator" begroet en na die beëindiging van die burgeroorlog het die Senaat hierdie titel aan hom toegeken as 'n persoonlike benaming en is hy toegelaat om 'n lourierkrans te dra. Nogtans vind 'n mens, hoe gering ookal, 'n republikeinse presedent vir hierdie eerbetoon. Dit was tradisioneel dat soldate 'n suksesvolle veldheer as "imperator" sou begroet en dat die "triumphator" 'n lourierkrans sou dra.

In denke en in daad soos dit vir twintig jaar na die pro Rabirio ontwikkel het, bemerk ons 'n fel toenemende polarisasie tussen die twee opponente in die saak en wel rondom die groter tema outokrasie al dan nie. Caesar het deur sy daade 'n konstitusionele reëling getoon waarheen hy onderweg was en 'n presiese tipering is moeilik te gee. Cicero het, egter, sy gedagtes verder teoreties verdiep en neergeskryf waaruit verskille met Caesar

af te lei is. Caesar het sy idees met rasende sukses in die praktyk gebring. Syne was makliker te verstaan deur die massas en deur die eeue daarna omdat dit in daade gesprek het sonder presiese en moeilike formulering. Dit was sterk pragmaties en het verandering beklemtoon. Cicero s'n staan op rakke vir die denker, dit wil sê vir die enkelinge en is moeiliker te ken, maar diepsinniger en blywender vir die dieper en groter geeste wat ongelukkig nie altyd manne van die daad is nie maar soms gelukkig wel. In 'n volgende paragraaf kyk ons of Augustus een was of minstens gedeeltelik.

En tog, teen die polities-staatkundige agtergrond³⁰ met sy gestoei tussen Senaat en hervormers tree Caesar nou op as 'n man met 'n doel wat meer op die oog gehad het as sy eie verheerliking. Hy wou 'n saak dien groter as sy eie persoonlike ambisies soos sy hervormingsplanne onder andere verrai.³¹

Die latere burgeroorlog waarvan daar telkens in hierdie studie gewag gemaak word, kan nie bloot op sy rekening geplaas word nie. Hy is daarin gedwing deur die optrede van sy vyande Lentulus en Marcellus en het pogings aangewend om dit te voorkom.³²

Die bevoegdhede wat Caesar nou toegeëien het, was aanvanklik net genoeg om 'n bepaalde doel te bereik.³³ Caesar is natuurlik die pragmatikus wat probleme wou oplos sonder om die samelewing noodwendig volgens 'n bepaalde ideologiese patroon te herskep, maar dit help ons waarskynlik nie veel verder as ons na motiewe vra nie.

As 'n tipering van Cicero op hierdie tydstip gevra word, dan bemerk ons steeds weer by hom die tipiese beginselmens wat later

veral binne meer universele kaders en met meer bepaalde beginsels werk. Cicero is die soeker na durende oplossings.³⁴

Na die Rabirius-verhoor ondervind Cicero 'n terugsakking ten opsigte van sy politieke deelname en erkenning. In hierdie tyd verdiep hy hom in sy filosofiese geskrifte terwyl persoonlike leed sy lewe verder versomber. Sy persoonlike ambisies verdwyn as gevolg van hierdie loutering en diepere insigte.³⁵

Nie alleen leer ons Cicero ken uit hierdie filosofiese geskrifte van hom nie, maar dit is selfs ook 'n hulp vir 'n beter begrip van die staatsbestel wat Augustus vir Rome sou bring. Dit is beswaarlik moontlik om iets oor Cicero as staatsfilosoof te sê sonder om op te merk dat hy sterk teen 'n diktatuur gekant was. Dit spreek onder meer uit sy kritiese houding teenoor Caesar en Pompeius wat hy uitspreek met die woorde "dominatio quaesita ab utroque est".³⁶

Die sluitsteen van Cicero se konstitusie is die Senaat soos hy dit stel in sy groot politieke manifes die pro Sestio.³⁷ Die Senaat is die bolwerk en ruggraat van sy Republiek wat met wysheid en oorleg kan regeer. Natuurlik is dit nie die Senaat van sy dag nie, maar 'n nuwe verruimde Senaat wat gekies word op grond van meriete en vanuit Italië as geheel.³⁸ Aan hierdie uitstekende Senaat het Cicero sy groot opvoedingstaak opgedra.³⁹

Cicero was egter te goed op hoogte met die probleme van sy dag om te dink dat die Senaat in die gemengde staatsvorm alleen die mas sou opkom en as oplossing het hy die gubernator aangebied.⁴⁰

Hierdie gubernator se taak was egter nie primêr polities of militêr nie. By uitstek was hy die opvoeder wat met sy voorbeeld

en auctoritas kon optree.⁴¹ Deur die voortreflikheid van sy optrede sou hy die massas beskaam en die openbare mening rig.⁴²

In tye van krisis, egter, geld die stelreël salus rei publicae suprema lex en dan kon die rector sy toevlug neem tot 'n diktatorskap waarvoor Cicero immers ruimte gelaat het in sy staatsopvatting, seker omdat die S.C.U. te wankelrig was en omdat 'n diktator uit die boni sou kom.⁴³

Cicero se moontlike invloed op Augustus se staatsbestel word in 'n latere paragraaf bespreek, maar hier moet ons reeds waarsku dat 'n mens nooit Augustus kan identifiseer met Cicero se gabernator nie want daarvoor was sy posisie te buitengewoon.⁴⁴

Cicero daarenteen het geglo dat die Romeinse eiendomlikheid nie ondergrawe moes word nie, en het die beginsel van kontinuïteit ondersteun.⁴⁵ Dus Cicero is inderdaad anti-rewolusionêr.

Daar is by hom 'n gedurige voortsetting van die verlede ook wanneer hy die probleme van die dag hanteer. Caesar hou wel ligweg aan die verlede vas, maar kom met oper benaderings en eksperimente.

Cicero se aspirasies en korttermynbeplanning moes hom noodsaaklikerwys in botsing bring met die vernuwende anti-Senaatstendens en sy pogings ten gunste van die Republiek moes hom 'n vyand maak van daardie persone wat die Republiek nie eweseer geag het nie of selfs wou vernietig. Dit is dus geen toeval dat die einde van die Republiek saamgeval het met Cicero se dood nie.⁴⁶

Cicero se optrede met die uiteensetting van sy beleid in die Rabirius-verhoor wat niks anders is as sy politieke optrede in die klein nie, het indien enigiets daartoe bygedra om hierdie

noodlottige dag te verhaas. Sy invloed sou later (kort na sy dood en dan weer veel later) groter wees as hy self, en in hierdie ontwikkeling het die Pro Rabirio 'n besliste hydrae gelewer.

Die nasleep van die verhoor in die vroeë prinsipaas

Inleiding

Op die stadium van polarisasie wat op die verwoestende burgeroorloë uitgeloop het, was daar vir die nuwe leiers in Rome in hul soeke na openings 'n sterk verleiding om die weg van diktatuur op te gaan. Antonius het in Egipte despotiese denkbeelde ontwikkel, en die jong Octavius het sy adoptiewe vader se meer diktatoriale voorbeeld gehad. Hierdie neiging kan maklik begryp word. Ook uit ander geskiedenis wat aantoon hoe 'n volk sulke figure as sterk figure aanvaarbaar begin vind.

In hierdie eeu het ons gesien hoedat volkere wat deur swaar krisistye gegaan het, soek na 'n simbool van eenheid. In 1917 het Rusland 'n verpletterende neerlaag gely en daarna het die leiersklas óf uit die land gevlug óf is hulle om die lewe gebring. Na 1945 toe die volkere van Oos-Europa moes swig voor die Rooi Leër het regerende en toonaangewende groepe soos die Hongaarse aristokrasie, die Sudeten-Duitsers van Tseggo-Slowakye en die Junkers van Oos-Pruise hulle onderskeie lande verlaat. Om hierdie verslae, leierlose massas weer eens saam te snoer, is daar gebruik gemaak van die leierspersoon. Kasperson en Minghi beweer: "He legitimizes the state by ordaining obedience to its norms out of loyalty to his person. This is what people usually mean when they speak of the charismatic authority of these leaders."⁴⁷

Die leierspersoon word dan 'n simbool of afgod, soms selfs 'n voorwerp van aanbidding waarmee die lojaliteit van die massas verseker kan word. Stalin was so 'n voorwerp van aanbidding en die lyk van die afgestorwe Lenin is dit vandag nog.⁴⁸ Caesar het na sy suksesse vir die Romeinse massas iets hiervan gehad.

Net voor sy dood het Caesar begin om goddelike status vir sy persoon op te eis. Die eerbetoon wat hy verwag het, was te groot vir 'n gewone sterfling.⁴⁹ Ook latere keisers het voortgegaan om hierdie keiserkultus aan te wend as 'n metode van politieke binding.⁵⁰ In die provinsies was keiseraanbidding inderdaad dan ook 'n baie goeie saambindende faktor,⁵¹ maar in Rome het Augustus en Tiberius wat albei reeds deur die meule was voor hulle keiser geword het, dit wys geag om hierdie weg te vermy.⁵² Bowendien vir hulle as egte Romeine was mensaanbidding gedurende die persoon se lewe iets vreemds.

Octavianus: Aanvang en wending

Vir die jong Octavianus was die weg waarin hy kon opgaan aanvanklik baie duidelik en onmiskenbaar uitgestippel. Julius Caesar was die voorbeeld. Dit is dus nie vreemd om by hom 'n Caesar-fase te onderskei nie - 'n fase waarin hy Caesar se erfgenaam is, juridies en in daad, en toe hy dus die weg van sy vader wou gaan. Deur die beskrywing van sy kinderjare heen en veral van sy gedrag in die burgeroorloë heen toon Suetonius Octavianus as die erfgenaam van Caesar - die man wat hom met 'n leer agter hom nie aan morele besware steur nie. Hy hou sy oog op 'n enkele doelwit gerig, naamlik om nie by Caesar agter te bly nie, om die vryheid te vernietig en om die koningskroon te gryp.⁵³

'n Mens sou verwag dat hy net soos sy kollega in die tweede driemanskap, Marcus Antonius, blywend in die weg van die staatsabsolutisme sou opgaan, maar dit doen hy uiteindelik tog nie. As Kolbe Octavianus vergelyk met die soms miskende figuur, Antonius, dan dien hy hulle as eksponente van idees. In die tien jaar wat hy in die Ooste deurgebring het, is Antonius vervul met die idee van die Oosterse absolutisme, terwyl Octavianus die kampvegter geword het van staatsburgerlike vryheid.⁵⁴

Octavianus breek dus in hierdie Augustusfase met allerlei en met die skerpste van die tradisie wat Caesar hom gelaat het, en gelouter en versterk tree hy uit die burgeroorloë om met sy groot taak van herstel te begin⁵⁵ en sodoende bring hy vir sy ryk vrede in plaas van rewolusie en oorlog in so 'n mate dat hy as voorbeeld vir die latere keisers kon dien.⁵⁶ Die gronde hiervoor (of verklaring hiervan) en Cicero se moontlike invloed kom hieronder aan die orde.

Bogenoemde standpunt ten opsigte van Octavianus word egter nie algemeen aanvaar nie. Die beswaar kan gemaak word dat Augustus se restorasie van die Republiek (kyk kort hierna) niks meer was as 'n grootskaalse oëverblindery om 'n naakte diktatuur te verberg nie. Muller praat hiervan as "a grand hoax, or a myth".⁵⁷

Aalders praat van "die Tarnung des monarchischen Charakters des Prinzipats",⁵⁸ terwyl Gruen op sy beurt beweer dat "magistracies and institutions endured as window dressings for the new order,"⁵⁹ terwyl Grant sonder meer verklaar "Yet for as long as he ruled as an unconcealed autocrat, the danger of his suffering Caesar's fate still remained pressing. Soon after Actium, therefore, he set himself the task of restoring the old Republican institutions

It was a particularly delicate task, because he did not, in fact, have the slightest intention of relinquishing the real power. The restoration was to be a conjuring trick, a feat of sleight of hand."⁶⁰

Ons kyk nou eers na die feite. Uiteraard sal ons vir ons beperkte doel nie aan alle standpunte reg kan laat geskied nie. Ons bied eerder 'n weergawe (feite en interpretasie) wat ons die meeste verantwoord voorkom.

Konstitusionele ontwikkeling onder Augustus

Ons stel belang in 'n republikeinse neiging in hierdie ontwikkeling as deel van hierdie wending by Augustus. Indien ons die spoor aantref, moet ons sy presiese plek bepaal want suiwer republikeins was dit wel nie. Origens sal die redes vir so 'n meer republikeinse ontwikkeling en Cicero se moontlike invloed daarby ons later besig hou. Ons noem hier eers net omstandigheidsinvloede soos opstande en siekte maar ons glo dat die sukses van Augustus en sy groter auctoritas nie uit sulke oorwegings alleen spruit nie.

Sy konstitusionele posisie neem onses insiens 'n meer republikeinse karakter aan soos enersyds sy selfvertroue toeneem en andersyds die oortuiging by hom groei dat hy met die leër alleen - juis dit laat sy Republikeinse bande en invloede meer na vore kom as determinante (infra) tog nie die mas sal opkom nie.

Die ontwikkeling van Augustus se staatkundige posisie het soos volg verloop:

Voor 27 v.C. staan Octavianus in konstitusionele verband, selfs volgens eie erkenning, in die teken van die buitengewone.⁶¹

As lid van die driemanskap het Augustus 'n diktatoriale imperium maius gehad.⁶² Last verduidelik verder dat hierdie imperium maius ten opsigte van provinsiale goewerneurs beteken het dat die provinsiale goewerneur onthef is van sy uiteindelijke verantwoordelikheid en onder die toesig geplaas is van die houer van die imperium maius.⁶³

Alhoewel daar nog 'n mate van twyfel bestaan oor sy presiese juridiese posisie tussen 32 en 27 is dit waarskynlik dat Octavianus sy maius imperium behou het tot op die laaste van die twee datums.⁶⁴

In 27 v.C. het Octavianus egter afstand gedoen van al sy bevoegdhede en provinsies en hulle tot beskikking gestel van die Senaat⁶⁵ maar hy kry die konsulskap terug, dog waarskynlik met die imperium tot Italië beperk, soos Sulla dit vroeër beoog het.

Met hierdie stap het Augustus gemeen dat hy die konsulskap sou normaliseer sodat dit daar sou uitsien soos die konsulskappe van voor die burgeroorlog, dit wil sê omtrent 50 v.C.⁶⁶

Op hierdie stadium het sy magte dan uit die volgende bestaan:

Hy het die sacrosanctitas van 'n tribuun in 36 v.C. ontvang en die auxilium in 30 v.C. Verder was hy konsul vir daardie jaar (die sewende in sy loopbaan). 'n Amp wat hy behou het tot in 23 v.C. volgens sommige, waaronder Jones. Gedurende hierdie tydperk kon hy op grond van sy meerdere konsulêre imperium sy gesag laat geld as hy in botsing sou kom met 'n provinsiale goewerneur.⁶⁷

As die konsulskap se terrein van gelding, egter, soos hierbo aan die hand van Salmon en Velleius Paterculus se betoog en teenoor Jones se siening⁶⁸ na Italië en Rome teruggebring is, is 'n ander

bron van gesag oor die leërs minstens in die keiserlike provinsies nodig. Dit is nou baie waarskynlik dat Augustus (sonder om dit aan die groot klok te hang en wel om voor die hand liggende redes) 'n prokonsulskap gekry het, iets wat nou al gebruik was.⁶⁹ Hierdie prokonsulêre imperium moes 'n deel van die konsul se vroeëre funksie (naamlik optrede buite Italië) oorneem. Sedert Sulla se hervormings moes konsuls in Italië bly en prokonsuls in provinsies wanneer provinsies aan hulle toegeken is.

Bowendien was Augustus nou konsul sowel as prokonsul en wel op voorbeeld van Pompeius in 52 v.C.⁷⁰ Dit was egter nog geen maius imperium nie; dit kom eers in 23 v.C. wanneer Augustus sy konsulskap neerlê.⁷²

Hierdie meer beskeie konsulskap van 27 - 23 v.C. dui op agting vir die Republiek. Ook die prokonsulskap, hoewel gelyktydig bekleed, is nog die gewone tipe en om die goeie rede van voorkoming van verdere burgeroorloë onmisbaar. Die ontwikkeling dui op 'n breuk met sy rewolusionêre verlede.

'n Verdere duidelike breuk met sy vorige optrede en 'n teruggryp na 'n republikeinse tydperk was sy aanvaarding van die titel princeps. Scullard sê tereg: "A further break with the revolutionary past is indicated by his new name and title: Octavian, the former triumvir, is forgotten in the presence of Augustus the Princeps ... The word had been applied to outstanding statesmen in the Republic (e.g. Pompey), and it was not strictly limited to Augustus."⁷²

Die onbeperkte konsulskap (ten opsigte van tydsduur) was egter nie aanvaarbaar nie,⁷³ en na die opstand van Murena en Caepio

in 23 v.C. en sy baie ernstige siekbed van daardie jaar, toe hy gevrees het dat hy sou sterf, wat gevolg het op sy ernstige ongesteldheid in 25 v.C. het hy afstand gedoen van sy konsulskap. Ander moontlike en diepere oorwegings kom hieronder ter sprake. Augustus se opvolgers in die konsulskap was albei politici met sterk republikeinse oortuigings.⁷⁴ Sy militêre magsbasis kon hy egter nie laat verswak nie. Dit sou slegs tot 'n herhaling van die burgeroorloë lei.

Dit is nou na 23 v.C. dat aan Augustus maius imperium as pro-konsul toegeken is met die bevoegdheid om sy gesag ook in die Senaatsprovinsies te laat geld.⁷⁵ Hy moes op hierdie stadium nog nie 'n onseker indruk laat nie; veral nie na die voorafgaande gebeurtenisse nie.

Terwyl hy nie voorheen gesag kon uitoefen in die mindere Senaatsprovinsies nie, was hy militêr gesien, nou 'n alleenheerser omdat niemand hom die voet dwars kon sit nie. Hy kon 'n militêre diktatuur in die lewe geroep het sonder enige moeite.⁷⁶

Hierdie waarborg teen burgeroorloë was nodig, maar dit is slegs een deel van die prentjie, en alleenstaande sou dit ook nie 'n blywende waarborg kon wees nie. Skyn en werklikheid vertoon nou twee teenoorgestelde gesigte.

Ten spyte van hierdie geleentheid om die leër as magsmiddel te gebruik, was Augustus gelukkig nie bereid om sy vorige gebaar te negeer nie en het hy in militêre aangeleenthede groot selfbeheersing aan die dag gelê.⁷⁷ Wat weerhou hom van 'n diktatoriale keuse? Kom ons kyk eers na sy volle toerusting.

In Rome word sy locus standi deur sy tribunicia potestas bepaal wat nou in 23 v.C. volledig aan hom toegeken is. As tweede beste van sy mag naas die prokonsulêre imperium (Maius).

In 19/18 v.C. het die Prinsipaas sy finale beslag gekry toe Augustus se bevoegdhede aangevul is met enkele prerogatiwe wat gewoonlik net aan die konsul toegekom het.⁷⁸ Jones meen selfs dat volle konsulêre mag aan Augustus toegeken is.⁷⁹

Die ontwikkeling het dan weer konsulskap (of liever konsulêre mag) en prokonsulskap aanvullend en saam tot gevolg soos by Pompeius in 52 v.C. Wat vir ons doel nou belangrik is, is die feit dat die republikeinse komponente steeds ruimer figureer, veral in die praktyk. Augustus beweeg wel nie, soos Grant glo, van imperium na auctoritas terug nie. Die militêre omstandighede en 'n militêre magsbasis het dit nie toegelaat nie.⁸⁰ In sy toerusting en in sy praktiese optredes is hy feitlik republikeins, eintlik bedrieglik republikeins. Dit was die finale reëling wat lank genoeg geldig bly en aan Augustus 'n ongekenende persoonlike aansien besorg. Almal, onder andere die equites het gevoel dat hulle 'n plek gekry het.⁸¹ So ook die Senaat minstens in die praktyk.

In 'n onrustige tyd sou Augustus weerstand op 'n bepaalde tydstop met die leër kon hanteer, maar voortdurende konfrontasie sou hy net so min as Suid-Afrika in sy huidige situasie, kon hanteer.⁸² Met ander woorde hy was net soseer van sy auctoritas afhanklik, dit wil sê van die resultaat van 'n oortuigende nie-diktatoriale hantering van sake. Die benadering word taamlik algemeen toegegee (en die naam princeps (vgl. hieronder) bevestig dit). Diegene wat hulle teen sy formele posisie (genoodsaak deur die

militêre omstandighede en pogings om nuwe burgeroorloë te vermy) blind staar, is geneigd om die republikeinse komponente bloot as 'n spookbeeld te beskou. Kunkel gebruik die woorde "wohltätige Lüge" om hierdie opvatting weer te gee.⁸³ Hulle vergeet ook die wending in die gang van Augustus en die vollediger ruimte (dus die rigting van sy verandering) wat hy vir die ou bedeling probeer maak het en dit net omdat hy dit nie volledig kon en durf doen nie. Origens verwar die latere ontwikkeling by die ander keisers hulle. Dit is te vergelyk met Tacitus wat Domitianus in Tiberius se regering in lees.

Die latere terugsakking van die Senaat⁸⁴ moet nie op die bedoeling van Augustus geplaas word nie om sy republikeinse openheid te bevraagteken nie. As hy in die praktyk gerem is om met sy benutting van sy republikeinse erfenis ver genoeg te gaan, moet ons nie aan sy bedoeling twyfel nie, al het hy minstens nie 'n duidelike eindpunt in gedagte gehad nie. In sy tyd het hy wel ruimte gemaak vir die republiek in so 'n mate dat 'n beeld van 'n duargie (kyk onder) nie verbasend was nie. Boweal het hy met die ordening vir meer as dertig jaar sukses gehad en toenemend agting weggedra. Hy het geweet dat militêre mag (in die agtergrond - net vir geval maar niks meer nie) en 'n meer republikeinse hantering opreg hand aan hand moes gaan met die aksent op laasgenoemde. Hierin was waarskynlik meer as oppervlakte-oorwegings ter sprake (vgl. hieronder).

Ons verhaal oor Augustus se konstitusionele ontwikkeling hoef vir ons doel nie verder te gaan nie. Min van betekenis bly egter oor. Ons doel was om die karakter van sy konstitusionele veranderings in verband te bring met sy wending weg van die outoritêre baan, 'n wending waaroor daar andersins en na bogenoemde

weergawe ook nie in konstitusionele sin twyfel hoof te bestaan nie. Ons sal bogenoemde konstitusionele resultaat seker nie enkelvoudig as republikeins kan bestempel nie. Die plek van die leër, en Augustus se pakket van konstitusionele magte, hoewel individueel republikeins genoeg, lyk tog nog vreemd ook al het die Senaat⁸⁵ 'n plek gekry, so ook die equites.⁸⁶

Die volk verdwyn bowendien grotendeels uit die konstitusionele bestel. Vir min van hierdie konstitusionele afbuiging was daar nie goeie redes nie, maar teoreties bly iets dan tog haper, as ons republikeins dink. Sommige het selfs die standpunt verdedig dat ons hier met 'n duarchie te make het.⁸⁷ Teoreties sal ons seker moet besluit dat mag die laaste woord sou kon hê altans in 'n noodgeval. Al moes hierdie magte telkens hernu word, was daar niemand wat dit kon verhinder nie maar dan ook net vir solank die autoritas in stand gebly het.

Met 'n mate van reg kan daar dus gesê word dat die Republiek, en dit geld ook as staatsvorm, saam met Cicero gesterf het.⁸⁸

Nogtans glo ons dat Augustus gedruk deur praktiese oorwegings dog ook gedra deur 'n oortuiging soveel van die Republiek as moontlik in sy staatkundige bestel wou inkorporeer.

Wat betref die oorwegings wat Octavianus tot die genoemde ommekeer wat nou ook in terme van sy konstitusionele hersienings uitgespel is laat besluit het, moet 'n mens onderskei tussen die meer onmiddellike en die dieper liggende redes.

Caesar se dood, nadat hy hom misreken het met die sterkte van die republikeinse gevoel, was vir hom 'n dure les.⁸⁹

As Augustus miskien nog getwyfel het, dan het die voorbeeld van Marcus Antonius hom getoon waarheen die weg van Caesar sou voer.⁹⁰ As Octavianus afsien van Caesar se erflating gaan die vloek van Caesar saam met Antonius na sy Egiptiese graf.⁹¹

Daar was die opstand van Murena en Caepio in 23 v.C. en ernstige ongesteldhede in 25 v.C. en 23 v.C. wat hom van die mag kon laat afsien het, maar dit is nie voldoende verklaring vir sy groot mentale benaderingsomskakeling nie.

Die Republikeinse ideaal het in die harte van vele Romeins bly voortleef totdat hulle die Republiek nie meer kon onthou nie en totdat die laaste reste daarvan deur daardie keisers wat na Augustus gekom het, en vir wie Caesar se voorbeeld eerder die gids was, totaal vernietig is, en selfs dan bly die reste van die republiek naleef, sy dit dan as spookgedaantes.⁹²

'n Nie-rewolsonêre volk dryf nie maklik met sulke veranderings ongekwalifiseerd saam nie. Augustus het dit besef en daarmee rekening gehou, maar wat was die rol van sy eie persoon en oortuigings en moontlike invloede op hom?

Augustus het - en dit dui op diepere motiewe - op vele terreine met hervormings gekom. Sy morele⁹³ en godsdienstige⁹⁴ hervorming is baie bekend.

Hy is egter nouliks met die een of ander denkrigting op te koppel. Die vraag is, nietemin, of hy nie spore van beïnvloeding vertoon nie?

In verband met sy wending dink 'n mens veral aan Cicero, iemand uit die onmiddellike "Umwelt". Ons meen dat daar wel dieper liggende beweegredes by Augustus aanwesig was en wel in die vorm

van persoonlike eienskappe sowel as invloede wat hy ondergaan het.

Suetonius gee in sy jeugbeskrywing al 'n simpatieke beeld van Augustus.⁹⁵ Dit doen andere onder andere Vergilius ook.⁹⁶

Kyk ons na sy verstandige hervormings en na sy sukses dan vermoed jy ook iets meer. Sy band met die verlede word dan ook vermeld⁹⁷ en blyk ook uit die ruimte wat hy vir republikeinse modelle geskep het.

Die Romeine was by uitstek 'n volk wat groot waarde geheg het aan die verlede.⁹⁸ Syme beweer dat die Romeine die leerstuk van vooruitgang nie geken het nie en dat hulle alles wat nuut is met argwaan bejeën het.⁹⁹ In hierdie opsig was Augustus geen uitsondering nie. *Legibus novis me auctore latis multa exempla maiorum exolescentia iam ex nostro saeculo reduxi et ipse multarum rerum exempla posteris tradidi.*"¹⁰⁰

Cicero se moontlike invloed

Iets van die krag en invloed van Cicero se oortuigings wat hom uiteindelik tot sulke hewige botsings met sy opponente gevoer het, word duidelik as 'n mens let op die moontlikheid dat selfs Augustus in die ander kamp die invloed van Cicero, die groot apologet van die Republiek, ondergaan het.

Met die koms van die keisertyd word 'n nuwe byna onafwendbare diktatoriale bestel ingelui, maar hierop was Augustus 'n uitsondering in die sin dat hy minstens gaandeweg sterker bande met die Republiek verrai het (kyk hierbo) en beslis sekere ooreenkomste met Cicero vertoon. Weliswaar is Reitzenstein se

standpunt dat Augustus as princeps die beliggaming van Cicero se gubernator is, onaanvaarbaar.¹⁰¹

Nogtans die feit dat Cicero by geleentheid die jong Octavianus as sy gubernator gesien, toon duidelik aan dat Augustus se konstitusionele posisie nie vreemd was aan Cicero se idee nie. In sy Brutus gepubliseer vroeg in 46 v.C.¹⁰² beweer hy dat Octavianus die produk is van sy denke en die persoon is wat Rome sal behou in hierdie geval teen die aanslae van Antonius.¹⁰³

As Augustus hom aan die Romeinse volk as princeps voorhou, gebruik hy die gedagtegoed van Cicero. Wagenvoort verklaar onomwonde: "But the Emperor Augustus also understood the word in Cicero's sense" en verskaf hoofsaaklik drie redes om sy standpunt te staaf.¹⁰⁴ In die eerste plek het hy die Republiek behou en wou hy self maar net die leier wees. Hy het byvoorbeeld heelwat daarvan gemaak dat dit juis hy was wat die inisiatief geneem het om die Republiek van Antonius se dwingelandy te bevry. Tweedens en aansluitend hierby het Augustus beweer dat hy dit gedoen het as 'n privaat persoon, privato consilio. Derdens het Augustus beweer dat hy sy buitengewone posisie (as princeps) in die staat te danke het aan die Senaat se eerbetoon, dit wil sê die gloria wat Cicero noem.¹⁰⁵

Cicero se gubernator was by uitstek die man van auctoritas en dan was hy sonder 'n amp hoewel hy by tye in 'n amp kon staan.¹⁰⁶ Dit was deels in hierdie gees dat Augustus opgetree het. Wagenvoort herinner ons hieraan: "The function of the princeps in the Ciceronian sense was, as we have pointed out above fundamentally a temporary one and it appears that Octavian, too, interpreted it as such."¹⁰⁷ Die hervormings van tyd tot tyd dui

daarop. Hy het baie by Cicero geleer as hy sy auctoritas aanwend as 'n metode om sy idees te laat geld.¹⁰⁸

Die ooreenkoms tussen Augustus se staatsbestel en sommige van Cicero se idees is dus so opvallend dat dit nouliks ontken kan word. Wagenvoort stel dit soos volg: "Moreover it must be stressed once more that we are not concerned here with the objective significance of words like princeps and auctoritas in the time of Augustus but with the question how he understood them himself as how he wished them to be understood by others, since the answer to this question alone will enable us to find an answer to the question whether the choice of the princeps title might have been influenced by Cicero's speculations. From what has been said above it will, we hope, have become sufficiently obvious that the question so formulated may be answered unhesitatingly in the affirmative."¹⁰⁹

Ons verwerp Syme se bewering dat "only a robust faith can discover authentic relics of Cicero in the Republic of Augustus: very little attention was paid to him at all, or to Pompeius."¹¹⁰ Nader aan die waarheid is Gelzer wat beweer dat Cicero die wese van die prinsipaas kragtig beïnvloed het.¹¹¹

Ten slotte moet ons die twyfel oor 'n moontlike verband tussen Augustus en Cicero op 'n ander wyse nog te woord staan. Die vraag is of sulke komponente nog genoegsaam krag het om beïnvloeding aanvaarbaar te maak veral as hulle in 'n redelike vreemde konteks tereg kom.

Dat laasgenoemde so is, is nie te betwyfel nie omdat in die modelle van Cicero De Republica en De Legibus ons moeilik by Augustus se konstitusionele model kan uitbring. Die vraag is dus of

sulke redelik vreemdsoortige komponente in 'n vreemde verwysingskader 'n funksie kan hê en dus 'n legitieme werkswyse kan verteenwoordig.

Reglynige geleerdes, selfs mense van hoë aansien soos Ronald Syme, vind dit onaanneemlik. Ons moet egter herinner aan 'n werkswyse wat tans weer gewild raak en wat selfs wetenskaplik 'n integrerende, versoenende, byna holistiese strewe openbaar. Dus 'n werkswyse wat vir die ekstremisme nee sê en wat na meerdere stemme en perspektiewe wil luister, sy dit soms oorwegend binne die kader van geselekteerde perspektiewe. 'n Voorbeeld vind 'n mens onder andere in die opvatting dat die beste kuns tog maar 'n mengsel tussen realisme en romantiek is.

In die sin wil iemand soos van Wyk Louw liberaal maar nie liberalisties (liberale nasionalisme) wees nie. Wanneer die kuns gegewenheid uit nie-kuns kader byvoorbeeld etiek of godsdienst in diens neem, gebeur daar ook iets van hierdie aard. Sake van 'n vreemde aard moet geakkommodeer word en liefs in eie reg.

Selfs in sterk Christelik-prinsipiële kringe word die noodsaak van kennisname en oorname uit ander benaderingswyses tans beklemtoon.¹¹²

Aan so 'n werkswyse hoef 'n mens dus nie te twyfel nie en polities is dit tans die styl, ook in Suid-Afrika, samewerking kom in die plek van skeiding. Waarom sou so 'n werkswyse nie ook by Augustus in daardie krisistyd 'n moontlikheid gewees het nie?

Natuurlik eindig sulke pogings meermale onaf deurdadig minimumvoorwaardes van die heterogene komponente (meermale as eis van die harde praktyk) onverkort gehandhaaf word. Dit is wat ons

met iets van die praktiese duargie bedoel, waarvan net 'n verdere tipiese verloop meermale net is dat die heterogene elemente mekaar nie in balans hou nie dat die spanning nie volgehou word nie, maar dat die mindere van die heterogene komponente sy sout kwytraak of 'n blote spookgestalte word. Dit meen Loewenstein het by die latere keisers met die republikeinse komponente binne die nuwe orde-raamwerk van Augustus gebeur.

Dit betwyfel ons nie, maar ons meen dat dit 'n besliste fout is om hierdie komponente reeds by Augustus as spookbeelde te beskou. Ons meen dat die feite hierbo genoem alreeds daarteen getuig. Wanneer ons daarby met 'n legitieme werkswyse soos hierdie in breër verband rekening hou dan verhoog dit onses insiens die kans op legitimititeit by Augustus en dan kry Cicero, hoewel uit 'n ander kamp, 'n geleentheid om 'n beperkte maar wesenlike woord mee te spreek deur middel van sy invloed.

As hy dit in die latere eeue van die Westerse beskawing steeds gedoen het, waarom dan nie in sy eie tyd by verstandiges in die ander kamp nie? Ons glo weer 'n keer dat die gedagtegeheel net so belangrik as die individuele feite is en hierdie gedagtegeheel, hierdie eiesoortige legitieme werkswyse ontbreek in die bestaande literatuur te veel.

Tiberius

Inleiding

Wat hierdie studie betref, stel ons om tweërlei redes in hierdie keiser belang. In die eerste plek wil ons kyk na die eerste lotgevalle van die Augustus-antwoord soos ons dit by hom aantref. In die tweede plek is daar die hoogverraadverhore wat

in toenemende mate in Tiberius se regering voorkom en gevolglik interesseer dit ons om te weet of daar 'n ooreenkoms bestaan tussen hierdie verhore en die Rabirius-verhoor wat as die laaste van sy soort verhore in die Republiek figureer en sonderling as 'n inkwisoriese eiland in 'n akkusatoriese see te sien is.

Die delikate balans tussen mag en gesag soos weinig meer as Augustus dit kon handhaaf, sou vir enige opvolger probleme oplewer, te meer so vir iemand soos Tiberius wat ten spyte van sy intellektuele vermoë gebuk gegaan het onder groot onsekerhede. Die wyse waarop moontlike opvolgers vir Augustus aangewys is, moes hom laat voel het dat hy maar net 'n intermezzo was.¹¹³

Hierdie beeld van onsekerheid hoef nie eensydig te steun op die bevooroordeelde Tacitus nie. Ons is bewus van en hou rekening met sy vooroordeel.¹¹⁴

Maar daar het geleidelik tog 'n verandering plaasgevind onder andere deur die toedoen van Seianus wat tog 'n aansienlike teruggryping in die rigting van die diktatuur tot gevolg gehad het. Sy staatsregtelike posisie met sy lewenslange ampte val op. So ook die feit dat die Senaat 'n meer onderworpe posisie het, deels deur sy eie toedoen.¹¹⁵

Tiberius se goeie bedoelings met die Senaat word geïllustreer deur die feit dat hy die verkiesings na daardie liggaam oorge- dra het.¹¹⁶

Ten spyte van Tiberius se goeie bedoelings en sy voorneme om in Augustus se voetspore te volg¹¹⁷ kon die verval nie uitbly nie. 'n Taak wat vroeër reeds moeilik hanteerbaar was, is gelaat in die hande van 'n persoon wat nie oor die nodige auctoritas beskik het nie. Mag speel gaandeweg 'n groter rol, en die leër ook.

Die tweede punt wat hiermee saamhang, is die toename van hoogverraadverhore tydens Tiberius se regering. Dit is bekend dat Tiberius die misbruik teëgestaan het¹¹⁸ maar dit het tog gegroei en selfs 'n nuwe dimensie bygekry. Hoogverraad was nou nie meer 'n daad wat lewensgevaar ingehou het vir die keiser nie, maar enige handeling wat sy eer sou gekrenk het.¹¹⁹

Omdat vervolging van staatsweë onbekend was en omdat eerbare persone weggeskram het van hierdie taak, moes die keiser gebruik maak van delatores wat beloon is vir elke suksesvolle vervolging wat hulle gebring het. Afgesien van die ooglopende gevare wat so 'n stelsel ingehou het, het dit eerbare mense net verder van aanklagte afgeskrik.¹²⁰

Hoe ver hierdie tendens gestrek het, kan geïllustreer word aan die hand van enkele voorbeelde. Om die standbeeld van die keiser op te smelt was hoogverraad,¹²¹ en Tacitus noem die geval van 'n ongelukkige equus wat juis om die rede van die misdad aangekla is.¹²² Dit was ook hoogverraad om iemand anders se standbeeld hoër te maak as die van die keiser, of om die kop van Augustus se standbeeld te verwyder sodat dit omskep kon word in 'n standbeeld vir Tiberius.¹²³ Dit was hoogverraad om neerhalende aanmerkings omtrent die keiser te maak,¹²⁴ of om in die nabyheid van die keiserlike standbeeld klere te verwissel of 'n slaaf te slaan of om met 'n ring waarop die keiserlike afbeelding verskyn, 'n vuil plek te betree.¹²⁵

Suetonius kan aangehaal word as gesag vir 'n hele aantal van die voorbeelde wat hier genoem word.¹²⁶

Selfs vrouepersone wat uit die aard van die saak nie vatbaar was vir die verwyte dat hulle die owerheidsamp wou usurpeer nie, was

nie veilig nie. In die verband noem Tacitus die geval van die bejaarde Vitia, die moeder van Fufius Geminus, wat aan hoogverraad skuldig bevind is, omdat sy die dood van haar seun beween het.¹²⁷

Hierdie gruwelike wanpraktyke is verder voortgesit deur die berugte Seianus en sy medewerkers.¹²⁸ Ongelukkig is Tiberius ook hier nie vry te spreek van blaam nie, want hy moes sy minister in bedwang gehou het.¹²⁹

Wat betref die beregting van hoogverraad kom daar in die Keiserryk ook 'n verandering. Die Senaat word in Augustus se tyd 'n konsulêre strafhof wat onder andere ook met hoogverraadverhore gemoeid was, terwyl die keiser in samewerking met sy consilium ook strafsake verhoor het. Hierdie was twee howe van vrywillige jurisdiksie in die sin dat dit die aanklaer vry gestaan het om of die konsuls of die keiser te versoek om 'n bepaalde saak te verhoor. Hulle kon die versoek natuurlik weier. Dit wil voorkom asof die Senaatshof aangewend is vir die beregting van politieke misdade en gewone misdade gepleeg deur senatore en equites of vrouepersone van senaatsrang. Die funksie van die Senaat as geregshof het in die tyd van Tiberius aansienlik toegeneem, want reeds in 8 n.C. het Ovidius dit gesien as 'n alternatief vir die bestaande quaestiones.¹³⁰ Soos te verwagte, was daar in hierdie tyd 'n groeiende neiging om die lekehowe, veral wat betref hul appél jurisdiksie uit te skakel. Dit is 'n verstaanbare ontwikkeling op 'n tydstip van toenemende staatstotalitarisme, waar die struktuur van die staat ingrypend verander in die rigting van 'n outokratiese heerser en die bevoegdhede van die volksvergaderings begin het om te taan. Daarom word die

provocatio ad populum (regspraak deur die volk) vervang met 'n appellatio ad Caesarem.¹³¹

Dit was primêr die gevolg van 'n sisteem waar mag en gesag gebalanseer is deur 'n soepele wisselwerking wat nie gevra het watter van die twee die mees basiese is nie.

Selfs vrae oor wat teoreties die posisie of prakties die norm was, hou nie voldoende rekening met die feit dat die balans tussen die twee komponente juis die antwoord was nie. Na Augustus moes daar 'n enkelvoudige antwoord kom en dit was 'n gevaarlik eensydige antwoord. Ons merk hierdie verskuiwing, soos reeds gesê, in sowel die staatsregtelike as die juridiese sfere. Hierdie ontwikkelinge staan op allerlei in die bedeling van Augustus en word origens gestuur deur die behoeftes van die dag. Nietemin moet ons onthou dat die Romein 'n sterk histories georiënteerde mens is. So het Augustus, Tiberius en andere na hulle nooit die oë weggetrek van die historiese af nie. Ons ag dit dus goed waarskynlik dat die Rabirius-verhoor, die laaste van sy soort in die Republiek wel 'n invloed op hierdie ontwikkelings kon gehad het, veral as ons in gedagte hou dat ons in Augustus en Tiberius se tyd voluit te doen het met die eerste botsing van 63 v.C.

Die latere keisers

Met die bewindsaanvaarding van Diocletianus (284 - 305 n.C.) neem die Dominaat 'n aanvang. Die feit dat die Prinsipaas so lank kon voortbestaan dui op minstens 'n gedeeltelike voortgang van Augustus se idee van 'n kompromis en spreek ten gunste van die egtheid van Augustus se program om die verlede, onder andere die

Senaat nie te laat vaar nie. Uiteraard kon die model van Augustus net werk onder iemand met sy auctoritas. Ook die selfstandigheid van gees van die Senaat is hierdeur beïnvloed. Daar was nooit weer 'n Augustus in die Romeinse geskiedenis nie en die funksionering van hierdie konstitusie word nou deur die omstandighede en die persoonlikhede van die latere keisers, waarvan Tiberius 'n voorbeeld is, bepaal.

Na Tiberius duur die skommeling voort. Claudius is 'n problematiese figuur byvoorbeeld want ten spyte van die feit dat hy onder die pantoffelregering gestaan en hom deur gewetenlose medewerkers laat beïnvloed het, was hy 'n ywerige student van die geskiedenis¹³² met 'n fyn aanvoeling vir die tradisionele¹³³ en 'n intense belangstelling in die regspleging.¹³⁴ Claudius was die opvolger van sy broerskind, Gaius, wie se optrede jeens die Senaat en ander vir hom 'n grimmige waarskuwing was¹³⁵ en hy het 'n eerlike poging aangewend om die foute van sy voorganger te vermy en het die Senaat met die grootste respek behandel sodat hy selfs twee provinsies, Macedonië en Achaje was deur Tiberius in keiserlike provinsies omskep is, aan die Senaat terug besorg het.¹³⁶ Claudius het geprobeer om die waardigheid van die Senaat te behou deur die teenwoordigheid van die senaatslede by hulle sittings af te dwing en om lede wat nie geskik was nie, te skors,¹³⁷ maar van werklike samewerking het nie veel tereg gekom nie.¹³⁸

Hoewel Claudius die Senaat se medewerking wou behou, het hy die aristokrasie die harnas ingejaag deur sy strewe na effektiewe administrasie. Die belangrikste inbreuk wat Claudius op die bevoegdhede van die Senaat gemaak het, was die daarstelling van

'n sentrale administrasie bestaande uit vrygemaakte slawe wat byvoorbeeld die Senaat se beheer oor die finansies oorgeneem het.¹³⁹

As gevolg van sy strewe om die peil te verhoog was Claudius se aandeel in die regspleging veel groter as die van Augustus. Hier het die Senaat hom in die steek gelaat met hulle oordrewe slaafsheid. Die Senaatslede het noukeurig gelet op elke woord of gebaar van die keiser om sy bedoeling te bepaal sodat hulle hom na die mond kon praat.¹⁴⁰

Sake is vererger deurdat Claudius nooit kon vergeet dat hy die keiserskap van die praetoriese wag ontvang en dit in soveel woorde erken het nie. Hy het naamlik muntstukke laat giet waarop die woorde "imperator receptus" en "praetoriani receptus" verskyn het en wat die praetoriese kamp en die keiser wat sy hand na 'n praetoriese wag uitsteek vertoon het.¹⁴¹

Onmiskienbaar vertoon Claudius ook sy Caesar-kant byvoorbeeld in die wyse waarop hy die burgerreg uitgebrei het.¹⁴²

Claudius se vrees vir sameswerings teen hom het daartoe gelei dat hy omtrent vyf-en-dertig senaatslede om die lewe laat bring het.¹⁴³ Hier vind ons 'n duidelike, en by 'n knap historikus soos Claudius 'n bewuste teruggryping in daad na die saak teen Rabirius. Dit is bekend dat Caesar Rabirius laat aankla het deels om hom self te beveilig. Hy wou aantoon dat die doodmaak van 'n tribuun nooit ligtelik behandel sou word nie en soveel te meer dan sou 'n aanval op daardie persoon wat die tribuni as sy handlangers gebruik, gestraf word. As lid van die duumviri wat Rabirius ter dood veroordeel het, was Caesar dan werklik

iudex in suam causam wat strafprosesregtelik teruggryp na die koningstydperk. Dit is opvallend dat die vyf-en-dertig senatore deur die keiser self verhoor en ter dood veroordeel is intra cubiculum principis¹⁴⁴ maar dit is veel opvallender dat ten minste een van hulle in 43 om die lewe gebring is deurdat hy van die Tarpeïse rots gewerp is.¹⁴⁵ Hierdie metode van teregstelling was by uitstek een wat deur die tribuni uitgevoer is.¹⁴⁶ Hoewel 'n mens nooit absolute sekerheid oor die aangeleentheid sal kry nie, wil dit voorkom asof Claudius hom gesien het in die rol van 'n tribuun wat in sy eie belang persone verhoor weens hoogverraad, en strafprosesregtelik teruggryp na die baie vroeë Republiek. Dit is nie te vergesog om te dink dat hy Caesar se voorbeeld in die Rabirius-verhoor in gedagte gehad het nie.

Daar kan met 'n redelike mate van sekerheid afgelei word dat Claudius bewus was van die Rabirius-aangeleentheid. Suetonius skryf in verband met Claudius se sensorskap soos volg:

"Notavitque multos, et quosdam inopinantis et ex causa novi generis, quod se inscio ac sine commeatu Italia excessissent; quendam vero et quod comes regis in provincia fuisset, referens, maiorum temporibus Rabirio Pustumo Ptolemaeum Alexandriam Crediti servandi; causa secuto crimen maiestatis apud iudices motum."¹⁴⁷ Hier rapporteer Suetonius 'n verwysing van die keiser na die saak teen Gaius Rabirius Postumus Ptolemaeus Auletes se Minister van Finansies wat teen die einde van 54 v.C. of vroeg in 53 v.C. deur Cicero verdedig is op 'n aanklag ingevolge die Lex Iulia de repetundis. Dit sou onredelik wees om aan te neem dat die keiser van hierdie saak sou weet en onkundig sou wees omtrent die saak teen die Gaius Rabirius hier onder

bespreking wat vir hom as historikus en politikus tog van veel groter betekenis sou gewees het. Verder is dit opmerklik dat Suetonius die aanklag teen Rabirius Postumus aangee as "maiestas" wat moontlik daarop dui dat hy verwar word met 'n ander verwysing van die keiser na Gaius Rabirius perduellionis reus. Dit is baie moontlik as selfs Gelzer nie daarin slaag om die twee Rabirii altyd van mekaar geskeie te hou nie. In sy personeregister verskyn net die naam van Gaius Rabirius Postumus,¹⁴⁸ maar die verwysings wat 'n mens onder daardie naam vind, handel almal, op een na, oor die Rabirius in hierdie studie onder bespreking. Op bladsy 204 bespreek Gelzer dan die werklike Rabirius Postumus. Die fout wat by Gelzer aange-tref word, is natuurlik bloot tegnies van aard en berus nie op 'n feitedwaling nie, maar dieselfde is natuurlik ook moontlik by Suetonius. Syme begaan dieselfde fout as hy soos volg skryf: "Then came another assertion of the rights of the Roman People - and a warning to the Government against the temptation to abuse the senatus consultum ultimum. Nearly forty years before, a certain C. Rabirius Postumus had killed a Roman citizen, Saturninus. Labienus, satisfying a family feud prosecuted Rabirius for perduellio ..."¹⁴⁹

Claudius was origens nie 'n suiwer eenduidige geval soos Caesar nie. Hy vertoon ooreenkomste met Caesar maar gaan tog voort op die weg wat Augustus ingeslaan het. Die werklikheid van die Caesar-Cicero polarisasie bly onmiskenbaar aan die werk selfs binne die lewe van dieselfde persoon en selfs die bewuste ver-band met die Rabirius-verhoor bly 'n sterk moontlikheid.

Hierna het die lotgevalle van die Senaat gewissel - by Nero swakker, beter by Vespasianus en Nerva en ongunstig by Domitianus.

Domitianus, die broer en opvolger van Titus, het gestreef na outokrasie op die Hellenistiese model.¹⁵⁰ Die spanning tussen keiser en Senaat wat nie so ooglopend was by sy voorgangers nie, het weer opgelaai. Sonder persoonlike verdienstelikheid, maar uiters eersugtig het Domitianus die Senaat geterroriseer met delatores en maiestas-aanklagtes.¹⁵¹ Hy het nooit enige illusies gekoester oor samewerking met die Senaat nie,¹⁵² maar sake het 'n klimaks bereik toe die keiser die sensorskap oorgeneem het met die uitsluitlike doel om oor die Senaat baas te speel.¹⁵³ Ander keisers, soos Claudius, het ook al as censor gefungeer maar dan was dit vir 'n beperkte tyd en die motief was wat Claudius betref, nie suiwer outokraties nie.¹⁵⁴ Vespasianus se uitoefening van die amp was reeds heelwat meer bedag op beheer van die Senaat deur die keiser.¹⁵⁵ Die keiser het spoedig ontaard in die monster wat 'n mens byvoorbeeld in die Agricola van Tacitus teëkom¹⁵⁶ en dit was dan ook die finale nekslag van die senaatsaristokrasie.

Uit hierdie saaklike oorsig van die keisertyd konkludeer ons dat die staatsregtelike bestel van Augustus (as integreringspoging) 'n lang lewe gehad het - sy dit een met verskillende deininge en wysigings. die lang lewe gee ons nie juis die reg om te besluit dat Augustus se kompromis nie 'n bedekte uitlewering aan die eise van die dag alleen was nie. Daar was 'n onmiskenbare stuk historiese kontinuïteit en oortuiging ingeweef wat die Senaat wat Cicero so nodig geag het en in die pro Rabirio verdedig het, wou meeneem in 'n poging tot gesamentlike regering waar die princeps minstens de facto die vennoot van die Senaat wou wees.

Om verskeie redes het die vennootskap al minder en minder wesenlik geraak. Meermale bemerk ons, veral van die kant van bepaalde keisers 'n neiging tot polarisasie. Hierdie polarisasie het immers om 'n wesenlike stryd gewentel, vandaar die voortgang en sentrale plek en rol daarvan in die geskiedenis.

Ons vat nou finaal saam deur 'n paar wesenlike punte in die studie as geheel uit te lig.

In die pro Rabirio is 'n diepgaande politieke stryd vergestalt. Dit was 'n betekenisvolle saak of dit altyd bewustelik in die gedagtes gebly het of nie. Die betekenis kon ook indirek voortgeleef het na die afloop van die saak wat die polarisasie deels ontketen en veral geartikuleer het. Die lewe van die polarisasie hierna was lank en steeds sentraal. Buite die politieke gestalte om tref 'n mens ook 'n verdere ontplooiende juridiese nalewing aan, en dit is te verwag omdat die hoogverraad intens met hierdie politieke stryd van outokrasie teenoor demokrasie verweef is.

Hierdie onaansienlike bra vreemde, hofsaak het in sekere sin 'n hoeksteen geword. Hyself moes eers in die lig van die voorafgaande politieke stryd en wordende teenstelling tussen Cicero en Caesar verstaan word, en selfs terugskouend in die lig van wat daarna volg. Die versteekte rol as konsul was dus, anders as wat formeel gebeur het, veel belangriker as die rol as advokaat. Cicero het dus nie as blote advokaat opgetree nie, soos Gotoff, beweer het nie, en die saak is dus nie 'n gewone strafsak nie. Tereg word dit meestal as 'n saak oor hoogverraad aangesien, maar dan gaan dit tog om veel meer as die moord op 'n tribuun. Die volle betekenis is dus veel versluier deur uiterlike

aanwysers wat ons enigszins op 'n dwaalspoor laat beland. Die inhoud van die toespraak self verrai egter die ware wese en moet nie as irrelevant afgewys word nie, ook nie as 'n tweede faset geag word nie, maar as die kern, hoe ookal in diens van die advokaterol gestel.

Ons meen dat hierdie perspektief dan 'n groot bydrae lewer tot die oplossing van allerlei tegniese probleme ook, al moet onder andere juridiese oorwegings hier self ook 'n bydrae lewer. Plek-plek is die konkrete bewyse vir 'n eie vertolking dalk te lig, maar die waarskynlikheid van die totale perspektief help ons dan hopelik verder, en dit is metodologies ook 'n waardevolle benadering wanneer die konkrete bewyse alleenstaande swakker vertoon en selfs ook wanneer hulle sterker is.

Temas soos hierdie kry eers lewe wanneer die lig van 'n breër verwysingskader daarop val. Die samestelling van die verwysingskader vra egter ook sy wetenskaplike versigtigheid en eie metodes. Wanneer 'n mens se tema daarna groter temas (byvoorbeeld die rewolusionêre aard van die Romein al dan nie) begin kruis, groei sy betekenis en sy beloning. Ons glo na hierdie studie byvoorbeeld opnuut dat Romeine Romeine bly en nie maklik rewolusionêr raak nie, veral nie ideologies-rewolusionêr nie. Selfs die ekstremes onder hulle kom nie heeltemal so ver nie.

Aan die ander kant het 'n optrede soos die van Cicero (ook in die pro Rabirio) die ekstreme teengehou al was dit nie in staat om 'n naderkruipende outokrasie enduit af te wend nie. Dalk was die outokrasie daarna minder ekstreem. In ieder geval nie rewolusionêr nie en sy koms is lank vertraag.

Later in die geskiedenis herleef Cicero se oortuigings dan weer. Sy betekenis, soos van hierdie polarisasie en hofsaak het in ons beskawing steeds 'n faktor gebly - direk of indirek en in verwyderde sin.

VOETNOTAS

1. Kerr Wylie, J. The Present Crisis of Roman Law and its Bearing on the legal situation in South Africa. S.A.L.J. 56 (1939), bl. 214.
2. Vgl. caput 3.
3. Livius, 3, 44-49.
4. Froude, a.w., bl. 14: "On this occasion Cicero for the first time came actively in collision with Caesar".
5. Scullard, a.w., bl. 153: "His consulships (in 48 and 46-44) had been useful in cloaking his rise to power in Republican form: Even his sole consulship in 45 had a precedent in that of Pompey in 52."
6. Shackleton Bailey, D.R. Cicero's Letters to Atticus. Cambridge University Press, 1965, bl. 31: "... the coming contest was really one for power between two individuals".
7. Oratio Philippica, II, 11: "Sed haec vetera, illud vero recens, Caesarem meo consilio interfectum. Iam vereor, patres conscripti, ne, quod turpissimum est, praevaricatorem mihi apposuisse videar, qui me non solum meis laudibus ornaret sed etiam alienis."
8. How, W.W. Cicero, Select Letters. Vol. II, Oxford University Press, 1934, bl. 147-148: "Thus far Cicero was pursuing his old policy of conciliating Pompey; the events of the next few months raised in him a short-lived hope of dissolving the triumvirate, and of reviving the union of moderates and rallying them under Pompey in support of the constitution".
9. How, a.w., bl. 150-151.
10. How, a.w., bl. 12.
11. Pro Marcello, 8: "Omnium salutem civium cunctamque rem publicam res tuae gestae complexae sunt".
12. Oratio Philippica II, 46: "Defendi rem publicam adolescens, non deseram senex, contempsi Catilinae gladios, non pertimescam tuos".
13. Hardy, a.w., bl. 15: "That his object was a political one, and Rabirius a mere man of straw, is of course obvious".
14. Wright, F.A. The Romance of Life in the Ancient World. Sampson Low, Marito & Co. Ltd. London, bl. 213.
15. Oman, Sir Charles Seven Roman Statesmen of the later Republic. Edward Arnold & Co., London, 1957, bl. 305; Grant, Julius Caesar, a.w., bl. 60: "The first experience of leading troops into battle, in the country where the inspiring Sertorius, friend of his uncle Marius, had fought

before him, was a revelation. For, although a small enough affair in itself, it showed him what he did best: and what he best liked to do."

16. Ellis, P.B. Caesar's Invasion of Britain. Orbis Publishing, London, 1978, bl. 74: "Thirdly and perhaps most importantly, there was the political reason: the prestige that Caesar would gain from the conquest of Britain. He was an ambitious politician as well as a military commander, and he knew how a successful British expedition would enhance his reputation in the Roman Senate."
17. Ferrero, G. The Life of Caesar vertaal deur A.E. Zimmerman, George Allen & Unwin Ltd., London, 1933, bl. 274-275: "The exaltation that is natural to every man who is conscious of his own greatness, the glory he had won by his striking victory over the Belgae, the success of his pretended annexation of Gaul, combined with the mere physical pleasure of being restored to good health, spurred him on to exercise all his powers".
18. Scullard, a.w., bl. 116.
19. Scullard, a.w., bl. 118: "Its formation was a turning point in the history of the Free State, and it was, as both Cicero and Cato recognized, the ultimate origin of the Civil War of 49 B.C. ... Three men, backed by armed force, by the urban populace and by many of the Equites, imposed their will on the State and destroyed the power of the Senate."
20. Scullard, a.w., bl. 119.
21. Scullard, a.w., bl. 123.
22. Scullard, a.w., bl. 141: "As Caesar's main need was to secure the consulship ... his dictatorship ... only authorized him to hold the elections".
23. Scullard, a.w., bl. 145: "Caesar's dictatorship probably ended in October, but he retained proconsular imperium (possibly maius), and he was elected to the third consulship for 46"; Ehrenberg, a.w., bl. 130-131: "That probably means that Caesar still held a proconsular imperium, but if it was to serve his purposes it had to be a general imperium maius of the dictatorial type, to be held not only in the East but even in Italy and Rome. If this is so (and it remains hypothetical) it would have been the first time that a dictatorial imperium maius was linked to a general proconsular imperium, and thus encroached on the field in which even the consular imperium maius had not been established."
24. Scullard, a.w., bl. 146: "He was appointed praefectus morum for three years and dictator (for the third time) for ten years (with perhaps a formal annual designation), the dictatorship being more probably rei publicae constituendae causa than rei gerundae causa"; Ehrenberg, a.w., bl. 13:

"After Thapsus Caesar received the annual dictatorship for ten years ... He was given the praefectura morum for three years ... It seems possible that this at last was a dictatura rei publicae constituendae, the only title, if there was one at all, which then was really suitable for Caesar's aims ..."

25. Scullard, a.w., bl. 147: "About mid-February 44 (perhaps when his ten-year dictatorship was due for its formal renewal), he was made instead Dictator Perpetuus"; Ehrenberg, a.w., bl. 132: "From this 'full-size' dictatorship it was only a small step to the permanent dictatorship of 44 ... if the ten years' dictatorship had been rei publ. constituendae, the permanent one could not be less."
26. Scullard, a.w., bl. 153: "The dictatorship, which raised him above the veto of the tribunes and the imperium of all other magistrates, was enough. He could dominate Senate, magistrates and people: his patronage was all-pervasive."
27. Scullard, a.w., bl. 154: "Caesar had acquired autocratic power, but whether he intended to use this authority to overthrow the Republic and become king remains uncertain".
28. Scullard, a.w., bl. 154.
29. Vgl. hierna.
30. Vgl. hoofstuk 2.
31. Collins, J.H. Caesar und die Verführung der Macht - Rasmussen, D. Caesar. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1980, bl. 400: "Es stünde besser um den Versuch, Caesars politisches Programm zu zeigen, wenn man sich auf seine gewaltigen Leistungen auf dem Gebiet der Verwaltung und Gesetzgebung beriefe - auf seine lex Iulia municipalis und sein gigantisches Kolonisations-programm."
32. Mommsen, T. Die alte Republik und die neue Monarchie. Rasmussen, a.w., bl. 17: "Den Büchern vom Bürgerkrieg meint man es anzufühlen, dass der Verfasser den Krieg hatte vermeiden willen und nicht vermeiden können."
33. Vgl. 'n latere paragraaf.
34. Dickinson, a.w., bl. 259-260: "Cicero formulated a statement of principles which supplied the guide and outline of most of the basic political thought of the Western world for the next nineteen centuries".
35. Gigon, D. Studien zur antiken Philosophie. Walter de Gruyter, Berlyn, 1972, bl. 327: "Dass es Cicero in den Jahren 46/45 unter den lähmenden Gewicht der Diktatur sehr danach zumute war, allen irdischen Ruhm ein für allemahl fahren zu lassen, glauben wir gerne".
36. Ad Atticum 8, 11, 1.

37. Pro Sestio par. 137: "Ita magistratus annuos creaverunt, ut consilium senatus rei publicae praeponerent sempiternum, deligerentur autem in id consilium ab universo populo, aditusque in illum summum ordinem omnium civilum industriae ac virtuti pateret. Senatum rei publicae custodem, praesidem, propugnatorem conlocaverunt; huius ordinis auctoritate uti magistratus et quasi ministros gravissimi consili esse voluerunt."; How, W.W. Cicero's Ideal in his De Republica, Historia XX, 1930, bl. 32: "The Senate is the keystone of the constitution".
38. How, a.w., bl. 33: "It is to be no narrow Roman oligarchy, but representative of all that is best in the whole of Italy, merit and not birth, being the passport to it".
39. De Legibus III, 10 en 28: "is ordo vitio vacato ceteris specimen esto".
40. How, a.w., bl. 36: "This ideal statesman was Cicero's remedy for the evils of the day, and among then, no doubt for the insubordination of proconsuls and their armies".
41. De Republica, 2, XLII, 69: "ut ad imitationem sui vocet alios, ut sese splendore animi et vitae suae sicut speculum praebeat civibus".
42. De Republica 5, 111, 6: "Nec vero tam metu poenaeque terrentur, quae est constituta legibus, quam verecundia, quam natura homini dedit quasi quendam vituperationis non iniustae timorem hanc ille rector rerum publicarum auxit opinionibus perfecitque institutis et disciplinis".
43. How, a.w., bl. 32: "Cicero, however, is bent on restoring the earlier and sounder Republic, as he shows in the Laws (111, a) by retaining for use in emergency the dictatorship in its old form, save that the Senate's assent is required for the nomination".
44. Suetonius - Divi Augusti Vita, par. XXVI: "Magistratus atque honores et ante tempus et quosdam novi generis perpetuosque cepit".
45. Dickinson, a.w., bl. 325: "From this standpoint, principles and institutions were the touchstone and standard of immediate day-to-day political conduct; current policy must be so shaped as to fit within the long-term institutional framework and confirm to long-range principles of action".
46. Haskell, a.w., bl. 5: "Without realizing it Cicero was living at the end of an era, the defender of the lost cause of the democratic Republic."; Buchan, J. Augustus. Hodder & Stoughton Ltd., London, 1937, bl. 42: Cicero was the last of the philosophic republicans."; Starr, C.G. The Ancient Romans. Oxford University Press, London, 1971, bl. 79: "Eventually Cicero had to witness the utter collapse of the Republic and died in its ruins."; Gelzer, M. R.E. VII, A1, 1087: "Das grässliche Ende bedeutete für

C's Leben mehr als ein fürchtbares Schicksal, wie es damals mit ihm hunderte erlitten. Denn es bezeichnete über die Vernichtung seiner Person hinaus sozusagen in sinnbildlicher Weise die Niederlage seiner Politik, worin seiner eigenen Meinung nach seine grösste Lebensleistung bestand, den Zusammenbruch der res publica, für die er kämpfte und deren Wesen er ergründete und verkündete, und des Principats, das er sich aus eigener Kraft errungen hatte."

47. Kasperson, R.E. & Minghi, J.V. The Structure of Political Geography. Aldine Publishing Co., Chicago, 1969, bl. 277.
48. Van der Post, L. Journey into Russia. The Hogarth Press, London, 1964, bl. 28; Nomad, M. Political Heretics. The University of Michigan Press, 1963, bl. 262.
49. Grant, M. The Twelve Caesars. Weidenfeld & Nicolson, London, 1975, bl. 46; Vogt, a.w., bl. 408-409.
50. Van der Walt, J. Sonkultus onder Keiser Aurelianus, referaat gelewer tydens die kongres van die Klassieke Vereniging van S.A., 28-1-1977, bl. 20; Cook, T.T. History of Political Philosophy from Plato to Burke. Prentice Hall Inc., New York, 1936, bl. 151.
51. Tenner Frank, a.w., bl. 373-374.
52. Ogilvie, a.w., bl. 122: "Augustus moved more circumspectly. He could see the help which divine recognition would give both to the re-establishment of the old religion and to the unification of the Roman Empire, but he was deterred by the lesson of Julius Caesar from pressing to be worshipped as a god during his lifetime".
53. Hanslik, R. Die Augustusvita Suetons, Wiener Studien, 1954, bl. 128: "Der Erbe Caesars ist hier der schwächliche Feldherr, der sich aber gerade deshalb über alle moralische Hemmungen hinwegsetzt, um ein einziges Ziel zu Willen, es dem 'Vater' gleichzutun."; Suetonius Divus Augustus, X: "Omnium bellorum initium et Causam hinc sumpsit: nihil convenientius ducens quam necem avunculi vindicare tuerique acta."
54. Kolbe, W. Von der Republik zur Monarchie, in Schmitt-henner, W. Augustus. Wiesenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1969, bl. 72: "Wenn je in der Geschichte, so sind diesmal die Träger der Handlung Exponenten einer Idee gewesen: Antonius - der Adept des orientalischen Absolutismus, Octavian - der Vorkämpfer des römischen Wesens und der staatsbürgerlichen Freiheit ..."
55. Haverfield, F. Essays by Henry Francis Pelham. Oxford University Press, London, 1911, bl. 28.
56. Scott, K. The Imperial Cult under the Flavians. Arno Press, New York, 1975, bl. 25; Limebeer, D.E. The Romans. Cambridge University Press, 1971, bl. 101; Muller, a.w. bl. 261.

57. Muller, a.w., bl. 262.
58. Aalders, G.J.D. Die Theorie der gemischten Verfassung im Altertum. Verlag Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1968, bl. 121.
59. Gruen, E.S. The Roman Republic. American Historical Ass., Washington, 1927, bl. 36.
60. Grant, The Twelve Caesars, a.w., bl. 62.
61. Salmon, E.T. The Evolution of Augustus' Principate. Historia, Band V, 1956, bl. 457: "We need not go further back than 28 B.C. Augustus' career before that date would appear to be largely irrelevant to this inquiry, since we have the Princeps' own implied admission that until that year his behaviour had not been constitutional"; Res. Gestae, 34: "... rem publicam ex mea potestate in senatus populiue Romani arbitrium transtuli."
62. Last, H. Imperium maius : A note, Journal of Roman Studies, vol. 37, 1947, bl. 157 op bl. 162: "There remain the tresviri t.p.c. Without necessarily accepting his reason, one may agree with Grant in his conclusion (p. 414) that their imperium should be described as maius."
63. Last, a.w., bl. 159: "Cases where, in the presence of an imperium maius, holders of imperia minora were relieved of the ultimate responsibility for their official acts and where the responsibility passed to the holder of the maius imperium under whose general direction they were now placed, are examples of what will here be called a maius-minus relation, type B."
64. Ehrenberg, a.w., bl. 135: "There can hardly be any doubt that Octavian retained a dictatorial imperium maius down to 27 B.C. though there may still be disagreement on his exact legal position between 32 and 27."; Chilver, G.E.F. Augustus and the Roman Constitution. Historia, Jrg. 1, 1950, bl. 419: "The triumvirate he did not admit openly. Nevertheless the constitutional doctrine that the triumvirate had been extended beyond its legis dies was perhaps a second string if he had been seriously forced to explain himself."
65. Scullard, a.w., bl. 217-218: "... in a meeting of the Senate on 13 January 27 B.C. he suddenly renounced all his powers and provinces and placed them at the free disposal of the Senate and the Roman People"; Brunt & Moore, Res Gestae Divi Augusti, a.w., 34: "In consulatu sexto et septimo, postquam bella civilia exstinxeram, per consensum universorum potitus rerum omnium, rem publicam ex mea potestate in senatus populiue Romani arbitrium transtuli."

66. Salmon, Historia-artikel, a.w., bl. 402-403: "Augustus implies that the essence of 27 B.C. was to make the consulship normal again. Velleius confirms this, and his words are significant: imperium magistratum ad pristinum redactum modum (the imperium of the magistrates was reduced to its former limits). The context makes it clear that the magistrates Velleius has in mind are the consuls and that the limits to which their imperium was reduced were the limits of some twenty years earlier, before the Civil Wars: i.e. 50 B.C. or thereabouts."
67. Jones, a.w., bl. 4: "The legal powers enjoyed by the Princeps at this moment were somewhat limited. He possessed the sacrosanctity of a tribune, granted in 36 B.C., and the tribunician power of auxilium, conferred in 30 B.C. He was moreover one of the consuls of the year."; Last, a.w., bl. 163: "When the Principate was established in January, 27 B.C., Augustus was in his seventh consulship, and consul he remained until the Principate was reorganized in 23 B.C. During the whole of that period, if he chanced to come into conflict with the proconsul of a public province, technically he could get his way on the ground that his own imperium as consul was maius than that of a pro-consule."
68. Jones, a.w., bl. 5: "It has been argued ad nauseam whether Augustus' imperium at this stage was consular or proconsular. I do not believe that the question arose. Augustus was consul and the Senate assigned him a provincia: no grant of imperium was required."
69. Chilver, a.w., bl. 427: "This imperium was modelled on all the imperia granted in Republican times to privati, from the elder Scipio Africanus onwards, and on those commands which were not linked to any provincia, the most famous examples being the commands of Pompeius against the pirates and against Mithridates."
70. Scullard, a.w., bl. 219: "The Republican machinery of government was working again after the civil wars, with Augustus holding successive consulships, which in fact gave him civil control in Rome and Italy; if this imperium was limited to Italy, then he enjoyed a proconsular authority in a group of provinces."; Salmon, A. History of the Roman World from 30 B.C. to A.D. 138, a.w., bl. 8: "The fact that Octavian obtained this proconsular power while also holding the consulship at Rome, was, it is true, rather more unusual. But for this one could conveniently cite the position of Pompey in 52 as a precedent."
71. Salmon, supra, bl. 15: "... he still retained his Imperium Proconsulare; indeed it was now officially recognized as superior (maius)."; Scullard, a.w., bl. 221: "By way of compensation the Senate voted that his imperium should be enhanced in two important ways: it should not lapse when he entered the pomerium (the sacred boundary of the city) as did that of any other proconsul, and secondly it should be maius imperium proconsulare."

72. Vgl. ook: Chilver, a.w., bl. 420: "Auctoritas is what makes a princeps, and the chief precedent for Augustus was the princeps of the age of Cicero who was 'auctor publici consilii'."; Scullard, a.w., bl. 219.
73. Salmon, E.T. A History of the Roman World from 30 B.C. to A.D. 138, bl. 13: "What especially rankled was his perpetual consulship."
74. Salmon, A History of the Roman World 30 B.C. to A.D. 138, a.w., bl. 14: "He resigned the consulship on July 1 and was replaced by a well-known republican, L. Sestius Quirinalis. The other consul, Piso, was also a republican: both men had fought the triumvirs at Philippi."
75. Salmon, Historia-artikel, bl. 409: "In other words it was now in 23 B.C. that Augustus' imperium was made maius, and this gave him the right to intervene in senatorial provinces and, if need be, to issue orders to the proconsuls who governed them."
76. Salmon, Historia-artikel, a.w., bl. 467: "By virtue of it he controlled almost all the armed forces of the Roman state. Because of it no one could thwart his will. As a result of it he could undoubtedly have established a naked military despotism of the crassest sort."
77. Salmon, Historia-artikel, bl. 467-468: "As a result of it he could undoubtedly have established a naked military despotism of the crassest sort ... on the contrary, so far as it was possible for him to do so, he displayed marked moderation in military matters."
78. Salmon, Historia-artikel, bl. 472: "Hence I suggest that in 19 B.C. Augustus was authorized to discharge some of the functions and to enjoy certain of the privileges that normally belonged to the consuls."
79. Jones, Study in Roman Government and Law, a.w., bl. 15: "I find it rather difficult to believe what Dio appears to say, that Augustus received a consular imperium in addition to his existing imperium in the provinces. It would seem more plausible that the Senate declared Augustus' imperium equal to that of the consuls, thus releasing it from its territorial limitations."
80. Grant, M. From Imperium to Auctoritas. Cambridge University Press, 1969, bl. 443: "In other words, such was the force of his record and character (and in the background, his armaments) that his hints and words of advice, unlike those of anyone else, only needed to be offered to be accepted."
81. Aantekening 7.6.

82. Brunt & Moore, *Res Gestae Divi Augusti*, a.w., bl. 15:
"It would, however, be a mistake to represent his power as depending mainly on the support of the army ... His aim was to restore discipline in the armies and to rely rather on the consent of the whole citizen body."
83. Kunkel, W. über das Wesen des Augusteischen Prinzipats in Schmitthenner, W. *Augustus*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1969, bl. 311.
84. Grant, *The Fall of the Roman Empire*, a.w., bl. 23:
"The Senate was reduced to a subservient role from which it never emerged again."
85. Kunkel, a.w., bl. 311.
86. Aantekeninge 7.6.
87. Wagenvoort, H. *Augustus*. Uitgeverij H.J. Paris, Amsterdam, 1952, bl. 39: "Niemand minder dan Mommsen sprak van een dyarchie, een 'twee-heerschappij', nl. van Augustus en de Senaat. Die benaming is noch naar de vorm noch naar het wezen juist."
88. Wells, J.A. *Short History of Rome to the Death of Augustus*. Methuen & Co. Ltd., Londen, sewentiende uitgawe, 1919, bl. 295.
89. Arnott, a.w., bl. 173: "Nevertheless, Octavian had Julius Caesar's fate for warning. Roman sentiments were still strong; the abhorrent manifestations of kingship were a death warrant"; Ahl, a.w., bl. 20: "No doubt the fate of Julius Caesar proved to be a deterrent to Augustus and Tiberius."
90. Hanslik, a.w., bl. 125: "So kann diese Darstellung Suetons nur bedeuten, dass Oktavian am Beispiel des Antonius, des Götteskönigs und - nach Sueton - erklärten Staatsfeindes erkannt hatte, wohin der Weg Caesars führe."
91. Zielinski, Th. *Cicero im Wandel der Jahrhunderte*. Verlag von B.G. Teuber, Leipzig, 1912, bl. 9.
92. Loewenstein, K. *The Governance of Rome*. Martinus Nijhoff, Den Haag, 1973, bl. 226; Wellesley, K. *The Long Year A.D. 69*, Paul Elek, Londen, 1975, bl. 1-2: "Within the structure of the Roman principate instituted by Augustus the ghost of the Republic lived on in formalities. Annual magistrates, or magistrates in relays within the year, were still elected by, and accountable to, the whole citizen body. Occasionally, to honour his fellow-senators or particular friend, the emperor himself, as now in 69, assumed the consulship."
93. Suetonius, *Divus Augustus* XXXII.

94. Suetonius, *supra*, XXXI.
95. Suetonius, *Divus Augustus VIII*.
96. Wlosok, A. *Vergil in der Neuern Forschung*. Gymnasium, Jrg. 80, 1973, bl. 137: "Geschichte oder, was dem bei Vergil gleichkommt, das Werden des Imperium Romanum bis zum gegenwärtigen Höhepunkt unter Augustus, einheitlich begreifen und sinnvoll deuten als ein zielstrebiges Prozess, in dem Ausgang und Ziel im Verhältnis von Anfang und Vollendung aufeinander bezogen sind. Die Herrschaft des Augustus erscheine in dieser Konzeption als Ziel und Vollendung der Geschichte."
97. Salmon, *A History of the Roman World*, a.w., bl. 4: "Throughout his life Octavian was content to make haste very slowly. He preferred the tentative method of moving with the inevitability of gradualness from one precedent to another."; Salmon, E.T. *The Evolution of Augustus' Principate*. *Historia*, 1956, bl. 477: "He may have avoided haste out of a desire to accommodate to his new system the practices and traditions of the old for which he had so genuine a regard."
98. Syme, a.w., bl. 315: "The Romans as a people were possessed by an especial veneration for authority, precedent and tradition, by a rooted distaste of change unless change could be shown to be in harmony with ancestral custom, 'mos maiorum'".
99. Syme, a.w., bl. 315: "Lacking any perception of the dogma of progress - for it had not yet been invented - the Romans regarded novelty with distrust and aversion. The word 'novus' had an evil ring."
100. *Res Gestae*, 8.
101. Wagenvoort, H., *Augustus*, a.w., bl. 42.
103. Brutus, 1, 15, 6: "Romam ut veni, statim me obtuli Antonii sceleri atque dementiae. Quem cum in me incitavissem, consilia inire coepi Brutina plane - vestri enim haec sunt propria sanguinis - rei publicae liberandae. Longa sunt, quae restant, praetereunda; sunt enim de me: tantum dico, Caesarem hunc adulescentem, per quem adhuc sumus, si veri fateri volumus, fluxisse ex fonte consiliorum meorum."
104. Wagenvoort, a.w., bl. 75.
105. *Res Gestae Divi Augusti*, 1: "Annos undeviginti natus exercitum privato consilio et privata impensa comparavi, per quem rem publicam a dominatione factionis oppressam in libertatem vindicavi: ob quae senatis decretis honorificis in ordinem suum me adlegit C. Pansa R. Hirtio consulibus, consularem locum si mul dans sententiae ferendae, et imperium mihi dedit."
106. *Vgl. supra*.

107. Wagenvoort, a.w., bl. 78.
108. Brunt & Moore, a.w., bl. 9: "His auctoritas ensured that on all issues his views would be accepted."; Warmington, B.H. Nero : Reality and Legend. Chatto-Windus, Londen, 1969, bl. 22: "Augustus often preferred to use his overwhelming prestige (auctoritas) to have his ideas put into effect rather than formally to legislate himself."
109. Wagenvoort, a.w., bl. 78.
110. Syme, a.w., bl. 321.
111. Gelzer, M. R.E. VII, A 1, 1087, die volledige aanhaling verskyn in 'n vorige paragraaf.
112. Du Plessis, L.M. L.J. du Plessis as Regsdenker - Koers, Jrg. 46, 1981, bl. 36: "Reeds meermale het ek dit populêr en enigsins simplisties so uitgedruk dat ons ons Skrifgeloof moet vervleg met die positiewe elemente van die ewolusie-leer vanaf Genesis en van die Kommunisme byvoorbeeld Openbaring en van die Barthianisme deur die Skrif as geheel; Vgl. ook Koers 46/4, bl. 306, J. Snyman wat kla dat sommige figure met hul noodsaaklike grondslae kritiek in die verlede "hul gevoelighede vir dit wat hulle met die gekritiseerde kultuur gemeen het stomp gemaak het. Hy gaan voort "n soort dialektiek van afstand en aansluiting is deel van die vind van 'n siening van kuns kultuur en wetenskap - ook vir die Christen."
113. Grant, M. The Twelve Caesars, a.w., bl. 85: "When they died and Tiberius himself was adopted and clearly destined for the throne, Augustus ordered him, in his turn, to adopt his own eighteen-year-old nephew Germanicus, the son of his late brother Drusus the elder."; en op bl. 106: "Although his mental power and gigantic capacity for hard work were not inferior to the talents of Augustus, he lacked his predecessor's gift for getting on with people. That famous, necessary, Augustan humbug was something he could not achieve, and did not want to."
114. Den Boer, a.w., bl. 120-121: "Tacitus' werk is door politieke faktoren bepaald ... Het doel der geschiedschrijving is lering en vermaning. Voor Tacitus is zijn werk ook een troost."; Syme, R. Tacitus Oxford University Press, 1958, bl. 398: "The prime quality of Cornelius Tacitus is distrust."; Benario, a.w., bl. 124: "It is clear that Tacitus is not enthusiastic about the principate and emperors in the gloomy pages of the Annals"; Mendell, C.W., Tacitus. The man and his Work. Yale University Press, New Haven, 1957, bl. 142: "This was the period which impelled him to write history. Domitian was the man who represented to Tacitus the personified crime of tyranny."; Knoche, U. Zur Beurteilung des Kaisers Tiberius durch Tacitus. Gymnasium, Band 70, 1963, bl. 222: "Er ist eben ein Historiker, der wohl im Individuum den Typus sieht, zugleich aber im Typus das Individuum leben lässt."

115. Dudley, D.R. The World of Tacitus. Secker & Warburg, London, 1968, bl. 116: "And so the Senate, combining speed with hypocrisy (falsi ac festinantes) joined the headlong rush to slavery. As the reign of Tiberius is made to begin with a crime (primum facinus novi imperii), so the mark of the Senate is, from the first, that of flattery (adulatio)."; Thiel, J.H. Kaiser Tiberius - ein Beitrag zum Verständnis seiner Persönlichkeit. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1970, bl. 55: "Aber auch der Senat selbst hatte die Neigung, sich auszuschalten, seine ohnehin geringe Selbständigkeit preiszugeben und dem Kaiser die Entscheidung auch in solchen Sachen zu überlassen, die unstreitig zur eignen Kompetenz des Regierungsrates gehörten."; Tacitus, Annales 1. 17: "Inter quae senatu ad infimas obtestationes procumbente ..."
116. Levick, a.w., bl. 52: "... the measure adopted in A.D. 14 - the first undertaking of Tiberius Principate. That reserved the election of magistrates to the Senate, leaving the popular assemblies (tributa as well as centuriata) no option but to ratify the Senate's choice."
117. Haverfield, F. Essays by Henry Francis Pelham. Oxford University Press, London, 1911, bl. 34: "In reality the most marked characteristic of Tiberius's policy is his unwavering attachment to that of Augustus, whose deeds and words were to him a law, and whose advice was a command."; Grant, M. The Twelve Caesars, a.w., bl. 85: "Yet when Tiberius grew up, he served his stepfather in the field with incomparable loyalty and industry, and no other Roman of the age spent so many years commanding great armies in battle."; Winspear & Geweke, a.w., bl. 53: "But he followed the example of his adoptive father and assumed the tribune's powers which were conferred on him quite apart from the possession of the office."
118. Marsh, F.B. The Reign of Tiberius. Oxford University Press, 1931, bl. 106-107: "Tiberius merely continued to enforce it as it had come to him from his predecessor, steadily checked all attempts to extend it further, and consistently refused to use it for his own protection."
119. Milier, a.w., bl. 197: "But with the establishment of the Principate difficulties arose, because the majesty of the state was obviously closely connected with the person of the Princeps. Attacks on his life and safety were clearly treason; but what about libellous statements, defacing of his statues and attacks on his family?"; Charlesworth, M.P. C.A.H. XIX, IV, bl. 626: "In his own person the princeps, as the holder of imperium, the possessor of tribunician sacrosanctity, and head of the state religion, was a visible symbol of the might and majesty of Rome, and conspiracy against his life would be treason."

120. Salmon, a.w.: "Tiberius, of course, was not responsible for it, for it derived from the fact that there was no Crown Attorney or official state prosecutor in ancient Rome ... if his prosecution was successful, he was given a portion (usually one-fourth but sometimes more) of his victim's property. The prospect of such rewards inevitably tempted unscrupulous men to trump up charges against the wealthy, and the delatores became one of the great scandals of the Empire."; Charlesworth, M.P. C.A.H. XIX, IV, bl. 627: "It encouraged the rise of a class of professional informers, delatores - for there was no public prosecutor in Rome - and the informer was rewarded, if successful, with one-quarter of the goods of the accused."; Kleinfeller, R.E. IV, 2, 2428: "Die Schwierigkeiten der Stellung des Anklägers mögen nicht minder wie das Gehässige und Hässliche der Privatanklage von der Erhebung einer Anklage abgeschreckt haben, weshalb teils gesetzlich bestimmte, teils durch den Kaiser gewährte Belohnungen ein Gegengewicht schaffen sollten. Diese Mittel trugen aber nur dazu bei, dass das Anklageschaft gewerbmässig getrieben wurde, und die Gutgesinnten sich noch mehr der Anklage enthielten."
121. Digesta, 48, 4.6.
122. Tacitus, Annales, III, 70.
123. Tacitus, Annales, 1, 74.
124. Tacitus, Annales III, 54.
125. Dieck, a.w., bl. 125.
126. Suetonius. De Vita Caesarum, III, 158: "Sub idem tempus consulente praetore an iudicia maiestatis cogi iuberet, exercendas esse leges respondit et atrocissime exercuit. Statuae quidam Augusti caput dempserat, ut alterius imponeret; acta res in senatu et, quae ambigebatur, per tormenta quaesita est. damnato reo paulatim genus calumnias eo processit, ut haec quoque capitalia essent: circa Augusti simulacrum servum cecidisse, vestimenta mutasse, nummo vel anulo impressam latrinae aut lupanari intulisse, dictum ullum factumve eius existimatione aliqua laesisse."
127. Tacitus Annales VI, 10: "ne feminas quidem exsortes periculi, quia occupandi rei publicae argui non poterant, ob lacrimas incusabantur; necataque est anus Vitia, Fufii Gemini mater, quod filii necem flevisset."
128. Levick, a.w., bl. 195: "In the twenties, on the other hand, maiestas was pitilessly exploited by Sejanus and his allies against Agrippina and her sons and their relatives and friends."
129. Miller, a.w., bl. 41: "However much Sejanus is to blame for the treason trials (and much of the blame is his), Tiberius cannot be completely freed from responsibility, for he was Princeps and Sejanus was his minister."

130. Stevenson, G.H. The Roman Empire. Thomas Nelson & Sons Ltd., Londen, 1930, bl. 64: "The most important aspect of this subject is the growth of the judicial power of the senate during the reign of Tiberius."; Jones, A.H.M. Augustus. Chatto & Windus, Londen, 1970, bl. 125: "Augustus added two new criminal courts to the iudicia publica, the consuls sitting with the Senate, and himself, naturally sitting with his consilium. The senatorial court was certainly well established by A.D. 8, when Ovid alludes to it as a normal alternative to the quaestiones."
131. Jones, A.H.M. The Criminal Courts of the Roman Republic and Principate. Basil Blackwell, Oxford, 1972, bl. 101: "Be that as it may, provocatio ad populum turned into appellatio ad Caesarem and the two terms provocatio and appellatio became inextricably confused."
132. Boak, E.R. A History of Rome to 565 A.D. The MacMillan Co., New York, 1946, bl. 294.
133. Grant, M. The Twelve Caesars, a.w., bl. 194.
134. Momigliano, A. Claudius. The Emperor and his Achievement - vertaal deur W.D. Hogarth, Barnes & Noble, Inc., New York, 1961, bl. 72.
135. Starr, a.w., bl. 124.
136. Momigliano, a.w., bl. 40.
137. Starr, a.w., bl. 127.
138. Warmington, B.H. Nero. Reality and Legend. Chatto & Windus, Londen, 1969, bl. 27.
139. Scullard, a.w., bl. 300-302.
140. Alföldy, G. Römische Sozialgeschichte. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1975, bl. 88.
141. Momigliano, a.w., bl. 53; Mattingly, a.w., bl. 47.
142. Scullard, a.w., bl. 305.
143. Garzetti, A. From Tiberius to the Antonines - vertaal deur J.A. Foster, Methuen & Co. Ltd., Londen, 1974, bl. 114; Seutonius. V. XXIX.
144. Salmon. a.w.. bl. 170.
145. Garzetti. a.w.. bl. 115; Dio Cassius, LX, 18.
146. Mommsen, a.w., bl. 931-932.
147. Suet. Claud. 16.2.

148. Gelzer, M. Cicero ein Biographischer Versuch, a.w., bl. 421.
149. Syme, a.w., bl. 115.
150. Haywood, R.M. Ancient Rome, David McKay Company, Inc., New York, 1967, bl. 450-451.
151. Garzetti, A. From Tiberius to the Antonines, A History of the Roman Empire - vertaal deur J.R. Foster, Methuen & Co. Ltd., Londen, 1974, bl. 273: "The informers, hitherto kept at a distance, returned to become, together with a retinue of agents provocateurs, much-needed instruments for the persecution of the emperor's opponents."
152. Garzetti, a.w., bl. 269.
153. Grant, M. The Twelve Caesars, a.w., bl. 251: "This purpose was further displayed by his adoption, in 85, of the unprecedented title Perpetual Censor, which henceforward appeared prominently on his coinage ... Domitian's assumption of the office in perpetuity was an unequivocal pronouncement that he intended to control the senate, and its composition, for as long as he lived: and he very soon showed that he meant exactly what he said."
154. Momigliano, a.w., bl. 44: "In 47-8 Claudius revived the censorship for the regular eighteen months, after it had been in abeyance for sixty-eight years ... One aim, no doubt, was the infusion of fresh blood into the old Roman patriciate, which was doomed to extinction like all groups that are more or less isolated; but a second, not less important, was the introduction of an element into the aristocracy favourable to the Empire through its freedom from the old prejudices."
155. Grant, The Twelve Caesars, a.w., bl. 221: "When, for example, in 73-4, Vespasian revived in his own favour, in association with Titus, the office of censor which Claudius alone among former emperors had held, he used that office to control the Senate more openly than Claudius ever had."
156. Baker, G.P., Twelve Centuries of Rome (753 B.C. - A.D. 476). Bell & Sons Ltd., Londen, 1936, bl. 434-435.

BIBLIOGRAFIE

- Aalders, G.J.D. Die Theorie der gemischten Verfassung im Altertum. Verlag Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1968.
- Acheson, G.I. The Caesarian Orations of Marcus Tullius Cicero. Witwatersrand University Press, Johannesburg, 1965.
- Alföldy, G. Römische Sozialgeschichte. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1975.
- Arnott, P.D. The Romans and their world. St. Martin's Press, Inc., New York, 1970.
- Astin, H.E. Scipio Aemilianus. Oxford University Press, Londen, 1967.
- Atkinson, K.M.T. Constitutional and Legal Aspects of the Trials of Marcus Primus and Varro Murena. Historia, 1960.
- Badian, E. Cicero as a Politician. Lesing gegee by die Universiteit van Zoeloeland, 3 Augustus 1974.
- Badian, E. Foreign Clientelae. Oxford University Press, Londen, 1958.
- Baker, G.P. Twelve Centuries of Rome (753 B.C. - A.D. 476). Bell & Sons Ltd., Londen, 1936.
- Balsdon, J.P.V.D. Julius Caesar and Rome. The English Universities Press Ltd., Londen, 1967.
- Balsdon, J.P.V.D. Romans and Aliens. Duckworth, Londen, 1979.
- Balsdon, J.P.V.D. The Romans. Basic Books Inc. Publishers, New York, 1965.
- Barwick, K. Das Rednerische Bildungsideal Ciceros. Akademie-Verlag, Berlin, 1963.
- Benade, J.T. Vergilius, die betrokke digter. Intreerede as hoogleraar in Klassieke Tale aan die Universiteit van die Noorde, 6 Oktober 1978.
- Bernario, H.W. An Introduction to Tacitus. University of Georgia Press, Athens, 1975.
- Berger, D. Cicero als Erzähler - Forensische und literarische Strategien in den Gerichtsreden. Peter Lang, Frankfurt am Main, 1978.
- Bernstein, A.H. Tiberius Sempronius Gracchus - Tradition and Apostasy. Cornell University Press, Ithaca, 1978.

- Berve, H. Gestaltende Kräfte der Antike, Aufsätze zur Griechischen und römischen Geschichte. C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1949.
- Binder, G. Aeneas und Augustus. Interpretationen zum 8. Buch der Aeneis. Verlag Anton Hain, Meisenheim am Glan, 1971.
- Black, C.E. & Helmreich, E.C. Twentieth Century Europe. Alfred A. Knopf, New York, 1923.
- Blaustein, A.P. & Flanz, G.H. Constitutions of the Countries of the World. Oceana Publications, Inc., New York, 1974.
- Bleicken, J. Die Verfassung der Römischen Republik - Grundlagen und Entwicklung. Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1975.
- Bleicken, J. Das volkstribunat der klassischen Republik, Studien zu seiner Entwicklung zwischen 287 und 133 v.Chr. C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1955.
- Boak, A.E.R. A History of Rome to 565 A.D. Derde uitgawe, The MacMillan Company, New York, 1946.
- Bohn, R. Untersuchungen über das motiv des "Gelobten Landes" in Vergils Aeneis und im alten Testament. Inaugural Dissertation, Albert Ludwig Universität, Freiburg.
- Boissier, G. Cicero and his Friends. A Study of Roman Society in the time of Caesar. Vertaal deur A.D. Jones, Ward Locke & Co. Ltd., Londen.
- Boren, H.C. The Gracchi. Twayne Publishers, Inc., New York, 1968.
- Boren, H.C. The urban side of the Gracchan Economic Crises in Seager, R., The Crisis of the Roman Republic, W. Heffer & Sons Ltd., Cambridge, 1969.
- Boshoff, C.H. Die Studie van die Toekoms: 'n noodsaaklike verantwoordelikheid. Instituut vir die Bevordering van Calvinisme, P.U. vir C.H.O., Junie 1980.
- Botermann, H. Die Soldaten und die römische Politik in der Zeit von Caesars Tod bis zur Begründung der zweiten Triumvirats. C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1968.
- Botsford, G.W. The Roman Assemblies from their Origin to the End of the Republic. Cooper Square Publishers, Inc., New York, 1968.

- Browning, R. The Emperor Julian. Weidenfeld & Nicolson,
 Londen, 1975.
- Bruck, E.F. Über Römisches Recht in Rahmen der Kultur-
 geschichte. Springer-Verlag, Berlyn, 1954.
- Brunt, P.A. & Moore, J.M. Res Gestae Divi Augusti, The
 Achievements of the Divine Augustus. Oxford
 University Press, Londen, 1967.
- Buchan, J. Augustus. Hodder & Stroughton Ltd., Londen,
 1937.
- Buchheim, H. Die Orientalpolitik des Triumvirn M. Antonius.
 Carl Winter, Universitätsverlag, Heidelberg,
 1960.
- Büchner, K. Das Neue Cicero Bild. Wissenschaftliche
 Buchgesellschaft, Darmstadt, 1971.
- Büchner, K. Marcus Tullius Cicero, vom Gemeinwesen.
 Artemis-Verlag, Zürich, 1952.
- Büchner, K. Somnium Scipionis, Quellen, Gestalt, Sinn.
 Franz Steiner Verlag, GMBH, Wiesbaden, 1976.
- Bürge, A. Die Juristenkomik in Ciceros Rede pro Murena,
 übersetzung und Kommentar. Juris Druck-
 Verlag, Zürich, 1974.
- Burger, A.H. Die Voortbestaan van die gemeenregtelike mis-
 daad Hoogverraad in die lig van die Veiligheids-
 wetgewing in Suid-Afrika. LL.B.-verhandeling,
 U.O.V.S., 1975.
- Caesar, Julius. Bellum Civile.
- Caldwell, W.E. & Gyles, M.F. The Ancient World. Holt,
 Rinehart & Winston, Inc., New York, 1966.
- Calhoun, G.M. The Growth of Criminal Law in Ancient Greece.
 Greenwood Press, Publishers, Connecticut,
 1977.
- Camps, W.A. An Introduction to Vergil's Aeneid. Oxford
 University Press, 1969.
- Carter, J.M. Cicero, Politics and Philosophy in Martyn,
 J.R.C., Cicero and Virgil, Studies in honour
 of Harold Hunt. Adolf, M. Hakkert,
 Amsterdam, 1972.
- Carter, J.M. The Battle of Actium, The Rise and Triumph of
 Augustus Caesar. Hamish Hamilton, Londen, 1970.
- Chapot, V. The Roman World. Kegan Paul, Trench, Trubner
 & Co. Ltd., Londen, 1928.

- Christ, K. Römische Geschichte, Einführung, Quellenkunde, Bibliographie. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1973.
- Cicero, M.T. Ad Atticum.
- Cicero, M.T. Ad Familiares.
- Cicero, M.T. De Legibus.
- Cicero, M.T. De Republica.
- Cicero, M.T. In Catilinam.
- Cicero, M.T. In Pisonem.
- Cicero, M.T. In Verrem.
- Cicero, M.T. Oratio Philippica.
- Cicero, Marcus Tullius. Pro Caelio.
- Cicero, M.T. Pro Cluentio.
- Cicero, M.T. Pro Flacco.
- Cicero, M.T. Pro Ligario.
- Cicero, M.T. Pro Marcello.
- Cicero, M.T. Pro Milone.
- Cicero, M.T. Pro Murena.
- Cicero, M.T. Pro Publio Sestio.
- Cicero, M.T. Pro Roscio Amerino.
- Cicero, M.T. Pro Sulla.
- Clarke, M.L. Rhetoric at Rome. Cohen & West Ltd., London, 1953.
- Coetzee, P.J. Genera dicendi en officia oratoris by Cicero met besondere verwysing na sy pro Caecina. M.A.-verhandeling, R.A.U., 1981.
- Colson, F.H. Cicero pro Milone. Bristol Classical Press, 1980.
- Cook, T.I. History of Political Philosophy from Plato to Burke. Prentice Hall Inc., New York, 1936.
- Daube, D. Civil Disobedience in Antiquity. Edinburgh University Press, Edinburgh, 1972.

- Davidson, J.L. Cicero and the Fall of the Roman Republic. G.P. Putnam's Sons, Londen, 1909.
- Den Boer, W. Tussen Kade en Schip. Bert Bakker, Daamen N.V., Den Haag, 1957.
- Dias, R.W.M. & Hughes, G.B.J. Jurisprudence. Butterworth & Co. Publishers Ltd., Londen, 1957.
- Dicey, A.V. Law of the Constitution. Negende uitgawe, MacMillan & Co. Ltd., Londen, 1952.
- Dickinson, J. Death of a Republic. The MacMillan Company, New York, 1963.
- Dieck, C.F. Historische Versuche über das Kriminalrecht der Römer. Rodopi, Amsterdam, 1969.
- Dio Cassius.
- Donkin, E.H. M. Tulli Ciceronis pro Sexto Roscio Amerino Oratio ad Iudices. MacMillan & Co. Ltd., Londen, 1955.
- Dorey, T.A. Cicero. Routledge & Kegan Paul, Londen, 1964.
- Douglas, A.E. Brutus. Oxford University Press, 1966.
- Douglas, A.E. Cicero. Oxford University Press, 1968.
- Dudley, D.R. (red.) Lucretius. Routledge & Kegan Paul, Londen, 1956.
- Dudley, D. The Romans. Hutchinson (Publishers) Ltd., Londen, 1970.
- Dudley, D.R. The World of Tacitus. Secker & Warburg, Londen, 1968.
- Dudley, D.R. & Dorey, T.A. Cicero. Routledge & Kegan Paul, Londen, 1964.
- Duncan, W. Cicero's Select Orations. G. Keith, Londen, 1771.
- Earl, D.C. The Political Thought of Sallust. Cambridge University Press, Londen, 1961.
- Ebenstein, W. Great Political Thinkers - Plato to the Present. Vierde uitgawe, Holt, Rinehart & Winston Inc., New York, 1969.
- Ebenstein, W. Today's Isms. Prentice Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1973.

- Eisenhut, W. Einführung in die Antike Rhetorik und ihre Geschichte. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1974.
- Ellis, P.B. Caesar's Invasion of Britain. Orbis Publishing, Londen, 1978.
- Enk, P.J. M. Tulli Ciceronis pro Sex. Roscio Amerino Oratio. E.J. Brill, Leiden, 1946.
- Erhardt, A.A.T. Politische Metaphysik von Solon bis Augustin. Eerster Band - Die Gottesstadt der Griechen und Römer. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, 1959.
- Evans, J.A.S. Polis and Imperium. Studies in honour of Edward Togo Salmon. Hakkert, Toronto, 1974.
- Ferenczy, E. From the patrician state to the patricio plebeian state. Vertaal deur G. Dedinezky, Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1976.
- Ferrero, G. The Life of Caesar. George Allen & Unwin Ltd., Londen, 1933.
- Firth, J.D. Augustus Caesar and the Organization of the Empire of Rome. G.P. Putnam's Sons, Londen, 1903.
- Forde, N.W. Cato the Censor. Twayne Publishers, Boston, 1975.
- Flach, D. Tacitus in der Tradition der antiken Geschichtsschreibung. Van den Hoeck & Ruprecht in Goettingen, 1973.
- Freese, J.H. M. Tullii Ciceronis pro L. Murena Oratio ad Iudices. MacMillan & Co., Londen, 1905.
- Froude, J.A. Caesar. Longman's Green & Co., Londen.
- Fuchs, H. Sonntage mit Lateinischer Literatur. Francke Verlag, Bern, 1971.
- Fuhrmann, M. Marcus Tullius Cicero, Sämtliche Reden. Artemis Verlag, Zürich, 1970.
- Gabba, E. Republican Rome. The Army and the Allies. Vertaal deur P.J. Cuff, Basil Blackwell, Oxford, 1976.
- Garzetti, A. From Tiberius to the Antonines. Vertaal deur J.R. Foster, Methuen & Co. Ltd., Londen, 1974.
- Gelzer, M. Caesar: Politician and Statesman. Vertaal deur Peter Needham, Basil Blackwell, Oxford, 1968.

- Gelzer, M. Cicero, Ein Biographischer Versuch. Franz Steiner Verlag, GMBH, Wiesbaden, 1968.
- Gelzer, M. Pompeius. F. Bruckmann Verlag, München, 1949.
- Gesche, H. Caesar. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1976.
- Gigon, O. Studien zur antiken Philosophie. Walter de Gruyter, Berlin, 1972.
- Goar, R.J. Cicero and the State Religion. Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1978.
- Goodyear, F.R.D. The Annals of Tacitus. Cambridge University Press, 1972.
- Gotoff, H.C. Cicero's Elegant Style - An Analysis of the pro Archia. University of Illinois Press, 1979.
- Grant, M. From Imperium to Auctoritas. Cambridge University Press, 1969.
- Grant, M. Cicero, Murder Trials. Penguin Books, 1975.
- Grant, M. Julius Caesar. Weidenfeld & Nicolson, London, 1964.
- Grant, M. Roman Myths. Weidenfeld & Nicolson, London, 1971.
- Grant, M. The army of the Caesars. Weidenfeld & Nicolson, London, 1974.
- Grant, M. The Fall of the Roman Empire - A Reappraisal. The Annenberg School Press, Radnor, V.S.A.
- Grant, M. The Twelve Caesars. Weidenfeld & Nicolson, 1975.
- Greenidge, A.H.J. Roman Public Life. MacMillan & Co. Ltd., London, 1911.
- Gross-Hodge, H. The Loeb Classical Library, The Speeches of Cicero. William Heinemann Ltd., London, 1943.
- Gruen, E.S. Roman Politics and the Criminal Courts 149-75 B.C. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1968.
- Gruen, E.S. The Last generation of the Roman Republic. University of California Press, Berkeley, 1974.
- Gundolf, F. Caesar. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1968.

- Hadas, M. Imperial Rome. Time-Life International (Nederland), N.V., 1965.
- Hammond, M. The Augustan Principate. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1933.
- Hardy, E.G. Some Problems in Roman History. Oxford University Press, Londen, 1924.
- Hardy, E.G. The Catilinarian Conspiracy in its Context: A Re-study of the Evidence. Basil Blackwell, Oxford, 1924.
- Haskell, H.J. This was Cicero. Secker & Warburg, Londen, 1942.
- Haverfield, F. Essays by Henry Francis Pelham. Oxford University Press, Londen, 1911.
- Hawthorn, J.R. The Republican Empire. MacMillan & Co., Londen, 1963.
- Hawthorn, J.R. & MacDonald, C. Roman Politics 80 - 44 B.C. MacMillan & Co. Ltd., Londen, 1960.
- Haywood, R.M. Ancient Rome. David McKay Company, Inc., New York, 1967.
- Heinze, R. Die Augusteische Kultur. Verlag & Druck von B.G. Teubner, Leipzig, 1930.
- Heitland, W.E. M. Tulli Ciceronis pro C. Rabirio, perduellionis reo Oratio ad quirites. Cambridge University Press, 1882.
- Heitland, W.E. The Roman Fate, An Essay in Interpretation. Cambridge University Press, Londen, 1922.
- Herrmann, P. Der Römische Kaisereid, Untersuchungen zu seiner Herkunft und Entwicklung. Van den Hoek & Ruprecht in Goettingen, 1968.
- Hiemstra, V.G. & Gonin, H.L. Engels-Afrikaanse Regswoordeboek. Juta & Kie. Bpk., 1963.
- Higginbotham, J. Cicero on moral obligation. Faber & Faber Ltd., Londen, 1967.
- Hill, H. The Roman Middle Class in the Republican Period. Greenwood Press Publishers, Westport, Connecticut, 1974.
- Hopkins, K. Conquerors and Slaves. Cambridge University Press, Londen, 1978.
- How, W.W. Cicero, Select Letters. Oxford University Press, Londen, 1971.

- How, W.W. & Leigh, H.D. A History of Rome. Longmans Green & Co., Londen, 1912.
- Hunt, H.A.K. The Humanism of Cicero. Melbourne University Press, 1954.
- Hunt, P.M.A. S.A. Criminal Law and Procedure. Vol. II, Juta & Co. Ltd., Kaapstad, 1970.
- Huschke, P.E. Die Multa und das Sacramentum, Beilage II, Der Perduellionsprocess des C. Rabirius. Teubner, Leipzig, 1874.
- Huzar, E.G. Mark Antony. A Biography. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1978.
- Jones, A.H.M. Augustus. Chatto & Windus, Londen, 1970.
- Jones, A.H.M. Studies in Roman Government and Law. Basil Blackwell, Oxford, 1968.
- Jones, A.H.M. The Criminal Courts of the Roman Republic and Principate. Basil Blackwell, Oxford, 1972.
- Jones, A.H.M. The Decline of the Ancient World. Longman Group Ltd., Londen, 1966.
- Justinianus. Institute.
- Justinianus. Digesta.
- Kagan, D. Problems in Ancient History. MacMillan Publishing Co. Inc., New York, 1975.
- Kaplan, A. The Senatus Consultum Ultimum. Ph.D.-proefskrif, Universiteit van Wes-Virginië, V.S.A., 1942.
- Kasperson, R.E. & Minghi, J.V. The Structure of Political Geography. Aldine Publishing Co., Chicago, 1969.
- Kerr Wylie, J. Roman Constitutional History. The African Bookman, Kaapstad, 1948.
- Kolbe, W. Von der Republik zur Monarchie, in Schmitthenner, W., Augustus, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1969.
- Kornemann, E. Doppelprinzipat und Reichsteilung im Imperium Romanum. Verlag und Drack von B.G. Teubner, Leipzig, 1930.
- Koschaker, P. Europa und das Römische Recht. C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1952.
- Krüger, P. Geschichte der Quellen und Literatur des Römischen Rechts. Verlag von Duncker & Humblot, München, 1912.

- Kunkel, W. An Introduction to Roman Legal and Constitutional History. Vertaal deur J.M. Kelly, Oxford University Press, Londen, 1966.
- Kunkel, W. Über das Wesen des Augusteischen Prinzipats, in Schmitthenner, W., Augustus. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1969.
- Kunkel, W. Zum Freiheitsbegriff der späten Republik und des Prinzipats, in, Klein, R. (red.), Prinzipat und Freiheit. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1969.
- Latte, K. Römische Religionsgeschichte. C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1955.
- Lazenby, J.F. Hannibal's War, A Military History of the Second Punic War. Aris & Philips Ltd., Londen, 1978.
- Lengle, J. Römisches Strafrecht bei Cicero und den Historikern. Teubner, Stuttgart, 1971.
- Levick, B. Tiberius the Politician. Thames & Hudson, Londen, 1976.
- Lightfoot, G.C. Cicero and Catiline. MacMillan & Co. Ltd., Londen, 1959.
- Limebeer, D.E. The Romans. Cambridge University Press, 1971.
- Lindsay, J. Marc Antony, His World and his Contemporaries. George Routledge & Sons Ltd., Londen, 1936.
- Lintott, A.W. Violence in Republican Rome. Oxford University Press, Londen, 1968.
- Lissner, I. Power and Folly, The Story of the Caesars. Vertaal uit Duits deur J. Maxwell Brownjohn. Jonathan Cape Ltd., Londen, 1958.
- Loewenstein, K. The Governance of Rome. Martinus Nijhoff, Den Haag, 1973.
- Louw, J.P. Fasette van die Hellenisme. Pretoria, 1981.
- MacDonald, C. M. Tulli Ciceronis pro L. Murena Oratio. MacMillan & Co. Ltd., Londen, 1969.
- Maine, Sir Henry Ancient Law. John Murray, Londen, 1920.
- Marsh, F.B. A History of the Roman World 146 - 30 B.C. Methuen & Co. Ltd., Londen, 1971.

- Marsh, H. The Caesars, The Roman Empire and its Rulers.
David & Charles Newton Abbot, 1972.
- Marsh, F.B. The Reign of Tiberius. Oxford University
Press, 1931.
- Martyn, J.R.C. Studies in Honour of Harold Hunt. Adolf
M. Hakkert, Amsterdam, 1972.
- Mattingly, H. Roman Imperial Civilization. Edward Arnold
(Publishers) Ltd., Londen, 1959.
- Meier, C. Res Publica Amissa, Eine Studie zu Verfassung
und Geschichte der späten römischen Republik.
Franz Steiner Verlag, GMBH, Wiesbaden, 1966.
- Meijer, F.S.A.M. Catilina. Een Studie van de Sociaal-
Economische en Politieke Agtergronden van de
Catilinarische Samezwering. D.Litt.-
proefskrif, Leiden, 1973.
- Mekkes, J.P.A. Ontwikkeling der humanistische Rechtsstaats-
theorieën. Libertas-Drukkerijen, Utrecht-
Rotterdam, 1940.
- Mendell, C.W. Tacitus, The man and his work. Yale Univer-
sity Press, New Haven, 1957.
- Meyer, E. Caesars Monarchie und das Principat des Pompeius -
Innere Geschichte Roms von 66 bis 44 v.Chr.
J.G. Cotta'sche Buchhandlung Nachf., Stuttgart,
1963.
- Miller, N.P. Tacitus: Annals Book I. Methuen Educational
Ltd., Londen, 1971.
- Momigliano, A. Claudius - The Emperor and his Achievement.
Vertaal deur W.D. Hogarth. Barnes & Noble,
Inc., New York, 1961.
- Mommsen, Th. Römisches Strafrecht. Akademische Druck - U.
Verlagsanstalt, Graz, 1955.
- Mountford, J.F. Bradley's Arnold. Latin Prose Composition.
Longman's Green & Co., Londen, 1948.
- Muller, H.J. Freedom in the Ancient World. Secker & Warburg,
Londen, 1961.
- Münzer, F. Römische Adelsparteien und Adelsfamilien.
J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart,
1963.
- Nichols, J.H. Epicurean political philosophy. The de rerum
natura of Lucretius. Cornell University
Press, 1972.

- Nicholls, R. & McLeish, K. Through Roman Eyes, Roman Civilization in the Words of Roman Writers. Cambridge University Press, 1976.
- Nicol, J.C. M. Tulli Ciceronis pro Sexto Roscio Amerino Oratio.
- Nisbet, R.G.M. M. Tulli Ciceronis in L. Calpurnium Pisonem Oratio. Oxford University Press, 1961.
- Nisbet, R.G.M. The Speeches, in, Dorey, T.A. (red.) Cicero. Routledge & Kegan Paul, Londen, 1964.
- Nomad, M. Political Heretics. The University of Michigan Press, 1963.
- Ogilvie, R.M. The Romans and their Gods in the Age of Augustus. Chatto & Windus, Londen, 1969.
- Oman, Sir Charles Seven Roman Statesmen of the later Republic. Edward Arnold & Co., Londen, 1957.
- Ottmer, H.M. Die Rubikon-Legende: Untersuchungen zu Caesar und Pompeius vor und nach Ausbruch des Bürgerkrieges. Harald Boldt Verlag, Boppard am Rhein, 1979.
- Parker, H.M.D. A History of the Roman World A.C. 138 to 337. Methuen & Co. Ltd., Londen, 1969.
- Paterson, J. Cicero's Speeches for M. Marcellus and Q. Ligarius. G. Bell & Sons Ltd., Londen, 1938.
- Paton, G.W. A Text-book of Jurisprudence. Tweede uitgawe, Oxford University Press, Londen, 1951.
- Pöschl, V. Römischer Staat und Griechisches Staatsdenken bei Cicero. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1962.
- Pöschl, V. Tacitus. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1969.
- Postma, S. Die Romeinse Reg en die Moderne Strafreg. Wetenskaplike Bydrae van die P.U. vir C.H.O., Reeks 11, Geesteswetenskappe, nr. 17.
- Poynton, A.B. Cicero pro Milone. Oxford University Press, Londen, 1972.
- Poyser, G.H. Cicero, de re Publica. Cambridge University Press, 1948.
- Quinn, K. Virgil's Aeneid. A Critical Description. The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1968.
- Rasmussen, D. Caesar. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1980.

- Rawson, E. Cicero, A Portrait. Allen Lane, Londen, 1975.
- Reid, J.S. Ciceronis pro L. Cornelio Balbo oratio ad iudices. Cambridge University Press, 1879.
- Reid, J.S. M. Tulli Ciceronis pro T. Annio Milone ad iudices oratio. Cambridge University Press, 1944.
- Rein, W. Das Kriminalrecht der Römer von Romulus bis auf Justinian, Neudruck der Ausgabe, Leipzig, 1844. Scientia Verlag, Alen, 1962.
- Reitzenstein, R. Das Römische in Cicero und Horaz in Aufsätze zu Horaz. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Rice Holmes, T. The Roman Revolution and the Founder of the Empire. Russell & Russell, New York, 1967.
- Richards, C.G. Cicero. Chatto & Windus, Londen, 1935.
- Richards, W.J. Gebed by Seneca die Stoïsyn. D.Litt.-proefskrif, Utrecht, 1964.
- Robinson, C.E. A History of the Roman Republic. Tweede uitgawe, Methuen & Co. Ltd., Londen, 1937.
- Rödl, B. Das Senatus Consultum Ultimum und der Tod der Gracchen. Rudolf Habelt Verlag, GMBH, Bonn, 1969.
- Rostovtzeff, M. Rome. Vertaal deur J.D. Duff, Oxford University Press, 1960.
- Sallustius Catilina.
- Salmon, E.T. A History of the Roman World from 30 B.C. to A.D. 138. Methuen & Co. Ltd., Londen, 1957.
- Salmon, E.T. Cicero, Romanus an Italicus Anceps, in Martyn, J.R.C., Cicero and Virgil, Studies in Honour of Harold Hunt. Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1972.
- Schulten, A. Sertorius. Arno Press, New York, 1975.
- Schultess, O. Der Prozess des C. Rabirius vom Jahre 63 v.Chr. Beilage zum Programm der Thurgauischen Kantonshule, 1890/91.
- Scott, K. The Imperial Cult under the Flavians. Arno Press, New York, 1975.
- Scullard, H.H. From the Gracchi to Nero. Methuen & Co. Ltd., Londen, 1973.
- Scullard, H.H. Roman Politics 220 - 150 B.C. Oxford University Press, Londen, 1951.

- Scullard, H.H. The Political Career of a Novus Homo, in Dorey, T.A., Cicero. Routledge & Kegan Paul, London, 1964.
- Seager, R. Pompey, A Political Biography. Basil Blackwell, Oxford, 1979.
- Seneca Epistulae Morales.
- Seymour, S.M. Bantu Law in South Africa. Juta & Co. Ltd., Wynberg, 1970.
- Sherwin-White, A.W. Racial Prejudice in Imperial Rome. Cambridge University Press, 1967.
- Sherwyn-White, A.A. The Roman Citizenship. Oxford University Press, 1973.
- Shirer, W.L. The Rise and Fall of the Third Reich. Secker & Warburg, London, 1962.
- Sihler, E.G. Cicero of Arpinum. A Political and Literary Biography. Yale University Press, New Haven, 1914.
- Smith, R.E. The Failure of the Roman Republic. Cambridge University Press, 1955.
- Snyman, C.R. Strafreg. Butterworths, Durban, 1981.
- Sprey, K. Marcus Tullius Cicero - een biografie. P.A. Kampen & Zoon, N.V., Amsterdam, 1938.
- Stark, F. Rome on the Euphrates, the Story of a Frontier. John Murray, Albermarle Str, London, 1966.
- Starr, C.G. Civilization and the Caesars. The Intellectual Revolution in the Roman Empire. Cornell University Press, New York, 1954.
- Starr, C.G. The Ancient Romans. Oxford University Press, London, 1971.
- Staveley, E.S. Greek and Roman Voting and Elections. Thomas & Hudson, London, 1972.
- Stevenson, G.H. The Roman Empire. Thomas Nelson & Sons Ltd., London, 1930.
- Stoker, H.G. Die Stryd om die Ordes. Caxton-Drukkery Edms. Beperk, Pretoria.

- Stroh, W. Taxis und Taktik, Die advokatische Dispositionskunst M. Ciceros Gerichtsreden. B.G. Teubner, Stuttgart, 1975.
- Strachan-Davidson, J.L. Cicero and the Fall of the Roman Republic. G.P. Putnam's Sons, London, 1909.
- Strasburger, H. Caesar im Urteil seiner Zeitgenossen. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1968.
- Suetonius De Vita Caesarum.
- Suetonius Liber de vir. illustr.
- Summers, W.C. C. Sallusti Crisp: Catilina. Cambridge University Press, 1941.
- Syme, R. History in Ovid. Oxford University Press, 1978.
- Syme, R. Tacitus. Oxford University Press, 1958.
- Syme, R. The Roman Revolution. Oxford University Press, 1939.
- Szantyr, A. Leumann-Hofmann. Lateinische Syntax und Stilistik. C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1965.
- Tacitus, C. Annales.
- Taylor, L.R. Roman Voting Assemblies from the Hannibalic War to the Dictatorship of Caesar. The University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Tenney, Frank A History of Rome. Henry Holt & Co., New York, 1945.
- Thiel, J.H. Kaiser Tiberius - Ein Beitrag zum Verständnis seiner Persönlichkeit. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1970.
- Thomas, J.A.C. Textbook of Roman Law. North Holland Publishing Co., 1976.
- Tyrrell, W.B. A Legal and Historical Commentary to Cicero's Oratio pro C. Rabirio perduellionis reo. Verlag Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1976.
- Van der Mijnsbrugge, M. P. Cornelius Tacitus. Uitgelezen Teksten. De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen, 1972.
- Van der Post, L. Journey into Russia. The Hogarth Press, London, 1964.

- Van der Walt, J. Sonkultus onder Keiser Aurelianus. Referaat gelewer tydens die kongres van die K.V.S.A., 28 Januarie 1977.
- Van Ooteghem, J. Eine unbefangene Lektüre der Rede pro C. Rabirio. Vertaal uit die Frans deur Berth Schalow, in, Kutzler, B., Ciceros literarische Leistung, Wege der Forschung Band CCXL. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1973.
- Van Oven, J.C. Der Bekoring der Rechtsgeschiedenis (Ius Gentium) Het Proces-Virginia - Rede uitgespreek op 9 Februarie 1948. N.V. Uitgevers-maatschappij, W.E.J. Tjeenk Willink, Zwolle, 1948.
- Van Rensbrug, A.J. Die vete tussen Marcus Tullius Cicero en Publius Clodius Pulcher. M.A.-verhandeling, P.U. vir C.H.O., 1979.
- Van Zyl, D.H. Geskiedenis en Beginsels van die Romeinse Privaatreg. Butterworths, Durban, 1977.
- Van Warmelo, P. Die Oorsprong en Betekenis van die Romeinse Reg. J.C. van Schaik Beperk, Pretoria, 1970.
- Voggensperger, R. Der Begriff des Ius Naturale im Römischen Recht. Helberg & Lichtenhahn, 1952.
- Vogt, J. Die Römische Republik. Verlag Karl Alber, GMBH, Freiburg, 1973.
- Volkman, H. Sullas Marsch auf Rom, der Verfall der Römischen Republik. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1973.
- Von Bar, C.L. A History of Continental Criminal Law. Vertaal deur T.S. Bell, John Murray, Londen, 1916.
- Von Fritz, K. The Theory of the mixed Constitution in Antiquity. Columbia University Press, New York, 1954.
- Von Pürkel, Baron Jürgen U.S. Untersuchungen zum Spät-republikanischen Notstandsrecht, Senatus Consultum Ultimum und hostis-erklärung. München, 1970.
- Vorster, P.J. Die "Common Purpose"-leerstuk in die Suid-Afrikaanse Reg. LL.B.-verhandeling, U.O.V.S., 1979.
- Wagenvoort, H. Augustus, Schets van zijn Persoonlijkheid in de Omgeving van zijn Tijd. Tweede druk, Uitgeverij H.J. Paris, Amsterdam, 1952.

- Wagenvoort, H. *Princeps. Studies in Roman Literature, Culture and Religion.* E.J. Brill, Leiden, 1956.
- Walker, B. *The Annals of Tacitus. A Study in the Writing of History.* Manchester University Press, Manchester, 1952.
- Walzer, G. *Rom, das Reich und die fremden Völker in der Geschichtschreibung der frühen Kaiserzeit, Studien zur Glaubwürdigkeit des Tacitus.* Verlag für Kunst und Wissenschaft, Baden-Baden, 1951.
- Ward, A.M. *Marcus Crassus and the Late Roman Republic.* University of Missouri Press, Columbia, 1977.
- Warde Fowler, W. *Rome.* Oxford University Press, Londen, 1967.
- Warmington, B.H. *Nero, Reality and Legend.* Chatto & Windus, Londen, 1969.
- Watson-Wemyss, A.J. *Select Letters of Cicero.* MacMillan & Co. Ltd., Londen, 1965.
- Webster, G. *The Roman Imperial Army.* Adam & Charles Black, Londen, 1969.
- Wegehaupt, W. *Ciceros Rede pro C. Rabirio perduellionis reo.* Program des Wilhelm Gymnasiums zu Hamburg, Hamburg, 1914.
- Wellesley, K. *The Long Year A.D. 69.* Paul Elek, Londen, 1975.
- Wells, J.A. *Short History of Rome to the Death of Augustus.* Sewentiende uitgawe, Methuen & Co. Ltd., Londen, 1919.
- Wieacker, F. *Cicero als Advokat.* Walter de Gruyter & Co., Berlyn, 1965.
- Wiechers, M. *Verloren van Themaat, Staatsreg, Tweede uitgawe,* Butterworths, Durban, 1967.
- Wilkins, A.S. *Cicero de Oratore.* Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1962.
- Wilkinson, L.P. *Letters of Cicero - A Selection in Translation.* Hutchinson University Library, 1966.
- Wilkinson, L.P. *The Georgics of Vergil. A Critical Survey.* Cambridge University Press, 1969.

- Winspear, A.D. & Geweke, L.K. Augustus and the Reconstruction of Roman Government and Society. Russell & Russell, New York, 1970.
- Wlosok, A. Vergil in der Neueren Forschung. Gynasium, Jaargang 80, 1973.
- Wolf, G. Historische Untersuchungen zu den Gesetzen des C. Gracchus: "Leges de iudiciis" und "leges de sociis". D.Phil.-proefschrift, Ludwig-Maximilians Universität, München, 1972.
- Wolff, H.J. Roman Law, an Historical Introduction. University of Oklahoma Press, Norman 1964.
- Wright, F.A. The Romance of Life in the Ancient World. Sampson Low, Mariton & Co. Ltd., Londen.
- Zielinski, Thi. Cicero im Wandel der Jahrhunderte. Verlag von B.G. Teubner, Leipzig, 1912.

TYDSKRIFARTIKELS

- Allison, J.E. & Cloud, J.D. The Lex Iulia Maiestatis. Latomus V.21, 1926.
- Atkinson, K.M.T. Lawyer Education in Ancient Rome. S.A. Law Journal, Vol. 87, 1970.
- Boyle, A.J. The Meaning of the Aeneid: A Critical Inquiry. Ramus, Vol. 1, nr. 1, 1972.
- Chilton, C.W. The Roman Law of Treason under the early Principate. Journal of Roman Studies, Vol. 45, 1955.
- Chilver, G.E.F. Augustus and the Roman Constitution 1939-1950. Historia, Jaargang 1, 1950.
- Clarke, M.L. Ciceronian Oratory. Greece and Rome, Vol. XIV, 1945.
- Coertze, L.J. Hoogverraad of Perduellio as species van Crimen Maiestatis Imminutae. THRHR, Jaargang 1, 1937.
- Conradie, A.M. Krygswet. THRHR, 1941.
- Ehrenberg, V. Imperium Maius in the Roman Republic. American Journal of Philology, Vol. 17, 1953.
- Farrington, B. Vergil and Lucretius. Acta Classica, 1958.

- Gonin, H.L. Perduellio. THRHR, Jaargang 14, 1951.
- Gonin, H.L. "Potentia" by Cicero - 'n Woordondersoek. Acta Classica, 1973.
- Gruen, E.S. The Trial of C. Antonius. Latomus, Vol. 32, 1973.
- Hanslik, R. Die Augustusvita Suetons. Wiener Studien, 1954, Band LXVII.
- Hardy, E.G. Political and Legal Aspects of the Trial of Rabirius. Journal of Philology, Vol. 34, 1915.
- Henderson, W.J. Boekbespreking, Publius Vergilius Maro, Die Aeneïs uit die oorspronklike Latyn. Vertaal deur J.M. Bendade, Akroterion, XXIV, 1 April 1979.
- How, W.W. Cicero's Ideal in his De Republica. Journal of Roman Studies, 1930, bl. 24.
- Judicial Patience. S.A.L.J., 1914.
- Kaser, M. Oor die metode van die Romeinse Juriste. Vertaal deur W.A. Joubert, THRHR, 1963, Jaargang 26.
- Kerr Wylie, J. The Present Crisis of Roman Law and its Bearing on the Legal Situation in South Africa. S.A.L.J. (56), 1939.
- Knoche, H. Zur Beurteilung des Kaisers Tiberius durch Tacitus. Gymnasium, Band 70, 1963.
- Last, H. Imperium Maius: A note. The Journal of Roman Studies, Vol. 37, 1947.
- Lintott, A.W. P. Clodius Pulcher, Felix Catilina. Greece and Rome, Vol. 14.
- Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.
- Sierksma, F. Voor en na van der Leeuw. Vox Theologica, 312 jaargang, (1960-61).
- Smuts, F. Stoïsynse invloed op Tiberius Gracchus. Acta Classica, 1958.
- Snyman, A.H. Hebreërs 2:9 - 'n Vertaalprobleem. Acta Academica, 10, U.O.V.S.
- Syme, R. The Allegiance of Labienus. The Journal of Roman Studies, Vol. 28, 1938.

- Taylor, J.H. Political Motives in Cicero's Defense of Archia. American Journal of Philology, Vol. 73, 1956.
- Taylor, L.R. The Rise of Julius Caesar. Greece & Rome, Vol. 4, 1957.
- Tyrrell, W.B. The trial of C. Rabirius in 63 B.C. Latomus, Vol. 1973.

HOFUITSPRAKE

- R. v. Erasmus, 1923, A.D., 23.
- R. v. Sebeso, 1943, A.D., 201.
- R. v. Smith, 11, C.A.R., 229.
- R. v. Viljoen, 1947 (2), S.A., 56.
- S. v. Breakfast, 1970 (2), S.A., 611, (O.K.A.).
- S. v. Divano, 1972 (2), P.H., H. 124, A.A.
- Union Government v. Ocean Accident and Guarantee Corporation Ltd., 1956 (1), S.A., 577 (A).

OPSOMMING

Die Pro Rabirio is 'n rede wat Cicero in die loop van 'n strafverhoor gelewer het, maar by die eerste deurlees daarvan besef 'n mens dat dit hier om veel meer gaan, en om 'n vreemde verloop en saak.

Die feit dat die besige konsul van die Romeinse Republiek vir die verdediging verskyn om 'n toespraak te maak wat, na die uiterlike geoordeel, nie veel betrekking op die klag het nie, is reeds uitsonderlik. Hierby moet ons, egter, reken dat die aanklag ses-en-dertig jaar na die pleging van die misdaad gebring word met getuienis wat so power was dat die aanklaer hoegenaamd geen uitsig op sukses kon gehad het nie. En tog is dit 'n belangrike saak.

Dit is een van die mees noodlot swangere gebeurtenisse in die lewe van Cicero, die groot kampvegter van die republikeinse ideaal op 'n tydstip kort voor die daarstelling van die eerste driemanskap wat die ondergang van die Republiek sou inlui.

Van die ander kant is die vervolging in die eerste plek geïnspireer deur Caesar wat op die drumpel van 'n loopbaan was wat hom binne die volgende twee dekades sou voer tot alleenheerskappy oor die Romeinse wêreld. Caesar maak hom nie veel sake oor die skuld van Rabirius nie, maar wil deur hierdie vervolging vir hom die maksimum beweegruimte in die politieke sfeer verseker.

Hierdie hofsak verteenwoordig dus essensieel die eerste openlike botsing tussen hierdie twee persoonlikhede wat gaandeweg ontwikkel in 'n stryd van blywende aktualiteit en wat Cicero betref, van diepgang.

Die optrede van beide die vervolging en die verdediging is dus meer dimensioneel en dui onmiskenbaar ook op verskeie belange wat nie eie is aan 'n gewone strafverhoor nie.

Hierdie moeilik bewysbare saak het 'n aanvang geneem met 'n verhoor voor die argaïese hof van die duumviri, beman deur Caesar en sy neef. Hierdie hof met sy godsdienstige gewaad wat uit die monargale tydperk opgediep is, is gekies om die politieke doel te

kamoeffleer, en natuurlik omdat dit geen getuienis aangehoor het nie. Hierdie fase verrai Caesar se motiewe reeds duidelik, en laat blyk dat hierdie inisiatief bloot nog 'n item van sy program in sy strewe na mag was.

Cicero se verskyning in die saak was in die eerste plek die gevolg van hierdie uitspraak en 'n daaropvolgende ooreenkoms, glo ek, tussen hom en die vervolging wat hom in staat sou stel om sy begeerde beleidstoespraak in verband met die dreigende Catilinarie se opstand te maak.

Op hulle beurt moes die vervolging probeer om aan 'n baie onbehaaglike situasie te ontkom. Na die onverwagte tersydestelling van die duumviri se uitspraak deur Cicero moes hulle óf 'n neerlaag erken óf die beskuldigde wederregtelik teregstel.

Die inbring van 'n ooreenkoms is 'n nuwe poging ter verklaring met, na ek hoop, allerlei ander konsekwensies vir die rekonstruksie van die onsekere verloop van die saak en selfs vir die doel en betekenis.

Ingevolge hierdie ooreenkoms kon Titus Labienus in sy hoedanigheid as tribuun die swak saak dus wel de novo aanhangig maak en wel voor die Comitia Curiata. Hier was dus geen appél en ook geen blote veto en heropname van die saak nie, en die populêre opvatting wat die saak in die Concilium Plebis 'n draai laat maak, vind ons onaanvaarbaar. Na die duumviri-fase en Cicero se betrokkenheid wat tot 'n ooreenkoms gelei het, volg daar slegs die Comitia Centuriata-fase.

Daar was wat die uitslag betref, geen wenner of verloorder en geen frontale botsing tussen Cicero en Caesar nie, maar die saak het ingrypende gevolge gehad, eerstens vir die verswakkende verhouding tussen die twee eintlike hooffigure, naamlik Caesar en Cicero. Eersgenoemde beleef nou sy inisiatiefryke hoogtepunt wat toenemend 'n outokratiese patroon vertoon, laasgenoemde se politieke hoogtepunt (konsulskap) is agter die rug, maar hy word, nou sonder amp, die groot verdediger van sy aristokratiese republiek. Hierdie geskifte word 'n blywende nalatenskap vir die Weste veral, daar waar hierdie ideaal steeds gekoester is.

As albei byna gelyktydig van die toneel verdwyn, volg 'n baie onbestendige tydperk waarin Keiser Augustus 'n konsoliderende, bestendige rol vervul. Ons meen dat hy hom in 'n belangrike mate, sy dit binne die perke van omgekrapte realiteite, aan gedagtes van Cicero gesteur het. Hy haal ook die beste uit die ander kamp by!

Na Augustus bly Tiberius na die vorm binne die patroon van Augustus, na die gees, onder andere wat die rol van die hof betref, is hy myns insiens nader aan Caesar. Die twee se voorbeelde, duideliker sedert die pro Rabirio en sy onmiddellike nasleep, bly wisselend naleef met Caesar meer en meer op die voorgrond in die Romeinse Ryk. Die republikeinse en Cicero se komponent word in die tyd meer en meer spookbeelde. Cicero sou eers later weer tot sy reg kom. Hy was dan ook die meer blywende, die man van beginsel teenoor Caesar as die pragmaties en instrumentalis, die man van die daad maar van die kortstondige. Hierdie hofsaak is natuurlik nie die enigste faktor wat hierdie teenstelling gevoed en sigbaar gemaak het nie, maar wel 'n beduidende en heel vroeë faktor in die proses wat ander probleemterrein kruis en op die wyse verrassende dieptedimensies ontwikkel, dimensies waaruit ook groter sekerheid kom in die duiding van allerlei verbandhoudende probleme. Dis bonusse, ook metodologies gesproke.